

54683

54683/1711

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS

**JUHÁSZ GYULA
TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI**

1977

ELSŐ RÉSZ

v. svrRe

SZEGED, 1977

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS

**A
JUHÁSZ GYULA
TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI**

1977

ELSŐ RÉSZ

SZEGED, 1977

MOHOLI KÁROLY és SÍPOS SÁNDORNÉ
közreműködésével

szerkesztette:
GERÉB GYÖRGY

A MAGYAR DOLGOZÓK PÁRTJA AGRÁRPOLITIKÁJÁNAK HATÁSA A MEZŐGAZDASÁGI INGATLANOK TULAJDONVISZONYAIRA CSONGRÁD MEGYÉBEN

FÓRIZS SÁNDOR

A Magyar Dolgozók Pártja új falusi politikáját 1948-ban hirdette meg. Ennek hatására széleskörű társadalmi mozgalom bontakozott ki a magyar falvakban, melynek fő célja a mezőgazdaság szocialista átszervezése volt. Ezzel egy időben az állami szervek különböző adminisztrációs intézkedésekkel siettettk a változások kibontakozását.

A termelészövetkezetek szervezésének megindulásakor a föld adásvételét megtiltották, emelkedett a beszolgáltatások mennyisége, bevezették a mezőgazdasági fejlesztési járulék fizetését. A beszolgáltatott termékek felvásárlási ára az általános árszínvonal emelkedésével nem változott, a mezőgazdaság terhei növekedtek, ezáltal csökkent a gazdálkodás jövedelmezősége. Ugyanakkor az ipar fejlődése megszüntette a munkanélküliséget, biztos keresetet és emelkedő életszínvonalat ígért, a fellépő munkaerőhiány elhelyezkedési lehetőséget biztosított a parasztság számára. Az ingatlan tulajdonosok kötődése a földtulajdonhoz, miután a föld elveszítette használati értékét és megélhetésüket más területen is megtalálták, jelentősen fellazult. Mindezen változások elindítottak egy olyan folyamatot, melynek eredményeként a földtulajdonosok egyes rétegei és csoportjai nem vállalták a gazdálkodás nehézségeit. Miután földjüket értékesíteni nem tudták, felajánlották azt az államnak. A kormány, hogy biztosítsa a felajánlott ingatlanok tervszerű nyilvántartását és felhasználását, rendeletben szabályozta az ingatlanok felajánlása és elfogadása módját. Az első ilyen rendelkezés 1949. június 16-án jelent meg, a mezőgazdasági ingatlanok és azok felszerelésének felajánlásáról.¹

A rendelet a következőkben indokolja a törvény szükségességét: Az utóbbi időben számos földtulajdonos önként felajánlotta ingatlanát és gazdasági felszerelését tulajdonba vagy haszonbérletbe az állam részére. E rendelet célja a felajánlások jogügyleteinek gyors lebonyolítása. A kormány ezúton is hangsúlyozza, hogy az állam csakis minden kényszerszertől mentes és szabad akaratelhatározásból eredő felajánlás alapján köt jogügyletet.

Ezután a rendelet intézkedik a felajánlások érdemi végrehajtásáról: A mezőgazdasági ingatlan tulajdonosa ingatlanát és annak felszerelését az állam részére vétel, illetve haszonbérlet céljára ajánlhatja fel. Amennyiben az ajánlattevő ellenszolgáltatásra igényt nem tart, ezt kifejezésre kell juttatnia.

A vételárat szabad megegyezéssel kell megállapítani, mely ingatlan esetében nem haladhatja meg a koronában kifejezett kataszteri tiszta jövedelem negyvenötszörösét, élő és holt felszerelési tárgyak esetében azok átlagos forgalmi értékét.

Az állam az ingatlan vételárának 35%-át egy éven belül, a fennmaradó 65%-ot pedig évi egyenlő részletekben négy év alatt fizeti meg. A vételár akkor fizethető ki, ha az eladó igazolja, hogy köztartozása nincs.

A haszonbérbe felajánlott ingatlanért szabad megegyezés alapján kell a haszonbért megállapítani, mely nem haladhatja meg a mindenkor érvényes legmagasabb

szintet. Az élő és holt felszerelés haszonbérének évi összege a forgalmi érték öt százaléka.

A felajánlások ügyében az illetékes bizottság döntéséről 75 napon belül köteles határozatot hozni.

A rendelet végrehajtásának módjáról a földművelésügyi miniszter intézkedett.²

Az ingatlanforgalmi bizottság a felajánlott ingatlan átvételének eldöntése során elsősorban az ellenszolgáltatás nélkül felajánlott vagyontárgyakat, másodsorban a megvételre élő és holt felszereléssel együtt felajánlott ingatlanokat, harmadsorban a megvételre felszerelés nélkül felajánlott, végsősorban pedig a haszonbérbe felajánlott ingatlanokat fogadja el.

Az ingatlanforgalmi bizottságok a rendelet végrehajtása során majdnem kizárólag az ellenszolgáltatás nélkül felajánlott ingatlanok elfogadásával foglalkoztak. A haszonbérbe felajánlott ingatlanok elfogadására csak kivételes esetekben került sor, szociális szempontok figyelembevételével.

Az állam 1949 végétől nemcsak elfogadta, hanem egyre erőteljesebben ösztönözte is az ingatlanfelajánlásokat. Az állami ösztönzés az ipari munkások, bányászok és közlekedési alkalmazottak irányában volt a legerősebb. Ezzel a kérdéssel külön foglalkozott több rendelet. Az 1950-ben megjelent alapvető rendelkezés szabályozta a munkások és alkalmazottak ingatlanfelajánlásának módját.³

A vételárat szabad megegyezéssel kell megállapítani, mondja ki a rendelet, mely nem haladhatja meg az aranykoronaérték nyolcvanszorosát. Az állam két év alatt fizet, félévi egyenlő részletekben kamatmentesen. A haszonbérbe felajánlott ingatlan után aranykoronánként 12 kg búza pénzbeli értékét kell fizetni, a terménybeadás alá eső búza ára alapján.

A felajánlott juttatott föld hátralékos juttatási árát el kell engedni, a befizetett részleteket vissza kell fizetni. Az alkalmazottak 800 négyszögöl háztáji területet megtarthatnak.

A rendelkezést 1952-től az állami gazdaságok dolgozóira is kiterjesztették.

E rendelet alapján agitáltak az üzemekben és állami intézményekben a dolgozók között, hogy ingatlanaikat ajánlják fel az államnak megvételre vagy haszonbérbe. A Földművelésügyi Minisztérium az ipari munkások, bányászok és közlekedési alkalmazottak ingatlanfelajánlásainak mértékével nem volt megelégedve. Ezért 1951. ápr. 9-én megróttá az üzemeket a laza szervezésért és az egyéni agitáció gyengeségeért. Ugyanakkor közölte azt a kiegészítő rendelkezést, mely szerint a kétlaki dolgozó a földjéért kapott értéket befizetheti a lakásépítő szövetkezetbe és akkor a várakozási idő 4—6 évről 3—5 évre csökkenthető. Ha az építési kölcsönnek 25%-át befizeti, akkor egy-két éven belül kell részére lakást biztosítani.

Az állam és az egyházak közötti megegyezés értelmében az egyházak is felajánlották ingatlanaikat az állam részére. A váci Egyházmegyei Hivatal ilyen értelmű rendeletet küldött az egyházközségek számára.⁵

Az egyházközségek a tulajdonukban levő ingatlanokat ajánlják fel az államnak. Az állammal történt megállapodás szerint a felajánlott ingatlan aranykorona értékének az állam hatvanszorosát fizeti vételárként. Ebből le kell vonni az ingatlant és az egyházi javadalmakat terhelő minden köztartozást. A fennmaradó összeget az állam az erre a célra létesített egyházi alapba fizeti be.

A tartalékingatlanok eredetének többféle okát lehet kimutatni:

Megváltás vagy elkobzás alá került ingatlanok.

Földhöz juttatott új gazdák ingatlanjai, akik miután nem tudták megművelni, visszaadták az államnak.

Kétlaki dolgozók, akik elsősorban állami ösztönzésre ajánlották fel ingatlanukat.

Dolgozó parasztok ingatlanai, akik az iparban kerestek maguknak munkát. Kulákok és úri birtokosok, akik a beszolgáltatás terheit nem tudták elviselni. Tagosítás alkalmával a csereingatlanokat felajánló birtokosok, akik számára kedvezőtlen volt a csere.

Egyházak által felajánlott ingatlanok.

Örökösök részéről felajánlott ingatlanok.

Elhagyott ingatlanok.

A földművelésügyi miniszter intézkedett az állami földalaphoz tartozó mezőgazdasági tartalékingatlanok hasznosításáról.⁶

A községi vb a tartalékingatlant ajánlja fel állami gazdaságok vagy tsz-ek használatára. Azt az ingatlant, melyet az állami gazdaság vagy tsz nem vesz át, haszonbérbe adás útján kell hasznosítani, de csak dolgozó parasztnak lehet bérbeadni. A haszonbér időtartama egy gazdasági év. A haszonbér mértéke a tiszta jövedelem minden aranykoronája után 10 kg búza. Szőlő és gyümölcsös esetén 16 kg búza, mely magában foglalja a földadót is. A haszonbérlet után termény és állatbeadási kötelezettséget kell teljesíteni.

Ilyen szigorú feltételek mellett, mely nem biztosította a gazdálkodás folyamatoságát, a tartalékföldek után kishaszonbérleti igény nem jelentkezett. A tartalékföldek átmeneti és végleges hasznosítása egyaránt az állami gazdaságokra és főleg a tsz-ekre várt.

Ingatlanfelajánlások Csongrád megyében

A Csongrád megyei ingatlanfelajánlásokról az első adatok 1949. júniusából származnak. A felajánlásokról kezdetben negyedéves és éves statisztikák készültek, a későbbiek során havonta kellett összesítő jelentést küldeni a felsőbb szervekhez.

Ingatlanfelajánlások Csongrád megyében 1949—1951-ben⁷

1949. VI—XII-ig	679 fő	21 204 kh	átlag	31 kh
1950. I—XII-ig	1108 fő	27 699 kh	átlag	25 kh
1951. I—IV-ig	957 fő	23 012 kh	átlag	24 kh
Összesen:	2744 fő	71 915 kh	átlag	26 kh

A felajánlott ingatlanok a megye területének mintegy 10%-át, szántóterületének pedig 14%-át jelentették. A birtokok átlagos területe 1949—1951 között 26 kh-at tett ki, ami azt mutatja, hogy elsősorban a gazdag parasztság igyekezett felajánlani ingatlanait. Ugyanakkor az egy főre jutó felajánlott birtok nagysága már ekkor is fokozatosan csökkent, 31 kh-ról 24 kh-ra.

Ingatlanfelajánlások Csongrád megyében 1952-ben⁸

Január:	128 fő	1734 kh	Július:	383 fő	2534 kh
Február:	101 fő	1230 kh	Auguszt.:	177 fő	1102 kh
Március:	303 fő	4935 kh	Szept.:	211 fő	2143 kh
Április:	258 fő	3751 kh	Október:	402 fő	3750 kh
Május:	215 fő	2106 kh	November:	530 fő	3212 kh
Június:	269 fő	3618 kh	December:	178 fő	2648 kh

Összesen: 3155 fő 32 763 kh

Az 1949 júniusától, 1951 áprilisáig eltelt majdnem két évhez viszonyítva, az 1952. évben, egy év alatt több mint 10%-kal növekedtek a felajánlások, 2744-ről 3155-re. A felajánlott terület viszont, 32 763 kh, a felét sem érte el az előző két évi mennyiségnek, mely 71 915 kh-at tett ki. Az 1952-ben felajánlott birtokok átlagos nagysága alig haladta meg a 10 kh-at, az előző két év 26 kh-as átlagával szemben. Ez azt jelenti, hogy évről-évre csökkent a felajánlott birtokok átlagterülete, a gazdag parasztság után a közép és szegényparasztság egy része is felajánlotta birtokát az államnak. Az 1952-es évben majdnem háromszorannyian ajánlották fel birtokaikat (3155 fő), mint 1950-ben (1108 fő). A felajánlott földterület nagysága azonban alig haladta meg az 1950-ben felajánlott területét, (27 699 kh és 32 763 kh).

A felajánlók között jelentős százalékban szerepelnek a földreform során földhöz juttatott családok is. Az 1952-es év első hét hónapjában 587 fő ajánlotta fel juttatott ingatlanát, 2757 kh-at. Egy felajánló átlagosan valamivel több mint 4,5 kh-at adott vissza az államnak.⁹

Az állami tartalékföldeket 1952-ig a tagosítások alkalmával hasznosították. A parasztság által elhagyott és felajánlott területeket úgy tekintették mint tagosítandó szocialista szektort, melyet a tsz-ek és állami gazdaságok munkálnak meg.

Állami tartalékingatlanok Csongrád megyében 1952-ben¹⁰

	Tartalék- terület	Haszno- sítva	Hasznosí- tás nélkül
Makói járás:	2252 kh	2202 kh	50 kh
Hmrvhelyi járás:	4775 kh	3741 kh	1034 kh
Szentesi járás:	1846 kh	1709 kh	137 kh
Szegedi járás:	3194 kh	2792 kh	402 kh
Csongrádi járás	732 kh	614 kh	118 kh
Szeged város	1681 kh	1238 kh	443 kh
Hmrvhely város	3889 kh	3814 kh	75 kh
Szentes város:	1451 kh	1305 kh	146 kh
Makó város:	2109 kh	1994 kh	115 kh
Összesen:	21 929 kh	19 409 kh	2520 kh

Az állami tartalékföldek hasznosításáról szóló 1952 szeptemberében megjelent FM utasítás kimondta, hogy a tsz-községek tagosításánál kialakított ideiglenes tartaléktáblákat a kijelölt mezőgazdasági üzem köteles átvenni, vagy a Mezőgazdasági Osztály a községben levő tsz-ek között ossza meg. Jó felvilágosító munkával el kell érni, hogy a tsz-ek a tartalékföldeket átvegyék úgy, hogy egy-egy családra átlag 10—12 kh szántóterület jusson, írja az utasítás.¹¹

Ugyanebben az évben egy hónappal később megjelent rendelkezés szerint annak a dolgozó parasztnak, aki ingatlanát az állam részére felajánlotta, 800 négyszögölnél nagyobb területű tartalékföldet haszonbérbe adni nem lehet. Ez a rendelkezés vonatkozott az üzemi dolgozókra, az állami gazdaságok alkalmazottaira, valamint családtagjaikra is. A rendelkezés kimondta, hogy a tagosítási eljárás során összevont állami tartalékingatlant a földművelésszövetkezetek egyénileg gazdálkodóknak kishaszonbérbe nem adhatnak. A már megkötött haszonbérleti szerződéseket érvényteleníteni kell, vagy a kishaszonbérlelőkből földbérlo csoportot kell szervezni.¹²

Az ingatlanfelajánlások elfogadásának meggyorsítása érdekében elrendelték, hogy a Mezőgazdasági Osztály köteles azt az eddig 75 napos határidő helyett, három napon belül elintézni.¹³

Az ingatlanfelajánlásokat korlátozó és eltiltó rendelkezések

Az ingatlanfelajánlásokat a felsőbb szervek 1952 végéig ösztönözték, a megjelent módosító és kiegészítő rendelkezések az ügyvitel meggyorsítását és a földfelajánlások kiszélesítését szolgálták. A felajánlások elfogadásának teljes eltiltását megelőzően 1953 januárjában jelent meg az első korlátozó rendelkezés, mely a következőket tartalmazta:¹⁴

Kétlakiaknál a kétlakiságot elsősorban azok családtagjainak tsz-be való belépésével kell megszüntetni. A családtagoknak a szövetkezetbe való beszerzése mellett a felajánlás lehetőségét továbbra is fenn kell tartani.

Bányászoktól, nehéziparban dolgozóktól a felajánlást minden feltétel nélkül azonnali hatállyal el kell fogadni. Egyéb kétlakiaktól, alkalmazottak, állami gazdasági dolgozók, csak abban az esetben, ha egyéves munkaviszonyt tudnak igazolni.

Dolgozó parasztoktól felajánlást elfogadni nem szabad, tsz-be lépjenek be.

Kulákoktól és más személyektől felajánlást elfogadni nem lehet, azonban ha tsz vagy célgazdaság igényli, illetőleg a hasznosítást vállalja, kivételesen el lehet fogadni.

E rendelkezést követte 1953 februárjában mindenféle földfelajánlás elfogadásának eltiltása, majd 1953 nyarán a tagosítások felfüggesztése. Ez ideig a tagosítások útján gondoskodtak az államnak felajánlott tartalékingatlanok hasznosításáról. Miután ebben az évben a tsz-ek részben feloszlottak, részben meggyengültek, a tartalékföldök hasznosításáról más módon kellett gondoskodni. Ezt lehetővé tette a kisparaszti gazdálkodás támogatásának államilag meghirdetett elve. Ennek szellemében született meg a földművelésügyi miniszter rendelete 1953-ban, mely az állami tartalékföldök hasznosításáról és a dolgozó parasztnak ezzel kapcsolatban juttatott kedvezményekről szólt. A rendelet lényege a következőkben foglalható össze:¹⁵

A tartalékföldök használatának rendezésénél a tsz-eket előnybe kell részesíteni. A tsz-nek a tartalékingatlant ingyenes használatba kell átadni, melyért beadási kötelezettséget tartozik fizetni. E kedvezményeket biztosítani kell az állami gazdaságok részére is.

Visszakérheti a földet az a tulajdonos, aki 1951. aug. 1. után földjét felajánlotta, juttatott földjéről lemondott, földjét elhagyta vagy tagosítás során földjét csereingatlan juttatás nélkül igénybe vették.

Először a dolgozó kisemberek igényét kell kielégíteni, ezt követően a kulákokat is meg kell hallgatni.

A tulajdonosnak visszaadott földet 60 napon belül telekkönyvileg a tulajdonos javára kell írni. A tulajdonos, amennyiben felajánlott földjéért vételárat kapott, azt három éven belül köteles visszafizetni.

A megmaradó tartalékföldöket ötéves szerződéssel haszonbérbe kell adni. Minden dolgozó paraszt bérelhet földet, ideértve a kulákokat is. A bérbevett terület a 25 kh-at nem haladhatja meg, a nagycsaládosok ez alól kivételt képeznek.

A tartalékföld évi haszonbére a föld kataszteri tiszta jövedelmének minden aranykoronája után 5 Ft. A haszonbérelőnek földadót nem kell fizetni, de köteles a föld után járó teljes beadási kötelezettséget teljesíteni.

A földdel nem rendelkező dolgozók a tartalékterületből veteményeskert céljára családonként legfeljebb egy kh-at vehetnek haszonbérbe öt évre. A veteményeskert haszonbére a kataszteri tiszta jövedelem minden aranykoronája után 10 Ft, emellett a háztáji gazdaságra megállapított beadási kötelezettséget kell teljesíteni.

A dolgozó parasztnak a tartalékterületnek megfelelő mértékig kölcsön vető-

magot lehet adni. A vetőmagot 5%-os többlettel a jövő évi termésből természetben kell visszaszolgáltatni.

Indokolt esetben termelési hitelt kell folyósítani azoknak a dolgozó parasztnak, akik tartalékföldet bérelnék. Az átvett tartalékföld minden kh-ja után legfeljebb 500 Ft termelési kölcsönt lehet adni, melyet két év alatt kell visszafizetni évi 7%-os kamattal.

A föld tulajdonosa vagy hasznélvezője, ingatlanát haszonbérbe adhatja. Minden állampolgárnak joga van földet haszonbérbe venni. Az állam előhaszonbérleti jogát nem gyakorolja. Az állami tartalékterületek használatát legkésőbb 1953. okt. 1-ig végleges formában rendezni kell.

A tartalékingatlanok hasznosítása Csongrád megyében

A rendelet alapján Csongrád megyében 1953 októberéig megtörtént a tartalékföldek egészének hasznosítása. A tsz-ek és állami gazdaságok szerény igényeinek kielégítése után, a tartalékföldek mintegy 80%-át kishaszonbérletbe adták át a dolgozó parasztságnak.

A tartalékingatlanok hasznosítása 1953-ban¹⁶

	Tart. ter. kh	Tsz-nek átadva kh	Á. G.-nak átadva kh	Kisha- szonbérbe kh	Hasznosí- tatlan kh
Csongrádi j.:	3000	636	295	2069	—
Szentesi j.:	14 301	340	2065	11 744	152
Szegedi j.:	9131	984	691	7353	103
Makói j.:	5627	468	215	4941	3
Hmvhely v.:	3063	322	326	2216	199
Szeged v.:	998	—	247	726	25
Összesen:	36 120	2750	3839	29 049	482

A dolgozó parasztság élénk érdeklődést mutatott a tartalékföldek bérlete iránt. Egyes községek között vita is előfordult a bérletek megszerzése érdekében. Így Kistelek, Sövényháza, Baks, Sándorfalva, Dóc és Szatymaz helységek a szomszéd községben lakókat ki akarták zárni a bérlők sorából.

A hasznosítatlan 482 kh terület részben szikes és gyenge minőségű legelő, részben olyan apró parcellák, melyek a határban nem voltak megtalálhatók.

A megyében termelési hitelre 208 dolgozó paraszt 267 809 Ft értékben jelentet be igényt, vetőmagot 1486-an igényeltek, 2582 q-t.

A növénytermelési főigazgató a Minisztertanács határozata szellemében gondoskodott minden tartalékterület megműveléséről. A gépállomásokat utasította, hogy a nem hasznosított tartalékterületeket szántsák fel és vessék be. Azokban a községekben, ahol a hasznosítatlan tartalékföld területa meghaladta az 50 kh-at, külön hasznosítási felelőst állítottak be, aki a földek bérbeadását intézte. Ennek hiányában a tanácstitkár vagy más személy végezte ezt a munkát, melyért külön jutalékot kapott.¹⁷

A tartalékingatlanok területe a megyében az 1953—54. év fordulóján majdnem tízezer kh-dal növekedett meg. A felbomlott tsz-ek leadták az általuk betárgosított tartalékterületeket és a kilépett tagokra jutó részt. Ezért a végleges rendezésre és

az ingatlanok hasznosítására 1954 tavaszán került sor, amikor részben kielégítették azoknak a dolgozó parasztnak az igényét, akik visszakérték felajánlott birtokaikat. A hasznosítatlan területek egy részét pedig veteményeskert formájában kiosztották az igénylők között.

A tartalékingatlanok hasznosítása 1954-ben¹⁸

	Tart. ter. kh	Visszaadva főnek	kh	Tsz-nek kh	Á. G.-nak kh
Szentesi j.:	15 349	190	1124	757	1846
Szegedi j.:	12 632	387	1167	860	1260
Makói j.:	9 289	598	1584	1215	380
Csongrádi j.:	2 987	202	515	489	295
Hmrvhely v.:	4 642	51	180	322	326
Szeged v.:	998	131	230	45	—
Összesen:	45 896	1559	4800	3689	4107

Kishaszonbér		Veteményes		Községi kez.		Műv. alkalmat- lan	Nincs h.
főnek	kh	főnek	kh	kh	kh	kh	kh
2624	9795	768	729	312	416	371	
2694	7785	159	148	517	548	347	
2107	5577	217	163	220	150	—	
687	1486	32	29	173	—	—	
720	2862	590	586	—	290	75	
211	402	354	250	—	14	—	
Ö.: 9043	27 907	2120	1905	1222	1418	793	

A tsz-ek és állami gazdaságok a tartalékterületeknek mintegy 20%-át vették át. Visszkapott 1559 gazda átlagban valamivel több mint 3 kh-at. Kishaszonbérbe kapott földet 9043 fő, átlagban szintén valamivel több mint 3 kh-at. A parasztgazdaságok száma ezzel a megyében több mint tízezer életképtelen törpebirtokkal növekedett.

Az állami tartalékterületek mennyisége a földfelajánlások hivatalos szüneteltetése után is lassan, de folyamatosan növekedett. A növekedés mintegy felerészből származott a tsz-ek és állami gazdaságok által leadott földterületből, a másik felét a magánosok adták át az államnak. Így 1956 nyarára a tartalékterületek 47 891 kh-at tettek ki, mely a legmagasabb szintet jelentette.¹⁹

Tartalékingatlanok hasznosítása 1956-ban²⁰

Egyénieknek visszaadva:	2679 kh	897 fő
Kishaszonbérbe átadva:	29 473 kh	13 555 fő
Veteményeskertnek:	1246 kh	1877 fő
Tsz-nek átadva:	6682 kh	—
Á. G.-nak átadva:	3025 kh	—
Községi kezelésbe adva:	2270 kh	—
Átmeneti kezelésbe adva:	747 kh	—
Mezőgazd. műv. alkalmatlan:	1769 kh	—
Összesen:	47 891 kh	16 329 fő

A tartalékingatlanok mennyisége megközelítette a megye szántóterületének 10%-át. Ebből a dolgozó parasztok és egyéb dolgozók, 16 329 fő művelte meg a terület mintegy háromnegyed részét, a tsz-ek és állami gazdaságok mintegy 20%-át, a fennmaradó rész művelésre nem alkalmas, vagy a községek gondoskodtak a hasznosításról.

Az állami tartalékingatlanok helyzetének végleges rendezése

Az állami tartalékföldek és a mezőgazdasági ingatlanok tulajdonosi, használati viszonyainak végleges rendezése 1957-ben következett be. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 10. sz. törvényerejű rendelete kimondta, hogy a föld tulajdonjogával, valamint használatával kapcsolatban a rendelet megjelenése előtt keletkezett jogviták rendezését 1957. okt. 1-ig be kell fejezni.²¹

A föld visszaadását az a földtulajdonos kérheti, aki földjét 1951. aug. 1. után az állam részére felajánlotta, vagy azt elhagyta. A felajánlott és elhagyott földeket 1957. febr. 28-ig lehet visszaigényelni. Az állami tartalékföldekről kizárólag a 25 kh-nál kisebb területeket lehet felhasználni erre a célra.

Kártalanítást kaphatnak azok a dolgozó parasztok, akiknek földjét 1949. szept. 1. után tagosítás, földrendezés vagy más módon kártalanítás nélkül igénybe vették. A sérelmet szenvedett földtulajdonosokat lehetőleg azonos értékű csereingatlannal kell kártalanítani.

Kártalanítás címén a dolgozó parasztok legfeljebb 10 kh, más dolgozó kisemberek legfeljebb 1 kh csereingatlant kaphatnak. Csereingatlan hiányában pénzkártalanítást megállapítani nem lehet.

Ha a kártalanítást kérő személy igényét kishaszonbérbe adott tartalékfölddel elégitették ki, a földet az igénylő személy telekkönyvi tulajdonába kell adni.

Az állami tartalékföldek használatára kötött kishaszonbérleti szerződéseket kártalanítás vagy a föld visszaadása céljából megszüntetni nem szabad.

Az 1949. szept. 1. után kártalanítás nélkül igénybe vett épületeket, ha az nincs tsz vagy állami intézmény használatában, az eredeti tulajdonosnak vissza kell adni. A tsz vagy állami vállalat, amennyiben használja az épületet, köteles megvásárolni, vagy bért fizetni.

A rendelet alapján az állam részére felajánlott vagy elhagyott ingatlanait 1957. febr. 28-ig bárki visszaigényelhetette. A földvisszaigénylési kérelmeket csak a kártalanítási igények kielégítése után teljesítették.

Kártalanítási igények Csongrád megyében 1957-ben²²

	Beadott kérelmek	Kért ter. kh	Kártalanítást kapott személy kh	
Makói j.:	1088	3298	309	1010
Szentes v.:	187	734	102	398
Csongrád v.:	133	812	97	156
Makó v.:	1114	3470	190	319
Szentesi j.:	1573	13 350	495	1483
Szegedi j.:	1725	6861	735	2533
Hmvhely v.:	222	635	144	359
Összesen:	6042	29 159	2072	6248

A kártalanítási igények kielégítése során földhiány miatt elutasították 3970 személy kártalanítási igényét, mely 22 911 kh területet jelentett. Jogalap hiányában 2465 személy kérelmét utasították el, mely 17 251 kh területre vonatkozott. Ezen kívül nem tudták kielégíteni 1505 kérelmező jogos igényét, mely 5660 kh területre szólt.

A tanyáját 98 személy kérte vissza, melyet kártalanítás nélkül vettek igénybe, ebből 37 kérelmet tudtak teljesíteni.

A megye területén tartalékingatlan maradt, 25 kh-nál nagyobb táblákban 6281 kh és 11 987 kh 6070 parcellában, összesen 17 607 kh. A megmaradt tartalékingatlanokat az állami gazdaságoknak és a tsz-eknek ingyenes használatra adták át. A tszcs-ok 5 kg, egyéniek 10 kg búza bért fizettek aranykorona érték szerint a használatukban levő tartalékingatlanok után.

Az ingatlanfelajánlások politikájának értékelése

A mezőgazdasági ingatlanok felajánlása az állam részére 1949-ben indult meg. A mezőgazdaság terheinek növekedésével elsősorban az úrbirtokosok és gazdag parasztok ajánlották fel földjeiket, miután gazdálkodásuk jövedelmezősége megszűnt, a föld adás-vételét pedig megtiltották. A felajánlások száma különösen a tagosítások alkalmával növekedett meg, de évről-évre növekvő tendenciát mutatott. A felajánlásokat az állam is ösztönözte, elsősorban a kétlaki dolgozók között folytatott ilyen irányú propagandát. Az állami szervek ezen az úton akarták növelni a szocialista szektor területét. A földfelajánlások elfogadása és ösztönzése a mezőgazdaság szocialista átszervezésének részét alkotta.

Az ingatlanfelajánlások 1952. végére olyan méreteket öltöttek, hogy a felajánlott és elfogadott földek megművelése, miután a mezőgazdaság szocialista szektorának fejlődése elmaradt a tervezettől, nem volt biztosítható. Ezért a földfelajánlások elfogadását 1953 elején az állam megtiltotta. A meglevő állami tartalékföldeket, melyeket eddig csak a szocialista szektornak lehetett átadni végleges művelésre, az 1953. év folyamán bérbe adták a parasztságnak, részben háztáji kiskertek formájában más dolgozóknak.

A földfelajánlások megszüntetése ellenére az állami tartalékföldek területe továbbra is növekedő tendenciát mutatott és 1956-ra elérte a szántóterület majdnem 10%-át. A tartalékterületek növekedésének mintegy fele 1953—56 között már a tsz-ek és állami gazdaságok által leadott földekből származott, csak a másik felét adta át a lakosság az állam részére.

Az állami tartalékföldek végleges rendezése 1957-ben következett be, a földfelajánlások teljes megszűnésével. A beszolgáltatás eltörlése, a mezőgazdaság jövedelmezőségének növekedése, a kormány helyes gazdaságpolitikája fokozta a gazdálkodási kedvet. A tartalékterületek egy részét visszaadták előző tulajdonosaiknak, más részén a megerősödő tsz-ek és állami gazdaságok vállalták a gazdálkodást, nagyobb részét a parasztságnak adták át egyéni bérlet formájában.

A mezőgazdaságban helyreállt a gazdálkodás biztonsága és jövedelmezősége. A parasztság nem akart többé megszabadulni a földtől, hanem kereste a lehetőséget, hogy bérlet formájában szerezzen.

JEGYZET

- [1] Magyar Közlöny, Törvények és Rendeletek Tára Bp. 1949. VI. 16. A Magyar Köztársaság kormányának 4.091/1949 (126) Korm. sz.rendelete a mezőgazdasági ingatlanok és azok felszerelésének felajánlásáról.
- [2] Ugyanott. 1949. VIII. 3. A földművelésügyi miniszter 15.003/1949 (161) FM. sz. rendelete.
- [3] Mezőgazdasági Értesítő, 1950. 284/1950. (XII. 10.) MT. sz. rendelete az ipari munkások, bányászok és közlekedési alkalmazottak ingatlanainak felajánlásáról.
- [4] Csongrád megyei Levéltár, Szeged, Cs. m. Mgi. O. Földbirtokrendező Cs. XXIII—9/42. Általános és bizalmas rendeletek 1950—51.
- [5] Ugyanott. 1952—53. Vegyes iratok. K. 8131/1/3—65.
- [6] Magyar Közlöny. 164. sz. Bp. 1951. nov. 21. A földművelésügyi miniszter 18.108/1951 (11.21.) FM. sz. rendelete az állami földalaphoz tartozó mezőgazdasági tartalékingatlanok átmeneti hasznosításáról.
- [7] Csongrád megyei Levéltár. Szeged. 22—9/42. Cs. m. Mgi. O. Földbirtokrendező Cs. általános és bizalmas rendeletek. 1950—51.
- [8] Ugyanott. XXIII—9/65. Általános és bizalmas rendeletek 1950—51.
- [9] Ugyanott. XXIII—9/22. Földbirtokfelajánlás 1951.
- [10] Ugyanott. XXIII—9/11. Az állami-kincstári tartalékingatlanok hasznosításáról.
- [11] Ugyanott. XXIII—9/76. Cs. m. Mgi. O. Földbirtokrendező Cs. 1952—53. Állami és tartalékföldök hasznosítása FM rendelkezés 1952—34.
- [12] Ugyanott.
- [13] Ugyanott.
- [14] Ugyanott. XXIII—9/27. Földfelajánlásokra vonatkozó rendelkezések.
- [15] Mezőgazdasági Értesítő. 1953. Földművelésügyi Miniszter 1/1953. (VIII. 20). FM sz. rendelete az állami tartalékföldök hasznosításáról és a dolgozó parasztoknak ezzel kapcsolatban juttatott kedvezményekről.
- [16] Csongrád megyei Levéltár. Szeged. XXIII. 9/58. Cs. m. Mgi. O. Földbirtokrendező Cs. 1954. Tartalékingatlanok hasznosítása 1953—54. Tájékoztató jelentés.
- [17] Ugyanott. XXIII—9/58.
- [18] Ugyanott. Jelentés az állami tartalékingatlanokról. 1954. III. 7.
- [19] Ugyanott. XXIII—9/24. 1956. évi földrendezés. Adatgyűjtő lap állami tartalékingatlanokról 1956. május.
- [20] Ugyanott.
- [21] Magyar Közlöny. 15. sz. 1957. II. 3. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1957. évi 10. sz. törvényerejű rendelete a mezőgazdasági ingatlanok tulajdoni és használati viszonyának rendezéséről. A földművelésügyi miniszter 3/1957. (II. 3) FM sz. rendelete.
- [22] Csongrád megyei Levéltár. Szeged. XXIII—9/25. Cs. m. Mgi. O. Földbirtokrendező Cs. 1956. évi földrendezés. Mezőgazdasági Osztály jelentése. 1927/1957.

ВЛИЯНИЕ АГРАРНОЙ ПОЛИТИКИ ВЕНГЕРСКОЙ ПАРТИИ ТРУДЯЩИХСЯ НА ОТНОШЕНИЕ СОБСТВЕННОСТИ НЕДВИЖИМОСТИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ ЧОНГРАДСКОЙ ОБЛАСТИ

Ш. Фориж

Под влиянием новой аграрной политики Венгерская партия трудящихся получила новые задачи в сельском хозяйстве. Поэтому часть хозяйственников предложила свою землю государству. Государство эти предложения земли поощрало и регулировало соответственными постановлениями. К концу 1952 года эти предложения приняли такие широкие меры, что социалистический сектор не мог из принять с целью разработки. Поэтому в 1953 году правительство запретило принимать эти предложения. Положение недвижимости, оказавшейся в собственности государства, окончательно урегулировали в 1957 году. В это время оставленное и предложенное недвижимое имущество составляет почти 10% всей пашни. Меньшую часть приняли кооперативы и госхозы, большую часть получили крестьяне приусадебные участки.

DER EINFLUSS DER AGRARPOLITIK DER UNGARISCHEN ARBEITER-PARTEI AUF DIE EIGENTUMSVERHÄLTNISSE DER LANDWIRTSCHAFTLICHEN IMMOBILIEN IM KOMITAT CSONGRAD

Sándor Főrizs

Auf die Wirkung der neuen Dorf-Politik der Ungarischen Arbeiter-Partei hatten sich die Lasten der Landwirtschaft erhöht. Dies veranlasste einen Teil der Landwirte, ihr Land dem Staat anzubieten. Der Staat regelte in einem Erlass die Bodenangebote und ermunterte bzw. veranlasste die Bauern dazu. Ende 1952 hatten die Immobilienangebote so grosse Ausmasse angenommen, dass der sozialistische Sektor die Acker und Felder nicht zur Bebauung übernehmen konnte. Aus diesem Grunde verbot die Regierung 1953 die Akzeptierung der Bodenangebote. Eine endgültige Regelung der Situation der in Staatseigentum übergegangenen Immobilien erfolgte 1957. Zu dieser Zeit betrugen die verlassenen und offerierten Immobilien nahezu 10% des Ackerbodens. Der kleinere Teil wurde von den Produktionsgenossenschaften und Staatsgütern übernommen; den grösseren Teil erhielten die Bauern zur individuellen Bestellung und als Nebengärten.

A VALLÁS ÉS AZ ERKÖLCS VISZONYÁNAK NÉHÁNY AKTUÁLIS KÉRDÉSÉRŐL

KALLÓS GÁBOR

PIERRE BAYLE francia filozófus volt az első, aki kimerte mondani, hogy létezhet erkölcs vallás nélkül, sőt, hogy egy ateistákból álló állam erkölcsössége jóval meghaladná a hívőkből álló állam erkölcsösségét.

Pierre Bayle idézett álláspontjából arra a következtetésre juthatnánk, hogy a vallás és az erkölcs viszonyának kérdése tulajdonképpen elintézett. Valójában azonban a helyzet a következő:

1. Az osztálytársadalmak sajátos jellegéből fakadóan a vallás és az erkölcs hosszú ideig — még Pierre Bayle fellépése után is jó ideig — és tömegmérétekben összefonódottan jelentkezett.

2. Az ateista erkölcs tömegjelenséggé válásához a társadalmi gazdasági viszonyok forradalmi megváltoztatása mellett a tudati viszonyok megváltoztatása is kell. E két tény, közülük is különösen az utóbbi ad aktualitást a vallás és az erkölcs viszonya vizsgálatának. A probléma történeti megközelítése a következő sajátosságokat tárja elénk:

a) Vallásnélküli erkölcs mindig létezett. (Pl. az antik poliszdemokrácia erkölcse — ahogyan BONNARD kimutatta — a praktikus ateizmusra épült.) [1]

b) Vallás is lehetett erkölcs nélkül. Pl. a primitív vallás nem tartalmaz erkölcsi előírásokat. [2]

c) A vallás erkölcsi tartalma különböző intenzitású lehet.

A Kínai Taoizmus például tulajdonképpen erkölcsi tételek gyűjteménye, itt egy nem tételes vallás és az erkölcs sajátos viszonyáról van szó. A tételes vallásoknál az erkölcs és a vallás találkozási felülete szűkebb és vallásonként differenciált, pl. másként jelentkezik ez a kérdés a zsidó vallásnál és az ún. univerzális vallások (mindegyik előtti a kereszténység) esetében. [3]

A vallás és az erkölcs kapcsolata történelmileg szükségszerű. De semmiképpen nem vezethetők le ebből a történelmi szükségszerűségből a következők:

1. Az ún. „vallás erkölcs” mint önálló tudatforma „amely az erkölcs és a vallás határán áll”.

2. A vallás erkölcs = vallás.

Ugyanis az erkölcs mindig több volt mint annak a vallásban való közvetítettsége.

A probléma lényegének megragadása szempontjából nem járhatjuk ugyanazt az utat, amit a vallások hivatalos képviselői, nevezetesen: a kérdés általánosságban való elemzését. A probléma itt egyrészt az, hogy — s ezt már jeleztük — a vallás és az erkölcs kapcsolata a különböző vallásoknál különböző módon jelentkezik, de egy valláson belül koronként is másképp és másképp fogalmazódik meg, ezért a továbbiakban vizsgálódásunk a kereszténységre, pontosabban a katolicizmusra koncentrálódik. Ezen belül is a katolicizmus egy meghatározott időszakára. Elfogadva a katolikus szakirodalomban meghonosodott periodizációt a második, illetve a harmadik periódusokra. [4]

Már a kiindulópontban rá kell mutatni arra, hogy a katolikus teológiai és etikai szakirodalom megkülönböztet etikát és morálteológiát.

Az etika a természetes észre épül és központi problémája a személyes lét megvalósítása. [5]

A morálteológia pedig a kinyilatkoztatás szentírási alapjain tárgyalja a keresztény erkölcs alapkérdését. „A két erkölcs” kiindulópontját BODA LÁSZLÓ így jellemzi: „Az etika mintegy „alulról” az emberi természet mélységeiből, az irracionális lét alapjaiból indul ki, hogy a transzcendensre való megnyitottságában megmutassa a személyiség értékekben történő kibontakozásának útját. A morálteológia ezzel szemben „felülről”, a kinyilatkoztatás oldaláról indul el, hogy az ember természetének mélyéig hatoljon. Abból indul tehát ki, hogy az ember Krisztus által az üdvösségre meghívott lény, akinek személyiségében a kegyelemnek „második természeté” kell válnia, hogy áthassa az egész tevékenységet”. [6]

Az idézett koncepció nem eredeti. Ezt a szemléletmódot MARECHAL, KARL RAHNER, B. LANERGAN úgynevezett transzcendentális antropológiájukból vették át. A nevezett szerzők transzcendentális antropológiájukat NYÍRI TAMÁS így summázza: „Transzcendentális antropológiájuk célja az, hogy a transzcendenciák a tőle fogalmilag is elválaszthatatlan immanenciával, az ember transzcendens függőségét természeti-társadalmi függetlenségével *összebékítse*. (Kiemelés: K. G.) A transzcendentális antropológiára támaszkodó „emancipáló” etika meghaladja mind az autonómiát, mind a heteronómiát: megszünteti az abszolút függetlenség idealista ábrándját és az ember heteronóm kiszolgáltatottságát: megőrzi és a transzcendens függőséggel biztosítja az ember szabadságát.” [7]

A morálteológia és az etika egyidejű létezéséből természetesen merül fel a kérdés, hogy nem felesleges-e a „duplázás”, milyen alapon és miért választják külön az etikát a morálteológiától? BODA LÁSZLÓ válasza erre: „A probléma feloldása egy hasonlattal világítható meg. Az ember a szabadságra hivatott, de nincs a szabadságra ítélve (ahogyan Sartre véli). A szabad személyes döntés készségébe bele kell nőni. A szabadság tehát nem adottság, hanem feladat az ember számára, hiszen belső készségét nem szükségszerűen bontakoztatja ki; (el is merülhet ösztöneiben és környezete sodrásában). Így vagyunk az üdvösség rendjével, természetfeletti hivatásunkkal is. Igaz az, amit P. SZABÓ FERENC így fogalmaz: „Ebben a konkrét üdvrendben minden Krisztushoz van rendelve.” Ugyanakkor igaz az is, hogy ennek az üdvrendnek elfogadása nem szükségszerű. Vagyis az ember üdvösségre van rendelve, de nincs üdvösségre ítélve.” [8]

Nyíri fentebb idézett elemzésén véleményem szerint Boda László túlmegy, amikor kifejti, hogy:

1. A keresztényeknek van „természetes magatartásuk” is, azaz evilági erkölcsük.
2. Ennek az erkölcsnek BODA terminológiája szerint etikának, pontosabban „mély etikának” — hiszen ez az etika az emberi természet mélyéből indul ki — központi problémája a személyes lét megvalósítása.
3. A morálteológia pedig felülről közelít az emberi természet mélyére, azaz a kinyilatkoztatás alapján álló krisztocentrikus keresztény személyiség ideálú tanrendszer.

Ilyen okok miatt, ahogyan BODA írja: „Az etika nem ellenfele a morálteológiának, sokkal inkább előfutára, mintegy Keresztelő Jánosa.” [9]

E felfogás szerint a keresztény „valláserkölcs” egyesíteni próbálja magában az immanenst és a transzcendenst. Ez a törekvés megőrzi hűségét az évszázados fundamentumokhoz. ZEMPLÉN GYÖRGY írja: „A vallás és az erkölcs értelmezésében tehát aszerint válnak el az utak, hogy elfogadjuk-e vagy elvetjük a világ fölött álló szemé-

lyes, teremető és gondviselő Isten létezését. Bizonyára mondanom sem kell, hogy Isten léte a katolikus gondolatmenetnek nemcsak általános előfeltétele, hanem alakító, rendező elve is, az alapvető principum, amire a mi vallásról és erkölcsről vallott felfogásunk felépül.” [10]

A hűség vállalásából fakad a keresztény erkölcs lényegileg statikus volta. De annak a súlyos, feloldhatatlan ellentmondás következményének a vállalása is, amit úgy foglalhatnánk össze, hogy az egyre inkább radikalizálódó evilágiság gyakorlatilag lehetetlenné tesz egy szellemi kompromisszumot, a transzcendenciával. [11]

Ez az ellentmondás akkor is feloldhatatlan marad, ha reálisan számolunk (vagy számolhatunk) bizonyos változásokkal. A változást költői képszerűen BODA így fogalmazta meg: „S ha AQUINÓI SZENT TAMÁS Summa theolópica című munkája gótikus dómhoz hasonlít, a mai erkölcs-teológiának modern templomhoz kell hasonlítani; templomhoz, amelynek „szegletköve” Krisztus (kiemelés K. G.), fundamentuma a szentírás: melynek üvegablakai az értelem fényében és a szeretet színgazdagságában gyuladnak fel, hogy a világ üdvösségének szolgálatát mint megvalósítandó feladatot megragadó képekben vetítsék elénk.” [12]

A dolog lényege a krisztocentrikusság. Ez tulajdonképpen egy szintézis, ugyanis az immanens világot és a transzcendens istent nem lehet összehozni. A „világmindenség” krisztifikálásához” a morálteológusok sok reményt fűznek. BODA pl. így fogalmazza meg ezt: „Múltán hangoztatják korunk megújulását kereső morálteológusai, hogy a keresztényerkölcs ebben a perspektívában nem lehet ravaszkodó kauzisztikává, sem „paragrafusmorállá”. Krisztusban maga az Élet hívja a keresztényt életre, igazságban és szeretetben. A Krisztus követés sem egyéb, mint a Centrumhoz való csatlakozás, azzal a — fokozatosan tudatosuló — felemelő érzéssel, hogy páratlan meghívást kaptunk, melyet „lemondani” súlyos mulasztás volna: tulajdonképpen a legnagyobb kihagyás az üdvösség „kalandjának” és esélyeinek elmulasztása, eltékozlása. Mert Krisztus által kapjuk a „hívást”, Isten országába, „amely közöttünk van”. S Ő nem „idegenvezető” ebben az országban, mert saját országa az, s „övéit”, akiket meghívott barátainak nevezi és tekinti.” [13]

A krisztocentrikusság koncepció születésének igazi hátterét HÄRING: Das Gesetz Christi című munkájának francia fordítása alkalmából készített írásában fogalmazta meg: „A társadalom ma nem egységesen keresztény, hanem pluralista... a vallásszociológia kézenfoghatóan rámutat, hogy milyen megrendítő módon hatástalanok a hagyományos morális inperativusok... az ember ... védelem nélkül áll a nem keresztény értékrendszerekkel szemben ... a morál minden területén rászorul arra pl. a házasság és a család életében, hogy új formulázást adjon erkölcsünk sajátos követelményeinek, mely alkalmas arra, hogy hatékony motívumokat nyújtson az evilági, materialista eszmékkel szemben... ma nélkülözhetetlen, hogy a keresztény ténynek mély alapot adjunk és az egészet szorosan összefüggő egészben nyújtsuk az embernek. Arra van szükség, hogy a keresztény erkölcs tanítása úgy jelenjen meg a modern szellemek előtt mint ahogy megjelent az egyház első évszázadaiban, mint esemény, amely megrendít és újságával, szépségével a legmélyebb öröm forrása.” [14]

Egyrészt a mélyreszántó társadalmi, gazdasági, politikai változások, amelyeket summázva úgy foglalhatunk össze, hogy a munkásosztály nemzetközi harci eredményei:

- a) a szocialista világrendszer létrejötte és szakadatlan erősödése
- b) a gyarmati rendszer széthullása
- c) a kapitalizmus egyre mélyülő válsága (ami a kereszténység számára a kapitalizmussal való szoros összefonódása miatt külön és nem akármilyen gondot jelentő probléma.)

Másrészt ezzel a folyamattal párhuzamosan a tudományok, s szerintem nem csupán a természettudományok egyre gazdagodó eredményei, hanem a társadalmi tudományok eredményei is — noha a természettudományos eredményekhez képest szerényebben — hozzájárultak a tudományos világkép egyre intenzívebb előretöréséhez, s ebből fakadólag a vallásos világkép visszaszorításához.

Ez az folyamat és a várható további eredmények készítették Mihelics Videt a következő gondolat megformulázására: „A világ felé való megnyitás tehát legalább is benne rejlően szükségessé teszi a fejlődést a teológiában. S itt nagyon is fontos tisztába jönni azzal, hogy *nem az egyháztól függ* (kiemelés K. G.) hogy milyen természetű problémákkal nézzen szembe, mert ezeket a problémákat nem ő, hanem a világ fogalmazza meg. [15] MIHELICS VID idézett véleményét a katolikus teológusok egyértelműleg nem osztják. Elég csupán ebben az összefüggésben Zemplén György Erkölc és vallásos élmény című írásában kifejtett álláspontjára utalnunk. [16]

Ez az ellentmondás tulajdonképpen nem MIHELICS és ZEMPLÉN ellentmondása, hanem annak a reális gondnak a természetes vetülete, hogy a keresztény etika hosszú ideig a megőrzés etikája volt, s ha ez a „megőrző” funkció néha harcban is nyilvánult meg, pl. fel kellett lépnie EDWARD V. HARTMANN a keresztényerkölcs „béreserkölcs” koncepciója ellen, de olyan szituációval csak most találta szembe magát, amelyik alkalmazkodásra szólítja fel. Ez az alkalmazkodásra való felszólítás pedig a keresztény erkölcs számára most döntő fordulatot jelent, legalább is abban az értelemben, hogy a régi úton akar-e továbbmenni és a megőrzés etikája akar-e továbbra is maradni, vagy pedig alkalmazkodik, mely alkalmazkodás ebben a szakaszban mint „útkereső dinamizmus” jelentkezik.

A megőrzés etikája és az „útkereső dinamizmus” felfogása között ha van is megosztottság kétségtelen, hogy egyre többen válnak az útkeresés hívévé.

Szükségszerű választás ez, mert nem csupán arról van szó, hogy a vallási világképpel szemben egy új tudományos világkép tör előre, hanem arról is, hogy ennek a folyamatnak van egy olyan következménye is, hogy nemcsak az ember tudatából, hanem mindennapi életéből is kiszorul a vallás, illetve a valláserkölcs.

Legszembetűnőbb változások itt a következők:

- a) A valláserkölcs elveszítette tömegbefolyását az életmódra. A szocialista életmód előretörése éppen ezért nem csupán a burzsoá „life of new quality” kritikája, hanem az összes nem szocialista életmód kritikája.
- b) Kiszorul a valláserkölcs a magánélet területéről is. Noha ezen a területen hihetetlen erőfeszítéseket tesz (elvi és módszertani értelemben egyaránt) megingott pozícióinak stabilizálásáért. Embercentrikusságára hivatkozva állítja etikai vizsgálódásának homlokterébe a következő kérdéseket:
  1. A boldogságot
  2. A szeretetet
  3. Az értékeket (ezen belül különös figyelmet szentel az erkölcsi értékeknek.)

Létjogosultságának és tevékenységének gyakorlati indoklásául a következőket fogalmazza meg:

- a) A társadalmi etika a szándék tisztaságát nem vizsgálja.
- b) Üresen maradhat a belső szándék területe.
- c) Az ellentmondásos értékítéletek lehetőségei.

Továbbá: közvetlenül ugyan el nem hangzó érvelés — legalább is gyakran nem — az a tény, hogy élnek még vallásos emberek, s közöttük olyanok is, akik igénylik a valláserkölcs tanításait.

Az útkereső dinamizmus okának, szükségességének a feltárása veti fel a következő kérdést: Hogyan lehet a valláserkölcst statikus alaptermészetűt és a dinamizmus szükségességét összhangba hozni?

BODA írja: „A relativizmusra hajló világnézetek általában úgy könyvelik el a keresztény etikát mint az *örökerkölcst* (Kiemelés K. G.) képviselőjét. Az „örök Isten” az „örök érvényű értékek”, a szent-ágostoni „örök törvény”, a természettörvény és a Tízparancs eszmevilága valóban támogatni látszik ezt a nézetet. Igazában azonban a keresztény etika (és morálteológia) sem vonhatja ki magát a fejlődés következményei alól. [17]

A változás tényét tehát nem tagadják, de okát nem a társadalmi, gazdasági tényezőkben jelölik meg, pontosabban azt csupán mint „szituációt” fogják fel. De honnan van akkor a változás sokszínű jelensége, amelyet szintén a történelem tanúsít? Teszi fel a kérdést Boda, s a válasza: „Nem a Törvényhozó lényegéből, nem a törvény vagy az érték lényegéből fakad ez. A magyarázat rá elsősorban maga az *ember*, (Kiemelés K. G.) aki egyidejűleg és egyetemességében egyaránt fejlődő lény, aki benne él a változó, bontakozó fejlődő világban és ehhez törekszik alkalmazni konkrét formában az erkölcs egyetemes követelményeit. Nem az érték relatív tehát, hanem az emberi értékelés.” [18]

A statikusság és a dinamikusság viszonyával SZÁNTÓ KONRÁD írja: „Az eddigiek alapján megállapíthatjuk, hogy az erkölcsi törvényeknek két nagy fajtája létezik: vannak változatlan örök törvények, és léteznek a dolgok alakuló természetéhez igazodó erkölcsi szabályok.” [19] Bizonyos megmásíthatatlan örök erkölcsi törvények tehát vannak, s hogy miért azt már régóta tudjuk. De miért változnak egyes erkölcsi törvények? SZÁNTÓ KONRÁD szerint a léthelyzet csupán részben állandó volta miatt. Ami az ő értelmezése szerint azt jelenti, hogy:

- a) minden élő szervezet megújítja önmagát
- b) a magát megújító élő szervezet alkalmazkodik.

Az eddig elmondottakból is kiderül, ahogyan ma már a keresztény életnek nincs garanciája, úgy természetesen a valláserkölcst sem. Annak idején több tényező együtthatalma mellett a vallás mint legideológikusabb tudatforma kapcsolatba került az erkölccsel. Sőt hosszú időn keresztül egy olyan látszatot tudott támasztani miszerint az erkölccsnek és nem a vallásnak van erre a kapcsolatra szüksége.

A vallás monopolhelyezete megszűnt, a valláserkölcst elhalásához szükséges általános szituáció, — amit Makai így fogalmazott meg: „Az erkölcsi vallási formájának elhalását történelmileg megelőzi a világkép, a tudományok, művészetek, a politika, a jog, a filozófia, felszabadulása a vallási dogmatika béklyójából” — adott. [20].

E szituáció hatására a keresztény erkölcsi fonáksága (tulajdonképpen mindig meglevő fonáksága) egyre inkább kiéleződik. Ezt a folyamatot lassíthatja, a végleges vereség határidejét elodázhathatja, de nem kerülheti el semmilyen módosítási törekvéssel. [21]

Ebben a helyzetben Zemplén gondolata: — „Nem elég észrevenni az erkölcsi élet „theonom” jellegét. Az ember természetében gyökerező vallásos magatartás *lényege szerint erkölcsi jellegű*”. (Kiemelés K. G.) — épp oly illuzórikus mint maga a valláserkölcst. [22] A vallás és az erkölcsi kapcsolata ebben a szituációban egyoldalúvá és nemkívánatossá vált. [23] Igaza van Hellernek, amikor azt írta, hogy a keresztény erkölcsöt nem lehet megmenteni. [24]

ILLYÉS GYULA írta: „Am az anyagiakon segíteni csupán az első munka volt. Most jön az igazi gond. Most kell a szocializmusnak a fizikai felruházódáshoz valamit hozzátennie. A kérdés: *Milyen is lesz az erkölcsi?* (Kiemelés K. G.) Tehát az, hogy a lélek fázik-e, éhez-e, jár-e meztláb? Mindez van olyan gondja, sőt: lét-

problémája Európának mint a korábbiak.” [25] Kérdésére az itt kifejtett problémák mint közvetett válasz mellett GRAMSCHIVAL válaszolok: „A gyakorlat filozófiája feltételezi mindazt a kulturális múltat, a reneszánszt és a reformációt, a kálvinizmust és a klasszikus angol gazdaságtudományt, a laikus liberalizmust és a hisztorizmust, amely a modern életfelfogás alapját képezi. A gyakorlat filozófiája mintegy megkoronázza ezt az egész morál-intellektuális reformmozgalmat, amely dialektikussá válik a nép és a magasabb rétegek kultúrája közötti kontrasztban. Megfelel a protestáns reformáció plusz francia forradalom viszonylatának, olyan filozófia, amely egyben politika is s olyan politika amely egyben filozófia is.” [26] És ez itt előttünk és általunk az egész társadalom, s benne a szocialista erkölcs elméleti és gyakorlati magasabbrendűségében testesül meg.

JEGYZET

- [1] BONNARD erről a következőket írta: „a görög vallásban semmi sincs ami katekizmusra emlékeztetne, vagy erkölcsi prédikációkra hasonlítana.” A. BONNARD: A görög civilizáció. Moszkva 1958. I. köt. 175. o. oroszul.
Csak később, a Homérosz utáni időkben kezdtek az istenek morális kellékeket magukra öltetni. Ez a megállapítás összhangban van PLEHANOV felfogásával. PLEHANOV írja: „az emberiség fejlődésének történetében az erkölcs korábban kezdődik, mintsem az emberek az erkölcs szabályait természetfeletti lények akarataira való hivatkozással kezdik szentesíteni.” PLEHANOV: A vallásról. Kossuth 1960. 158. o. Más helyen: „Az istenekről alkotott elképzelésnek, akárcsak a halál után folytatódó életről alkotott elképzelésnek is eleinte nem volt semmiféle erkölcsi jellege.” (U. o. 131. o.)
- [2] A katolikus etikuskok nem osztják ezt a felfogást, pl. KECSKÉS PÁL írja: „A korábbiaknál megbízhatóbb etnológiai és pszichológiai módszerrel kutató vallástudomány (A. LANG, V. SCHMIDT, H. TRINBORN, P. Scheberta) az osztály elnyomatástól szabad primitív népeknél egyszemélyes lényben való hitet talál, akihez erkölcsi viszonyban állónak tudja magát az ember.” KECSKÉS PÁL: Az erkölcsi élet alapjai Szent István Társulat 1967. 192. o.
- [3] Helyes következtetést von le erről KYSELY: „A vallás nemcsak a természetfeletti világban való hitet tartalmazza. (azaz a vallás soha sem tisztán teológia) Helyet kapnak benne pl. erkölcsi elemek is. Ezeknek az elemeknek a segítségével beleszövődik az emberek cselekvésébe és (bár absztrakt és hamis értelemben) meghatározza azt, a vallás magában foglalja tehát a különböző emberi kapcsolatok összességét, az ember viszonyát a természethez, a társadalomhoz, a cselekvési formák, emóciók, az erkölcsi törvények összességét. Ezek kritériumait azonban nem a valószínű világ és a létező társadalmi viszonyok alapján, hanem a vallásos hitre és a természetfeletti világra hivatkozva állapítja meg.” KYSELY: A modern ember és a vallás, Kossuth 1965. 38. o.
- [4] A katolicizmus három korszakát szokás megkülönböztetni:
  - a) kezdettől 1930-ig, apologetikus, a nem katolikus oldalról érkező támadások védelmének időszaka
  - b) a XX. század harmincas éveitől az ún. újszellemű írások időszaka. Különösen kiemelkedő mérföldkő ebből a szempontból HÄRING: Das Gesetz Christi című munkája.
  - c) A II. Vatikáni Zsinat és a zsinat utáni időszakot napjainkig.
- [5] NYÍRI TAMÁS írja: „Az etika vagy erkölcs értelme először az, hogy a magát — egyénileg és társadalmilag — megalkotó ember felelős önmagáért. Másodsor azt jelenti, hogy a kezdetben spontán viselkedési formák intézményesülnek, s megszilárdult mintákká, erkölcsi szokásrendszerré válnak. Az etika — harmadik jelentése értelmében — a közvetlenül élt erkölcs fogalmi reflexiója.” NYÍRI TAMÁS: Etika és antropológia. Vigilia 1971/10. 701. o.
- [6] BODA LÁSZLÓ: Bevezetés a perszonális etika gondolatvilágába. Theológiai Jegyzet. Nyíregyháza 1975. 6. o.
- [7] NYÍRI TAMÁS: Etika és antropológia Vigilia 1971./10. 701. o.
- [8] BODA LÁSZLÓ ; Bevezetés a perszonális etika gondolatvilágába. Theológiai Jegyzet. Nyíregyháza 1975. 5. o.
- [9] U. o. 7. o.
- [10] ZEMPLÉN GYÖRGY: Erkölcs és vallásos élmény. Vigilia 1962./2. 66. o.
- [11] Ezt a problémát részletesebben érinti LUKÁCS GYÖRGY levele a marxizmus és a kereszténység viszonyáról. Világosság 1968/8—9.
- [12] BODA LÁSZLÓ: A megújuló erkölcsoteológia ismertetőjelei. Vigilia 1975/6. 364. o.

- [13] U. o. 365. o.
- [14] HÁRINGET idézi: ZEMPLÉN GYÖRGY: A megújulást kereső erkölcsstudomány. Vigilia 1971/10. 653. o.
- [15] MIHELICS VID: Eszmék és tények. (Feszültségek és konfliktusok az egyházban.) Vigilia 1968/3. 190. o.
- [16] Lásd: ZEMPLÉN GYÖRGY: Erkölcs és vallásos élmény. Vigilia 1962/2. 66.
- [17] BODA LÁSZLÓ: Bevezetés a perszonális etika gondolatvilágába. Teológiai Jegyzet. Nyíregyháza 1975. 29—30. o.
- [18] U. o. 31. o.
- [19] SZÁNTÓ KONRÁD: Változó és fejlődő erkölcsi törvények. Vigilia 1971/10. 675. o.
- [20] MAKAI MÁRIA: „A valláserkölc” néhány kérdése. Világosság 1961/3. 9. o.
- [21] Külön téma annak vizsgálata, hogy a valláserkölc területén lezajló módosítási törekvések során a mindennapi életben bizonyos morális kérdések megítélésében közelít-e a szociális erkölcszhöz. Különösen érdekes lehet ez a kérdés a politikai erkölcs területén.
- [22] ZEMPLÉN GYÖRGY: Erkölcs és vallásos élmény. Vigilia 1962/2. 72. o.
- [23] Arra a kérdésre, hogy ez a kapcsolat volt-e valaha kétoldalú, vagy csupán „kívánatos egyoldalú” ebben a dolgozatban nem térek ki. Annyi azonban bizonyos, hogy megválaszolása alapos elemző munkát igényel.)
- [24] E gondolat kifejtését lásd: HELLER ÁGNES: Chequevara és Camilo Torrez találkozása. Marxista etika, keresztény etika és társadalmi forradalom. Vigilia 1971/10.
- [25] ILLYÉS GYULA: Új Ember 1975. nov. 30.
- [26] GRAMSCHT idézi LUDASSY MÁRIA: Világosság 1968/3.

О НЕКОТОРЫХ АКТУАЛЬНЫХ ВОПРОСАХ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ РЕЛИГИИ И МОРАЛИ

Г. Каллош

Тема работы имеет чрезвычайную актуальность с точки зрения формирования социального общественного сознания и ставит важные вопросы.

Автор в введении даёт краткий исторический обзор взаимосвязи религии и морали.

После этого он переходит к широкой характеристике обучения католической морали-теологии и этики в XX веке. В связи с этим он выделяет: вопрос взаимоотношения моральной-теологии с этикой, проблему имманента и трансцендента прежде всего в католической этике, роль христocентричности и суть т. н. «динамизма поиска пути».

На основе этого он делает несколько таких выводов, которые могут быть полезными как в дальнейшей теоретической, так и в практической работе.

ÜBER EINIGE AKTUELLE FRAGEN ZUM VERHÄLTNIS VON RELIGION UND MORAL

Gábor Kallós

Das Thema wirft überaus aktuelle, vom Gesichtspunkt des sozialistischen Gesellschafts-
bewusstseins wesentliche Fragen auf.

Eingangs vermittelt der Verfasser einen kurzen historischen Überblick über die Beziehungen
von Religion und Moral.

Anschließend geht er zur umfassenden Charakterisierung der Lehre der katholischen Moral-
theologie und Ethik des 20. Jahrhunderts über. In Verbindung damit hebt er hervor: die Frage des
Verhältnisses von Moralthologie und Ethik, das Problem des Immanenten und des Transzendenten
vor allem in der katholischen Ethik, die Rolle der Christozentrik und das Wesen des sogenannten
„wegsuchenden Dynamismus”.

Aus alledem leitet er einige Folgerungen ab, die sich in der weiteren theoretischen und prak-
tischen Arbeit gleichermaßen als nützlich erweisen können.

A KERLÉSI (CSERHALMI) ÜTKÖZET LEÁNYRABLÁS EPIZÓDJÁNAK NYOMOZÁSA

SZEGFÜ LÁSZLÓ

László király személyéről meglehetősen kevés egykorú hazai forrás emlékezik meg. Néhány hiteles oklevele, levele, törvénykönyveinek bevezetője, az 1083-ban szentté avatottak legendáinak pár sora rajzolja meg roppant vázlatosan alakját. Az ő szentté avatása időszakában keletkezett legenda alig tud több — történetileg hitelesnek tekinthető — adatot róla, mint amennyit az egykorú tudósításokból kihámozhattunk. A 13. század oklevelezésében, elbeszélő forrásaiban (*Rogerus, Margit legenda stb.*) gyakran említik ugyan, de KÉZAI az első, aki új információt is ad: vázolja László harcát a besenyők ellen. A következő században azután kialakul az a hatalmas volumenű László kép, amely — ide számítva Salamon és a hercegek küzdelmét is — csaknem egy harmadát adja a 14. századi krónikakompozíciónak.¹

E szélesen hömpölygő előadás talán legszebb jelenete a 102—103. fejezetben megörökített kerlési ütközet, amely során Salamon király és a véle megbékült hercegek közös erővel győzelmeskednek az országot pusztító kunok felett. Az elbeszélés fő epizódjai: az összecsapás leírása, illetve László akciója egy elrabolt magyar leány kiszabadítására. Az első sajnos nem tűnik hitelesnek, ugyanis abszurd az a beállítás, hogy egy nomád vezér seregével a hegytetőn foglal állást, ezzel a sztyeppei hadviselés minden taktikai és stratégiai módszere alkalmazásának lehetőségétől megfosztva, és a körülzárás lehetőségének kitevé magát. Valószínűbb, hogy a szerző valamely hegyvidéki vár ostrománál szerzett tapasztalatai alapján festette ily színesre a történetet.

Úgy tűnik, a másik epizód — a leányrablás — hitele is megrendül a forráskritika tükrében. Mondai jellegére már PAULER GYULA gyanakodott,² ma pedig már szinte tagadhatatlan, hogy egy „régebbi hősi ének” Lászlóra történt „alkalmazása lehetett” az alapja.³ Találkozunk olyan elképzeléssel is, hogy a krónikás alaposan meg rövidítette a történet magvát,⁴ mások szerint éppen ellenkezőleg „a hazai traditio mind jobban kibővül”,⁵ de létezik olyan nézet is, amely szerint a krónikairó eltorzította a mondát.⁶ Úgy tűnik tehát, hogy „a 11. században, amikor még nem emlékek a hősi énekek, hanem a költői képzelet pillanatnyi ihletéből teremődnek meg”,⁷ jöklátorok alkalmazták az ősi, keletről hozott mondát Lászlóra,⁸ akár már az eseményekkel egykorúan.⁹ Sőt, létezik olyan vélemény is, amely szerint már ekkor sor kerülhetett feljegyzésére:¹⁰ talán a (feltételezett) *Gesta Ladislai regis* szerzője használta fel forrásul a hőségeket¹¹ — esetleg aktuális intézkedés, a nőrablás tilalma szellemében átköltve¹² —, vagy annak egy korai folytatása,¹³ amely egyesek szerint „Kálmán koránál később nem keletkezhetett”,¹⁴ mások viszont éppen a Lászlóra vonatkozó részeket tartják a *Kálmánkori Gesta* kései betoldásainak.¹⁵ Erre az irodalmi előzményre építhetett egy 13. század eleji krónikás,¹⁶ ha ugyan nem éppen ő dolgozta fel az eredeti hőségeket.¹⁷ Az minden esetre biztos, hogy a 13. század végén KÉZAI SIMON, akinél a kerlési ütközet első fennmaradt említése található, mit sem

tud a leányszabadításról, amint a *Várad*i és a *Zágrábi Krónika* sem ismeri ezt (pedig mindkettő László-kultusz székhelye),¹⁸ csak a *14. századi krónikakompozíció*, a *Pozsonyi Krónika* és MÜGELN HENRIK adja elő több-kevesebb tévesztéssel a történetet.¹⁹

Ismeretes — meglehetősen nagyszámú — képi ábrázolása is a témának,²⁰ amelyek bizonyos részletekben eltérnek a krónikás szövegétől, így: a „fejbenezés” (tetűkeresés), a szakrális küzdelem, a leány aktív beavatkozása a harcba, Szűz Mária belépése a történetbe, (sőt olyan változat is előfordul, amelyen maga a várad i püspök kéri Lászlót a lány megmentésére).²¹ A monda bizonyos értelemben kísértetiesen hasonlít a *Molnár Anna típusú népballadákra*,²² bár kapcsolatuk vitatott.²³ Az igen valószínű, hogy a képi ábrázolások a leányrablás történetének összecsapás jelenetét és a világmagyarázó mondák ún. kozmikus küzdelme motívumait keverik,²⁴ s ezek erősen befolyásolták a francia földről hazánkba került *Kékszakáll-storyk* motívumkincsét, sőt szerkezetét is.²⁵ A szakirodalom állítása szerint a képi ábrázolás és a krónikás szöveg eltérnek egymástól: „a festők — LÁSZLÓ GYULA véleménye szerint — gazdagabban, jobban, értelmesebben tudták a legendát, mint a krónikairó szerzetes”.²⁶ Ennek a tételnek a pontos vizsgálatához — esetleges megkérdőjelezéséhez — elengedhetetlen a krónikaszöveg (103. fejezet) motívumokra bontása, s részleteiben történő elemzése.²⁷

1. „Végül boldogságos László herceg meglátott egy férfit a pogányok közül, aki lova hátán egy szép magyar leányt vitt magával.”

A herceg „szent” (beatissimus) jelzője indított arra a feltevésre, hogy a 13. század elején írták le e sorokat, vagy ekkor dolgozták át az eredeti mondát.²⁸

A téma — a nőablás — világszerte ismert história, hiszen ez a feleségszerzés általános gyakorlata volt. Így zsákmányolták asszonyaikat a bibliai Benjamin fiai, de ilyesmi Spártában is megesett. A trójai Párisz csakúgy rabolta nejét (Helénát), mint a rómaiak a szabin nőket.²⁹ De őseink is így ragadták el Dula leányait egész hölgykíséretükkel, a finn Leminkejnen is élt a módszerrel úgy, ahogyan vogul, osztják, lapp, észt, votják, mordvin vagy cseremisz rokonnépeink férfiai; de a nyenyeczek, szelkupok, nogaj tatárok, mongolok stb. sem maradtak el e szokás gyakorlásában.³⁰ A középkorban tiltják a *Lex Salica*, a *Lex Baiwariorum*, zsinati határozatok, a fríz, a genti joggyakorlat, a cseh és lengyel törvények stb. egyaránt.³¹ Hazánkban I. István és Kálmán törvényei lépnek fel a nőablás ellen (HORVÁTH JÁNOS szerint László is), a *Várad i Registrumban* több esetről is szó esik, büntetése halál a selmecbányai jogkönyv szerint, intézkednek ellene a 14—16. században,³² de a népmondákban s — jelképesen — a népszokásokban máig fennmaradt emléke.³³ Önmagában tehát — csupán a téma alapján — nem kapcsolható kizárólagosan a magyarsághoz e monda, hanem éppen László és a magyar lány szerepeltetése teszi azt magyarrá.

2. „Szent László herceg tehát azt gondolván, hogy az a várad i püspök leánya és — noha súlyosan meg volt sebesülve, mégis igen gyorsan — üldözőbe vette azt [a kunt] lován, amelyet Szögnek nevezett.”

Azonnal szemet szúr, hogy a krónika a várad i püspök leányáról beszél, holott László hercegsége idején ez még nem is létezett, hiszen ugyanő — királyként — helyezte át később ide a bihari püspökséget.³⁴ Említése mégis a monda korai keletkezésére enged következtetni, hiszen a 2. esztergomi zsinat már határozottan „a papi nőtleniséget hangsúlyozza”.³⁵

Fontosabb azonban, hogy László kimondottan azért üldözi őket, mert úgy véli, hogy a lány a várad i püspök leánya — a *Pozsonyi Krónika* szerint László „putans illam esse filiam Waradiensis episcopi, videlicet Kunues Colomani”³⁶ —, azaz véro-

konának a leánya. Ez a monda egyik kulcsa: Lászlót a rokonság kötelezi az üldözésre és a rablóval szembeni vérbosszúra.³⁷

László „sebesülésének” magyarázata azonban már eltávolít az ősi monda keletkezésének korától. A krónikásnak ugyanis tudnia kellett, hogy egy lovagi fegyverzetű, felszerelésű vitéznek nem nehéz legyőzni a hitvány könnyűlovasok (*vilissimi Bissenni, Siculi, Cuni*) egyikét; tehát László hősi tetteinek kiemeléséhez, az egyenlő feltételek között folyó harc bemutatásához a herceg „előnyét” szükségszerűen csökkentenie kellett. Az eredeti mondában nem is fordulhatott elő ilyesmi, hiszen a mítikus hősöket általában nem fogja a fegyver. E betoldás tehát a lovagkor terméke.³⁸

Külön figyelmet érdemel László paripája. Ősi keleti gyakorlat, hogy a hős tetteinek elbeszélésekor lovaira is kitérnek.³⁹ A szöveg szerint László nevezi lovát Szögnek (*super equum illum, quem Zug nominabat*): ez már a kozmikus hősök felé mutat, ugyanis azok táltoslovaival is csak a gazdájuk tud beszélni. Ugyanakkor a ló neve a színére utal — szög: világos sárga, szőke⁴⁰ —, ami már a képi ábrázolásokat idézi, ahol a birokra kelő hősök fehér illetve fekete színű táltosai is küzdenek egymással.⁴¹

3. „Mikor pedig annyira megközelítette, hogy lándzsával ledöfje, erre nem volt képes, mivel sem az ő lova nem futott gyorsabban, sem annak a lova nem maradt vissza egy kissé, hanem mintegy emberkarnyi távolság volt a lándzsa és a kun háta között.”⁴²

Ez a szakasz ismét a lovak szempontjából érdekes (ami különösen a képi ábrázolások miatt fontos), ugyanis kiderül, hogy a kunnak László (táltos)lovához hasonló képességekkel rendelkező lova van.

Érdekes megjegyzés, hogy a herceg a kartávolságnyi tér miatt nem tudta ledöfni ellenfelét. Ez semmiképpen sem lehet nomádkori motívum, sokkal inkább a Képes Krónika miniaturáin ábrázolt 14. századi nehézfegyverzetű lovagokat juttatja eszünkbe, akik már nem hajtódárdákkal s íjjal harcoltak.

4. „Odakiáltott tehát szent László herceg a lánynak, és azt mondta: „Szép húgom, ragadd meg a kunt az övénel és vedd magadat a földre!” Amit meg is tett.”

A történetből eddig nem derült ki, hogy a leányt szándéka ellenére, avagy beleegyezésével rabolta-e el a kun vitéz, sőt (a látszat szerint) üldözőjük segítségére van, aki — a megszólításból ítélve — közeli rokona is lehet.⁴³ De azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a magyarságnál a jegyesek megszólítása is hasonló volt: „az leány az mátkáját bátyjának hitta, az legény pedig az leányt *húgának*”,⁴⁴ tehát az eredeti hősenek bizonyos variációiban esetleg jegyesekként is szerepelhettek (ti. a leány és az üldöző).⁴⁵

5. „És akkor boldog László herceg őt, a földön fekvő[kun]-t távolról meglánda-zsázná, meg akarta őt [a kunt] ölni. Akit [Lászlót] a leány nagyon kért, hogy ne ölje meg, hanem hogy bocsássa el őt [a kunt]. Ebből jegyezhetni meg, hogy ne higyjünk az asszonyoknak, mivel a megerőszakoltatás igen erős szeretete miatt akarta azt [a kunt] megmenteni.”

Ezt a fordulatot a krónikahely számos méltatója következetlennek ítéli; érthetetlennek tartja, hogy ha már a leány lerántotta a kunt, miért könyörög ezután annak életéért. „Ez a két motívum nem illik össze, hacsak nem a női logikát akarja pellen-gére állítani.”⁴⁶

Van azonban ennek — szerintem — egy nagyon is logikus magyarázata: a leány László vérrokona, tehát ha nem hajtja végre utasítását, nem akarja érteni „a vér szavát”, csupán egyetlen esélye lehet az életben maradásra: ha szeretője — a kun vitéz — kerül ki győztesen a viadalból. Ellenkező esetben a rablóval együtt ölik meg rokonai.⁴⁷ Ha ellenben a parancs szerint jár el, akár a rettyerutyája győz — miután tanújelét adta annak, hogy szándéka ellenére rabolták el —, akár kedvese — aki ismervén e szokást, nyilván megbocsát neki — túléli az eseményeket. Saját élete

kockáztatása nélkül tehát nem cselekedhetett másképp. Ámde amikor látta, hogy László helyzeti előnyét (a kun a földön fekszik) kihasználva meg akarja ölni szeretőjét, közbevetette magát annak érdekében.

Erre következik a krónikás gúnyorosnak tűnő megjegyzése „a megerőszakoltatás igen erős szeretetéről”, de hasonlóképp meglepő fordulattal. Eddig ugyanis folyvást „*puella*”-ról beszélt, itt azonban átvált „*mulieres*”-re, „asszonyokra”. Igaz általános következtetés levonása közben teszi ezt (s így értelmezhetnénk egyszerűen „nők”-nek), de mégsem oszlatja el teljesen annak gyanúját, hogy esetleg voltak e nőrablási mondának olyan változatai is, amelyekben nem leány, hanem asszony esett a csábítás áldozatául. Ha ez igaz, talán a *Molnár Anna* típusú balladánk is új megvilágításba kerülhetnek.⁴⁸

6. „*De a szent herceg hosszú ideig viaskodván azzal [a kunnal], és hím vesszejét levágván megölte őt [a kunt].*”

A lándzsával való ledöfés sikertelen kísérlete után tehát László birokra kel a kunnal, s hosszú ideig küzdenek egymással. E viadal vizuális megjelenítése majd minden falképen — sőt a *Képes Krónika* miniatúráján is⁴⁹ — szerepel.

Első pillantásra talán merésznek tűnik a hagyományos fordítással — „elvágván inait, megölte őt”⁵⁰ — szemben a megölés módjára vonatkozó értelmezésünk. Ámde a monda logikája és a latin szöveg — „*absciso nervo illum interfecit*” — megengedi ezt. Az *abscindere* határozottan levágást, lemetszést, éles eszközzel való eltávolítást jelöl cselekvésként. Erre számtalan példát hozhatunk fel törvényeinkből: „*Si quis servorum semel furtum commiserit, reddit furtum, et componat nasum V iuencis, si potest; sin autem, abscidatur. Si absciso naso iterum commiserit furtum, componat aures V iuencis, si potest; sin autem, abscidatur.*”⁵¹ Hasonlóképp intézkedik a *Leges Visigothorum* — *abscidere* manum etc. —, a *Leges Baiwariorum* — *abscidere* digitos, articulos, aurem, linguam, oculum, manum, pedem etc. —, vagy a *Leges Alemannorum* — *abscidere* aurem, dentem, linguam, brachium, digitum, articulum, pedem etc. — is.⁵² Szent István kisebb legendája pedig így ír az orgyilkosságra összekülvők büntetéséről: „*manus noxias abscidit*”.⁵³ Megtalálhatjuk az *abscidere*-t nemszervek lemetszésének említésekor is, pl. „*abscidere genitalia*”, vagy „*De mancatione qualibet. Si quis alterum praesumptive sua sponte castraverit, et ei ambos testiculos amputaverit, integrum virgildum suum iuxta conditionem personae componat; si virgam absciderit, similiter; si unum testiculum, medietatem solvat.*”⁵⁴ JOHANNES DIACONUS írja, hogy Dominicus püspök „qui olim fuerat monachus sancti Illarii, et inde egressus, pro inposito crimine veretro sibi absciso apud Spoletum postmodum aliquamdiu moratus est.” GELLÉRT püspök pedig feljegyezte Origenész egyházatyáról: „in tantum zelo dei tactus, quo sibi abscideret genitalia ferro”.⁵⁵ Egyenértékű az *abscindere* a László II. törvénykönyvében szereplő *amittere*vel is; a tolvaj szolgának „*nasum amittat*”. Az *amittere* szó fordul elő AVENTINUS azon soraiban, amelyekben Péter magyar király bukását fogalmazta meg: „ad Albam regiam traductus oculus, genitalia ferro amisit: ex vulnereque et plaga obiit.”⁵⁶ (A hím vessző levágása egyébként ősi mitológiai motívum, pl. Gilgámes eposzban Ea „Mummu férfi-tagját akkor lemetszi”, de Kronosz is úgy szerzi meg a hatalmat, hogy apja nemszervét sarlóval levágja.⁵⁷) Abban az esetben, ha a cél nem a sértett elpusztítása volt, csak nemzőképességének tönkretétele — pl. a Krónikában II. Béla esete —, rendszerint a *castrare* igét használják: „Sed et Belam infantulum preceperat castrare. Sed obsceator timens Deum et regni sterilitatem, castravit catulum, cuius testiculos tulit regi.”⁵⁸

A *nervus* megfelelő jelentése a szövegkörnyezetből nyilvánvaló. Nemcsak a *Biblia* ismeri ebben a jelentésben (pl. az elefánt „*nervi testiculorum perplexi sunt*”. [Jób 40, 12.]), hanem a klasszikus latin is (pl. HORATIUS, aki még olyan esetről is

tud, amikor a csábító nemiszerveit vágják le büntetésből, íme: „quin etiam illud accidit, ut cuidam *testis caudamque salacem demeterent ferro*”.⁵⁹ — Azt pedig, hogy a középkori Magyarországon HORATIUS nem volt ismeretlen; számos példa bizonyítja.⁶⁰)

Az *absciso nervo* ilyen értelmezése mellett szól az a tény is, hogy már korán megkezdődik a monda átértékelése. A korabeli templomi freskókon a lány már a kun legyőzésének is aktív szereplője lesz annak megsebzése, illetve lefejezése révén.⁶¹ A *Vatikáni Képes Legendarium*ban már keverednek a motívumok, mert míg László a kun üstökét fogja, a leány ahelyett, hogy lefejezné, a lábába vág (a kép aláírása: „Quomodo tenebat per crines et puella incidebat pedes eius.”). A krónikák „parázna leánya” így válik aztán fokozatosan Szűz Máriává a 14. században,⁶² és tűnik el a szövegekből az *absciso nervo* kifejezés. A kétféle hagyományt megőrző BONFINI már erről a változatról is így ír: „Nonnulli virginem a tergo Chunum cum Ladislao colluctantem surrepta securri percussisse ac assertori suo succenturiatam fuisse ferunt.”⁶³

A kun nemiszervének levágása éppen a legfontosabb jogi aktus, így teljesedik ki a *ius talionis*: ugyanis László éppen azt a testrészét csonkította meg, illetve vágta le, amellyel a „bünt” elkövette. A *talio* pedig, a primitív jog egyik alapkategóriája, komoly szerepet kapott a *nemzetségi vérbosszú* intézményében is, amely gyakran velejárója volt az exogám nőrablásoknak.

8. „De az a lány nem a [váradi] püspök leánya volt.”

A krónikás végső megjegyzése, amelyből világosan kitetszik, hogy ő már nem értette pontosan a Lászlóra alkalmazott — eredeti magvában a nemzetségi vérbosszút bemutató —, ősi exogám leányrablási monda belső logikáját.⁶⁴ Bár meglehetősen (sőt meglepő) hűséggel jegyezte le lényeges mozzanatait, vázlatát, ezzel a megjegyzéssel — melyet nyilván az egyház érdekében (coelibatus!) toldott be — „agyoncsapta” az egész történetet. Azt hiszem, éppen ez bizonyítja — a már felsorolt érvekkel együtt —, hogy a 14. századi krónikás emelte át egy korai hőskölteményből e mondát, s „öltöztette lovagi mezbe”.

A krónikahely keletkezését a következőképpen képzeljük. Tudott dolog, hogy a László szentté avatása körüli időben készült legendájának szerzője ismerte az *István legendákat*.⁶⁵ Amikor hagiographicus vándormotívumokból megalkotta művét, igyekezett ezeket ismert hazai források alapján valami módon a magyarsághoz kapcsolni. Ismert legendás epizód, hogy isten a szent érdemeiért az ő éhező népének, csodás módon élelmet juttat. A *László legenda* 6. fejezete is egy ilyen történetet mesél el, de felhasználva a *kisebb István legenda* 5. fejezetében talált információkat a magyarok pogány ellenségeiről. „Miután isten szent egyházát békességben felállította — írja a *Legenda minor* —, s Róma felhatalmazásából méltón felékesítette, a *besenyők* hittől egészen idegen és szinte vadállati ostobaságú, az értelem híjával levő népe tört rombolni hazájának hatáira.”⁶⁶ Mikor tehát elbeszélte László egyik csodáját, így folytatta: „Ez után a *besenyők* portyázói törtek a magyarok hatáira, és ott foglyul ejtett férfiakat és nőket hurcoltak el.” László seregével üldözi őket, de pusztára helyre ér, ahol serege éhezik. A szent király imájára „íme szarvasok és bölények csordája ment hozzá és vele együtt, vadságát levetvén, a sereg közepére összegyülekezett.” A sereg tehát csillapította éhségét.⁶⁷

A következő szerző KÉZAI SIMON mester, aki beszámol László pogányellenes harcáról: „Géza után László uralkodott 30 évig és 3 hónapig [sic!]. Váradon nyugszik. Az ő idejében tehát *Hétvárbán*, azon a hegyen, amelyet *Kyrioleis*-nek mondanak, a *besenyők*, a magyaroknak szerfelett nagy támadói, miután kifosztották Magyarországot menekülven összegyülekeznek, és ugyanazon László király és a magyarok

olyannyira fölébük kerekednek, hogy — azt mondják — egy sem maradt meg belőlük.”⁶⁸

KÉZAI tehát négy mozzanattal egészítette ki a már ismert anyagot. Egyrészt Erdély (Hétvár) területére helyezi az ütközetet, másrészt tudja, hogy a menekülő besenyők *összegyőlekeztek*, harmadrészt tudja, hogy a magyarok *legyőzték őket*. Ezeket a mozzanatokot sugallhatta a *kisebb István legenda* is a szerzőnek, hiszen István is *Erdélyben* keveredik konfliktusba a *pogányokkal*, egy város falai alatt *gyülekező ellenségeire* tör hadnagya, s *szétveri őket*. Egyetlen probléma csupán az, hogy miért épp Kerlésre (Kyrioleis hegy) lokalizálja a csatát. Ennek magva — szerintem — a *László legendában* rejlik, amely elbeszéli, hogy a besenyőket üldöző király éhező táborába „szarvasok és bölények csordáját” vezeti az isten. Azt pedig KÉZAI jól tudta, hogy merre vannak a *Gyula—Zsombor nemzetség* birtokai.⁶⁹ És hová lokalizálhatott volna inkább egy ilyen eseményt, ha nem éppen oda, ahol a legtöbb bölény lehetett, ha még a nemzetség is arról vette a nevét? (Zsombor=bölény.⁷⁰) Ezzel tehát SIMON MESTER megteremtette azt a keretet, amelybe az Anjou-kori krónikás beépíthette azt a nemzetségi vérbosszút példázó, exogám leányrablási mondat, amelyet a 11. század végén (vagy a 12. század elején) a joculatorok Lászlóra vonatkoztattak, s amely azóta sem ment feledésbe.

Az Anjouk tudatosan törekedtek a László-(lovag)kultusz kialakítására és terjesztésére: az ő képét veretik az első aranyforintra, a gyermek Nagy Lajos Váradra zarándokol, ugyanott bronz szobrokat emelnek neki (amelyekhez hamarosan újabb legenda fűződik), tiszteletére himnuszokat énekelnek, épületes beszédek tartatnak, ereklyetartókat készíttetnek, s megjelennek az életét bemutató tablók, freskók a templomok falain, amelyek között mindenütt központi helyet foglal el — az egyházi burokba bújtatott nagyon is világi téma — a kerlési (valójában soha meg nem történt) leányszabadítás csodálatos képsora.⁷¹

Összegezve elmondhatjuk, hogy az egész kerlési epizód egy legendás elem (hagiographicus vándormotívum) 12. század végi, magyarországi lokalizálására való törekvés és egy, a 14. század elején még Lászlóra alkalmazott formájában ismert, pogánykori epikus alkotás kombinációjából született szép példajaként annak, hogy egy pogánykori hősi ének miként nőhet bele a lovagkori keresztény epikába.

JEGYZETEK

- [1] Jelen értekezés részlete „*László alakja a korabeli forrásokban*” c. előadásomnak, melyet a JGYTF Történettudományi Tanszékén, 1977. márc. 26-án, az I. László királyról tartott ünnepi megemlékezésen mondtam el.
- [2] PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt.*² Bp. 1899. II. 608.
- [3] *A magyar irodalom története.* [szerk. SÖTÉR ISTVÁN] I. *A magyar irodalom története 1600-ig.* [szerk. KLANICZAY TIBOR] Bp. 1964. 27.; KRISTÓ GYULA: *XI—XII. századi epikánk és az Árpád-kori írásos hagyomány.* Ethnographia, 83 (1972.) 64.
- [4] SOLYMOSSY SÁNDOR: *Monda (= A magyarság néprajza.* [szerk. VISKI KÁROLY] Bp. é. n. III. 160—225.) 179—180.
- [5] MARCZALI HENRIK: *A magyar történet kútforrásai az Árpádok korában.* Bp. 1880. 54.
- [6] LÁSZLÓ GYULA: *A népvándorlaskor művészete Magyarországon.* Bp. 1970. 109.
- [7] MÁLYUSZ ELEMER: *Királyi kancellária és krónikairás a középkori Magyarországon.* Bp. 1973. 25.
- [8] KLANICZAY: i. m. 27.
- [9] NÉGYESY LÁSZLÓ: *Árpád-kori compositio.* Budapesti Szemele, 154 (1913). 437. füz. 190.
- [10] MARCZALI: i. m. 54. 25. jz.
- [11] MÁLYUSZ: i. m. 25.
- [12] HORVÁTH JÁNOS: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái.* Bp. 1954.; Vö. még: MTA I. OK, 8 (1956). 314.
- [13] KULCSÁR PÉTER: *A cserhalmi ütközet László legendájában.* Irodalomtörténeti Közlemények, 71 (1967). 163.

- [14] GERICS JÓZSEF: *Legkorábbi Gesta szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái*. Bp. 1961. 88.
- [15] GYÖRFFY GYÖRGY: *Egy krónikahely magyarázatához*. Történelmi Szemle, 9 (1965). 29. 31. jz. — Ez utóbbi érv vesztit súlyából, ha arra gondolunk, hogy már Kálmán idejében, s az ő parancsára keletkezett bizonyos László-kultusz: HARTVIK püspök szinte megdicsőült szentként mutatja be őt. (*Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. — a továbbiakban: SRH — [red. SZENTPÉTERY, EMERICUS] II. Bp. 1938. 433.)
- [16] KRISTÓ: i. m. 65.
- [17] CSÓKA J. LAJOS: *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században*. Bp. 1967. 557.
- [18] SRH I. Bp. 1937. 182.; SRH I. 203–206., 208–209.
- [19] SRH I. 368–369.; SRH II. 38–39. és 177.; GERICS: i. m. 84–87. MÜGELN azonban figyelmen kívül hagyható. (MARCZALI: i. m. 55.)
- [20] RADOCSEY DÉNES: *A középkori Magyarország falképei*. Bp. 1954. 27, 36–37, 140–141. és XLIII–XLIV. t.; TARCZAI GYÖRGY: *Az Árpád-ház szentjei*. Bp. 1930. 68, 79.; LEVÁRDY FERENC: *A Biblioteca Vaticana, a Morgan Library és az Ermitage magyar Anjou Legendariuma*. Művészettörténeti Értesítő, 13 (1964). 187–188.: *Magyar Anjou Legendarium* (fac. sim.) [ed. LEVÁRDY FERENC] Bp. 1973. XLIV. sz. sorozat.
- [21] LÁSZLÓ GYULA: *A honfoglaló magyar nép élete*. Bp. 1944. 416–421.; VARGYAS LAJOS: *Kutatások a népballada középkori történetében. II. A honfoglaláskori hősi epika továbbélése balladánkban*. Ethnographia, 71 (1960). 495–502.; KLANICZAY: i. m. 27.; VARGYAS LAJOS: *Honfoglalás előtti műveltségünk maradványai a néphagyományban*. Magvető, 1967. 2. sz. 296–300.; LÁSZLÓ: i. m. (1970) 112–118. a „fejbenzésre”. — LÁSZLÓ GYULA: *Humor és Magyar nyomában*. Bp. 1967. 136–139.; VARGYAS: i. m. (1967) 285–288.; LÁSZLÓ GYULA: A „kettős honfoglalásról”. Archaeologiai Értesítő, 97 (1970a). 175–177.; LÁSZLÓ: i. m. (1970) 107–118. a szakrális küzdelemre. — KULCSÁR: i. m. 162–163. a lány atkiv beavatkozására. — HORVÁTH CIRILL: *Középkori László-legendánk eredetéről*. Irodalomtörténeti Közlemények, 38 (1928). 174.; LUKCSICS PÁL: *Szent László király ismeretlen legendája*. Bp. 1930. 17–18.; LEVÁRDY: i. m. (1964) 188.; KULCSÁR: i. m. 163. Szűz Máriára. — DERCSÉNYI DEZSŐ: *Nagy Lajos kora*. Bp. é. n. 133. a váradi püspök könyörgésére.
- [22] LÁSZLÓ: i. m. (1944.) 417–423.
- [23] VARGYAS: i. m. (1960) 495.
- [24] LÁSZLÓ: i. m. (1970) 114.
- [25] VARGYAS LAJOS: *A magyar népballada és Európa*. Bp. 1976. II. 60–62.
- [26] LÁSZLÓ: i. m. (1970) 109.
- [27] SRH I. 368–369. „Vidit denique Beatissimus Ladizlaus dux unum paganorum, qui super dorsum equi sui ducebat unam puellam Hungaram speciosam. Sanctus ergo dux Ladizlaus putans illam esse filiam episcopi Waradiensis et quamvis esset graviter vulneratus, tamen illum celerrime persecutus est super equum illum, quem Zug nominabat. Cum autem attingeret, ut eum lancearet, minime poterat, quia nec equus eius celerius currebat, nec equus illius aliquantulum remanebat, sed quasi brachium hominis erat inter lanceam et dorsum Cuni. Clamavit itaque sanctus dux Ladizlaus ad puellam et dixit: Soror speciosa, accipe Cunum in cingulo et iacta te in terram. Quod et fecit. Cumque Beatus Ladizlaus dux procul illum lanceasset in terra iacentem, voluit eum interficere. Quem puella valde rogavit, ne eum interficeret, sed ut dimitteret. Unde in hoc notatur, quod fides in mulieribus non sit, quia forte amore stupri illum liberare voluit. Sanctus autem dux diu cum eo luctando et absciso nervo illum interfecit. Sed illa filia episcopi non fuit.”
- [28] CSÓKA: i. m. 557. illetve KRISTÓ: i. m. 65.
- [29] TÖRÖK AURÉL: *Az emberbúvárlat a néprajzban*. Ethnographia, 3 (1892). 265–266.
- [30] MAKOLDY SÁNDOR: *A nőrablás és rablőházasság szimbolikus maradványai hazánkban*. Ethnographia, 32 (1921). 45.; SEBESTYÉN GYULA: *A magyar honfoglalás mondái*. Bp. 1904. I. 346–358.
- [31] HAJDÚ LAJOS—HORVÁTH PÁL—NAGY LÁSZLÓNÉ: *Bevezetés az egyetemes állam- és jogtörténet forrásaiba. (A feudális jog forrásai.)* [jegyzet] Bp. 1966. I. 17–18, 31 és 34.; ZÁVODSZKY LEVENTE: *A szent István, szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Bp. 1904. 38., 90.; MAKOLDY: i. m. 55.; HAJDÚ—HORVÁTH—NAGYNÉ: i. m. II. 67, 114.
- [32] ZÁVODSZKY: i. m. 149, 191.; (HORVÁTH JÁNOS szerint a *László* 1:32. is ide vonható [ZÁVODSZKY: i. m. 163.]; KARÁCSONYI JÁNOS—BOROVSKY SAMU: *Az időrendbe szedett váradi tűzsvaspróbalajstrom*. Bp. 1903. 169/29. 215, 197/82. 225, 66/162. 177, 162/242. 211, 23/262. 163.; MAKOLDY: i. m. 55.; SIKLÓSSY LÁSZLÓ: *A régi Budapest erkölcsse*. Bp. 1972. 7–11.
- [33] SZENDREY ZSIGMOND: *Történeti népmondánk*. (2. közl.), Ethnographia 36 (1925). [=Népelet, 3 (1925).] 50, 53.; KRIZA JÁNOS: *Még egy kis néprege*. Új Magyar Múzeum, 3 (1853). 1. köt. 176.; THURY JÓZSEF: *Kis-Kun-Halas néprajza*. Ethnographia, 1 (1890). 391–405.; MAKOLDY: i. m. 40–60.; LATZKOVITS EMŐKE: *A rábapatonaiak eredethagyománya*. Arrabona, 14 (1972). 251–252.

- [34] CSÓKA: i. m. 557.
- [35] MARCZALI: i. m. 54. 25. jz.; GERICS: i. m. 87.
- [36] SRH II. 39.; Vö. még: DERCSÉNYI: i. m. 133.
- [37] Igen kevés tehát annak valószínűsége, hogy a *Pozsonyi Krónika* szándékosan feketíti be Kálmánt (GERICS: i. m. 87.).
- [38] NÉGYESY: i. m. 190.; DERCSÉNYI: i. m. 133.; LEVÁRDY: i. m. (1964) 188.
- [39] Pl. az *Orchoni feliratokon* szereplő Kül tégin. (*A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Körtársak és krónikások híradásai.*)², [szerk. GYÖRFFY GYÖRGY] Bp. 1975. 64—67.
- [40] *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* (főszerk. BENKŐ LORÁND] III. (Ö—Zs), Bp. 1976. 792.
- [41] LÁSZLÓ: i. m. (1970a) 139.
- [42] Bár a krónika határozottan kunokról beszél, valószínűbb az a feltevés, hogy az eredeti hőseinek besenyőkről regéltek. GYÖRFFY GYÖRGY: *A kun és komán népnév eredetének kérdéséhez.* *Antiquitas Hungarica*, 2 (1948). 168—174.
- [43] A *Chronica Hungaro—Polonica* — bár meglehetősen zavaros fejtegetése —, úgy véli, hogy László Kálmán testvére. KARÁCSONYI BÉLA: *Chronica Hungaro—Polonica, Pars I. (Textus cum varietate lectionum.)* Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Historica, 26 (1969). 67—69.
- [44] APOR PÉTER: *Metamorphosis Transylvaniae.* (= *Altortjai B. Apor Péter munkái.* [ed. KLANICZAY GÁBOR], Pest, 1863.) 377.
- [45] A horvátoknál állítólag még a múlt században is szokásban volt, hogy a rabló ellen vetélytársa veréboszút esküszik. [MAKOLDY: i. m. 58.]; KRIZA: i. m. 176.
- [46] KULCSÁR: i. m. 163.
- [47] VARGYAS: i. m. (1967) 300. — Lászlóval kapcsolatosan is ismert olyan változat, amely szerint „nővérét” ragadja el a „tatár”, s az összecsapáskor a leány a szeretőjének segít. László látván „bűnös kapcsolatukat” ezen úgy felháborodik, hogy megöli mindkettőt. PERÉNYI JÓZSEF: *A Szent László-legenda Oroszországban.* *Annales Universitatis Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae, Sectio Historica*, 1 (1957). 179.
- [48] VARGYAS: i. m. (1976) II. 44—65.
- [49] *Képes Krónika.* (fac. sim.) Bp. 1964. 36V (= p. 72).
- [50] LUKCSICS: i. m. 1930. 24.; ERDÉLYI LÁSZLÓ: *Krónikáink magyarul.* Szeged, 1943. 184.; *Képes Krónika* [ford. GERÉB LÁSZLÓ] Bp. 1971. 75.; „a szent herceg hosszas küzdelem után elvágta (a kun) torkát [?], megölte” [LÁSZLÓ: i. m. (1970) 108.]
- [51] ZÁVODSZKY: i. m. 190. 154. vö. még uo. 53—54.
- [52] *Leges Visigothorum.* (Ed. ZEUMER, KAROLUS] [*Monumenta Germaniae Historica, Legum Sectio*, 1/1. Hannoverae et Lipsiae, 1902.] 265, 278, 279, 310, 433 etc.; *Leges Baiwariorum.* [ed. SCHWIND, ERNEST LIBER BARO DE] [=MGH, *Legum Sectio*, 1:5/3. Hannoverae, 1926.] 322, 323, 333, 325, 346, 327, 344 etc.; *Leges Alemannorum.* (ed. LEHMANN, KAROLUS] [=MGH, *Legum Sectio*, 1:5/1. Hannoverae, 1888.] 118, 120, 121, 124—125, 128 etc.
- [53] SRH II. 399.
- [54] LEHMANN: i. m. 127.; *Capitularia Regum Francorum.* [ed. BORETIUS, A.] [=MGH *Legum Sectio*, 2/1. Hannoverae, 1883.] 205.
- [55] *Geronache veneziane antichissime.* [ed. MONTICOLO, GIOVANNI], Roma, 1890. I. 121.; *Deliberario Gerardi Moresane Ecclesie Episcopi supra himnum trium puerorum ad Isingrimum Liberalem.* [Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 6211 sz. codex] 68V. (vö. *Sancti Gerardi episcopi chaniadiensis scripta et acta.* [ed. BATTHYAN, IGNATIUS DE] Albo-Carolinae, 1790. 133.)
- [56] ZÁVODSZKY: i. m. 170.; GOMBOS, ALBINUS FRANCISCUS: *Catalogus fontium historiae Hungaricae aeo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCC.* Bp. 1937—1943. 367.
- [57] *Gilgámes.* [ford. RÁKOS SÁNDOR] Bp. 1960. 16.; HUNGER, HERBERT: *Lexikon der griechischen und römischen Mythologie.* Hamburg, 1974. 419.
- [58] SRH I. 430.
- [59] *Quintus Horatius Flaccus összes versei.* [ed. BORZSÁK, ISTVÁN] Bp. 1961. nervus: 336, 344 stb.; csonkítás: 370.
- [60] KARÁCSONYI JÁNOS: *A mérges vipera és az antimonialis.* Századok, 44 (1910). 2.; BITAY ÁRPÁD: *Horatius-idézet a nagyváradi káptalan egy középkori (latin) oklevelében (1302).* Erdélyi Múzeum, 39 (1934). 373—374.; MADZSAR IMRE: *Horatius hazánkban.* Egyetemes Philológiai Közlöny, 60 (1936). 183.; HAJNÓCZY IVÁN: *A legrégebbi hazai Horatius-émlék.* Egyetemes Philológiai Közlöny, 64 (1940). 76.; MADZSAR IMRE: *Régi magyar Horatius-idézetek.* Egyetemes Philológiai Közlöny, 64 (1940). 294—295.; KURCZ ÁGNES: *Az antikvitás hatásának nyomai XIII. századi okleveleinkben.* Antik Tanulmányok, 8 (1961). 111.; ALFONZI, LUIGI: *La letteratura latina medievale.* Firenze—Milano, 1972. 128.

- [61] LUKSICS: i. m. 17—18.; RADOC SAY: i. m. 120, 240—242 és LXXXIX—XC t.; LEVÁRDY: i. m. (1964) 187—189.
- [62] LEVÁRDY: i. m. (1964) 188.; KRISTÓ: i. m. 65.
- [63] *Antonius de Bonfinis Ungaricarum Decades*. [ed. FÓGEL JÓZSEF—IVÁNYI BÉLA—JUHÁSZ LÁSZLÓ] II. Lipsiae, 1936. D. 2. L. 3, S. 131. Ezúton mondok köszönetet KARÁCSONYI BÉLÁNAK a szöveg értelmezésében nyújtott segítségével.
- [64] LÁSZLÓ: i. m. (1944) 420.; VÖ. SEBESTYÉN: i. m. I. 346—358.; LÜKÖ GÁBOR: *Az ugor totemisztikus exogámia emlékei a magyar folklórban*. Ethnographia, 76 (1965). 32—90.
- [65] CSÓKA: i. m. 237.
- [66] SRH II. 397. „*Sancta dei ecclesia in pace collocata et ex Romana auctoritate iuste ordinata, gens Byssenorum longe a fide aliena et quasi beluina stultitia carens intellectu patrie eius confinia demoliri aggressa est.*”
- [67] SRH II. 520. „*Post hoc latrunculi Byssenorum confinia Ungarorum irruerunt et illic viros ac mulieres captivos abduxerunt.*” és „*...ecce grex cervorum et bubalorum obuiat ei, et cum ipso simul in medium exercitus deposita feritate convenit.*”; HORVÁTH CIRILL: i. m. 38—41.
- [68] SRH I. 182. „*Post Geicham vero regnavit Ladislaus XXX annis et tribus mensibus. In Warod requiescit. Istius igitur temporibus in VII Castris, in monte, qui Kyrioleis dicitur, Bessi Hungaris infestissimi spoliata Hungaria fugientes coniunguntur et per eundem Ladislaum regem ac Hungaros taliter superantur, ut nec unus ex ipsis fertur remansisse.*”
- [69] SRH I. 166.; vö. még Anonymusnál: SRH I. 41.
- [70] SRH I. 69. 1. jz.; PAIS DEZSŐ: *A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből*. Bp. 1975. 316.
- [71] DERCSÉNYI DEZSŐ: *A Képes Krónika és kora*. [= *Képes Krónika*. Bp. 1964. II.] 16—17.

ИССЛЕДОВАНИЕ ЭПИЗОДА ПОХИЩЕНИЯ ДЕВУШЕК ВО ВРЕМЯ БИТВЫ ПРИ КЕРЛЕШ (ЧЕРХАЛМСКАЯ)

Л. Сегфю

Автор исследует один эпизод композиции хроники 14 века, главный герой которой князь Ласло, который в ходе событий освобождает венгерскую, похищенную кочующим гунном. Он определяет, что письменные памятники эпохи Арпада не знают этот рассказ, несмотря на то, что на основе филологических и исторических фактов, несомненно, он возник в начале 12 века. В своём изложении он указывает, что менестрели знали одну первобытную экзогамную былинку о похищении девушки — темной которой является кровавая месть — в конце 11 и в начале 12 века о Ласло, и эту былинку включил в свою хронику писатель 14 века, как хороший пример того, как древняя былина языческого времени может встроиться в христианскую эпическую рыцарскую эпоху.

ERHEBUNGEN ÜBER DIE MÄDCHENRAUB-EPISEDE DES GEFECHTS BEI KERLÉS (CSERHALOM)

László Szeffü

Verfasser macht eine Episode der Chronik-Komposition des 14. Jahrhunderts zum Gegenstand seiner Untersuchungen, deren Hauptfigur Fürst László ist, der im Laufe der Handlung das von einem herumstreifenden kumanischen Ritter entführte ungarische Mädchen befreit. Er stellt fest, dass die schriftliche Überlieferung des Arpadenzeit diese Novelle nicht kennt, obwohl aufgrund philologischer und historischer Kriterien sicher ist, dass sie spätestens Anfang des 12. Jahrhunderts entstanden ist. In seinen Auseinandersetzungen weist er darauf hin, dass Jokulatoren eine uralte exogame Mädchenraub-Sage — die eine Stammes-Blutrache zum Gegenstand hat — um die Wende des 11—12. Jahrhunderts auf László anwandten, und dieses Historiker-Gesang baute dann der Schriftsteller des 14. Jahrhunderts in seine Chronik ein als schönes Beispiel dafür, wie eine Heldenlied aus dem frühen Heidenalter in die christliche Epik der Ritterzeit hineinwachsen kann.

A MAGYAR KOMMUNISTA PÁRT SZERVEZETI BEFOLYÁSÁNAK ALAKULÁSA AZ ÉRTELMISÉG KÖZÖTT DÉL-ALFÖLDÖN A FELSZABADULÁSTÓL A III. KONGRESSZUSIG*

TÓTHNÉ JÓNÁS IRMA

Magyarország felszabadulása után népi demokratikus forradalmunk győzelmének egyik alapvető feltétele volt a demokratikus centralizmus alapján kiépített kommunista párt megteremtése. A moszkvai emigrációból hazatért kommunisták 1944. november 5-én Szegeden Ideiglenes Központi Vezetőséget alakítottak Farkas Mihály, Gerő Ernő, Nagy Imre és Révai József vezetésével. [1] A Központi Vezetőség 1944. november 19-én a szegedi és szegedkörnyéki pártvezetőségekkel megismertette a párt programját a független, szabad, demokratikus Magyarország megteremtése érdekében. A párt ekkor már rendelkezett a legális körülményeknek megfelelő Szervezeti Szabályzattal is, amelyet a Központi Vezetőség megbízásából Gerő Ernő állított össze, s a Központi Vezetőség november 12-i ülésén el is fogadtak. A Szervezeti Szabályzat megfogalmazta a párt célját, jellegét s összetételét: „A MKP a magyar munkásosztály pártja, képviseli az egész dolgozó nép, a nemzet érdekeit. Tömöríti magába a legöntudatosabb munkásokat, a szegényparasztságot és az értelmiség leghaladottabb, legharcosabb elemeit. Küzd a független demokratikus Magyarországért és azon túl a szocializmusért. A párt a marxizmus—leninizmus tanításának az alapján áll.” [2]

A programot és a Szervezeti Szabályzatot a pártvezetőségek november és december folyamán megismertették a tagsággal.

A Központi Vezetőség a felszabadult országrészekben a pártmunka irányítására és szervezésére területi titkárságokat hozott létre. Így alakult meg 1944. december 23-án a Dél-Magyarországi Területi Titkárság Szeged és a Duna-Tiszaközi Területi Titkárság Kecskemét székhellyel, 1945. január 22-én pedig az Észak-Magyarországi Területi Titkárság, amelynek a székhelye Miskolc volt.

A felszabadulás nyomán gyorsan kibontakozott a MKP szervező munkája: elsősorban volt illegális kommunisták, ifjúmunkások, „19-esek”, egykori oroszországi hadifoglyok, baloldali szociáldemokraták hozták létre az első pártszervezeteket. A helybeli pártvezetők felfogásától függően szélesebb vagy szűkebb keretek között kezdték meg a pártszervezést. Amíg egyes helyeken, pl. Szegeden az új jelentkezők közül felvették kezdetben azokat, akiket a tagságra alkalmasnak találtak, addig máshol, főleg kisebb városokban és községekben nem vettek fel új tagokat. [3]

A legális pártmunkában szerzett tapasztalatokat jól hasznosították az újonnan felszabadult területeken, majd a fővárosban is, ahol fél évvel később kezdődhetett el a pártépítés, akkor viszont gyorsan kiépültek a pártszervezetek. [4]

A párt a szervező munkával egyidejűleg megkezdte az értelmiség között is a szervező-felvilágosító munkát. Tehát egyrészt késedelem nélkül, másrészt külön is foglalkozott az értelmiség és a párt viszonyának a kérdésével: együtt akart működni

* A dolgozat előzménye „A MKP eszmei-politikai harcának néhány vonása 1945—1946-ban” címmel megjelent a Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményeiben 1974-ben.

mindazokkal, akik munkájuk révén bekapcsolódnak az ujjaépítésbe, az értelmiség leghaladóbb tagjait pedig be akarta vonni a pártba — s természetesen harcot hirdetett az értelmiség reakciós elemei ellen. (A korábban megjelent dolgozatban jeleztük a párt eszmei-politikai harcát, amelyet a felszabadulástól kezdve az értelmiség haladó és potenciálisan megnyerhető tömege között folytatott.)

Az értelmiség közötti szervező munkát a Központi Vezetőség apparátusán belül az Értelmiségi Bizottság irányította, amelynek a vezetője Révai József volt. Az Értelmiségi Bizottság munkája egy ideig a fővárosra korlátozódott. A vidéki értelmiség közötti szervező munka irányítása csak az 1945-ös választások után vált tervszerűbbé.

Az Értelmiségi Bizottság kezdetben értelmiségi frakciókat javasolt létrehozni, de a gyakorlati tapasztalatok alapján később más formára tértek át: szakmai csoportokat, speciális szakbizottságokat szerveztek. Ezek nemcsak értelmiségieket, de a szakma egyéb dolgozóit is átfogták, pl. a közegészségügyieket, vagy a közigazgatás valamennyi kommunista dolgozóját. Ez a szervezés már jelezte, hogy az értelmiséget leginkább a szakmán keresztül lehet megszervezni, illetve bevonni a politikai munkába. [5]

Egyes pártszervezetek és értelmiségi szervezetek nagy önállósággal indították el — ahol ez megtörtént — az értelmiség közötti pártszervező munkát, sokszor a központi instrukciókat meg sem várva. A kezdeményezést feltétlenül elősegítette az a körülmény, hogy a MKP-ban volt olyan értelmiségi vezető gárda, amely nemcsak nagy kezdeményező készséggel, de hozzáértéssel is irányította 1—1 munkaterületen az értelmiség között végzendő politikai munkát.

A Dél-Magyarországi és Duna-Tiszaközi Területi Titkárságok az általános politikai direktívák, elsősorban a Központi Vezetőség útmutatásai alapján végeztek az értelmiség között politikai és szervező tevékenységet.

Nagyon fontos volt Dél-Alföld egész területén a helyesen alkalmazott politika az értelmiség irányába, azonban a kérdés különös jelentőséggel bírt Szegeden, az egyetemi városban.

Az értelmiség közötti szervezés jelentőségét korán felismerte a szegedi pártvezetés, ami több körülménnyel magyarázható. Egyrészt az illegális mozgalomnak is volt bizonyos kapcsolata a baloldali értelmiségekkel, másrészt kezdettől szélesebb alapokon tervezték a tagfelvételt; a baloldali érzelmű értelmiségiek közül nem kevesen — orvosok, gyógyszerészek, mérnökök — a felszabadulás után azonnal jelentkeztek az MKP-ba s ott kezdettől fogva jelentős politikai feladatokat végeztek; s végül az egyetem és általában az értelmiség jelenléte és mennyisége — ezek a tényezők feltétlenül szerepet játszottak abban, hogy a szegedi pártszervezet kezdeményezően, a központi szervezetek kialakulása előtt megkezdte az értelmiség közötti szervező munkát. Ennek első lépéseként 1944. október 26-án, a város felszabadulása után alig 2 héttel az MKP megalakította Szegeden Intellektuális Csoportját, amely az ország első kommunista értelmiségi csoportja volt. A csoport létszáma, összetétele nem ismeretes. Köztük volt Bohó András mérnök is, aki Szeged felszabadulásakor elsőként teremtett kapcsolatot a szovjet parancsnoksággal a városvezetés megbízásából.

Nemcsak párttagok voltak jelen ezen az első értelmiségi tanácskozáson, hanem olyanok is, akik be akartak lépni a pártba, s akik az értekezleten ki is töltötték a belépési nyilatkozatot. [6]

A csoport megalakulása az értelmiség közötti további szervező munkát volt hivatva segíteni. A szegedi pártvezetőség bizalommal várta a belépni szándékozó

intelligenciát, de csak azokat, akik meggyőződésből és saját elhatározásból akartak párttagokká válni.

A szervező munka azonban megtört a kibontakozás előtt itt is, mint általában a felszabadult országrészekben, annak ellenére, hogy a Szervezeti Szabályzat következetes alkalmazása is lehetővé tette volna az arra alkalmas értelmiségnek a pártba való felvételét. Ugyanis november elején a terület pártvezetői a felső pártvezetéstől olyan instrukciókat kaptak, amelynek alapján megszigorították a pártba való felvételt mindenkiel szemben, tehát a munkásokkal, dolgozó paraszttal, s természetesen az intelligenciával szemben is. [7]

Ilyen körülmények között a pártszervezetek többsége a pártba jelentkező, baloldali érzelmű értelmiségieket a demokratikus pártokba, főleg a Szociáldemokrata és a Nemzeti Paraszt Pártba irányították. A MKP ezzel az „átirányítással” egyrészt segíteni akarta a demokratikus pártok szervezését, másrészt ezzel is próbálta saját befolyását erősíteni a koalíciós pártokban.

Az értelmiség különböző csoportjai között 1945 elején már megerősödött a készség a szervezkedésre: a felszabadult területeken sorra alakultak orvos, mérnök, pedagógus szakszervezeti csoportok, majd 1945. első hónapjaiban a fővárosban is létrejöttek az értelmiségi szabad szakszervezetek. A MKP e szakszervezetek megteremtésében és munkájuk kibontakoztatásában kezdeményező és aktív szerepet játszott országosan és Dél-Alföldön egyaránt.

A koalíciós pártok kinyitották kapuikat az értelmiség előtt, erőteljes szervező és agitációs munkát folytatva közöttük. A demokratikus értelmiség közül számosan — főleg pedagógusok — a Nemzeti Paraszt Párt felé fordultak, Budapesten a szabadpályán levő értelmiségiek közül többen szintén. Baloldali értelmiséget találunk még a Független Kiszabadító Párt Polgári Tagozatában is. A Szociáldemokrata Pártban elsősorban alkalmazotti értelmiségiek voltak találhatók. A Polgári Demokrata Párt soraiban is jelentős számban gyülekeztek értelmiségiek. A koalíciós pártokban levő baloldali gondolkodású értelmiségiek a MKP harcos segítőivé váltak. Azonban ezek a pártok olyan szélesre nyitották kapuikat, hogy azon nemcsak a demokratikus értelmiség juthatott be, s jutott is be, hanem tulajdonképpen bármilyen felfogású értelmiség is. A MKP, amely feltételhez kötötte a felvételt, ebben a tekintetben a többi párt mögött lemaradt. [8]

Az MKP 1945 elején megváltoztatta a pártépítésre vonatkozó felfogását: kis létszámú párt helyett áttért a tömegpárt megteremtésére, s enyhítette a tagfelvétel feltételeit. Ez azért vált szükségessé, mert a MKP taglétszáma a felszabadulás után tapasztalt gyors növekedés ellenére is elmaradt a koalíciós pártok mögött, mivel azok a belépést nem kötötték feltételhez. (Természetesen más okok is közrejátszottak ebben a viszonylagos lemaradásban.)

A Délmagyarországi Területi Bizottság titkára az 1945. február 19-i pártértekezleten Orosházán már olyan tájékoztatást nyújtott, hogy a szimpatizánsokat is fel lehet venni. [9]

1945. májusában már 150 ezer tagja volt az MKP-nak, s ez a növekedés az 1945. februári létszámnak az ötszörösét jelentette. A délkeleti titkársághoz ekkor 15 ezer, a szegedi kerületi titkárság alapszervezeteihez pedig 13 500 párttag tartozott. [10]

A májusi konferencia után a tagtoborzás következtében a párttagság létszáma tovább növekedett. [11]

Az általános létszámnövekedést azonban nem követte az értelmiségi párttagok létszámának a növekedése. Bár 1945-ben nem készült statisztika az egész tagság szor-

ciális összetételéről, de bizonyos forrásokból egyértelműen lehet következtetni arra, hogy az értelmiség létszáma viszonylag alacsony volt a párton belül. [12].

Ennek a körülménynek az értelmiség különböző politikai magatartásán — szembenállás, ingadozás, kivárástb. — kívül a párt oldaláról vizsgálva a kérdést, több oka is volt. Egyik oka feltétlenül a már említett kezdeti állapotban keresendő, abban, hogy az 1944. végén jelentkező értelmiségiek Békés és Csongrád megyében zárt kaput találtak, pedig közöttük többen alkalmasak lettek volna a párttagságra, ezek közül sokan megsértődtek, s később, mikor már a pártba való belépés lehetősége nagyobb volt, nem is próbálkoztak újra, vagy pedig addig már beléptek — nem rián a párt ösztönzésére — a SZDP-ba.

A MKP viszonylagos lemaradását az értelmiség megnyerése területén másrészt azzal az erős és tartós értelmiség-ellenességgel lehet magyarázni, amely fővárosban és vidéken egyaránt tapasztalható volt. Egyes pártszervezetek kifejezetten ellenséges magatartást tanúsítottak, nem vonzották, hanem inkább taszították maguktól a pártonkívüli értelmiséget. Igen gyakran még a párttag értelmiségiek sem találták meg helyüket a pártszervezetben, idegenkedtek tőlük a nem-értelmiségi párttagok, de az értelmiségiek jelentős része is bizalmatlan volt a munkás és paraszt párttagok iránt.

Amíg a felső pártvezetés tudatosan törekedett a helyes politizálásra az értelmiség körében, addig az alsó, de helyenként a középszintű pártvezetés nem csekély hányadában is erős értelmiség-ellenesség volt tapasztalható.

Amikor a párt szervezési és eszmei-politikai harcot folytatott az értelmiség megnyeréséért, *majdnem olyan erős meggyőző munkát kellett kifejeznie saját soraiban*, megértetve a párttagokkal — kell az értelmiségi a pártban, s jó viszonyt kell kialakítani általában az értelmiségi emberekkel. [13]

Különösen a falusi pártszervezetek zárkóztak el az értelmiségieknek a pártba való bevonásától, s ennek az oka teljesen világos volt: falun, kis településeken sokkal közvetlenebb, gyakoribb s személyesebb volt a munkás, a napszámos, agrár-proletár és a tisztviselő, az orvos stb. szembekerülése a felszabadulás előtt, s ennek az érzelmi nyomai mélyek voltak. Az értelmiség iránti bizalmatlanság ekkor meglehetősen erős volt a Viharsarokban, de Dél-Alföld egész területén, illetve országosan is.

Az értelmiséggel szembeni tartózkodást, unszimpatíát, esetleg ennél erősebb negatív érzelmi magatartást nyilvánvalóan fokozta, vagy legalább igazolta egy-egy vezető értelmiségi reakciós, demokráciaellenes tevékenysége.

Fasiszta, vagy nyílt jobboldali vezető személyiségek leleplezése, az ellenük való politikai küzdelem óhatatlanul érintette az értelmiség bizonyos elemeit is, hiszen a jobboldali, reakciós közigazgatási, tanügyi stb. vezető vagy akár beosztott egyúttal az értelmiségi rétegnek is tagja volt. A területi, megyei pártvezetés — az országos instrukciókkal összhangban — általában szét tudta választani azokat, akiket le kellett leplezni, mint nyílt reakciókat azoktól, akikkel politizálni, vitatkozni kellett. Ugyanakkor mindez sokkal bonyolultabb és nehezebb volt falun, ahol esetleg a közösségi főjegyző kifejezetten szembefordult a párttal, a tanítóság pedig különböző okok miatt nem mert állást foglalni sem jobbra, sem balra. Mindennek következtében a falusi pártszervezetek többsége elzárkózott attól, hogy értelmiségieket bevonjon a pártba.

A Dél-Magyarországi Kerületi Titkárság is bírálta ezt az elzárkózást, súlyos hibának tartotta, annál inkább, mert a törvényhatóságok területén ilyen körülmények között sokkal nehezebb volt érvényesíteni a párt politikai célkitűzéseit. A vezető közigazdasági pozícióban nagy számban voltak reakciósok, nem volt kommunista főszolgabíró, főjegyző, de még szimpatizáns sem, pl. a délkerületi járásban. [14]

Ugyanakkor kommunista, vagy szimpatizáns vezető értelmiségi jól képviselhetette volna a párt politikai célját. Ezt bizonyította többek között pl. Solt, ahol 1945 tavaszán a vezetőjegyző, az adóügyi jegyző és még 2 községközi tisztviselő tagja volt a pártnak s komoly munkát fejtettek ki az önkormányzati testületben. [15]

Az értelmiség politikai orientációját nagymértékben befolyásolta munkahelyi vezetőjének pártállása is.

Csongrád megye volt Csanád megyei területén az állami iskolák igazgatói — főispáni hatásra — nagy százalékban az SZDP-ben voltak, s ez a körülmény nyilvánvalóan érződött a pedagógusok között általában. Makón a tanítóság főleg azért volt tartózkodó a párttal szemben, mert a tanfelügyelő nem volt tagja a MKP-nak. [16]

Ezek a jelenségek is bizonyították a vezető értelmiségi meggyezésének a jelentőségét. Ezért tűzte ki célul a Csanád megyei Pártbizottság, hogy a négy járási főjegyzőségből legalább hármat meg kell nyerni a pártnak, pedagógus vonalon pedig aktív kommunista tanfelügyelőt, vagy helyettest akart beállítani.

(Természetesen egyéb okok is közrejátszottak abban, hogy a párt befolyása akkor még korlátozott volt az értelmiség között. Elsősorban az értelmiség politikai-világnézeti és nem utolsó sorban egzisztenciális jellemzőit és aggályait kell figyelembe vennünk, amelyekre az előző tanulmányban már utaltunk!)

Bár az ország ujjaépítésébe mind több értelmiségi kapcsolódott be, — műszakiak, pedagógusok, orvosok, stb. — s a párt eszmei-politikai nevelőmunkájának hatása érződött közvetlenül és közvetve is az értelmiségi és a párt kapcsolatában, ennek ellenére, vagy éppen ezért is az 1945-ös választások méginkább ráirányították a figyelmet az értelmiség közötti szervező és politikai munka jelentőségére.

Az Értelmiségi Bizottság ebből a szempontból elemezte a választások tanulságait, elsősorban a pártmunka hiányosságait tárta fel, de különösen a szervezeti téren levő fogyatékosságokat. Bizonyos értelemben új módon határozta meg az értelmiségi közötti politikai és szervező munka feladatait. Az értelmiségnek a párt-hoz való kapcsolatát értékelve pedig megállapította, hogy ez a réteg „változatlanul távol áll a párttól.” [17]

Ezt az értékelést részben megerősítették többek között a Csongrád megyei tapasztalatok is, ahol az értelmiség nagyobb részt a SZDP-tal s kisebb arányban KGP-tal volt kapcsolatban. Itt is a távolmaradás egyik oka a párt kezdeti tartózkodó politikájában keresendő, de az az ellenszenv is lényeges szerepet játszott, amely az értelmiségiekkel szemben megnyilvánult a nem-értelmiségi párttagság részéről. Ezenkívül az értelmiségi jelentős része még idegenkedett, félt a párttól. Az „arany középutat” keresték, s ezt az SZDP-ban vélte megtalálni. [18]

Azonban más okok is közrejátszottak abban, hogy az értelmiség egy része — a munkáspártok közül — inkább az SZDP felé fordult. A B-listára javasolt tisztviselők közül sokan kerestek menedéket az SZDP-ben Békés és Csongrád megyében, de máshol is. Például Makón 1946. tavaszán a köztisztviselők közül tömegesen léptek a SZDP-ba, s a körülményekből feltételezhetően az egzisztenciális okok lényeges szerepet játszottak a politikai felfogás mellett. [19]

Az Értelmiségi Bizottságnak az az értékelése, mely szerint az értelmiség „változatlanul távol áll”, feltétlenül sommásnak tűnik, s tulajdonképp az értelmiségnek az egészére nem vonatkoztatható. Tudniillik a koalíciós pártokra szavazó értelmiségi „távolállása” — e kifejezést használva —, illetve kapcsolata a párttal igen széles skálájú volt: a párttal szimpatizálóktól kezdve egészen a nyíltan szembenállóig. Ugyanakkor fel kellett figyelni az értelmiség politikai elhelyezkedésére egyrészt a meggyezésük végett, de azért is, mert közvéleményformáló hatásuknál fogva más rétegeket is befolyásoltak. Elsősorban a városi és falusi kispolgári tömegekhez való kapcsola-

tot alakították, mivel erre a rétegre igen erős volt a pedagógusok, az orvosok, hivatalnokok stb. befolyása. Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy ez a hatás nem volt sem elsődleges, sem pedig egyedüli ebben a vonatkozásban: a kispolgárság magatartását egyéb tényezők is meghatározták a választások alatt. Azonban az is bebizonyosodott, hogy ahol vidéken az orvos, a pedagógus a párttal szimpatizált, ott ennek kedvező visszhangja volt a választásokra. Ahol a falu köztisztvisletben álló tanítóját sikerült a pártnak megnyerni, ott ez a körülmény nagymértékben növelte a párt tekintélyét. [20]

Az Értelmiségi Bizottság értékelése, de a saját tapasztalatok alapján is 1946 tavaszán a megyei és járási pártkonferenciák értékelték az értelmiség közötti munkájukat s az értelmiséghöz való viszonyukat.

A MKP első nagyszegedi — megyei konferenciáján 1945. február 17-én ismétlen foglalkoztak a párt és az értelmiségi réteg kapcsolatával. Tombácz Imre, a városi pártbizottság titkára beszámolójában hangsúlyozta „Túlságosan kevés értelmiségi párttagunk van falun. Egy-egy helyen van csak 1—2 párttag tanító... A falusi tanítók legnagyobb részénél az a helyzet, hogy még nem kötelezték el magukat sehova sem. Azokon a helyeken, ahol a tanító ellen semmi kifogást nem lehet felhozni, mindent el kell követnünk, hogy pártunk harcosának megnyerjük.” [21] Hasonlóan foglalt állást a többi megye pártvezetősége is. Pl. a Dél-Pest megyei pártkonferencián (1946. február 10.) Vadász Ferenc titkár a beszámolójában fontos pártpolitikai feladatnak tekintette az értelmiség közötti szervező és politikai munkát. Elsősorban a falusi pedagógusokra és tisztviselőkre irányította a figyelmet, de általában a falusi intelligencia megnyerésére s a pártba való beszervezésre. [22] Fokozódott tehát a tagtoborzás az értelmiségiek között is. A Csongrád megyei Pártbizottság 1946 tavaszán a tagtoborzáson belül súlyt helyezett a városi értelmiség — Szentés, Hódmezővásárhely, Csongrád — közötti pártszervező munkára. [23]

A MKP értelmiségi tagjainak a mennyiségéről nincs pontos kimutatásunk. 1946. első felében országos kimutatás készült a párttagság szociális összetételéről. E szerint a tagságnak 42,6 százaléka munkás, 39,4 százaléka paraszt, 4,8 százaléka értelmiségi, 13,3 százaléka egyéb foglalkozású volt. [24]

A pártszervezetek Dél-Alföld területén 1945—1946 folyamán fokozatosan, viszonylag lassúbb ütemben erősödtek értelmiségi tagokkal.

Szegeden 1946 tavaszán a MKP-nak 5679 fizető tagja van, ebből 2769 ipari munkás, 1117 paraszt, 537 értelmiségi, 300 kisiparos-kiskereskedő, a többi egyéb. [25] A kb. 10 százalékos arány több, mint kétszerese az országos eredménynek. Ennek a magyarázata elsősorban a város osztályrétegződésében keresendő, de a pontatlanságnak is szerepe lehet, tudniillik az értelmiségi foglalkozásúak körét az alapszervezetek nem értelmezték azonos módon. Ez nemcsak Szegeden, hanem országosan is tapasztalható volt. (Ezért hangsúlyozza SZABÓ ÉVA idézett munkájában a statisztika *tájékoztató* jellegét. [26])

Dél-Alföld falvaiban pl. általában a tagság 2 százaléka volt értelmiségi foglalkozású. Egy Csongrád megyei jelentés — ez nem tartalmazza a Nagyszegedi Pártbizottság területének az adatait — 1946 őszén név szerint közli azt a nyolc pedagógust, — 5 tanító, 3 tanár — aki tagja a MKP-nak. (7 férfi, 1 nő, életkoruk 27—56 között). Közülük 6 pedagógus 1945-ben, 2 pedig 1946-ban lépett az MKP-ba. [27]

A Békés megyei pártbizottság titkára 1946. szeptemberében a Központi Vezetőség Szervezési Osztályának küldött jelentésében még azt írja, hogy a párt kapui az értelmiség számára még mindig zárva vannak. Ennek látszatra ellentmond az, hogy 1946 augusztusában Csorváson 20 tanító közül 4 MKP-tag, ez a tanítóknak 20 százaléka, s ez volt a megyében a legnagyobb eredmény. Ugyanakkor mégis igaz

a fenti megállapítás, mert pl. Gádoroson 10, Kondoroson 12, Vésztőn 18 tanítóból egy sem volt tagja a pártnak. Endrődön a 32 tanító közül mindössze 1 MKP tag volt. [28]

Érdekes módon alakult az értelmiség részvétele a pártvezetőségekben. Falvakban, községekben a párttagok földmunkások, agrárproletárok voltak, s természetesen a vezetőség is közülük került ki. Azonban már a kezdet kezdetén is voltak egyes helyeken a falusi pártvezetők között értelmiségiek. A kiskőrösi járásban Bócsán a tanító volt a párttitkár 325 tagból álló alapszervezetben, s ugyancsak ebben a járásban Csala-pusztán 70 fős alapszervezet titkára a tanító, nőszervezője pedig a tanító-nő volt. [29] Kiskőrösön mérnök volt a párttitkár, s jól politizált az értelmiségiek között. [30]

Az értelmiségi munka tervszerűbb és átfogó irányítására 1946 nyarán megalakult a pártközpontban az Értelmiségi Osztály. Ettől kezdve a fővárosban is, de elősorban a vidéken folyamatosabbá és tervszerűbbé vált az értelmiségiek között végzett szervező és politikai munka. Egyrészt fel lehetett, s fel kellett használni az elmúlt időszak tapasztalatait ezen a téren, másrészt a politikai osztályharc mindinkább megkövetelte a párt befolyásának gyorsabb és intenzívebb erősítését az értelmiség között.

Az Értelmiségi Osztály megerősítette a párt kapcsolatát az értelmiségi szakszervezetekkel, a szakbizottságokkal, a területi értelmiségi csoportokkal. Ugyanis korábban az értelmiségi területen dolgozó párttagok összefogása és irányítása hiányos volt, nem kaptak elégséges útmutatást sem elvi-politikai, sem pedig módszertani vonatkozásban.

Az Értelmiségi Bizottság is gazdagította az értelmiséggel való együttműködés tartalmát: a már említett értelmiségi szakbizottságokat bevonta az országos jelentőségű politikai kérdések előkészítésébe. Pl. 1946 nyarán a Tudományos Bizottság programot dolgozott ki a tudósok gazdasági megsegítésére, a Műszaki Bizottság a Műgyetem reformjáról készített javaslatot, az Orvosi Bizottság népegészségügyi kérdésekkel, valamint az orvosok anyagi helyzetével foglalkozott, a Nevelési Bizottság tervet készített az egységes nevelőképzésre s azt a Köznevelési Tanács elé terjesztette; az Írói Bizottság a párt irodalompolitikáját dolgozta ki, stb. [31]

A tapasztalatok alapján tökéletesedett a szervező munka formája is: a szakmákon belül kommunista pártcsoportok alakultak: pedagógusok, mérnökök, orvosok, majd a jogászok pártcsoportjai. Ezek a pártcsoportok szervezték a hozzájuk tartozó értelmiség szakmai-politikai-ideológiai nevelését. Ők irányították az értelmiségi szakszervezetek kommunista tagjait is. Tagfelvételi joguk azonban nem volt. [32]

A leginkább érezhető változás abban nyilvánult meg, hogy ráirányították a pártszervezetek figyelmét az értelmiségi kérdésre, legalábbis ehhez megtették az első lépést.

Mivel a vidéken folyó értelmiségi munka eddig lényegében irányítás nélkül folyt, az 5 nagy vidéki város pártbizottsága mellé értelmiségi felelősöket állítottak, de ezen túl személyes kapcsolatokat is igyekeztek kiépíteni a megyei pártbizottságokkal az eredményesebb munka érdekében.

Dél-Alföldön is ekkor bontakozott ki a szervezett munka az értelmiségi területek irányítására. Pl. Szegeden a városi pártbizottság szervezésében 7 tagú Értelmiségi Bizottság alakult, amelyben szinte valamennyi értelmiségi réteg képviselve volt. [33] Itt 1946 nyaratól kezdett kialakulni egy aktív értelmiségi csoport Komócsin Zoltán vezetésével. 1946 nyaratól Dél-Alföld mindhárom megyéjében, — Békés, Csongrád, Bács-Kiskun — de az egész országban kiszélesedett az értelmiség meg-

nyerése érdekében folytatott eszmei-politikai harc. A MKP a korábbihoz képest nagyobb kezdeményezést vállalt a kulturális, szellemi életben. Állásfoglalásaival, véleményével elősegítette a viták kibontakozását az irodalom, a művészet, a közoktatás területein, s hasonló módszerekre ösztönözte a megyei pártbizottságokat is. A Szabad Parlament, majd a Politikai Akadémiai előadásai, az értelmiség számára szervezett Fórum Klubok, a Magyar Szovjet Művelődési Társaság, az értelmiség elitjével való személyes tanácskozások, az értelmiség egy-egy szakmai csoportjának speciális helyzetével való foglalkozás, mindezek az értelmiség és a párt közötti kapcsolatok erősítését szolgálták.

Az értelmiség és a párt, illetve az értelmiség és a munkások közeledését jelentős mértékben elősegítette a demokratikus, baloldali értelmiség bekapcsolása 1946 nyaráról a politikai tömegmunkába, a falujáró mozgalomba, a „Tudósok a munkásokért — munkások a tudósokért” mozgalomba.

A pártvezetés 1946 őszén, a III. Kongresszus előkészületeinek a jegyében tervszerűen nagyobb figyelmet fordított egyrészt a munkások és az értelmiségiek közéletére, másrészt az értelmiségiek közötti aktív politikai és szervező munkára. Ekkor erősödött meg az a folyamat, amely majd a III. Kongresszus után, de különösen az 1947-es választás idején — a politikai erőviszonyok eredményeképp is — az értelmiség számottevő tömegét a párt felé fordította.

JEGYZET

- [1] Legyőzhetetlen erő — A magyar kommunista mozgalom szervezeti fejlődésének 50 éve, Kossuth 1974. 156. o.
- [2] MKP-SZDP határozatai, 1944—1948., Kossuth, 1967., 34—36. o.
- [3] Legyőzhetetlen erő, i. m. 161.
- [4] Uo. 159. o.
- [5] Párttörténeti Intézet Archivuma (továbbiakban: PIArch.) 274—24/2.
- [6] Szegedi Népakarat (a MKP Szegedi Csoportjának napilapja) 1944. október 27.
- [7] Békéscsabán a MKP 1944. október 8-i alakuló gyűlésén 1160 tagot vettek föl, nagyrészt földmunkásokat. A pártvezetők azonban november 19-én Szegeden az Ideiglenes Központi Vezetőségtől azt az instrukciót kapták, hogy szigorú tagrostálást kell végrehajtani. A tagságot először 200, majd 50 főre csökkentették. A korabeli pártvezetők erre így emlékeznek vissza: „Ez rossz kihatással volt későbbre, amikor már lehetett volna felvenni.” — Békéscsabai munkásmozgalom 1890—1944., 152. o. Lényegében ugyanez történt Szegeden is. Krajkó András pártalapító tag visszaemlékezésében mondta: „... el kellett tanácsolnom olyan régi szervezett munkásokat, akikről tudtuk, hogy baloldaliak, becsületesek ... amikor a pártszervezés megindulhatott, ... úgy kellett őket visszacsalogatni, ... mert megvoltak sértve.” — KRAJKÓ A. visszaemlékezése 1974. januárjában.
- [8] PIArch., 274—24/1.
- [9] Legyőzhetetlen erő, i. m. 96. o.
- [10] Uo. 164. o.
- [11] Uo.
- [12] PIArch., 274—24/2.
- [13] A pártszervezetek és az értelmiségiek viszonyára eléggé jellemző volt a rákospalotai eset. 1945. tavaszán a rákospalotai pártszervezetben 500—600 párttag között mindössze 2 értelmiségi volt, mivel a többi jelentkezőt nem vették fel, pedig többen szerettek volna belépni a pártba. Az elutasításuk után egyéb eszközözöz folyamodtak. A Nemzeti Bizottság hozzájárulásával megalakult a Szovjetunió Barátainak Szövetsége, amely összefogta ezeket az értelmiségieket. Majd létrejött a Szellemi Munkások Szabad Szervezete is — központi irányítás nélkül — s ez a 2 szervezet együttes fellépésével odahatott, hogy a rákospalotai pártszervezet megalakította az intellektuális csoportját. — PIArch., 274—24/2. Természetesen nemcsak Rákospalotán, vagy egyéb külső kerületben volt tapasztalható hasonló hangulat, hanem máshol is, de főleg ott, ahol a lakosság összetételében kevés volt az értelmiségi.
- [14] PIArch., 274—16/126.
- [15] Bács-Kiskun megyei Pártarchívum, 25. f., 24. öe.

- [16] Csongrád Megyei Pártarchívum, 26., 8. őe.
 [17] PIArch., 274—24/2.
 [18] PIArch. 274—16/126.
 [19] Békés Megyei Pártarchívum, 19. f. 16., 27. f., 5. őe.
 [20] Csongrád Megyei Pártarchívum, 84. f. 32. őe.
 [21] Uo., 27. f., 4. őe.
 [22] Pest Megyei Pártarchívum, 34. f. 2. őe.
 [23] PIArch., 274—16/155.
 [24] Legyőzhetetlen erő, i. m. 175. o.
 [25] PIArch., 274—16/155.
 [26] Uo.
 [27] Csongrád Megyei Pártarchívum, 60. f., 25. őe.
 [28] Békés Megyei Pártarchívum, 19. f. 10. őe.
 [29] Bács-Kiskunmegyei Pártarchívum, 28. f. 4. őe.
 [30] VADÁSZ FERENC, egykori Duna-Tiszaközi Területi Bizottság titkárának visszaemlékezése alapján, 1974. januárjában.
 [31] PIArch., 274—24/2.
 [32] Legyőzhetetlen erő, i. m. 174. o.
 Megjegyzendő, hogy pl. a párt pedagógus csoportjának a megalakítására nagyon korán, 1945. március első felében történt kezdeményezés. Bihari Mór, a főváros VIII. kerületi pártszervezetének tagja beadvánnyal fordult a Titkársághoz, s abban a kerületi pártszervezet tanárait és tanítóit közös értekezletre javasolta összehívni a párt pedagógus csoportjának a megalakítása végett. Javaslatát azzal indokolta, hogy a demokratikus kibontakozás egyik legfontosabb munkaterülete a közoktatás, s ezen a területen részletesen ki kell dolgozni a párt állásfoglalásának megfelelően a napi politikai teendőket. Vagyis nem szabad kihagyni az irányító és kezdeményező lehetőségeket.
 Az SzDP-nak ekkor már működött pedagógus-csoportja. A MKP pedagógus csoportja csak később alakult meg. PIArch., 274—24/2.
 33] PIArch., 274—24/2.

ФОРМИРОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННОГО ВЛИЯНИЯ ВЕНГЕРСКОЙ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ СРЕДИ ИНТЕЛЛИГЕНТОВ НА ЮЖНОМ АЛЬФЕЛЬДЕ С ПЕРИОДА ОСВОБОЖДЕНИЯ ДО III. СЪЕЗДА

Тотнэ И. Йонаш

Работа — продолжение статьи «Идейно-политическая борьба Венгерской Коммунистической Партии за интеллигентов в 1945—1946 гг.», которая раньше появилась также в Учёных Записках Педагогического Института им. Юхас Дьюла.

Данная работа рассматривает организационное влияние Венгерской Коммунистической Партии среди интеллигентов в первые годы народно-демократической революции — в 1945—1946 гг. — на определённой территории, на Южном Альфельде. Анализирует те условия, которые в этом раннем периоде поределили степень организационного влияния партии на этот слой. В работе даются главные принципы и методы центрального руководства организационной работы. Оцениваются выводы выборов осенью 1945 года с точки зрения взаимосвязи интеллигинции и партии. Автор в конце работы указывает на процесс, который начался осенью 1946 года, во время III. съезда партии, и благодаря которому в последующие годы к партии приблизилась значительная часть интеллигенции.

DIE GESTALTUNG DES ORGANISATORISCHEN EINFLUSSES DER KOMMUNISTISCHEN PARTEI UNGARNS UNTER DER INTELLIGENZ IM SÜDLICHEN ALFÖLD VON DER BEFREIUNG BIS ZUM III. KONGRESS

Irma Tóth-Jónás

Die Arbeit ist eine Fortsetzung der Schrift „Der ideell-politische Kampf der KPU um die Gewinnung der Intelligenz 1945—1946.“, die führer ebenfalls in den „Wissenschaftlichen Mitteilungen der Pädagogischen Hochschule Gyula Juhász“ erschienen st.

Die Studie untersucht den organisatorischen Einfluss der KPU unter den Geistig-Schaffenden in den ersten Jahren der Volks-demokratischen Revolution Ungarns — 1945—1946 — in einem umrissenen Gebiet, im Südlichen Alföld. Neben der Analyse der Umstände, welche in dieser frühen Phase das Mass des organisatorischen Einflusses der Partei in dieser Schicht determinierten, werden die wichtigsten Prinzipien und Methoden der zentralen Lenkung der organisatorischen Tätigkeit erörtert. Es folgt eine Kritik der Lehren der Wahlen im Herbst 1945 hinsichtlich der Beziehung zwischen Intelligenz und Partei. Schliesslich wird jener Prozess angezeigt, der im Herbst 1946 — zur Zeit des III. Kongresses der Partei — begann und der in den folgenden Jahren einen beträchtlichen Teil der Intelligenz der Partei näherbrachte.

E. T. A. HOFFMANN DON JUAN-INTERPRETÁCIÓJA

Írta: BARÓTINÉ GAÁL MÁRTA

Közismert tény egyes irodalmi irányzatok, így például a romantika és a szimbolizmus képviselőinek a zene iránti vonzalma. A zenével való kapcsolat E. T. A. Hoffmann irodalmi munkásságában fokozottabban érvényesül, mint a német romantika más alkotóinak művészetében. Hoffmann maga is komponált, kora zenéjét kiválóan ismerte, s ez a momentum irodalmi műveiben nemcsak a témaválasztásban mutatkozik meg, hanem abban is, hogy a zene gyakran az irodalmi mű struktúraelemévé válik. Példaként legismertebb regényét, a *Lebensansichten des Katers Murr*-t említhetjük, amelynek Murr-témája lineárisan szerkesztett, a Kreisler-téma pedig rondo-formában íródott. Ezt a formát Kreisler karmester és zeneszerző neve is kifejezésre juttatja: Kreis — kör, Kreisler — aki körmozgást végez. A művészi psziché egyes vonásai önállósulnak a regényben Murr kandúr, Kreisler karmester, Abraham mester és Hedwig hercegnő alakjában. Az irodalmi (lineáris) és zenei (rondo-forma) ábrázolás összekapcsolása során a két fő téma között nem a párhuzamos, hanem a kontrapunktikus szerkesztés a jellemző.

De a zenei szerkesztés, a zene mint téma nemcsak Hoffmann érett alkotói korszakára jellemző, hanem már első irodalmi próbálkozásaiban, a *Fantasiestücke in Callots Manier* c. kötet legtöbb alkotásában is kimutatható. A *Don Juan* című novella (1813) nemcsak abból a szempontból érdekes, mert benne a zene a struktúra alkotóelemévé válik, hanem azért is, mert Mozart *Don Giovanni* című operájának parafrázisaként értelmezhető.

A novella cselekménye banális, hétköznapi környezetben indul. Az elbeszélőt, aki magát az alcímben „reisender Enthusiast”-nak, „utazó rajongó”-nak nevezi, egy kisvárosi vendéglőben szokatlan hangok riasztják fel álmából: hangol egy zenekar. A környezetet az író apró részletek valósághű ábrázolásával érzékelteti: az álmából felriadt utas orra előtt tekintélyes csengőbojt lóg, amellyel a pincérnek jelez. A pincér a látszatnak élő filiszter típusa. Szolgalelkűségét az elbeszélő egy zárójelbe tett ironikus megjegyzéssel jellemzi: „Ew. Exzellenz” — (ich hatte mittags an der Wirtstafel Champagner getrunken) „Ew. Exzellenz wissen vielleicht noch nicht, dass dieses Hotel mit dem Theater verbunden ist.” (I. 72.)¹ Néhány jellegzetes vonás elég ahhoz, hogy Hoffmann hiteles német kisvárosi atmoszférát teremtsen.

A fordulat a *Don Giovanni* c. Mozart-opera előadásával, illetve annak az elbeszélőre gyakorolt hatása révén következik be. A színházterem leírása tömör, szemléletes. Bár az elbeszélő az eseményeket, a környezetet továbbra is valósághűen tárja az olvasó elé, a mű eddig enyhén ironizáló alaphangulata megváltozik: a zene megszólalásával a banális, hétköznapi valóságból az opera felfokozott, intenzívebb valóságába lépünk. A zene a lejátszódó történetnek mélyebb, szavakkal ki nem fejezhető értelmet ad. A nyitány előrevetíti a tragédiát: „In dem Andante ergriffen mich die Schauer des furchtbaren, unterirdischen regno all pianto; grausenerregende

Ahnungen des Entsetzlichen erfüllten mein Gemüt. Wie ein jauchzender Frevel klang mir die jubelnde Fanfare im siebenten Takte des Allegro: ich sah aus tiefer Nacht feurige Dämonen ihre glühenden Krallen ausstrecken — nach dem Leben froher Menschen, die auf des bodenlosen Abgrunds dünner Decke lustig tanzen. Der Konflikt der menschlichen Natur mit den unbekannten, grässlichen Mächten, die ihn, sein Verderben erlauernd, umfängen, trat klar vor meines Geistes Augen.” (I. 73.)

Az elbeszélő a szereplők külsejének leírásakor ironikus eszközöket is használ. A Donna Annát megszemélyesítő énekesnőnek pl. nem annyira külső megjelenése, mint érzelemgazdagsága, lelki, művészi értékei ragadják meg: „Sie könnte höher, schlanker gewachsen, majestätischer im Gange sein: aber welch ein Kopf!” (I. 73.) A szem motívuma Donna Anna esetében minden jelentős fordulóponton — úgy az operán belül, mint a novella cselekménye síkján — újra és újra felbukkan. A Don Juannal való találkozás után Donna Annában ellentétes érzelmek keletkeznek: a felébresztett érzékiség, a szerelem dühbe, gyűlöletbe, kétségbeesésbe csap át. Ezek az érzelmek Donna Anna szemében tükröződnek: „Augen, aus denen Liebe, Zorn, Hass, Verzweiflung wie aus *einem* Brennpunkt eine Strahlenpyramide blitzender Funken werfen, die wie griechisches Feuer unauslöschlich das Innerste durchbrennen”. (I. 73.) Az elbeszélő és az énekesnő páholybeli találkozásakor a nőalakot ismét lélekkel teli szemén, átható pillantásán keresztül jellemzi Hoffmann: „Donna Anna, ganz in dem Kostüme, wie ich sie eben auf dem Theater gesehen, stand hinter mir und richtete auf mich den durchdringenden Blick ihres seelenvollen Auges.” (I. 75.) Égő szömmel (”mit brennendem Auge”) (I. 76.) beszél arról, mennyire azonosul léte a zenével, a közönség viszont bántóan a külsődleges, formai megoldásokért hálás. Az opera második felvonásában Don Juan pusztulása után Donna Anna szeme is kihúny: „Donna Anna erschien ganz verändert: eine Totenblässe überzog ihr Gesicht, das Auge war erloschen, die Stimme zitternd und ungleich.” (I. 77.)

Az opera többi szereplője közül csak Don Juant jellemzi Hoffmann szeme, pillantása alapján: „Eine kräftige, herrliche Gestalt: das Gesicht ist männlich schön; eine erhabene Nase, durchbohrende Augen, weich geformte Lippen;!!!” (I. 73.) Pillantása mágikus erejét így adja vissza: „Es ist, als könne er die magische Kunst der Klapperschlange üben; es ist als könnten die Weiber, von ihm angeblickt, nicht mehr von ihm lassen und müßten, von der unheimlichen Gewalt gepackt, selbst ihr Verderben vollenden.” (I. 74.)

A többi szereplőt egy-egy portréval, néhány gunyoros megjegyzéssel jellemzi az író. Leporellóban, Don Juan szolgájában visszatérnek gazdája vonásai, alakjában a főszereplő torz, ironikus hasonmása ölt testet: „Die Züge seines Gesichts mischen sich seltsam zu dem Ausdruck von Gutherzigkeit, Schelmerei, Lüsternheit und ironisierender Frechheit” (I. 74.). Még a mefisztói vonás is megjelenik nála: „gegen das grauliche Kopf- und Barthaar stechen seltsam die schwarzen Augenbrauen ab.” (I. 74.)

Don Ottavio alakját szatirikusan ábrázolja Hoffmann: „... ein zierliches, geputztes, gelecktes Männlein von einundzwanzig Jahren höchstens. Als Annas Bräutigam wohnte er, da man ihn so schnell herbeirufen konnte, wahrscheinlich im Hause; auf den ersten Lärm, den er gewiss hörte, hätte er herbeieilen und den Vater retten können: er musste sich aber erst putzen und mochte überhaupt nachts nicht gern sich herauswagen.” (I. 74.)

Az opera első felvonását az én-elbeszélő izgatott, felfokozott lelkiállapotban figyeli. A környező valóság eseményeire nem reagál, a zene, a költészet világa teljesen lenyűgözi: „Schon oft glaubte ich dicht hinter mir einen zarten, warmen Hauch

gefühlt, das Knistern eines seidenen Gewandes gehört zu haben: das liess mich wohl die Gegenwart eines 'Frauenzimmers ahnen, aber ganz versunken in die poetische Welt, die mir die Oper aufschloss, achtete ich nicht darauf." (I. 75.) A szünetben a páholyba még az első felvonás során fantasztikus módon betérő énekesnővel beszélget, aki az előadásban Donna Anna szerepét énekli. Az énekesnővel folytatott beszélgetés során a mestermű mélyebb összefüggései, szavakkal alig kifejezhető mélységei tárulnak fel előtte. Ami az előző felvonásban sejtésszerűen élt benne, az most tudássá válik: „Der erste Akt hatte mich entzückt, aber nach dem wunderbaren Ereignis wirkte jetzt die Musik auf eine ganz andere, seltsame Weise. Es war, als ginge eine lang verheissene Erfüllung der schönsten Träume aus einer andern Welt wirklich in das Leben ein; als würden die geheimsten Ahnungen der entzückten Seele in Tönen festgebannt und müssten sich zur wundebaren Erkenntnis seltsamlich gestalten". (I. 76.)

Az előadás után az „utazó rajongó" egzaltált hangulatban hallgatja a kisvárosi vendégfogadó asztalánál az előadás és a szereplők bántóan banális értékelését, amelyből világosan kitűnik, hogy a közönség nem értette meg az „operák operáját"-t. Keserű iróniával mutatja be a kisvárosi filiszterek ítéleteinek felületességét: „Donna Anna war einem zu leidenschaftlich gewesen. Man müsse, meinte er, auf dem Theater sich hübsch mässigen und das zu sehr Angreifende vermeiden. Die Erzählung des Überfalls habe ihn ordentlich konsterniert. Hier nahm er eine Prise Tabak und schaute ganz unbeschreiblich dummklug seinen Nachbar an, welcher behauptete, die Italienerin sei aber übrigens eine recht schöne Frau, nur zuwenig besorgt um Kleidung und Putz; eben in jener Szene sei ihr eine Haarlocke aufgegangen und habe das Demiprofil des Gesichts beschattet!" (I. 78.) E vélemények hallatán a „rajongó" levonja a tanulságot: csak a romantikus lelkületű ember képes megérteni azt, amit a művész az ihlet, az átszellemültség óráiban alkotott: „Nur der Dichter versteht den Dichter; nur ein romantisches Gemüt kann eingehen in das Romantische; nur der poetisch exaltierte Geist, der mitten im Tempel die Weihe empfing, das verstehen, was der Geweihte in der Begeisterung ausspricht." (I. 79.)

Éjfél körül átmegy szobájából a színház vendégpályába, visszatér csodálatos élményei színterére, s ott ír levelet barátjának, Theodornak. E levélben sajátos módon interpretálja a Mozart-operát. Megítélése szerint Don Juan már külső megjelenésében mefisztói jelleget hordoz: „...das sonderbare Spiel eines Stirnmuskels über den Augenbrauen bringt sekundenlang etwas vom Mephistopheles in die Physiognomie, das, ohne dem Gesicht die Schönheit zu rauben, einen unwillkürlichen Schauer erregt." (I. 73.) A természet olyan adottságokkal ruházta fel, amelyek az átlagember fölé emelik, és képessé teszik arra, hogy a legmagasabbra törjön: „den Juan stattete die Natur, wie ihrer Schosskinder liebstes, mit alledem aus, was den Menschen, in näherer Verwandtschaft mit dem Göttlichen, über den gemeinen Tross, über die Fabrikarbeiten, die als Nullen, vor die, wenn sie gelten sollen, sich erst ein Zähler stellen muss, aus der Werkstätte geschleudert werden, erhebt; was ihn bestimmt, zu besiegen, zu herrschen. Ein kräftiger, herrlicher Körper, eine Bildung, woraus der Funke hervorstrahlt, der, die Ahnungen des Höchsten entzündend, in die Brust fiel; ein tiefes Gemüt, ein schnell ergreifender Verstand." (I. 79.) Don Juan élete az isteni és démoni erők harcának színterévé válik. A démoni erők okozzák, hogy Don Juan a benne felébredt végtelen vágy kielégülését földi örömeiben keresi. Semmi sincs a földön, amely annyira felajzáná az ember lényét, mint a szerelem. Érthető tehát, hogy Don Juan végtelen vágyát éppen a szerelemben akarja csillapítani. Célja azonban hamis. HEGEDŰS GÉZA így jellemzi Hoffmann Don Juan-ját: „Don Juan az elérhetetlen eszmény kergetője, akinek magas mércéje előtt silánynak

bizonyulnak a meghódított nők. Tehát tovább kell keresni. Don Juan itt tulajdonképpen magamagát keresi, azt a benne rejlő lehetőséget, amely csak méltó nő szerelmében valósulhat meg.”²

Az érzéki örömek hajszolása nem hozza meg a kielégülést, a megnyugvást Don Juan számára. A nők iránti tisztelete, hódolata fokozatosan a nők iránti megvetéssé alakul,³ amely embergyűlöletté fajul. Alakja egyre démonibbá válik. Érzékiségének kielégítése a természet és alkotója elleni gúnyolódásból lázadássá fejlődik. Démonként az emberek boldog szerelmét rombolja szét, s ezáltal akar az emberiség, a természet és a teremtő fölé emelkedni, de egyre mélyebbre zuhan: „Jede Verführung einer geliebten Braut, jedes durch einen gewaltigen, nie zu verschmerzenden Unheil bringenden Schlag gestörte Glück der Liebenden ist ein herrlicher Triumph über jene feindliche Macht, der ihn immer mehr hinaushebt aus dem beengenden Leben — über die Natur — über den Schöpfer! — Er will auch wirklich immer mehr aus dem Leben, aber nur um hinabzustürzen in den Orkus.” (I. 80.) Életének csúcását a Donna Annával való találkozás jelenti.

E. T. A. Hoffmann interpretációja szerint Donna Anna adottságainál fogva méltó ellenfele Don Juannak. „So wie Don Juan ursprünglich ein wunderbar kräftiger, herrlicher Mann war, so ist sie ein göttliches Weib, über deren reines Gemüt der Teufel nichts vermochte.” (I. 80.) Rendeltetése az, hogy Don Juannak az igazi szerelem által megmutassa eddigi céljai kicsinyességét, megsejtse vele a szerelem igazi mivoltát, s ezáltal megmentse a pusztulástól. Találkozásuk Don Juan szempontjából túl későn következik be: bűnei tetőpontján Don Juan az ártatlanságot ördögi módon csak megrontani képes. Anna ellenállása hiábavalónak bizonyul, ő is vétkezik: „Das Feuer einer übermenschlichen Sinnlichkeit, Glut aus der Hölle, durchströmte ihr Innerstes und machte jeden Widerstand vergeblich. Nur er, nur Don Juan konnte den wollüstigen Wahnsinn in ihr entzünden, mit dem sie ihn umfing, der mit der übermächtigen, zerstörenden Wut höllischer Geister im Innern sündigte.” (I. 81.) Lelkét a Don Juan iránt fellobbant emésztő szerelem és az iránta érzett gyűlölet tölti be, amely saját romlása és apja halála miatt lángol fel benne. Tudja, hogy lelki nyugalmat csak Don Juan pusztulása adhatja vissza, de érzi azt is, hogy ez egyben élete végét is jelenti. A hideg, férfiatlan, a mindennapi élet problémái között elvesző Don Ottavio méltatlan arra, hogy Donna Anna lelki társa legyen: „Don Ottavio wird niemals *die* umarmen, die ein frommes Gemüt davon rettete, des Satans geweihte Braut zu bleiben.” (I. 82.)

Egyetértünk HANS-GEORG WERNER véleményével, mely szerint Hoffmann Don Juan-értelmezése életfilozófiáján nyugszik: „Nach Hoffmanns Auffassung ist der Mensch verloren, der sich im Irdischen verliert. Er verkrümmt als Philister oder fällt als dämonische Natur — wie Don Juan — in die Hände des Bösen. Wahres menschliches Wirken müsse sich auf die erahnte übersinnliche Welt beziehen.”⁴

E. T. A. Hoffmann Don Juan és Donna Anna tragikus kapcsolatával az elbeszélő és az énekesnő harmonikus, romantikus lelki kapcsolatát állítja szembe. Mindketten a zene, a művészet világában érzik igazán otthon magukat. Első lelki találkozásuk akkor következik be, amikor az énekesnő az elbeszélő operájának egyik szerepét énekli. A zene az énekesnő számára — anélkül, hogy személyesen ismerné a zeneszerzőt — kommunikációs eszközként, a férfi megismerése, megszeretése eszközeként szolgál, elősegíti az érzelmi kapcsolat kialakulását: „Ging nicht der zauberische Wahnsinn ewig sehrender Liebe in der Rolle der *** in deiner neuesten Oper aus deinem Innern hervor? — Ich habe dich verstanden: dein Gemüt hat sich im Gesange mir aufgeschlossen! — Ja” (hier nannte sie meinen Vornamen), „ich habe dich gesungen, so wie deine Melodien ich sind.” (I. 76.) Júlia is azonosítja magát ál-

mában Kreisler zenéjével a Lebensansichten des Katers Murr c. regényben: „Da gewahrte ich aber, dass ich selbst der Gesang sei, der durch den Garten ziehe...” (IX. 173.)

Az énekesnő a zene, az éneklés segítségével érti meg a lélek titkait, élete teljesen azonosul a művészettel. Amit a Mozart-operáról és Donna Anna szerepéről elmond, az teszi lehetővé az elbeszélő számára a remekmű megértését. Míg tehát az operai cselekmény síkján — Hoffmann értelmezése szerint — Don Juan magasratörő szellemét az érzéki szerelem, ami nem más, mint a szerelemmel való visszaélés, visszafogja, s végső soron a hős bukását okozza, addig a romantikus művészszerелеm lehetővé teszi a mélyebb összefüggések megértését, a hétköznapi életben való felülemelkedést. Hoffmann életművében itt találkozunk először a művész-szerелеm megjelenítésével, a továbbiakban ez a motívum egész irodalmi munkásságán végigvonul. Lényege, hogy a művész a szeretett nőben ideált lásson, s ez az ideál és az iránta érzett végtelen vágy rejtett összefüggések megértésére és alkotásra inspirálja a művészt. Lehetetlen azonban egy konkrét nőben az ideált megtalálni, ezért a nő szerelme a művész számára csak kiábrándulást, esetleg lelki egyensúlya teljes felbomlását okozhatja (Jesuitenkirche in G.), vagy bűnbe torkollik (Elixiere des Teufels). E. T. A. Hoffmann Lebensansichten des Katers Murr c. regényében romlatlan formában jelentkezik a művész-szerелеm Kreisler és Júlia viszonyában. Ugyanakkor a regényben az ártatlan Júlia belső harmóniáját veszélyeztető ördögi kéjenc típusa is visszatér Hektor herceg személyében. Hoffmann meséiben is egy-egy szerelem történetét dolgozza fel. A szerelem beteljesedése azonban még a mesékben sem következhet be a reális valóság síkján, ahonnan a cselekmény indul, hanem csak a mesevilágban, a „költészet birodalmá”-ban, amely hol az Atlantisz, hol a Dzsinnnek Birodalma nevet viseli.

A Donna Anna szerepét játszó énekesnő és az elbeszélő között a novellában a lelki rokonság, a köztük levő távolság ellenére a belső kapcsolat több jelét figyelhetjük meg. A második felvonás során pl. Donna Anna jelenetében az elbeszélő a művésznő forró csókját véli érezni, s ez a csók olyan, mint egy hosszan kitartott hang. Ez a lelki kapcsolatot az elbeszélőben akkor tudatosul, amikor az előadás szünetében az olasz énekesnővel beszélget. A nő egyidejű jelenléte a páholyban és a színpadon a motiválatlan fantasztikum megjelenési formája a műben, hiszen az író sem részegséggel, sem álommal, sem örülettel nem motiválta megjelenését. A fantasztikum szinte a valóság részévé válik, s éppen ez a fantasztikus találkozás teszi lehetővé a két alak eddig is meglevő lelki kapcsolatának felismerését: „So wie der glückliche Traum das Seltsamste verbindet und dann ein frommer Glaube das Übersinnliche versteht und es den sogenannten natürlichen Erscheinungen des Lebens zwanglos anreihet, so geriet ich auch in der Nähe des wunderbaren Weibes in eine Art Somnambulismus, in dem ich die geheimen Beziehungen erkannte, die mich so innig mit ihr verbanden, dass sie selbst bei ihrer Erscheinung auf dem Theater nicht hatte von mir weichen können.” (I. 76.)

A „rajongó” akkor is az énekesnőre gondol, amikor éjfél körül a sötét színházterembe visszatér. Az elárvult hangszerek felébrednek Donna Anna neve hallatára, és tovább zeng bennük ez a név.

Az addig nyugodt lelvébeli közlést éjjel két órakor minden átmenet nélkül az elbeszélő belső monológja váltja fel, s ez a belső monológ zaklatott lelkiállapotát tükrözi. Újra érzi az énekesnő parfümjének illatát, hallani véli hangját, és a szerelem egyszerre fájdalmas és örömteli érzése keríti hatalmába. Az álmok birodalmába vágyik, ahol vágyai valóra válnak: „Schliesse dich auf, du fernes, unbekanntes Geisterreich — du Dschinnistan voller Herrlichkeit, wo ein unaussprechlicher, himm-

lischer Schmerz wie die unsäglichste Freude der entzückten Seele alles auf Erden Verheissene über alle Massen erfüllt!" (I. 82.)

A novella másnap délben a vendéglői asztalnál lezajló beszélgetéssel zárul. Ekkor tudja meg az elbeszélő, aki maga is a beszélgetés egyik résztvevője, hogy az olasz énekesnő éjjel két órakor meghalt. Az utolsó lelki találkozás egyben a művésznő búcsúja volt. A Donna Anna szerepét éneklő művésznő halála azért következett be, mert ez a rendkívül szimpatikus és a hoffmanni művész-figurákhoz közelálló nőalak lelke mélyén nem tudott megbékélni a zenében testet öltő ideál és a hétköznapi élet lélekre nehezedő banalitása között feszülő ellentéttel. Nem volt képes ezt az ellentétet feloldani, vagy más Hoffmann-hőshöz hasonlóan az ironia eszközével a valóság prózaiságán felülemelkedni. A zene, amellyel szerepeiben eggyé vált, művészi tevékenysége egy magasabb, igazabb világba emelte, de a közönség — az elbeszélőtől eltérően — nem tudta követni a felemelkedés, a művészi átlényegülés útján. Ezért számára a művészi átélés legmagasztosabb pillanatait is a magány és a meg nem értés érzete keserítette meg: „Sie sagte, ihr ganzes Leben sei Musik, und oft glaube sie manches im Innern geheimnisvoll Verschlussene... singend zu begreifen. Ja, ich begreife es dann wohl!" fuhr sie... fort, „aber es bleibt tot und kalt um mich, "und indem man eine schwierige Roulade, eine gelungene Manier beklatscht, greifen esige Hände in mein glühendes Herz! — Aber du — du verstehst mich, denn ich weiss, dass auch *dir* das wunderbare, romantische Reich aufgegangen, wo die himmlischen Zauber der Töne wohnen!" (I. 76.)

E. T. A. Hoffmann Don-Juan interpretációja, amely ebben a novellában a Mozart-mű parafrázisává válik, természetesen eltér Mozart és szövegírója, Lorenzo da Ponte művének szellemétől.

Don Juan Mozart operájában — elődeitől eltérően — már nem egyszerűen telhetetlen csábító, csalo, hanem tragikus hős is. JOACHIM HERZ szerint az opera Don Juanjának tragédiája két ok miatt következik be: „Er muss zugrunde gehen, weil sein innerstes Wesen ihn dazu verdammt, ausserhalb der menschlichen Gesellschaft zu stehen, und sein Lebensdrang, sein Lebensanspruch ihn jedes von Natur und Menschen gesetzte Mass überschreiten lassen."⁵ Don Juan megítélésekor az igazság és a szerelem a mérce. Ugyanakkor Mozart operájában jut először kifejezésre a zene segítségével Don Juan személyiségének lenyűgöző nagysága. A téma összes Mozart előtti feldolgozása Don Juan ellen, Mozart után viszont egyre inkább mellette foglal állást. Mozart Don-Juan alakja valahol a két felfogás határán helyezhető el: élettel teli, lenyűgöző figura, de egyéniségét — ha az még oly lenyűgöző is — féktelen módon, a jog, a lelkiismeret, az emberség határain átgázolva valósítja meg, s ezért bűnhődni kell.

Bár Don Ottavio alakja az operában lényegesen színtelenebb, mint Don Juané, de nem lehet sem gyávának, sem férfiatlannak, sem nevetségesnek nevezni, mint ahogy a Hoffmann-interpretáció teszi.

Donna Anna az operában nem nő fel Don Juan alakjáig. Mozart pozitív nőalakja Donna Elvira, akit kitartó szerelme, odaadása jellemez. Donna Anna szerepében a bosszú motívuma válik döntővé: „Dass es Giovanni war, der sie begehrte, dem sie sich beinahe an den Hals geworfen hätte, der sie missbrauchen wollte wie jedes andere Weib, nur auf seinen Ruf bedacht — das ist schlimmer als alles bisher. Jetzt erfährt Ottavio das, was er wissen muss, um ihre Ehre rächen zu können. Wie Mozart Annas Erkenntnis, die Erzählung und ihren Ruf nach Rache komponiert hat, übertrifft an Dramatik sowohl das Anna-Giovanni-Duett wie alle an den Tod des Vaters gebundenen Phasen der ersten Szene".⁶

„A romantika egyéniség-kultuszából következett, hogy a gőgös és nyugha-

tatlan, a gátlástalan és sikeres, az érzéki és intellektuális Don Juant meg kellett érteni, sőt morálisan nem csak felmenteni, hanem akár eszményíteni is lehetett. Ez az erkölcsi fordulat E. T. A. Hoffmann novellájával kezdődik.” — írja HEGEDŰS GÉZA.⁷

Más romantikus feldolgozásokhoz hasonlóan a hoffmanni hős is démonikus alkat, emberfeletti szenvedélyek hordozója, de művészi felfogásában alapvetően hoffmanni figura. Don Juan és Donna Anna tragikus sorsának ábrázolásával a régi legenda tipikusan hoffmanni feldolgozása és értelmezése, azaz az író korának emberi lényegéről alkotott értékítélete tükröződik, amely más alakokban és formákban a későbbi művekben is fellelhető.

JEGYZETEK

- [1] Itt és a továbbiakban E. T. A. Hoffmann műveit a következő kiadás alapján idézzük: E. T. A. Hoffmanns Werke in fünfzehn Teilen. Herausgegeben von Prof. Dr. Georg Ellinger Berlin — Leipzig. (d. n.)
- [2] HEGEDŰS GÉZA: Don Juan a változó időben. Az örök Don Juan-c. kötetben. Magyar Helikon, 1968. 592.
- [3] H. A. KORFF: Geist der Goethezeit. Versuch einer ideellen Entwicklung der klassisch-roman-tischen Literaturgeschichte. IV. Teil. Hochromantik. Leipzig, 1953. „Soviel er (D. J.) auch von einer zur anderen (Frau) schweift, sowenig findet er wie Faust in irgendeiner die endgültige Befriedigung. So schlägt seine ursprüngliche Frauenbegeisterung endlich in *Frauenverachtung* um, ja, da er trotzdem durch seine Natur an das Weib gebunden ist, in einen *Satanismus*, in dem es ihm nun zur Lust wird, das, was er früher angeboten hatte, zu zerstören, zu *verwüsten*, da es sich als unzulänglich erwiesen hat, ihn zu befriedigen. 571.
- [4] HANS-GEORG WERNER: E. T. A. Hoffmann. Darstellung und Deutung der Wirklichkeit im dichterischen Werk. Beiträge zur deutschen Klassik. Berlin u. Weimar, 1971. 59.
- [5] JOACHIM HERZ: Revolte der Sinne. Felsenstein — Herz: Musiktheater c. kötetben. Leipzig, 1976. 169.
- [6] WALTER FELSENSTEIN: Donna Anna und Don Giovanni. W. Felsenstein—J. Herz: Musiktheater c. kötetben. Leipzig, 1976. 178.
- [7] HEGEDŰS GÉZA: i. m. 592.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ДОН-ЖУАНА Е. Т. А. ГОФМАНОМ

Баротинэ М. Гал

Общеизвестно, что литература отдельных эпох — нпр. романизма, символизма, тесно связана с музыкой. В творчестве великого прозаика-романиста Е. Т. А. Гофмана родство с музыкой имеет более глубокое понятие чем в творчестве остальных писателей-романтиков. Музыкальная инспирация проявляется не только в тематике его произведений, но и в том, что музыкальные мотивы и формы часто становятся элементами структуры в произведениях Гофмана.

Новеллу «Дон Жуан» Гофмана можно считать как интерпретацию оперы Моцарта «Дон Джованни». Анализ эпической и музыкальной структуры произведения даёт возможность к тому, чтобы автор в этой ранней новелле Гофмана раскрыл, как становится музыка органической частью структуры литературного произведения. Анализ музыкальной структуры новеллы означает раскрытие важного творческого метода писателя, который в поздних произведениях Гофмана проявляется в более развитых и сложных формах.

DIE DON JUAN—INTERPRETATION VON E. T. A. HOFFMANN

Marta Baróti-Gaál

Es ist bekannt, dass die Literatur gewisser Epochen — z. B. der Romantik und des Symbolismus — sich eng der Musik anschliesst. In den Werken des grossen deutschen Prosadichters der Romantik E. T. A. Hoffmann gewinnt die Verwandtschaft mit der Musik einen tieferen Sinn als in den Lebenswerken anderer romantischen Schriftsteller. Die musikalische Inspiration äussert sich nicht nur in der Themenwahl seiner Werke, sondern auch darin, dass die musikalischen Motive und Formen oft zum Strukturelement der Hoffmann-Werke werden.

Hoffmanns Novelle *Don Juan* ist als Interpretation und Paraphrase von Mozarts Oper *Don Giovanni* zu werten. Die Analyse der epischen und musikalischen Struktur des Werkes bereitet der Verfasserin eine Möglichkeit, in dieser frühen Hoffmann-Novelle darzutun, wie die Musik zu einem organischen Teil der Struktur des Werkes wird. Die Analyse der musikalischen Struktur der Novelle bedeutet die Erschliessung einer wesentlichen schöpferischen Methode des Schriftstellers, die in den späteren Werken Hoffmanns in entwickelterer, komplizierterer Form verkörpert ist.

A NÉGY- ÉS ÖTMONDATOS ÚJSÁGHÍREK KONSTRUKCIÓS FORMÁI

Írta: BÉKÉSI IMRE

1. A négymondatos újsághírek konstrukciós formái

A feladat elméleti megközelítésekor még úgy tűnt, hogy a kísérleti vizsgálat négymondatos anyaga (ha nem is számottevő, de megszámlálható mennyiségben) három egyenlő tömbre is tagolódik, mégpedig a bevezetés—tárgyalás—befejezés természetes konstrukcionális egységeire: [1—(2—3)—4]. Ezt a formát nemcsak a hármas tagolódás deduktív alkalmazása feltételezte, hanem az a tény is, hogy a 2—3. mondat valóban gyakran alkot szorosabb egységet az első és a negyedik között.

Az újsághírek tematikai sokféleségéből adódó tanulságok azután részben megerősítették, részben pedig módosították a fenti elképzelést. Megerősítették, hogy a 2—3. mondat alkotta tömb valóban tárgyaló: azaz kifejtő, részletező, konkretizáló szerepet tölt be a konstrukcióban; s hozzá képest az első, illetőleg a negyedik mondatra nem is maradhat egyéb feladat, mint a bevezetése és a befejezése.

Pontosabbá azáltal alakult a négymondatos formáról alkotott képünk, hogy a különféle témájú hírek felismertették a három főrész közötti két kapcsolás egyenlőtlenségét. A középső tömb ugyanis rendszerint nem tud elhelyezkedni a bevezetés és a befejezés közti távolság pontos félútján, hanem hol a bevezetéssel, hol pedig a befejezéssel alkot szorosabb egységet: $\langle 1 - [(2-3) - 4] \rangle$, $\langle [1 - (2-3)] - 4 \rangle$. Úgy is mondhatnánk, hogy a négymondatos hír hármas tagolódása elsősorban kettős: egyik része a tényekről, a másik a következményekről szól. A két fő rész egyike kapja a bevezetés vagy a befejezés kiemelt szerepét, míg a másik rész önmagán belül tagolódva hozza létre a konstrukcionális szempontból már nem szükséges, hanem csak lehetséges részeket.

Nézzük meg a két forma különbségét az alábbi logikai alapváltozaton: $\langle 1 \rightarrow 2 \leftarrow 3 \leftarrow 4 \rangle$

$\langle 1 \rightarrow [2 \leftarrow (3 \leftarrow 4)] \rangle$: (1) „*A mexikói Albuergue elegáns éttermében felrobbant a flambírozott kacska.* (2) *A vendég asztalánál készülők, alkohollal locsolt lángoló pecsenyére túl sok szeszt öntöttek, mire a sült felrobbant.* (3) *A pincér, Shun Hang Fun égési sérüléseket szenvedett.* (4) *36 ezer dollár kártérítésre pereli az étterem tulajdonosát.*„ (EH 75. jún. 2.)

$\langle [1 \rightarrow (2 \rightarrow 3)] - 4 \rangle$: „(1) *Villamosmegállóban érte sérülés a Tolbucin sugárúton Komáromi Lászlóné 69 éves, Szeged, Huszár utca 5. szám alatti lakost.* (2) *Késve akart fellépni a villamosra, amikor annak ajtai már csukódtak.* (3) *Komárominé a hátsó ajtó közé szorult, s az induló villamosról a megállóba zuhant, és sérülést szenvedett.* (4) *A rendőrség eljárást indít a villamos vezetője, Péter Andrásné Kiskundorozsma, Erkel utca 1. szám alatti lakos ellen.*” (Dm. 75. máj. 31.)

A két forma különbsége azonban nem mindig ilyen tiszta. Mivel az első (mint bevezető) és a negyedik (mint befejező) mondat egyaránt elkülönül a középső két

mondat tömbjétől, az esetek többségében csak aprólékos elemzéssel lehet dönteni, hogy a bevezető, vagy pedig a befejező mondat alkot-e tömböt egymagában. A következő példa elemzésével ezt a munkát kívánjuk szemléltetni.

„(1) *Enyhült a vízhiány Szigetvárott.* (2) *A hét elején bekötött kút hozama [ugyanis] fokozatosan emelkedett, s péntekig elérte a félezer köbmétert.* (3) *Ennyivel több vizet fogyaszthat a város naponta.* (4) *Ennek ellenére az illetékesek a legszigorúbb víztakarékosságra kéri a lakosságot Szigetvárott.*” (N 74. aug. 10.)

A három kapcsolás logikai fajtája aránylag tisztán látható. Mivel az 1. mondat előre vetett végkövetkeztetés, a folytatása magyarázó viszonyul kapcsolódik. A 3. mondat leginkább a 2.-ban közölt tény következményének tekinthető, míg a 4. kapcsolása iránt az ellentétes kötőszó szerepű kifejezés (*Ennek ellenére*) semmi kétséget sem hagy.

Annál vitathatóbb ennek az ellentétes kapcsolódásnak a terjedelmi érvénye. *Minek ellenére* kéri az illetékesek a lakosságot a legszigorúbb takarékosagra? Annak ellenére, hogy *Enyhült a vízhiány Szigetvárott* (?) Vagyis a hír első tömbje tagolódik belsőleg a 4. mondatral mint azonos szintű tömbbel szemben, azaz így: $\langle [1 \rightarrow (2 \rightarrow 3)] \neq 4 \rangle$? Vagy talán a 2—3. mondat által alkotott belső tömbbel szemben áll ellentétben a 4. mondat: $\langle 1 \rightarrow [(2 \rightarrow 3) \neq 4] \rangle$? („*A hét elején bekötött kút hozama fokozatosan emelkedett... Ennek ellenére...*”) Vagy csupán a közvetlen előzményével áll szemben a 4. mondat: $\langle 1 \rightarrow [2 \rightarrow (3 \neq 4)] \rangle$? („*Ennyivel több vizet fogyaszthat a város naponta. Ennek ellenére...*”)

A konstrukciós forma egyetlen biztosan elemezhető egysége a 2—3. mondat alkotta tömb, ugyanis az utótag utalószava (*Ennyivel*) pontosan jelzi a következő viszonyú kapcsolás érvényét, azaz a közvetlenül megelőző mondatot. Mivel a három tömbre való tagolódás egyébként is ritka lehetősége itt nem merülhet fel (ehhez túl erős a mondatok logikai kapcsolódása), az egyenlőtlenül kéttömbös konstrukció egyik változatával állunk szemben. Érveket kell tehát találnunk, hogy az első vagy a negyedik mondat alkot-e tömböt a tagolódás első szintjén: $\langle 1 \rightarrow [(2 \rightarrow 3) \neq 4] \rangle$ vagy $\langle [1 \rightarrow (2 \rightarrow 3)] \neq 4 \rangle$.

Ha az első mondat előre vetett végkövetkezményként önmagában tömb értékű, akkor a konstrukció második, kifejtő szerepű tömbje általában tőle függetlenül is életképes, miként az alábbi példa tanúsítja:

„(1) *Kazincbarcika és Leninváros több létesítménnyel gyarapodik az idén.* (2) *Leninvárosban az olefinprogram megvalósításán dolgozó építők és szerelők részére kisebb lakótelepet alakítanak ki, a külföldi szakemberek részére pedig hétemeletes vendégszállót építenek.* (3) *Az év végére elkészül az ezerháromszáz négyzetméter alapterületű új ABC-áruház is.* (4) *Kazincbarcikán az idén száznolcvan lakást és egy tizenkét tantermes iskolát építenek.*” (MN 73. jan. 16.) Ábrázolva: $\langle 1 \rightarrow [2 + 3] + 4 \rangle$.

A tömb érték mondat előző jellemzése a hír végi helyzetre is érvényes: a tömb értékű záró mondat nélkül is általában életképes a kifejtő, belsőleg tagolódó tömb:

„(1) *A dolgozók régi kívánsága teljesült az év első munkanapjaiban a szegedi Jutagyárban.* (2) *Megnyílt az új nőgyógyászati és fogászati szakrendelés.* (3) *Így a műszakok végén vagy előtt nem kell bejönni a városba, hanem a gyárban, helyben megfelelő orvosi ellátásban részesülnek.* (4) *A SZTK-val történt megállapodás értelmében a jutagyári fogászat a nyugati iparövezet munkásainak, tehát a DEFÁG, a tejüzem, a gumigyár, a házgyár, a Patyolat, a fémipari vállalat dolgozóinak is rendelkezésére áll.*” (Dm 72. jan. 5.) Ábrázolva: $\langle [1 \rightarrow (2 \rightarrow 3)] + 4 \rangle$.

Az idézett két hír tanulsága nyomán megállapíthatjuk, hogy elemzett példánk kérdéses két mondata közül az elsőt nem nélkülözheti a konstrukció. Az *Enyhült a vízhiány Szigetvárott* mondat nélkül a közvetlen folytatás elbizonytalanodnék, s

csak az utolsó mondatához érve tudná meg az olvasó, hogy *hol emelkedett a bekötött kút hozama*: vagyis a fontos információ konstrukcionálisan is hiányzik. A negyedik mondat nélkül viszont sem informatív, sem pedig konstrukcionálisan nem volna hiányos az első három mondat egysége, hiszen a 4.-ben egy másik fontos és önálló hírről van szó: „Az illetékesek a legszigorúbb víztakarékosságra kérik a lakosságot Szigetvárott”.

A 4. mondat önállósága, önálló tömb szerepe ellen mindössze egy kifogás merülhetne fel, mégpedig az, hogy az *Ennek ellenére* kifejezéssel van beépítve a konstrukcióba. Ha azonban ezt a kifogást döntőnek tekintenénk, akkor a fenti gondolatmenetet el sem kezdhettük volna. A kötőszó ugyanis, mivel nem mondatrész, nem játszik szerepet a mondat nyelvi megformálásában, informatív önállóságában; de még kapcsolódásának logikai természetében sem döntő. A 4. mondat az *Ennek ellenére* kifejezés nélkül is ellentétes viszonyban állna előzményével.

Más lenne a helyzet, ha nem csupán kötőszóval, hanem a nyelvi megformáltság útján is be lenne szerkesztve a 4. mondat, miként az alábbi hírből tapasztalhatjuk:

„(1) Új pedagógusokat fogadtak pénteken Zalaegerszegen. (2) Az ideihez hasonló nagy számban még egyetlen évben sem vállaltak állást a pedagógusok a megyében. (3) Összesen [ugyanis] 84 új nevelő tett esküt. (4) Munkába állásuk ellenére továbbra is szükség lesz nyugdíjas és képesítés nélküli pedagógusok foglalkoztatására.” (N 74. aug. 24.) Ábrázolva: $\langle 1 + [(2 \rightarrow 3) \neq 4] \rangle$.

Kétségtelen, hogy a 4. mondat megszorítja, korlátozza az első mondat jelentésének érvényét, de semmiképpen sem olyan mértékben, hogy kikezdhethné annak tételmondat szerepét. A 4. mondat belső megszerkesztettsége (Munkába állásuk) egyértelműen jelzi a logikai kapcsolás terjedelmi érvényét: $[(2 \rightarrow 3) \neq 4]$, az ellentétes viszony tehát ebben a konstrukcióban a második fő tömb alkapsolásaként kapott szerepet. A következő példa viszont ugyanazt a formát képviseli, mint az elemzésünk középpontjában álló hír. Jól látható rajta, hogy az első tömb más természetű logikai építkezése ellenére is önálló tömb értékű az ellentéttel záró negyedik mondat:

„(1) Kéthetes késéssel értek be a növényi kultúrák. (2) A lemaradás különösen a paprikára és a paradicsomra jellemző. (3) Eddig [ugyanis] csupán ezer vagonnyi paradicsomot dolgoztak fel. (4) A következő napokban [azonban] várhatóan meggyorsul majd a felhozatal, és minden konzervgyárban indíthatják a gépsorokat.” (N 74. aug. 17.) Ábrázolva: $\langle [1 + (2 \rightarrow 3)] \neq 4 \rangle$.

A fentiek alapján tehát a $\langle [1 \rightarrow (2 \rightarrow 3)] \neq 4 \rangle$ -féle konstrukciós formát ismerhetjük fel elemzett hírünkben, ahol a magyarázó, a következtető és az ellentétes kapcsolások közül a legutóbbi bizonyult főkapcsolásnak, míg a magyarázó a tagolódás második, a következő viszony pedig a tagolódás harmadik szintjén helyezkedik el: $\langle [1 \rightarrow (2 \rightarrow 3)] \neq 4 \rangle$.

2. Az előző pontban azt a két konstrukciós formát vizsgáltuk meg közelebbről, amelyben a bevezetés—tárgyalás—befejezés hármassága uralkodik. E formák két fő része közti kölcsönös sorrendi cserével keletkezik az alábbi két változat:

a) $\langle 1 - [(2 \rightarrow 3) - 4] \rangle$

$\langle [(1 \rightarrow 2) - 3] - 4 \rangle$. Például: „(1) A Mariner—10. amerikai műhold fedélzetén újabb hiba támadt. (2) [Ugyanis] A Merkúr-bolygót vizsgáló állomás fényképfelvételeit rögzítő magnókészülék elromlott. (3) Ennek ellenére továbbra is lehetséges a felvételek továbbítása a földi központba. (4) A Mariner a jövő hónapban repül el másodszor a bolygó közelében, és ez alkalommal 500 felvételt készít.” (N 74. aug. 25.) Ábrázolva: $\langle [(1 \rightarrow 2) \neq 3] + 4 \rangle$.

b) $\langle [1 - (2 \rightarrow 3)] - 4 \rangle$

(1—[2—(3—4)]). Például: „(1) A Dnyeprodzerzsinszki Vagongyár megkezdte az emeletés — gépkocsik szállítására szolgáló — vagonok gyártását. (2) A felmérés során [ugyanis] megállapították, hogy az új személygépkocsik kétharmadát vasúton kell az értékesítés helyére szállítani. (3) A jelenlegi négytengelyes platokocsikon [azonban] mindössze három gépkocsi fér el, és ez a teherbírásnak mindössze egytizedét veszi igénybe. (4) A gazdaságos szállításért [ezért] olyan emeletes platokocsit terveztek, amely alpméreteiben nem különbözik a jelenlegiektől, mégis 17 gépkocsi szállítható rajta.” (Dm 72. dec. 24.) Ábrázolva: (1 → [2 ≠ (3 + 4)]).

3. A három- és a négymondatos konstrukciós formák összehasonlításakor az a benyomásunk támadhat, hogy a hárommondatos forma önálló egységként épül be a négymondatosba, pl.:

hárommondatos: [1—(2—3)]

négymondatos: [(1—(2—3))—4]. Ez több esetben valóban így értelmezhető, de mennyiségnek, bekezdéshosszúságnak új minőségi lehetősége is van, azaz olyan belső tömbformát is kialakíthat, amilyen a hárommondatosak között nem lehetséges. A jól szerkesztett hárommondatos bekezdés ugyanis nem tagolódhat három tömbre, nincs tehát [1—2—3]-féle forma, mégpedig azért nincs, mert az első vagy a harmadik mondatnál szemben a másik kettő mindig szorosabb kapcsolatba lép: [1—(2—3)], [(1—2)—3]. A négymondatos terjedelem azonban lehetővé teszi három mondat azonos szerepű elhelyezkedését: [1—(2—3—4)]. Például:

„(1) A Farkasréti temetőben hétfőn délután nagy részvétellel kísérték utolsó útjára L. D. főmérnököt, a Nehézipari Minisztérium műszaki és gazdasági tanácsadóját, aki a hazai alumíniumipar fejlesztésében szerzett nagy érdemeket. (2) A minisztérium nevében dr. L. T., a beruházási főosztály vezetője búcsúztatta az elhunytat. (3) Az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület nevében M. J., az egyesület főtitkára búcsúzott el bányászköszöntéssel az egykori főtitkártól. (4) A soproni, egykori evangélikus középiskola volt iskolatársai és barátai képviselőtében R. O., az Akadémiai Kiadó szerkesztője vett búcsút L. D.-től.” (MN 72. dec. 3.) Ábrázolva: [1 + (2 + 3 + 4)].

A II. tömb azonos szerepű mondategységekre tagolódik, mindhárom azonos módon kapcsolódik az I. tömböt képviselő tételmondatához. Ez a konstrukciós forma lényege, amelyet tanúlságként is megfogalmazhatunk. Eszerint tagolódhat három vagy több részre is valamely konstrukciós forma, ha a részek valami rajtuk kívülihez azonos módon kapcsolódnak. A közös viszonyulási pont legtöbbször a tételmondat, de nem okvetlenül az: lehet például az újsághír kiemelt címe is. Ez azonban már a cím konstrukcionális szerepe, amellyel külön munkában szeretnénk foglalkozni.

4. A négymondatos újsághírek elkülönülő csoportját alkotja az egyenlően kéttömbös forma: [(1—2)—(3—4)]. Ez a kevésbé epikus, jobbra fejtegető-leíró témák belső tagolódásával keletkezik.

„(1) Egészen rendkívüli fa él Indiában. (2) [Ugyanis] Ha valaki hozzáér, áramütést érez. (3) A fa „elektromos potenciálja” a nap folyamán többször is változik. (4) A legmagasabb feszültséget [ugyanis] a déli órákban, a legalacsonyabbat pedig éjjel körül észlelik.” (MN 72. dec. 24.) Ábrázolva: [(1 → 2) + (3 → 4)]. (Vö. a 3. sz. melléklettel!)

5. Az ötmondatos újsághírek konstrukciós formái.

Az ötmondatos hírek belső tagolódásában két tendenciát ismerhetünk fel. Az egyik folytatja a három- és a négymondatosak építkezési módját:

$$\begin{aligned} &[1 - (2 - 3)] \\ &\langle [1 - (2 - 3)] - 4 \rangle \\ &\{ \langle [1 - (2 - 3)] - 4 \rangle - 5 \} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} &[1 - (2 - 3)] \\ &\langle 1 - [2 - (3 - 4)] \rangle \\ &\{ 1 - \langle 2 - [3 - (4 - 5)] \rangle \} \end{aligned}$$

A konstrukció akkor tagolódik a fenti módon, ha öt mondata közül az első, negyedik és ötödik „autoszemantikus”, azaz ha a szokásosnál önállóbb. A hír tematikai egysége azonban már az ötödik mondat önállóságát (beépíttetlenségét) is nehezen tűri el, ezért egy hatodik mondat már nem kapcsolódhatna hasonló módon a konstrukcióhoz; vagyis az alábbi hatmondatos forma csupán elméleti lehetőség.

Ezt igazolja az ötmondatos hírek másik fő tagolódási módja, amelyben a bevezető vagy a befejező mondat magához vonzza az előtte (utána) levőt, s az alábbi formát hozza létre:

$$\{ \langle [1 - (2 - 3)] - 4 \rangle - 5 \} - 6.$$

Az öt mondat ténye, azaz a konstrukció terjedelmének növekedése két tanulságot is nyújt. Az egyik aláhúzza eddigi tapasztalatainkat, miszerint a bekezdés általában és természetesen két részre tagolódik; s a közlés terjedelmétől függően tagolódik mindkét vagy egyik része szintén két részre, majd további (és további) két részre tovább.

A másik tanulság itt bukkan fel először, s a későbbiek erősítik meg. A mondat fölötti szövegegység optimális terjedelme az egyenlőtlenül altömbösödő három mondat: $[1 - (2 - 3)]$, $[(1 - 2) - 3]$. Elég gyakran felveszi még a negyedik mondatot is, pl. $\langle [1 - (2 - 3)] - 4 \rangle$, de már csak ritkán és nehézkesen az ötödiket: $[1 - (2 - 3)] - 4 - 5$, ehelyett természetesebben tagolódik optimális terjedelmi határán: pl. $\langle [1 - (2 - 3)] - [4 - 5] \rangle$.

Ugyanakkor ez a mondathosszúsági csoport hívja fel figyelmünket arra, hogy a két fő részre való tagolódás elsősorban az újsághíre jellemző, s a relatív bekezdések felépítésében az itteninél jobban érvényesülhet a klasszikus három fő rész.

$$\begin{aligned} &\langle [1 - 2] - [3 - (4 - 5)] \rangle \\ &\langle [1 - 2] - [(3 - 4) - 5] \rangle \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} &\langle [1 - (2 - 3)] - [4 - 5] \rangle \\ &\langle [1 - 2] - 3 \rangle - [4 - 5] \end{aligned}$$

JEGYZET

¹ E cikk folytatása az alábbi két közleménynek: Kétmondatos hírek tematikai és logikai jellemzői. A Szegedi Tanárképző Főisk. Tud. Közl. 1975. I: 83—91; A hárommondatos újsághírek konstrukciós formái. A Szegedi Tanárképző Főisk. Tud. Közl. 1976. I.

1. sz. melléklet: A tematikai csoportok és a kapcsolásfajták összefüggése kétmondatos bekezdésekben (2397 db újsághír alapján):

Kor- pusz	Közéleti hírek						Rendőrségi-bíróági				
	Kp.	Bp.	Gd.	Kt.	Egy.	Össz.	Bal.	Kb.	Bún.	Össz.	Mö.

Kapcsolatos viszony

M ₁	109	64	98	86	25	382	3	7	9	19	401
M ₂	80	67	91	81	64	383	6	6	7	19	382
N	105	103	144	183	40	578	10	5	6	21	599
Dm	21	49	110	171	65	416	3	3	3	9	425
Össz.	315	283	446	521	194	1759	22	21	25	68	1827
%						73,4%				2,8%	76,2%

Következtető viszony

M ₁	6	7	9	3	2	27	15	55	7	77	104
M ₂	4	7	5	4	12	32	11	45	9	65	197
N	3	5	7	—	15	30	11	66	6	83	113
Dm	2	4	7	7	3	23	3	12	8	23	46
Össz.	15	23	28	14	32	112	40	178	30	248	360
%						4,7%				10,4%	15,1%

Magyarázó viszony

M ₁	4	3	7	2	7	23	6	8	14	28	51
M ₂	7	3	5	8	6	29	10	2	11	23	52
N	6	2	7	7	8	30	3	3	—	6	36
Dm	4	5	3	9	6	27	—	—	4	4	31
Össz.	21	13	22	26	27	109	19	13	29	61	170
%						4,6%				2,5%	7,1%

Ellentétes viszony

M ₁	1	—	2	1	1	5	3	1	2	6	11
M ₂	2	—	—	—	—	2	—	1	3	4	6
N	1	—	4	1	7	13	4	1	1	6	19
Dm	—	—	1	1	—	2	1	—	1	2	4
Össz.	4	—	7	3	8	22	8	3	7	18	40
%						0,9				0,7%	1,6%
Mössz.	355	319	503	564	261	2002	89	215	91	395	2397
%						83,5				16,5	100

2. sz. melléklet
A hárommondatos bekezdéskonstrukciók rendszere. 1. rész

	Közeleti hírek										Rendőrségi-bírósági hírek								Köz. + Rend.		Köz. + Rend.	
	Gazd.		Külp.		Belp.		Kult.		Össz.		Bal.		Kbal.		Bün.		Össz.		Össz.		A + K	
	A	K	A	K	A	K	A	K	A	K	A	K	A	K	A	K	A	K	A	K	Összesen	
[1+(2+3)]	42	44	32	30	28	26	76	120	178	220	5	1	—	—	3	1	8	2	186	222	408	26,8%
[1+(2≠3)]	3	—	—	—	—	—	—	1	3	1	—	—	—	1	—	—	—	1	3	2	5	0,3%
[1+(2→3)]	6	5	1	1	1	1	5	1	13	8	—	—	—	—	—	—	—	—	13	8	21	1,4%
[1+(2←3)]	—	1	—	1	—	1	—	1	—	4	—	—	—	—	—	1	—	1	—	5	5	0,3%
[1≠(2≠3)]	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	2	—	2	0,2%
[1≠(2+3)]	—	1	1	—	2	1	1	1	4	3	4	1	—	—	4	—	8	1	12	4	16	1,1%
[1≠(2→3)]	1	1	—	—	—	—	—	1	1	2	—	—	1	—	—	—	1	—	2	2	4	0,3%
[1≠(2←3)]	—	—	2	—	—	—	—	1	2	1	—	—	—	—	—	1	—	1	2	2	4	0,3%
[1→(2→3)]	3	1	4	—	—	—	3	4	10	5	1	—	—	—	1	—	2	—	12	5	17	1,1%
[1→(2+3)]	54	30	9	4	6	11	50	46	119	91	11	—	3	1	11	3	25	4	144	95	239	15,7%
[1→(2≠3)]	—	1	4	1	1	—	2	2	7	4	—	—	—	—	3	—	3	—	10	4	14	0,9%
[1→(2←3)]	12	5	4	—	3	1	9	8	28	14	1	—	3	1	10	7	14	8	42	22	64	4,2%
[1←(2+3)]	19	16	11	2	19	9	37	25	86	52	6	6	21	19	7	2	34	27	120	79	199	13,0%
[1←(2≠3)]	3	1	—	—	2	—	2	—	7	1	1	—	3	—	1	—	5	—	12	1	13	0,8%
[1←(2→3)]	3	2	2	—	—	1	2	—	7	3	2	—	2	1	5	—	9	1	16	4	20	1,3%
[1←(2←3)]	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen	146	108	70	39	62	51	188	211	466	409	32	8	33	23	45	15	110	46	576	455	1031	67,7%

3. sz. melléklet
A hárommondatos bekezdéskonstrukciók rendszere. 2. rész

	Közéleti hírek										Rendőrségi-bírósági hírek								Köz. + Rend.		Köz. + Rend. A + K	
	Gazd.		Külp.		Belp.		Kult.		Össz.		Bal.		Kbal.		Bün.		Össz.		Össz.			
	A	K	A	K	A	K	A	K	A	K	A	K	A	K	A	K	A	K	A	K	Összesen	
[(1+2)+3]	17	13	7	8	7	5	20	27	51	53	1	—	—	—	1	—	2	—	53	53	106	7,0%
[(1≠2)+3]	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
[(1→2)+3]	5	4	7	2	—	1	5	7	14	17	1	1	1	—	4	1	6	2	23	16	39	2,5%
[(1+2)+3]	6	5	4	4	—	—	8	6	18	15	3	1	4	2	2	3	9	6	27	21	48	3,2%
[(1+2)≠3]	—	2	—	—	—	1	—	3	—	6	—	—	—	—	—	1	—	1	—	7	7	0,5%
[(1+2)≠3]	1	—	1	—	—	—	3	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	5	5	0,3%
[(1+2)≠3]	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	2	—	2	—	2	0,1%
[(1≠2)≠3]	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
[(1+2)→3]	3	3	1	—	1	—	4	2	9	5	2	1	2	—	1	1	5	2	14	7	21	1,3%
[(1→2)→3]	1	1	2	—	—	2	1	1	4	4	—	—	1	—	—	—	1	—	5	4	9	0,6%
[(1+2)→3]	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
[(1≠2)→3]	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
[(1+2)→3]	7	3	1	—	2	2	1	2	11	7	4	3	56	35	15	3	75	41	86	48	134	8,8%
[(1+2)→3]	9	8	2	—	2	2	6	7	19	17	4	—	4	4	8	4	16	8	35	25	60	3,9%
[(1+2)→3]	8	6	3	1	3	1	5	5	19	13	1	—	5	1	7	4	13	5	32	18	50	3,3%
[(1≠2)→3]	1	3	1	—	—	—	1	—	3	3	—	1	—	—	2	—	2	1	5	4	9	0,6%
Összesen:	58	48	29	15	15	14	54	60	156	137	18	7	73	43	40	18	131	68	287	205	492	32,3%

4 sz. melléklet
A négymondatos bekezdéskonstrukciók rendszere

	Közéleti			Rendőrségi			K. + R.		Összesen:	
	A	K	Ö	A	K	Ö	A	K		
$\{[1-(2-3)]+4\}$	32	31	63	2	4	6	34	35	69	11,8%
$\{[1-(2-3)]+4\}$	—	2	2	9	7	16	9	9	18	3,05%
$\{[1-(2-3)]\neq 4\}$	2	—	2	—	4	4	2	4	6	1,0%
$\{[1-(2-3)]\rightarrow 4\}$	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	34	33	67	11	15	26	45	48	93	15,85%
$\{1+[(2-3)-4]\}$	34	36	70	3	2	5	37	38	75	12,78%
$\{1\rightarrow[(2-3)-4]\}$	11	23	34	5	3	8	16	26	42	7,16%
$\{1+[(2-3)-4]\}$	3	6	9	2	2	4	5	8	13	2,21%
$\{1\neq[(2-3)-4]\}$	1	1	2	—	2	2	1	3	4	0,68%
	49	66	115	10	9	19	59	75	134	22,83%
$\{[(1-2)-3]+4\}$	30	10	40	1	2	3	31	12	43	7,33%
$\{[(1-2)-3]+4\}$	1	2	3	2	10	12	3	12	15	2,56%
$\{[(1-2)-3]-4\}$	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
$\{[(1-2)-3]\neq 4\}$	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	31	12	43	3	12	15	34	24	58	9,89%
$\{1+[2-(3\times 4)]\}$	19	26	45	2	1	3	21	27	48	8,18%
$\{1\rightarrow[2-(3-4)]\}$	16	14	30	5	2	7	21	16	37	6,30%
$\{1\rightarrow[2-(3-4)]\}$	5	3	8	1	2	3	6	5	11	1,87%
$\{1\neq[2-(3-4)]\}$	2	—	2	—	—	—	2	—	2	0,34%
	42	43	85	8	5	13	50	48	98	16,69%
$\{[(1-2)+(3-4)]\}$	72	69	141	4	8	12	76	77	153	26,06%
$\{[(1-2)+(3-4)]\}$	10	6	16	2	2	4	12	8	20	3,41%
$\{[(1-2)\neq(3-4)]\}$	3	2	5	3	—	3	6	2	8	1,36%
$\{[(1-2)\rightarrow(3-4)]\}$	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	85	77	162	9	10	19	94	87	181	30,83%
$[1+(2+3+4)]$	11	12	23	—	—	—	11	12	23	3,91%
Összesen:	252	243	495	41	51	92	293	294	587	100,00%

5. sz. melléklet
Az örmondatos beszédkonstrukciók rendszere

	Közéleti			Rendőrség			K. + R.		Összesen	
	A	K	Ö	A	K	Ö	A	K		
{1+[(2-3)- -(4-5)]}	9	11	20	1	—	1	10	11	21	10,88%
{1→[(2-3)- -(4-5)]}	2	2	4	3	6	9	5	8	13	6,73
{1←[(2-3)- -(4-5)]}	—	1	—	—	—	—	—	1	1	0,51
{1≠[(2-3)- -(4-5)]}	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	11	14	25	4	6	10	15	20	35	18,13
{[(1-2)- -(3-4)]+5}	3	5	8	—	—	—	3	5	8	4,14
{[(1-2)- -(3-4)]→5}	—	—	—	2	3	5	2	3	5	2,59
{[(1-2)- -(3-4)]→5}	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
{[(1-2)- -(3-4)]≠5}	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	3	5	8	2	3	5	5	8	13	6,74
{[1-2]+ +[3-4-5]}	4	16	20	2	3	5	6	19	25	12,95
{[1-2]→ +[3-4-5]}	6	2	8	1	2	3	7	4	11	5,69
{[1-2]← +[3-4-5]}	—	—	—	1	—	1	1	—	1	0,51
{[1-2]≠ +[3-4-5]}	—	1	1	—	—	—	—	1	1	0,51
	10	19	29	4	5	9	14	24	38	19,69
{[1-2-3]+ +[4-5]}	10	5	15	2	4	6	12	9	21	10,88
{[1-2-3]→ +[4-5]}	1	1	2	1	5	6	2	6	8	4,14
{[1-2-3]≠ +[4-5]}	1	—	1	—	—	—	1	—	1	0,51
{[1-2-3]→ →[4-5]}	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	12	6	18	3	9	12	15	15	30	15,55
{1+[(2-3)- -(4)-5]}	7	12	19	—	3	3	7	15	22	11,39
{1→[(2-3)- -(4)-5]}	2	1	3	1	5	5	3	6	9	4,66
{1←[(2-3)- -(4)-5]}	1	—	1	—	—	—	1	—	1	0,51
{1≠[(2-3)- -(4)-5]}	—	1	1	—	—	—	—	1	1	0,51
	10	14	24	1	8	9	11	22	33	17,10
{1+(2- -[3-4-5])}	7	7	14	2	1	3	9	8	17	8,80
{1→(2- -[3-4-5])}	1	1	2	3	3	6	4	4	8	4,14

	Közéleti			Rendőrség			K + R		Összesen	
	A	K	Ö	A	K	Ö	A	K	db	%
{1 + (2 - - 3 - 4 - 5))}	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
{1 ≠ (2 - - 3 - 4 - 5))}	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	8	8	16	5	4	9	13	12	25	12,95
{(1 + [2 - 3 - - 4]) - 5}	7	7	14	—	—	—	7	7	14	7,25
{(1 + [2 - 3 - - 4]) - 5}	—	—	—	2	3	5	2	3	5	2,59
{(1 → [2 - 3 - - 4]) - 5}	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
{(1 ≠ [2 - 3 - - 4]) - 5}	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	7	7	14	2	3	5	9	10	19	9,84
Összesen:	61	73	134	21	38	59	82	111	193	100,00

КОНСТРУКЦИОННЫЕ ФОРМЫ ГАЗЕТНЫХ ЗАМЕТОК В 4 И 5 ПРЕДЛОЖЕНИЯХ

И. Бекеши

Данная работа часть научной статьи «Конструкционные формы абзаца объемом речевого произведения», первые части которой появились в томах Учёных Записок Института за 1975 и 1976 гг.

Основная особенность конструкции в четырех предложениях заключается в том, что тройное расчленение осуществляется при помощи более сильной двойной главной части. Одна главная часть получит роль введения или выделенную роль заключения, а другая часть расчленяясь сама в себе, создаёт части, которые с точки зрения конструкции уже не необходимы, а только возможны.

Конструкция в пяти предложениях обращает внимание на то, что в структуре релятивных (встроенных) абзацев больше может выступить классическое расчленение на три части чем у этих.

ДIE KONSTRUKTIONSFORMEN DER AUS VIER UND FÜNF SÄTZEN BESTEHENDEN ZEITUNGSNACHRICHTEN

Imre Békési

Der vorliegende Artikel ist ein Teil der Studie „Die Konstruktionsformen der Rede-Wert besitzenden Absätze“, deren Vorläufer in den Jahrgängen 1975 und 1976 dieser Herausgabe erschienen sind.

Die grundlegende Besonderheit der viersätzigen Konstruktion ist, dass die Dreigliederung unter Vermittlung des intensiveren doppelten Hauptteiles geltbar wird. Der eine der beiden Hauptanteile erhält die betonte Rolle der Einleitung oder des Schlusses, während der andere Teil — in sich selbst gegliedert — die von konstruktuellem Gesichtspunkt schon nicht mehr erforderlichen, sondern nur möglichen Teile hervorbringt.

Die Fünf-Sätze-Konstruktion macht darauf aufmerksam, dass im Gefüge der relativen (eingebauten) Absätze statt dieser die klassische Gliederung mit drei Hauptteilen besser zur Geltung kommen kann.

GORKIJ DARABJAI MAGYAR SZÍNEEN (1903—1919)

II. AZ ÉJJELI MENEDÉKHELY (1904—1919)

A NAP GYERMEKEI (1906—1907)

”Az éjjeli menedékhely,, további útja

Írta: FENYVESI ISTVÁN

1. A darab az 1903-at követő években folytatja diadalmenetét, 1909-ig szinte minden városban bemutatják, bár a fennálló valóság igazolására hivatott konzervatív irodalomszemlélet erős ellenszenvét fejezi ki a benne kifejtett eszmék iránt.

Valóságátalmát ez a szemlélet is kénytelen elismerni, ha azzal a megszorítással is, hogy „sötétebb a valónál”, „igaza van nagyban, kicsiben, mindenben, csak túloz az emberek iránti kíméletlenséggel.”¹ A társadalmi illúziókat legaktívabban védelmező körök a felelősséget itt is az áldozatokra próbálják hárítani áldozatváltukért, azt állítva, hogy az éjjeli menedékhelyre a szenvedély, a határt nem ismerő emberi gyengeség taszítja le őket, „mert az emberi lélek nem tudja megtagadni önmagát.”²

Ez a legharcosabb apologéta-kritika nem ismeri el e tartalom művészi ábrázolásának létjogosultságát. A Kanonok-sori stílus át- meg átüt a sajtóban előírt stíluson és a színpadon megjelenő „abszolút undorító” mögött „a teljes, abszolút sivárság képét”, „a nihilt, a lélek meztelenségét” látja és felháborodással konstatálja, hogy ez az irányzat egyre nagyobb teret foglal el a magyar színpadi — és egyéb — irodalomban is.³

Az egri cisztercita tanár a középiskolai irodalomoktatás gondjairól értekezve úgy véli: helyesebb, ha tartózkodnak „a költői műfajok fejlődési folyamatában megvonni a lezáró határvonalat”, mivel „a múlt nem szabályozhatja a jelent, tehát a mintáktól való eltérés nem mindig és szükségképpen romlás, hanem lehet fejlődés is, természetes következménye a megváltozott viszonyoknak.”⁴ E helyes elv mögül azonban már az első konkrét művek kapcsán előbukkan „a visszataszító naturalizmus” által ábrázolt „természetellenes, idomtalan, korcs jelenségek” teljes elutasítása. És akinek a számára Hauptmann „minden tekintetben kívül áll a költészetnek még legtágabban értelmezett határain is”, az logikusan tekinti „a művészettel teljesen szakító irány szolgálatában állónak” az Éjjeli menedékhely szerzőjét. Ő is undorát hangsúlyozza a gorkiji alakok kapcsán, s ezt alig választja el a szerző „szocialista célzatától.” A lényeg természetesen az, hogy a mű nem az adott osztálytársadalmat igenlő lélektani attitűdöt erősíti: „nem azt mutatja, hogyan kellene mindennek történnie... nem emel fel, inkább lesújt. Problémákat fejtegető társadalmi meg lélektani tanulmány lesz belőle, amelynek véghatása nem lehet megnyugtató soha.” Az ilyen művek — e kanonikus esztétika szabályai értelmében — „függetlenítik magukat a művészettől”, „a költészethez lényegileg semmi közük, csak formát vesznek tőle.”⁵

Jóllehet ez a fajta hangnem sem mennyiségileg nem elhanyagolható, sem közvéleményformáló hatásában nem jelentéktelen, aligha vonható kétségbe: a darabot hat éven keresztül színpadon tartó társadalmi és esztétikai várakozásokat mégsem ez fejezi ki.

2. Az 1903/4. évadot értékelve joggal mutat rá a Színház és élet szemleírója, hogy egyfajta fordulat kezdete figyelhető meg a tekintetben, hogy „a közönség köré-

ben egy egész áramlat indult meg, mely az irodalmi művet többre becsüli az alsóbbrendű érzékek kielégítésére alkotott műveknél.”⁶

Igaz, Szini Gyula még a magyar művek kapcsán keserűen írhat az „akaratlanul összezsugorodott szemhatárról”, ami különösen szembeötlő „az egész emberiség problémáitól vérző” haladó európai dráma mellett, melyet már a hazai közönség is megismer.⁷

TIMÁR JÓZSEF Tolsztoj és Gorkij, Csehov és Andrejev példáján bizonyítja, a nagy prózaírók nem véletlenül nyúlnak ezekben az években a drámai formához: a színpad segítségével „a leghamarább, a legközvetlenebb módon találják meg az igazság igéi az utat a közönséghez.”⁸

Ez tökéletesen megfelel pl. a Gorkij ismert — és több levelében ki is fejtett — szándékának, amivel a századfordulón a színpadi forma felé fordulását indokolta. Ugyanezt tartja ekkortájtban az ország szellemileg legmozgékonyabb színházának igazgatója, JANOVICS Jenő is. 1907-ben kiadott könyvében, ahol már summázhatja is a kolozsvári Nemzeti Színház modern törekvéseit, így ír: „Nincs művészet, amelynek elevebb, közvetlenebb, a lelkeket jobban magával ragadó... hatása volna, mint a drámai művészetnek. S innen van nagy hatása a nemzeti életre s a társadalmi fejlődésre. S miután a társadalom forrongása s zúgó háborúsága az utolsó évtizedekben minden más kérdést háttérbe szorít, a színpad deszkáit ezeknek a képe foglalja el mind nagyobb hódítással. A színpad a társadalom visszasságai felé fordítja a figyelmet azáltal, hogy a mindennapi életet tárja fel nagy hibáival, sötétségeivel, bűneivel, ferdeségeivel. Keserű orvosságot ad be olykor-olykor a közönségnek, de mindig gyógyít.”⁹

Még az olykor akadémikus felfogású kritikus is, mint FELSZEGHY Béla, mintegy beletörődéssel fogadja annak az „objektív pesszimizmusnak” a színpadi térhódítását, melyet „egészségesebbnek” vél a „céltalan sóhajtozások, megmagyarázhatatlan fájdalmak *szubjektív* érzésénél.” Ehhez az „objektív pesszimizmus” fűtötte irányhoz sorolja Gorkijt is, aki „egy külön társadalmi réteg érdekeinek ápolására s szenvedéseinek enyhítésére indít propagandát — a művészet jegyében”. Jóllehet ő maga még „fülsértőnek” érzi Gorkij és a többiek elégedetlenség szülte hangját, kénytelen elismerni: „számbavehetőbb, komolyabb részüknél az igazság, a méltányosság szeretete és a javítani törekvés adta a szót ajkaikra.”¹⁰

Ezt fejezi ki az a tény is, hogy a konzervatív Kisfaludy Társaság is kénytelen elismerni a naturalista dráma betörését és pl. az 1905-ben — igaz, sikertelenül — kiírt Lukács Krisztina pályázat („A drámaírás főbb irányai a múlt század utolsó negyedében”) kapcsán ALEXANDER Bernát bíráló jelentésében a legnagyobb neveket — köztük Gorkijét — olvashatjuk: „Szívesen szolgált volna társaságunk a magyar közönségnek a pályamű révén esztétikai és irodalomtörténeti fölvilágosítással a kiváló skandináv (pl. Ibsen, Björnson), német (pl. Hauptmann, Sudermann), francia (pl. Brieux, Hervieu stb.), orosz (Gorkij) stb. drámaírók műveinek jelentőségéről.”¹¹ Ilyen pályamű néhány év múlva érkezik be — LUKÁCS György tollából.

A századelő recenzióiban alig akad néhány konkrét passzus a közönség aktív reagálásáról. Az a kevés, amit találunk, annál beszédesebb. Pl. a szabadkai előadást ismertető egyik színikritika a legtöbb helyet ennek szenteli. Itt 1904 Vízkeresztjén 4—500 ember szorong a karzatokon és nézi a legnagyobb figyelemmel a darabot. És mivel nyilvánvalóan nem „helyi sajátossággal” van dolgunk, hanem az általánosra jellemzővel (csak éppen nem tartották fontosnak-jellemzőnek arra, hogy meg is örökösték), érdemes egy pillanatra megállni: „A hazugság a szolgák és urak valása...” — hallja a nép a Szatin szájából. És ennek a rongyos alaknak a szavaira mély csönd támad a színházban. „... az igazság a szabad ember istensége”, — foly-

tatja hangosan a színész és a karzatokról erős taps indul lefelé és néhány percre megakad az előadás. Dörgő, viharos taps bizonyította, hogy a nép lelkét megragadta a mondás igazsága.«¹²

A Gorkij-mű (és a hozzá hasonló) társadalmi eszméltető és ízlésnevelő szerepe rendkívüli módon megnyilatkozik ezekben az években. Ugyanaz a szabadkai recenzens mutat rá erre a mozzanatra, abban a *folymatszerűségében*, amint ez a plebejus nézőben lezajlik: „A nép nemcsak szórakozni megy a színházba, ő tanulni akar és ha hangosan nevet is egy csomó közülük azon, ha egy asszony meghal, ha egy embert agyonütnek: a legnagyobb része az embereknek lepisszegi a „tudatlanokat” és akkor ezek a „tudatlanok” elröstellik magukat és kettőzött figyelemmel kísérik a darab menetét, hogy megértsék: miért is püsszegték le őket, miért is tartják őket tudatlanoknak?”

Gorkij nevével és drámájának példájával gyakran bizonyítékként találkozunk az 1903-at követő évek esztétikai vitáiban. A Színház és élet egyik, a modern dramaturgiával foglalkozó tanulmányában az életbeli egyes és a drámai típusban megragadott különös kérdéskörében-bizonyító példaként szerepel műve és alakjai: „Hogy leplezetlen valóságokat hozunk a színpadra, ez merőben lehetetlenség, mert a jó ízlésbe, erkölcsi érzésünkbe ütközik. Ugyan miképp adhatná vissza két Gorkij-féle alaknak, két sarki hordárnak vagy a szegedi kenyérsütő asszonyoknak vagy a pesti fiákereseknek verekedését, egy konyhahölgynek és egy szál bakának az esti beszélgetését a maga hamisítatlan valódiságában? Pedig ez volna az igazi verizmus! Ahogyan Gorkij vagy Ibsen vagy Tolsztoj az ő alakjaikat beszélgetik és jelenítik, az már stilisztikai köntösben jelenik meg előttünk. Az már fegyelmezett stílus, nem köznap beszéd.”¹³

A drámaiatlanság közhellyé koptatott vádját a továbbiakban is csupán néhány értő kritikus képes túllépni. Figyelemreméltók ezek között is a beszercebányai Figyelő színházi szemleírójának európai horizontú meglátásai.

A leglényegébe pillant a problémáknak, amikor a hagyományos drámaesztétikai szabályok („Arisztotelestől fogva Lessingig”) elleni lázadást látja a darab fő sajátosságának; melyben az író — úgy véli — „olyat alkotott, ami a jövőben maga fog szolgálni a dramaturgia szabályaiul.”¹⁴ Elismeri a szokványkifogásokat, hogy nincs benne a többiből kiemelkedő hős, nincs egyetlen intrika-szállú cselekmény, hanem apró, egymás mellett lepergő jelenetek foglalata az egész. Ami a nézőt ennek ellenére leköti, az — „az élet. Az az élet, mely nem öt felvonásossá összesűrített tragédiában pereg le, hanem amely maga apró víg- és szomorújátékok nagyon is tarkázott szövevénye.” A nagy egyetemesnek az egyedi sorsokban való megtestesülése ez. „A szereplő alakok életteljessége érdekel a maguk beszédjével, tetteivel, amelyek kicsinyességében az örökkévalóság egy-egy változatlan jellemvonása nyilatkozik meg.” Gorkij — véleménye szerint — abban tér el leginkább minden elődjétől, hogy alakjai maguk sem tudják, hogy mennyire tragikusak. „Hol van itt a régi iskola merev szabálya, mely szerint a tragikus jellem egyik feltétele az öntudatosság? Nem elég-e az arisztotelesi félelem és részvét felkeltésére szegény társunk nyomorult, boldogtalan sorsa, aki némán vagy zúgolódva, de egyaránt sorvad a titokzatos élet kegyetlen nyomása alatt?”

3. Külön fejezet a darab magyarországi útján a *Thália Társulat* 1907. januári bemutatója.

A századfordulón a magyar színházművészet elmaradt a társadalmi fejlődés követelményeitől. „Míg magas színvonalú líránk, — írja LÁSZLÓ Anna Hevesi-monográfiájában, — a legjobbak alkotásaiban együtt halad az eseményekkel, addig a magyar dráma — egy-egy ritka kivételtől eltekintve — nem képes bekapcsolódni a

kor eszmeáramlataiba.”¹⁵ Az ezekben az években létrejövő forradalmi szellemű orosz, német, francia, angol színházak, a konvencióktól megszabadulva, a társadalmi fejlődésre és a nemzetközi színházi életre egyként hatással vannak.

A Thália alapításának félszázados évfordulóján mondott beszédében LUKÁCS György rámutatott a század első évtizedének szinte valamennyi művészeti ágban új alapokat lerakó jelentőségére („Nyugat”, Ady, Bartók és Kodály, a képzőművészet), és hangsúlyozta, hogy „a Thália ebben a tekintetben csak egy volt a sok revoltáló, a régi Ferenc József korszakbeli dzsentri Magyarország kultúrája ellen lázadó, újat teremteni akaró törekvés között.”¹⁶

A Thália a Molnár Ferencre és Herczeg Ferencre orientált színművészetet szemben olyan „igazi realiztikus művészetet hirdetett, — olvassuk az emlékező írásban, — amely Ibsen, Strindberg, Hauptmann, Gorkij és mások műveinek adekvát kifejezésére irányult.” De nem kevésbé fontos sajátossága volt (általában és témánk szempontjából) az is, hogy „a legnagyobb művészetet — ahogy mi akkor képzeltük — bele vigyék a dolgozó tömegekbe, és receptívvé, felvevőképesse tegyék e művészet iránt a munkásságot.”¹⁷

A darab Thália-beli interpretálását a társaság történetét feldolgozó szerzőpár maximális pontossággal rekonstruálta, ez felment bennünket a — nyilvánvalóan közös forrásként fellelt — századeleji sajtóvisszhang ismertetésétől.¹⁸ Csupán az alaptények kedvéért említjük meg: a HAVAS József-féle fordítást játszották; az 1907. január 28-i (és nem 27-i, mint a 160. oldalon olvassuk) bemutatót követően még két ízben adták elő; a közönség haladó részére, elsősorban a munkásságra akartak hatni, hogy saját sorsára döbbsentsék; a Thália társadalmi és művészi küldetése szellemében az *igazi* Gorkijt tüzték műsorra (a III. felvonást felhozták az udvarra, tompították a Reinhardt rendezésében erős naturalista mozzanatokat, kiiktattak minden patológikus tünetet).

Az ott leírtakhoz egyetlen vonatkozásban lehet megjegyzést fűzni. Ez tulajdonképpen nem is magához a „Thália történetéhez” kapcsolódik, hanem egy, a könyv kapcsán annak idején megjelent lényeges kritikai megjegyzéshez.

Ma már látjuk, hogy a Thália — minden európai és társadalmi törekvése ellenére — több okból kifolyólag (így a német művészi fejlődésen keresztüli tájékozódás „szűrője” folytán) is egyrészt átvette, mert a tiltakozás kifejezésének tekintette az irodalmi dekadencia bizonyos termékeit is, másrészt nem ismerte fel a leghaladóbb drámai törekvések kivételes voltát. Joggal merült fel ennek kapcsán DEBRECZENI Ferenc bírálatában¹⁹ az, hogy bizonyos tényekből (Csehov sem, Shaw sem szerepelt a Thália műsorán, Gorkij is csak ezzel az egy darabjával) „azt is látni kell, hogy a Thália épp a legmagasabb irodalmi mércét hagyta ki, illetve vétette el.” Ha ma nem is íránk ezt ilyen kategórikusan, de a gondolattal nagyjából egyet érthetünk.

Meg kell azonban védenünk a Tháliát — és történetének íróit — Luka alakjának interpretálása és ezen interpretálás értékelése ügyében.

„A könyv helyesli Hevesi állásfoglalását, Luka idealizálását és felmagasztosítását. Ezzel szemben Gorkij... félreérthetetlenül hazugnak és kártékonnak minősítette Luka filozófiáját. Darabjának gerince éppen a hazug álhumanizmus elítélése”, — olvassuk a recenzióban.

Katona és Dénes lényegében MÁRKUS Lászlónak a bemutatót követő A Hét-beli ismertetése alapján írják le azt az újat, amit Luka alakjának megformálásában Hevesi a Reinhardt rendezéséhez képest a közönség számára nyújtott. Elegendő Márkusnak csupán néhány leíró megállapítását kiemelnünk annak bizonyítására, mennyire nem a vándor „idealizálásáról és felmagasztosításáról” lehetett ott szó: „Az emberi érték öntudata” száll le egy pillanatra az emberekhez; egy „szelíd, öreg bölcs hozza le ezt

közéjük”: (a 3. felvonásban) amint mindenki elment a színpadról, az öreg Luka jött be útrakészen, azt a dalt dúdolván, amivel beköszöntött és úgy ment el, lassú puha hangtalan lépésekkel, mint ahogy a szép álmok hagyják el az embert, lassan, hangtalanul.”²⁰

Egyrészt maguk ezek a passzusok sem jogosítanak fel az inkriminált idealizálás megalapozására: a leírt mozzanatok (ha színpadi látványnak képzeljük el) egészében arrafelé orientálják a magyar nézőt is, amerre a szerzői intencióikat is ismerő Sztaniszlavszkij annakidején a moszkvai Művész Színházban.

De fontosabb a másik gondolat, mert ez már a Gorkij-kutatás egyik alap-problémájába ütközik, eldöntéséből fontos elvi (filozófiai) és gyakorlati (etikai meg-színpadi) konklúziók fakadnak.

Luka általános megítéléséről van szó, ami a szovjet Gorkij-kutatás történetében is hosszas és nem egyenesvonalú utat tett meg. Nem e helyen kell vázolni ennek az útnak a fő állomásait, csupán a legutóbbi másfél évtized immár megállapodott, általános elfogadott álláspontjára szeretnénk utalni.

Írónk egyik legautentikusabb ismerője, Sz. V. KASZTORSZKIJ nyomán tudatosodott annak a felismerése, hogy tarthatatlan a vigasztaló Luka *tudatos* félrevezetőként való beállítása, az az álláspont, mely hosszú időn át egyértelműen uralta a tan-könyveket és a szakirodalmat egyaránt.

„Ez az uralkodó felfogás leegyszerűsíti ezt a bonyolult emberi jellemet — írja KASZTORSZKIJ. — A vándorlás életformájává vált, mindenütt emberekkel talál-kozik. Az emberek iránti érdeklődés azt a természetes vágyat ébreszti benne, hogy beleavatkozzon a sorsokba — tanítsa, nevelje őket. És az ő helyzetében ez az egyetlen, ami az élete értelmét képezheti. A vigasztalva tanítgatás mintegy foglalkozásával lett, amelyben az önzés az emberek iránti őszinte sajnálattal és együttérzéssel vegyül el. Ez már meghatározza Luka bonyolult, bizonyos értelemben rejtélyes jellemét.”²¹

KASZTORSZKIJ nem kerüli meg Gorkij ismert 1933-as cikkét („A színdarabok-ról”) sem, ahol Luka már kifejezetten „kártévő vigasztalóként” szerepel és a szerző kész az emberöltő előtt írt darabját is a jelenkor szempontjából károsnak minősíteni, azzal az indoklással, hogy bizonyára nem sikerült eléggé „áttetszővé” tennie ezt az alakot. Nem tagadja meg a szerzőtől saját műve megítélési jogát, de éppen az egy-síkúság leküzdése, a plaszticitás érdekében száll síkra a jellem öntörvényű fejlődése, magatartása mellett. Ezeket a mozzanatok — egy árnyaltabb Gorkij-értelmezés jegyében — nem szabad figyelmen kívül hagynunk. Ezáltal nem csupán a darab központi alakja lesz számunkra többrétű, gazdagabb, hanem a Thália-tolmacsolás is visszanyeri történeti hitelét. Ezt támasztja alá egyébként a kevés sajtóvisszhang egyike, a Jövő c. folyóirat recenziójának egy részlete is.

Arról olvasunk itt, hogy ez a nyomorrengeteg, amit elénk állít Gorkij, csak az első tekintetre vigasztalan és komor. Szinte kutatjuk a föl nem vetett, a végtelen pers-pektíváit, amelyek pedig okvetlenül meg vannak, de amelyeket már nem bírnak el a deszkák. „És erre a kutatásra azért támad kedvünk, mert ezt a világot átítatta Gorkij az ő hatalmas embermegértésével. *Nem áraszt el kenetes hittel és nem eszter-gályozza ki az élet faragatlanságait, de érzünk biztató, elrejtett energiákat fölbuzogni — és nem esünk kétségbe.*” [Kiemelés tőlem — F. I.]²²

4. Szorosan a Thália interpretációhoz kapcsolódik LUKÁCS Györgynek az Éjjeli menedékhely-ről A modern drámá-ban adott értékelése. Lukács a Társaság vezető esztétikusa volt, a darab aligha került volna itt színre az ő egyetértése nélkül vagy ellenére. Még fontosabb azonban az, hogy — amint erről ő maga is ír — a drá-maelméleti tanulmány létrejöttében meghatározó szerepet játszott a Thália gyakor-

latában (dramaturgiai gyakorlatában, a tervek és a már megvalósult előadások megvitatásában) való aktív részvétele.

Két helyen szól közvetlenül is a darabról. Az egyiket („Gorkij epizódhalmazának, az *Éjjeli menedékhely*-nek nem ad egységet az atmoszféra egysége és nem jelentőséget az erőszakosan belevitt filozófiák.”)²³ KATONA és DÉNES is idézik, azt bizonyítandó, hogy a darabot nem mindenki akarhatta, hiszen LUKÁCSnak ez volt a véleménye. Nem kell bővebben bizonygatni, hogy az idézett passzus kicsengése egészen másra vonatkozik.

A másik hely fontosabb, mivel első ízben szögez le bizonyos elvi problémákat. Valamivel előbb azt a kérdést vizsgálja, lehet-e szociális dráma egyáltalán, s a naturalizmus-e az ezzel adekvát technika?

A Hauptmann-generáció — fejtegeti, — nem volt szocialista, számára a kérdés a nyomorból való kivágódás érzésével való együttérzés kifejezésének kérdése volt. „Az igazán szocialista írók... meg sem próbálták az ilyen értelemben vett szociális drámát.” Shaw a polgári emberek polgári intézményeinek kritikáját adja a szocializmus látószögéből, „Gorkij pedig csak akkor írt „szociális” drámát, amikor anarchista volt még, amikor a jelen türethetlenségének homályos érzése és egy messze jövő ködben úszó ígéreteinek homályos sejtése volt az alapja írásainak.”²⁴ (Az „anarchista” jelzőn nem kell fönnakadni: az ezt követő sorok nagyon pontosan jellemzik a századforduló Gorkijának világnézetét, aligha véletlen, hogy az orosz és marxista VOROVSKIJ ugyanezekben az években ugyanezekkel a mozzanatokkal adja vissza az író korai, allegorikus műveinek világszemléleti bázisát). Lényegesebb egy következő megállapítása, amellyel Shaw és Gorkij drámáit leválasztja a naturalizmusról: „És mindkettőnek technikája — és ők csak a legnagyobb példák itt — nem a naturalizmusé; mindegyik felhasznál egyet-mást belőle, de csak egyet-mást és csak egyebek között és a formának is, a technikának súlypontja egészen máshol van” (uo). Ezt már a szocialista Gorkijt ismerő („Az anyá”-t néhány lappal odébb elemző) LUKÁCS írja, széles távlatba állítva írónkat.

5. Az orosz drámairodalom olyan széles panorámája még soha nem volt egyidejűleg képviselve magyar színen, mint a Tanácsköztársaság néhány hónapja alatt.²⁵ Ekkor újítják fel a Magyar Színházban az *Éjjeli menedékhely*-et is.

A lapok — az események folytán szűkreszabott színházi rovataikban — hangsúlyozzák a bemutatón azt a „lelkes és megértő érdeklődést, amely a zsúfolt nézőtérén megnyilvánult.”²⁶ A több mint tucatnyi előadás valóban új közönséget vonzott a színházba, a két és fél hónap alatt a munkásnézők ezreihez került közel rangos tolmácsolásban a sorsukról szóló Gorkij-mű.

A sajtóvisszhang egyrészt egyfajta történelmi távlatba helyezi a darab ábrázolta életet, éppen a forradalom vívmányai kapcsán. Ebben az értelemben írja a Pesti Napló: „A dráma sötét jelenetei, a nyomor, az alkohol, a bűn és erkölcstelenség plasztikus rajza úgy hatott ma, a proletár uralom idején, mint egy nagy lázító vádbeszéd a sokszorosan bűnös kapitalizmus fölött. Rettentő gondolat, ha visszatérne a régi rendszer és visszahozná ezeket a borzalmakat, az ember lezüllését, lealjasodását...”²⁷

Az Ifjú proletár recenziója már az évad vége felé reflektál az előadásra. Az ismeretetés a Proletáriskola c. rovatban jelenik meg, ahol kifejezetten ismeretterjesztő, ízlésnevelő írásokkal segítenek a fiataloknak eligazodni az irodalom, művészet alapkérdéseiben, az olvasmányok közötti választásban.

Innen az alaptónus kissé didaktikus, de helyesen magyarázó jellege, ami sehol nem fullad leegyszerűsítő vulgarizálásba. „Nem utálatot és nem lenézést tanít ez a darab az elzülöttekkel szemben, — olvassuk, — hanem megértést, mert érezzük, amit magunk is tudunk, hogy minden szenny, minden nyomorúság, minden zülött-

ség velejárója a kapitalista társadalmi rendnek.” Minden alak rajzát jól aktualizálja és a mű végkicsengését is a legfőbb napi feladathoz kapcsolja: „Ma néznünk kell még az ilyen drámákat, hogy minél több elszántság éljen bennünk a mi államunk, a mi életünk magatartására.”²⁸

A darab — szélesebb orosz és világirodalmi összefüggésekben — gyakran szerepel a Tanácsköztársaság időszakának irodalmi cikkeiben, tanulmányaiban, mint olyan örökség, amelyre közvetlenül kell támaszkodni az új szocialista kultúra kialakítása során.

A nap gyermekei

A századelő, illetve az egész felszabadulás előtti időszak magyarországi Gorkij-drámarecepcióján csupán az Éjjeli menedékhely befogadását szokás érteni. Más Gorkij-darabok hazai előadásáról korábban valóban nem volt tudomásunk. Közleményünk e részében *A nap fiai* nemrég feltárt három bemutatójának kritikai visszhangját tekintjük át.

1. A Péter-Pál erődben írt darabnak nemcsak a pétervári Komisszarzsevszkaja-színházban megtartott premierjéről, valamint az első külföldi, berlini bemutatóról számolnak be a korabeli magyar lapok.

Több budapesti lap közli a nagy 1905. február—márciusi kiszabadítási kampány vége felé tett Gorkij-nyilatkozatot, melynek fontos része a Péter-Pál erődben írt színmű szerzői invenciójának tudatosítása. A legfontosabb passzust az Esti újság közlésében ideiktatjuk:

„Darabomnak az az eszméje, hogy megmutassam azt a mély örvényt, amely a művelt orosz társadalmat a szegény orosz néptől elválasztja. Egy házban egy tudós ember él, aki minden erejét arra fordítja, hogy egy homunkuluszt hozzon létre; vele együtt lakik egy festő, aki egy nagy festményen dolgozik. Ezt a két embert neveztem el *A nap gyermekeinek*. Ugyanabban a házban alattuk munkások laknak, félvad, műveletlen emberek, akiknek minden erejük megfeszítésével dolgozniuk kell, hogy éhen ne haljanak. Darabom megmutatja azt az örökös perpatvart, melyek egyrészt a munkások, másrészt pedig a tudomány és a művészet emberei között támadnak.”²⁹

A darab — bizonyára német források alapján — már 1905 decemberében példanyagul szolgál az *Új Század* számára. A folyóirat színházi szemleírója csupán másod-harmadkézből informált, a darabot magát aligha ismeri, abból ítélve, hogy alapgondolatát így fogalmazza meg: „hiábavaló minden újító törekvés, mert az emberek sohasem lesznek megelégedve a fönnálló helyzettel és mindig más valamire fognak törekedni.”³⁰

2. Figyelmet érdemel a darab jelentős kritikai „előélete”.

Már 1905 nyarán — Gorkij egyik barátjára való hivatkozással — terjed az az értelmezés, mely szerint „a nap gyermekei” kifejezéssel az író a művészeket és a szellem arisztokratáit érti, olyan embereket, akik nem az élet teherhordóit, hanem magasabb célok szolgálatára születtek”.³¹

A moszkvai és berlini bemutatók sajtóvisszhangja nyomán a darab számos fontos részgondolata elér a magyar olvasóhoz, sőt a Népszavában a Kleines Theater előadásáról szemtanú tudósít.

A moszkvai premier kapcsán — a Moszkovszkije Vedomosztyi nyomán — nem csupán színházi kuriózumként jut el hozzánk az Egyetértés címében jelzett „Pánik a színházban”, hanem az ekkor már pattanásig feszült (és néhány hét múlva a Presznya-

kerületben barikádharokban kirobbanó) forradalmi helyzetet is érzékelteti. Az utolsó felvonásról van szó, ahol a koleralázadás résztvevői behatolnak Protaszov házába.³²

A berlini előadást közvetlenül követően még a progresszív lapokban is egy felemás értékelést találunk. Ez szemmel láthatóan egy és ugyanazon német lap véleményének átvételén alapul, mert szinte szóról szóra találjuk mind a gondolati tartalom nagyjából hű visszaadását („azt az orosz intelligenciát gúnyolja, amely a művészetrel és tudománnyal foglalkozik, de megelégedik a körülötte levő világról s amelynek tagjai azt hiszik, hogy az emberek a nap gyermekei, s a legmagasabbra képesek, és mellettük a nép tudatlanságban, durvaságban, nyomorban él és kétségbeejtő helyzetéből nem képes szabadulni”), mind a zsurnaliszta-szintű summázó megállapításokat arról, hogy „az erre vonatkozó megjegyzések homályosak és elmosódottak”, hogy „négy hosszú felvonáson keresztül csak beszélnek” és hogy „csupán a negyedik felvonás végén van egy kis, alig számbajövő cselekmény”.³³

Néhány hét múlva viszont, már a huszonegynéhányadik előadást tükrözi a Nép-szavában „alkalmi tudósítónktól” megjegyzéssel közölt részletes és magvas bírálat. Szerzője a forradalmi szindikalista MÉRŐ Gyula, SZABÓ Ervin barátja és tanítványa, a Huszadik század belső munkatársa.

MÉRŐ Gorkij műveinek jó ismerőjeként mutatkozik be az írásban, több megjegyzése az egész eddigi életmű átlátására vall. Az író fő érdeméül a nagy szociális kérdések bemutatását tekinti (mégpedig nem lokális orosz érvénnyel: „társadalmi életünk hű ecsetelését” hangsúlyozza), azt, hogy e kérdéseket nem mesébe illő hősök, hanem élő emberek sorsán mutatja be s „a képzelet helyébe a való életet ülteti.”

Határozottan polemikusan cseng az elemzést bevezető passzusa: „Így mutatkozott be Gorkij mint színműíró, s aki ezen tulajdonságait szem elől téveszti, aki idevágó eredetiségét nem hibának vagy tévelygéseknek, hanem *e külön műfaj helyes irányba terelésének* tartja — azt egyáltalában nem érthette csalódás A nap gyermekeinek előadásán”.³⁴

A darab művészi sajátosságai kapcsán visszaautal a hazai közönség által jól ismert Éjjeli menedékhely-re, amelyben már látni lehetett, hogy, — mint írja, — „minden régi kaptafával szakított, hogy nem tartotta a színdarab-legfontosabb tulajdonságának valamely esemény kicsomózását, hogy semmibe vette a színpadi technikát, a szcenáriát.”

A színmű társadalmi mondanivalójában egy fő mozzanatot emel ki: Gorkij bemutatja a nap gyermekeinek hitét abban, hogy „a tudomány, művészet és kultúra fejlődése az osztályellentétek elsimításához vezet” s ezáltal „az uralkodás helyébe az emberszeretet, a humanizmus” lép, de mutatja e törekvés kudarcát is.

3. A darab JANOVICS Jenő azon korszakos kezdeményezése révén kerül bemutatásra, melyről joggal írhatta később, 1907 decemberében, hogy a Pesten még be nem mutatott daraboknak legalább a fele Kolozsvárról indult el.³⁵ Az itteni bemutatót (1906. december 15. Szász Ödön fordításában) egy negyedév múlva a pozsonyi, majd újabb félév múltán a győri színházé követte.³⁶ Időközben a Nemzeti Színházban is felmerült a bemutatás terve, de az ehhez megrendelt VIDOR Dezső-féle fordítás csak a két nyugatmagyarországi városban hangzott föl.³⁷

Még a konzervatív kritika is kiemeli az író által felvetett problémák fontosságát, az alakok jövőbeirányultságát. A kolozsvári egyetemi könyvtár tudós direktora, GYULAI Farkas szerint „ez a hős (Protaszov) lelke egész nemességével és gyermekes naívságával boldoggá akarja tenni az emberiséget.”³⁸ Az Ellenzék kritikusa úgy látja: „A nap gyermekei a tiszta, ideális embert keresik... Arra törekednek, hogy a tudomány, a felvilágosítás eszközével megteremtsék az emberiség boldogulását...”

Abban a rajongó hitben élnek, hogy úgy töltik be hivatásukat a társadalomban, miként a nap a természetben.”³⁹

Három év előtt már az Éjjeli menedékhely kapcsán éles konfrontáció alakult ki a magyar kritikában, hiszen ez a darab távolról sem csupán exotikumával hatott itt. Most is így történt, jöllehet A nap gyermekei szövegének tartalomrétegeiből talán viszonylag még kevesebbet tudnak fölfejtani. Mindegyik lap érzi, amit PETRONIUS („Újság”, Kolozsvár) fejez ki, hogy „a levegő, a tárgy határozottan más, mint amit eddig a közönség a színpadról látni szeretett.”³⁹ A Győri hírlap már a premier hangulatát összegzi, amikor azt jósolja: a darabot nem fogják megérteni sokan, mert a szereplők „oly magas szférában mozognak, hogy misztikus, talán éppen a Saturnusban élő különös lényeknek gondoljuk el őket és semmi esetre sem közülünk valóknak.”⁴⁰ A Győri Vasárnapi Újság egyenesen azt állítja, hogy a műben sok az érthetetlen. Az Egyetemi lapok kritikusa úgy tünteti fel, mintha a darab pusztán lokális nemzeti jelentőséggel bírna, s híjával volna egy egyetemesebb mondanivalónak.”⁴¹

Két haladó kolozsvári lap kerül viszonylag legközelebb a darab mondanivalójának megértéséhez. Egyedül itt ismerik föl az értelmiség és a nép szétválasztottsága, tragikus egymástól-elszigeteltsége gorkiji gondolatát. „Ott állanak büszke homlokokkal a nagy jövő felé haladó gálya orrán a nap gyermekei. De a gályát nemcsak a reáragadó moszatok hátráltatják útjában. Maga a víz is, mely előbbre viszi a gályát, feldöntheti a nap gyermekeit” — írja az Előre. A lap Petőfi ismert gondolatát („habár felül a gálya...”)⁴² alkalmazza a darabra, nevezetesen a koleralázadás jelenetére, s ebben érzi a mű problémáját is. Meglehetősen pontosan határolja körül az emberiségért küzdő avantgarde jövőndő sorsának azt a többszörösnek érzett alternatíváját, melyen ezekben az években R. Rollandtól A. Blokig Európaszerte a legjobb elmék töprengenek. „A nap gyermekeinek a problémáját az élet teremtette. Gorkij csak felkiáltó jeleket meg kérdőjeleket tett hozzá” — összegzi.⁴² Nem véletlen, hogy a lap a Gorkijnál ez években szinte egyik központi kategóriának számító EMBER-problémával hozza összefüggésbe a darabot még olyan formában is, hogy — tudomásunk szerint magyarul első ízben — utal Gorkij Человек c. poémájára, sőt idéz is belőle egy kisebb passzust. (Magát a poémát csak egy év múlva, 1907 decemberében közli majd először a Népszava Olvasótára).

A másik értő orgánus, a Kolozsvári Friss Újság (melynek ekkortájt KUN Béla az egyik vezető munkatársa) látja: az író „a lét leghatalmasabb eszméit állítja szembe egymással.” A darab főhőse — az ideális ember, akinek éltető eleme „a kételyt szétfoszlató világosság, a diadalmaskodó gondolat, az energiák energiája, melynek forrása a Nap heve...”⁴³

Az alakok rajzának megítélésében sajátos kettősség figyelhető meg. Egyrészt teljes, a pszichikai normalitás tagadásáig eljutó elutasítás a mű alapmondanivalóját hordozó, sajátosan gorkiji alakok iránt („lehetetlen emberek, kiknek létezése a holdban vagy tán inkább az örültek házában van” — Népakarát, Győr;⁴⁴ „valamennyi olyan jellem, amely a lelki betegség tüneteinek egy vonását árulja el” — Ellenzék, Kolozsvár; „egy csomó beteg ember, ... tetteik a hihetlenségig abszurdumok” — Győri Vasárnapi Újság.)⁴⁵ Másrészt egyöntetű az elismerés a végső soron negatív fényű népi figurák iránt. A lakatos Jegort, az öreg dajkát, a két cselédet még GYALUI Farkas is „az orosz élet mesteri vonásokkal megrajzolt tipikus alakjainak” nevezi. A darab eszmei tagadását is ő fogalmazza meg legteljesebben, sorai mögött a forradalmi mozgalmak erősödésétől egyre inkább tartó s a társadalmi problémák iránt ezért mind kevésbé fogékony polgár beszél: „Ez alakok és társaik nyomán a színpa-

dot nehéz köd borítja be, nyomasztó szorongással nézzük ezt az idegbeteg, rajongó, cinikus és túlideális, műveletlen és túlfinom világot.”

Nem meglepő — az orosz és a német polgári kritika ismeretében —, hogy a konzervatív kritika az értetlenség pózából fogadja a mű dramaturgiai megoldásait. Már az Éjjeli menedékhely-nél is a cselekménytelenség vádjával tagadják a drámai kompozíciót. Itt sem látják a cselekmény egységét, a jellemfejlődés vonalát. A kritikusok többsége be is ismeri, hogy ezen a ponton csapnak össze a nézetek („A közönség a cselekményes darabok híve, nem rajong a szecessziós drámáért” — Egyetemi lapok; „alakjai nem igen tesznek semmit” — Ellenzék, Kolozsvár; „mit sem mondó jelenetek, untató epizódok, a darab... vontatott, fárasztó lefolyású, melynek méltó befejezése a — befejezetlenség” — Győri Vasárnapi Újság). Gyalui fölöttébb kategorikus kijelentésében van a legnyíltabban benne a konvenciókon nyugvó elítélés: „Mint dráma a darab kritika tárgya nem lehet, annyira hiányzik belőle mindaz, mit e fogalom alatt *hagyomány és szokás* szerint *értünk és szeretünk*.” A recenzió végén militans tónusban fejezi ki osztálya elégedetlenségét a társadalmilag felelősségteljes irodalom színpadi szerepeltetése felett, mely „az emberi életnek körjait, iszapját” hozza „azon a címen, hogy az *életet* akarja bemutatni s *tanítani*.”

E tekintetben is a két már idézett haladó lap közelíti meg leginkább a művet. A Kolozsvári Friss Újság a modern drámának ahhoz az irányzatához sorolja a Gorkij-darabot, mely „nem cselekményt visz a színpadra, hanem motívumokat, a cselekmény motívumait.” A cselekményt ti. könnyű figyelemmel kísérni, a motívumokból visszaépíteni a cselekményt: nehéz feladat. A színházak mindennapi közönsége erre nem szívesen vállalkozik s hideg marad, „ha nem kap érdekesen fölépített izgató drámát.”

Az Előre hatol le leginkább a lényegig ebben a kérdésben is. A cikk pátosza az „esztétikai és egyéb smokkok meg más pragrafusrágcsálók” ellen irányul, akik a függöny legördülte után csupán azt konstatálják, hogy „a darab nem ment előre”, hogy „nincs cselekménye.” A „kaptafa-esztétikának ezt a cselekmény-dogmáját” friss, modern szemlélet alapján veti el az Előre kritikusa, aki látja, hogy a modern színműben a cselekményt olyan mozzanatok is helyettesíthetik, mint a „milió érdekessége, a jellemek változatossága, a lélektani elemzés mélyrehatósága, a jelenetek kontrasztja”.

4. BALÁZS Béla naplójában találunk olyan, a darabra visszhangozó bejegyzéseket, melyek arról tanúskodnak: az író fejlődésében fontos szerepet játszik ez a találkozás Gorkijjal.

K. NAGY Magda Balázs Béla-monográfiájában jól érzékelteti a Thália szervezési időszakában élő író eszmei-művészi útkeresését: azt, hogy kezdi nem jól érezni magát a „külön egyéniség burkába zártan” és a szocialista művészek példája foglalkoztatja, az, hogyan jutottak el a kollektivista világnézet szintjéig.

1905 tavaszán, Szegeden kelt bejegyzése tanúskodik először arról, hogy belső affinitást érez saját művészi törekvései és Gorkij hősei között. Egy hosszú passzus szól erről: „Gorkij írt egy *Nap fiai* című darabot. Csak a címét ismerem még és egy gondolatát. Akik oly mélyre látnak az életbe, világba, hogy a szépségéig látnak fel mindennek, akiknek sugárzik a homlokuk és mosolyog a szemük, akik mindenkit szeretnek és akiket mindenki szeret, akinek dalos, világos diadalút az élet, mert szemükben a világosság, amit mindenütt látnak, és fülükben a dal, amit mindenütt hallanak. Akik nem csüggenek az életen, mert az csügg rajtuk és ha lehull róluk vagy lerázatik magukról, mosolygva és kíváncsian, ölelésre tárt karral fordulnak a halál felé. — Ezek a Nap fiai. Ezek, akikből világosság ömlik, akiknek melegébe meghúzódnak az emberi lelkek. Ha te ezt Gorkij úgy el tudta volna gondolni, mint én!”⁴⁶

Nyilvánvalóan valamelyik magyar vagy német lapból ismeri a mű alapgondolatát. De csak az alapgondolatát, az utolsó személyes fordulat is arra vall, hogy a teljes művet nem ismeri (nem is ismerheti, Gorkij éppenhogy csak megírta), viszont meglepő az attitűd pontos eltalálása, illetve a gorkiji kép tartalmával való belső azonosulás mértéke, leszámítva természetesen az ekkortájt felbukkanó, jellegzetesen balázsi halálmotívum beszövedését.

Berlini tartózkodása idején forradalmár orosz diákokkal ismerkedik meg, orosz szerzők darabjait látja. Az előbbi maradandó nyomot hagy szépprózájában, emberi példájuk világnézetét formálja. Az utóbbiról naplója őriz érdekes benyomásokat. 1907. február 9. Leonyid Andrejev *K zvjozdam* (Zu den Sternen) c. darabját látja. Érti rajta Gorkij hatását, így az — azóta már közletről megismert — Nap fiai és az Ellenségek-ét. De ennél a „szakmai” részletnél izgatóbb számára az az általánosabb felismerés, amely saját belső problémáira rimel:

„Milyen komollyá vált az oroszoknak a nyomorúságuk folytán az „emberkérdés”. Az, hogy szembeállítják az emberekért küzdőket a „csillagokkal”. Az, hogy a csillagokat, az objektív tudományt, művészetet, amelyik nem törődik a szomszéd bajával — komolyan megkérdőjelezzik.”

Rövid szemlének is mutatja: a magyar polgári kritika még alig-alig tudja fölfedezni a *Gyetyi szolnca* problémakörét, (arról nem is beszélve, hogy aktuális ideológiai-filozófiai utalásai teljesen visszhangtalanul maradnak), művészi-drámai újszerűsége csupán sejtésszerűen dereng a legjózanabb radikális polgári kritikusoknál. Mindez így mégis fontos adalék Gorkij hazai fogadtatástörténetéhez, olyan adalék, amely megtöri az *Éjjeli menedékhely* ismertségi „monopóliumáról” vallott eddigi elképzeléseinket.

JEGYZETEK

- [1] Szabolcs (Nyíregyháza), 1905. január 29.
- [2] FRITZ Imre: Gorkij hőseinek életfilozófiája az Éjjeli menedékhelyen. — Függetlenség (Kecskemét), 1903. nov. 29.
- [3] K. G. Éji menhely. — Magyarország, 1904. máj. 22.
- [4] MADARÁSZ Flóris: A modern dráma. Eger, 1905. 4. p.
- [5] Uo. 37—38. p.
- [6] S.: A színházi szezon. — Színház és élet, 1904. szept. 4.
- [7] SZ(INI) GY(ULA): Irodalmi problémák. — Politikai hetiszemle. 1904. 29. sz.
- [8] TÍMÁR József: A modern drámairodalom és a közönség. — Színház és élet, 1904. 31. sz. 53. p.
- [9] JANOVICS Jenő: A magyar dráma irányai. Bp. 1907. 293. p.
- [10] FELSZEGHY Béla: Impressziók a modern drámáról. — Ellenzék (Kolozsvár) 1906. okt. 20.
- [11] Kisfaludy-társaság évlapjai. Új folyam. XL. k. 1906. 197. p.
- [12] A színház és a nép. — Bácskai hírlap (Szabadka). 1904. jan. 8. Hogy mennyire igaz, amit e hosszú idézet indoklásakor gyanítottunk, azt az *ugyanerről* az előadásról (jelesen az ember-monológ lelkes megtapsolásáról) a másik szabadkai lap *másnap* számában — nyilvánvaló polémiaként közölt — gúnyos kirohanás is alátámasztja: »Hiába állítják az ellenkezőjét, az ezerfejű Cézár... a karzaton kissé ostoba az Éjjeli szállás megértéséhez. Hihető-e, hogy a naivságában fölséges nép azért tapsolt, mert azt mondták a színpadon, hogy „az embert respektálni kell”? Érti azt a bárdolatlan tömeg?... Ne higyük azt! Ha az a színész kiáll közvetlen a lámpák elé és sztentori hangon elkialtja magát: „Legjobb a Van Houten kakaó!” — a karzat akkor is tapsolna!» — Bácsmegeyi napló, 1904. I. 9.
- [13] Dr. CZIRBUSZ Géza: Modern dramaturgia. — Színház és élet, 1905. március 12. 165. p.
- [14] Színház. — Figyelő (Besztercebánya), 1907. dec. 8. — Már 1904-ben olvashatunk ilyen jóslatvéleményt, hogy „Csehovhoz és Gorkijhoz ma már tanulni jár az idegen elbeszélő s új formákat les el tőlük az európai dráma” (Kiemelés tőlem — F. I.). — ADASTRA: a A mai Oroszország. — Politikai hetiszemle. 1904. I. sz. 4. p.
- [15] LÁSZLÓ Anna: Hevesi Sándor. II. átdolg. kiadás. Gondolat. 1973. 52. p.
- [16] Csillag, 1955. 1. sz. 223. p.

- [17] Csillag, i. h. 224. p.
- [18] KATONA Ferenc—DÉNES Tibor: A Thália története (1904—1908.) MN. 1954. A Gorkij-előadás-ról I. a 85—88. lapokon.
- [19] DEBRECZENI Ferenc: A Thália történetének legújabb irodalma. — MTA I. oszt. közl. VIII. (1956).
- [20] MARCO (MÁRKUS László): A színházi hét. — A Hét, 1907. 5. sz. (febr. 3.) 76—77. p.
- [21] К а с т о р с к и й С. В.; Горький-художник. Очерки. ГИХЛ. М.-Л. 1973. стр. 185—198.
- [22] Gorkij: Éjjeli menedékhely. — A Jövő, 1907. 2. sz. 23. p.
- [23] LUKÁCS György: A szociális dráma lehetősége. — Huszadik Század, 1909. II. k. 56. p.
- [24] Uo. 49. p.
- [25] A Gorkij darab itt 16 ízben ment, de vidéken is sokfelé játszották. Ezen kívül a Nemzetiben játsszák Gogol Revizorját, a Magyar Színházban L. Andrejevától Az ember élet-ét, a Medgyaszay színpadon Csehov A kőrő-jét és Jevreinov Olyan asszony-át, a Vígyszínházban Arcibasev Szenvedély-ét.
- [26] Az Éjjeli menedékhely felújítása. — Az Újság, 1919. ápr. 20.
- [27] Éjjeli menedékhely. — Pesti Napló. 1919. ápr. 20.
- [28] Éjjeli menedékhely. — Ifjú proletár, 1919. jún. 29.
- [29] Beszélgetés Gorkij Maximmal. — Esti Újság, 1905. márc. 3.
- [30] Jegyzetek a modern színműirodalomról. — Új Század, 1905. dec. (3). 141.
- [31] „A nap gyermekei”. — Az Újság, 1905. júl. 25.
- [32] Egyetértés, 1905. nov. 16.
- [33] Például: Független Magyarország, Népszava, 1906. jan. 27.
- [34] Népszava, 1906. febr. 15.
- [35] „De serkenteni fogja az általam kultivált külföldi irányzat a magyar drámaírókat arra is, hogy az élet problémáit inkább a bölcselkedő elme mélységével és nem a napi krónikás felületes izgalmaival tárgyalják”, — írta ugyanitt Janovics. — A fáky (Kolozsvár), 1907. december 14. 32. p.
- JORDÁKY Lajos Janovics—Poór-monográfiájában meggyőzően széles távlatot ad a magyar színház- és filmművészet e nagy alakjának eszmei-művészi törekvéseire. Ő hívja fel a figyelmet arra a témánk szempontjából érdekes adalékra is, hogy — a repertoár európai horizontjának tagítása jegyében — JANOVICS egyebek között még egy Gorkij-darab (a Barbárok) színpadra hozatalát is tervezte. — JORDÁKY LAJOS: Janovics Jenő és Poór Lili. Kritérion. Bukarest. 1971. 29.
- [36] A szermerjei Szászok közül származó Szász Ödön (1878—1917) a kolozsvári újságírás sajátos tehetségű alakja volt. Katonai pályán kezdte, de legszármazottabb éppen az újságoknál eltöltött évtizede. Az 1900-as években több radikális lapot (A fáky, Napló, Az ór) szerkesztett Kolozsvárott. A marosvásárhelyi Kultúrpalota könyvtárnokaként vonult be 1914-ben és Jakobi mellett esett el 1917 februárjában.
- 1903—1907. között erdélyi lapok (Dési Hírlap, a kolozsvári Ellenzék, valamint az ő lapjai) több Csehov- és Gorkij-novella fordítását közölték ugyanazon az álnéven (Vuchetich Vuk), amelyen *A nap gyermekei* fordítása is fennmaradt. (A gépiratos példányt jelenleg az OSzK Színház-történeti osztályán őrzik).
- Halála Török Gyulát közvetlen sorokra ihlette (Nyugat, 1916. I. k. 584—586. p.), alakja sok évtized után is frissen élt MOLTER Károly emlékezetében (Komor korunk derűje, Kritérion, Bukarest, 1971. 61. p.).
- [37] A pozsonyi premieren kétségkívül a VIDOR Dezső fordítását mutatták be, míg a győri előadáson erre nézve csupán közvetett utalásunk van. — Nyugatmagyarországi Híradó, 1907. márc. 23., ill. Győri Hírlap 1907. nov. 7.
- VIDOR Dezső (1870—1945) színész és rendező, az Országos Színészegyesület színésziskolájának tanára, ebben az időben az Operaház rendezője. Több külföldi drámát és operaszöveget (pl. Kiváncsi nők, A makrancos hölgy, Dalibor stb.) fordított magyarra.
- [38] (Gy.): A nap gyermekei. — Erdélyi hírlap (Kolozsvár) 1906. dec. 16.
- [39] (S.): A Nap gyermekei. — Ellenzék (Kolozsvár), 1906. dec. 17.
- [39/a] PETRONIUS: A nap gyermekei. — Újság (Kolozsvár) 1906. dec. 16.
- [40] Győri hírlap, 1907. nov. 7.
- [41] E. K.: A Nap gyermekei. Egyetemi lapok (Kolozsvár) 1907. jan. 8.
- [42] A nap gyermekei. — Előre (Kolozsvár), 1906. dec. 18.
- [43] A nap gyermekei. — Kolozsvári Friss Újság, 1906. dec. 16.
- [44] A nap gyermekei. — Népakarat (Győr), 1907. nov. 10.
- [45] Győri Vasárnapi Újság, 1907. nov. 10.
- [46] MTA könyvtára, Kézírtattár. BALÁZS Béla kéziratos naplója

ПЬЕСЫ М. ГОРЬКОГО НА ВЕНГЕРСКОЙ СЦЕНЕ
II. »НА ДНЕ» (1904—1919), «ДЕТИ СОЛНЦА» (1906—07)

И. Феньвеш

В I. части показывается дальнейшая мировоззренческая и искусствоведческая борьба вокруг восприятия «На дне». Официальная апологетическая критика не признает правомерности художественного изображения общественного содержания. По мнению прогрессивной критики пьеса помогает ориентировать венгерскую театральную общественность в сторону выражения проблем всего человечества. Делаются новые шаги к поминанию драматургического новаторства пьесы.

Пьеса показана и в самом прогрессивном театре этого времени — Обществе Талия. Здесь делаются замечания к некоторым спорным моментам (напр. истолкование образа Луки). Сюда примыкает и оценка соответствующего места в истории драмы Дьёрдя Лукача, опубликованной в 1911 году.

Часть 2. освещает никогда еще не изученные постановки «Детей солнца» (гг. Коложвар, Пожонь, Дьёр). Консервативная критика весьма мало может понять в содержании пьесы. Прогрессивные мнения улавливают мысль о трагической изолированности интеллигенции и народа друг от друга, пьесу связывают с проблемой Человека.

В заключении автор доказывает внутреннее родство некоторых отрывков в дневниках Белы Балажа 1905—07 гг. с проблематикой пьесы.

GORKIJ'S WERKE AUF UNGARISCHEN BÜHNEN (1903—1919)
II. DAS NACHTASYL (1904—1919),
DIE KINDER DER SONNE (1906—1907)

István Fenyvesi

Im I. Teil wird der weitere weltanschauliche und Kunstinterpretationskampf um das *Nachtasyl* vorgestellt. Die offizielle apologetische Kritik anerkennt die Existenzberechtigung der künstlerischen Darstellung des gesellschaftlichen Inhalts nicht. Der fortschrittlich eingestellten Kritik nach verhilft das Stück der ungarischen öffentlichen Theatermeinung dazu, die Probleme der gesamten Menschheit zum Ausdruck zu bringen. Weitere Schritte in Richtung des Verständnisses der dramatischen Neuartigkeit folgen.

Das Stück wird 1907 vom fortschrittlichsten Theater der Epoche, der Thalia-Gesellschaft, aufgeführt. Hier knüpft Verfasser Wahrnehmungen an einige strittige Momente (z. B. die Interpretation der Gestalt Luka's.). Hierher gehört auch die Kritik des bezüglichen Passus des von György Lukács 1911 publizierten dramahistorischen Werkes.

Der II. Teil befasst sich mit den bislang nie erörterten ungarischen Aufführungen der *Kinder der Sonne* (in Klausenburg, Bratislava und Győr). Die konservative Kritik vermag aus den Schichten des Inhalts nur wenig herauszufördern. Die progressiven Meinungen erkennen den Gedanken der tragischen Isoliertheit von Intelligenz und Volk; das Stück wird in Beziehung zum Mensch-Problem gebracht.

Im Schluss wird ein Nachweis der inneren Affinität der Tagebuchdetails von Béla Balázs aus den Jahren 1905—1907 mit dem Problemenkreis des Werkes erbracht.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА РУССКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ НА ВЕНГЕРСКИЙ ЯЗЫК

ЗОЛТАН ДЬЁРКЕ

Фразеология, наряду с лексикой, представляет собой часть словарного состава языка и, следовательно, должна изучаться одновременно с изучением лексики.

Говоря на том или ином языке, мы пользуемся не только отдельными словами, но и целыми устойчивыми сочетаниями слов, или фразеологическими оборотами. При этом последние не создаются нами в процессе речи, а извлекаются из памяти целиком, в качестве таких же готовых образований, как и простые слова. Слова и фразеологические обороты составляют одну из существенных сторон языка, являются как бы его строительными материалами. В единой лексико-фразеологической системе языка многие фразеологические обороты не менее употребительны, чем их лексические синонимы. Некоторые же из них вообще выступают в качестве единственных обозначений явлений и фактов.

Незнание основных фразеологизмов приводит к непониманию высказывания даже тогда, когда, казалось бы, все составляющие его слова хорошо известны. Именно поэтому владение русским языком предполагает знание не только определённого минимума слов. Правильное понимание русской речи как в устной, так и письменной форме, свободное общение на русском языке совершенно невозможны также без освоения достаточного количества фразеологических оборотов, особенно таких, которые входят в фразеологическое ядро русского языка, очень частотны и придают русской речи особую прелесть, живость, образность. Отсутствие в речи фразеологических оборотов делает её слишком правильной и даже «иностранной».

Нам кажется, что особенно на первоначальном этапе обучения фразеологизмам одним из наиболее эффективных средств выявления семантики фразеологизмов является *перевод*.

Перевод русских фразеологизмов и фразеологизмов вообще большое значение имеет и в практике устного перевода и перевода художественной литературы.

Многие языковеды основным критерием для выделения фразеологических оборотов приводят критерий непереводаемости на другой язык. «Основным языковым критерием фразеологичности того или иного словесного выражения традиционно выдвигается... критерий непереводаемости или невозможности точного перевода на другие языки», — пишет С. И. Ожегов.¹ «Идиоматические словосочетания — это своеобразные выражения определённых языков, являющиеся по своему употреблению цельными и едиными по смыслу, обыкновенно не поддающиеся точной передаче на другие языки и требующие при переводе замен сходной стилистической окраски.... Этот

материал часто требует не передачи в точном соответствии содержанию цитируемого выражения, а подыскания бытующего в языке, на которых переводят, близкого по смыслу выражения», — отмечает Л. А. Булаховский в своей книге «Введение в языкознание».²

Мы полностью согласны с высказыванием Л. А. Булаховского относительно перевода фразеологизмов. Ведь характерной особенностью фразеологических оборотов является преобладание значения целого над значением компонентов. Поэтому фразеологизм необходимо переводить как неразрывное целое, ориентируясь не на значения его компонентов, а на общее значение всего целого.

Опираясь на отечественные и зарубежные достижения в области перевода фразеологических оборотов, ниже мы постараемся рассмотреть некоторые особенности и способы перевода русских фразеологизмов на венгерский язык.

Фразеологические обороты подразделяются на *образные* и *необразные*. Примерами необразных фразеологических единиц являются следующие фразеологизмы:

приносить жертву — *áldozatot hozni*

обращать внимание — *figyelmet fordítani*

При переводе необразных фразеологизмов основное внимание должно быть уделено строгому соблюдению норм сочетаемости слов в венгерском языке при переводе, так как нередко влияние сочетаемости приводит к буквализму. Следует отметить, что перевод необразных фразеологизмов не представляет особых трудностей.

Основные трудности в области перевода устойчивых словосочетаний связаны с переводом образной фразеологии, наличие которого придаёт языку живость, красочность, гибкость. Здесь необходимо не только передать смысла фразеологизма, но и сохранить его образности и экспрессивности.

Русская фразеология отличается большой смысловой и стилистической недифференцированностью, что затрудняет нахождение соответствий при переводе.

Лучшим способом перевода образной фразеологической единицы является использование соответствия (эквивалента), т. е. *перевод при помощи фразеологических единиц*.

I. *Фразеологическим эквивалентом* называется такая образная фразеологическая единица в языке перевода, которая полностью соответствует по смыслу и стилистической направленности фразеологизму в языке подлинника и которая основана на одном с ним образе³.

А. В. Кунин в предисловии к «Англо-русскому фразеологическому словарю» фразеологические эквиваленты с сопоставительной точки зрения делит на *моноквиваленты* и *выборочные эквиваленты*, каждый из которых, в свою очередь, подразделяется на подгруппы⁴. Так, например, согласно делению, предложенного Куниным, моноквиваленты делаются на *полные* и *частичные*, а частичные фразеологические эквиваленты, в свою очередь, ещё подразделяются на *эквиваленты, имеющие грамматические или лексические отличия от оригинала*.

В дальнейшем на наглядных примерах рассмотрим каждый из этих способов перевода русской образной фразеологии на венгерский язык.

А. *Моноквивалент*, — единственно возможный фразеологический экви-

валент, который, как на это было указано выше, делится на полные и частичные фразеологические эквиваленты.

I. К группе фразеологических оборотов, переводимых при помощи полных фразеологических эквивалентов относятся интернациональные выражения, то есть фразеологические единицы, бытующие в большинстве европейских языков и связанные общностью происхождения из одного источника. Обычно эти выражения носят библейско—мифологический или литературный характер. Например:

дамоклов меч — Damokles kardja
сизифов труд — sziszifuszi munka
танталовы муки — tantaluszi kínok
ахиллесова пята — Achilles sarka
соломоново решение — salamoni döntés
драконовы законы — drákói törvények
ноев ковчег — Nóé bárkája
перейти Рубикон — átlépni a Rubikont
платоническая любовь — plátói szerelem

Выше приведённые венгерские моноэквиваленты русских фразеологизмов являются полными фразеологическими эквивалентами и они совпадают с русскими фразеологизмами по значению, лексическому составу, образности, стилистической направленности и грамматической структуре.

К этой группе фразеологизмов, кроме выше указанных, относятся ещё и многие другие фразеологизмы. Например:

рука руку моет — kéz kezet mos.
как рыба в воде — mint hal a vízben.
работа хвалит мастера — munka dicséri mesterét

Многие русские пословицы также имеют свои венгерские моноэквиваленты:

Лучше поздно, чем никогда — Jobb később, mint soha.
Кто не работает, тот не ест — Aki nem dolgozik, ne is egyék.
Пустая бочка пуще (звонче) гремит — Üres hordó jobban kong.

Первый фразеологизм представляет собой кальку французской пословицы „Mieux vaut tard que jamais”, в свою очередь калькирующей выражение из «Истории народа римского» Тита Ливия. Эта пословица в настоящее время прочно вошла во фразеологический фонд обоих языков и венгерский эквивалент является полным моноэквивалентом русского фразеологизма.

2. Перевод при помощи *частичного фразеологического эквивалента* не означает какой-либо неполноты в передаче значения, а лишь содержит лексические, грамматические или лексико-грамматические расхождения при наличии одинакового значения и одной и той же стилистической направленности. Поэтому частичный фразеологический эквивалент по степени правильности перевода равноценен полному эквиваленту. Частичные фразеологические эквиваленты, в свою очередь, подразделяются на три группы:

а) Венгерские фразеологические эквиваленты русских фразеологизмов, совпадающие по значению, стилистической направленности и близкие по образности, но несколько расходящиеся по лексическому составу.

Бьётся, что рыба об лёд — Vergődik, mint hal a szárazon.
 Не всё то золото, что блестит — Nem mind arany, ami fénylik.
 Носить на руках кого-л. — A tenyerén hordoz valakit.
 Чужими руками жар загребать — Mással kapartatja ki a gesztenyét (a tűzből)
 Иметь золотые руки — Aranyat ér a keze.
 Пускать (пустить) пыль в глаза — Port hint a szemébe.
 Лизать пятки кому-либо — Talpát nyalja valakinek.
 Лёгкий как пёрышко — Könnyű, mint a pelyhely.
 Здоров как бык — Egészséges, mint a makk.
 Об стенку горох — Falra hányt borsó.
 Куй железо, пока горячо — Addig üsd a vasat, amíg meleg.

Некоторые из этих оборотов, относящиеся к данной группе, переводятся с помощью приёма антонимического перевода, т.е. передачи негативного значения с помощью утвердительной конструкции.

Не рой яму другому, сам в неё попадёшь.

Aki másnak vermet ás, maga esik bele.

б) Следующий тип частичных фразеологических эквивалентов представляют венгерские фразеологические эквиваленты русских фразеологизмов, совпадающие с ними по значению, образности и стилистической направленности, но отличающиеся числом, в которой стоит существительное, или порядком слов.

Расхождение в числе:

Нет розы без шипов — Nincsen rózsza tövis nélkül.

Ломать руки — Tördeli a kezét

Дело горит в руках — Ég a munka a kezében.

Расхождение в порядке слов:

Играть на руки кому-л.

Kezére játszani valakinek.

Играть с огнём.

Tűzzel játszik.

Читать между строк

A sorok között olvas.

Кто сеет ветер, пожнёт бурю.

Ki szelet vet, vihart arat.

Аккуратность (точность) — вежливость королей.

A pontosság a királyok udvariassága.

Одна ласточка весны не делает

Egy fecske nem csinál nyarat.

Как гром среди ясного неба.

Mint derült égből a villámcsapás.

Б) Нередко бывает, что русскому фразеологическому обороту соответствует не один, а несколько венгерских фразеологизмов с аналогичным значением (см. II-ой абзац), то есть фразеологические синонимы. Выбор того или иного синонима обуславливается контекстом. Например, русскому фразеологизму *реветь белугой и ни аза (в глаза) не знать (не понимать, не смыслить)* в венгерском языке соответствуют следующие синонимы:

Реветь белугой — éktelenül kiabál; ordít, mint a sakál (mintha nyúznák, mintha szíjat hasítanának a hátából, mint a fába szorult féreg); bőg, mint a zálogos borjú (táj).

Ни аза (в глаза) не знать (не понимать, не смыслить) — Nem is konyít hozzá; Azt sem tudja mi fán terem; (Halvány) fogalma / gőze sincs valamiről; Annyit ért hozzá, mint tyúk az ábécéhez; Úgy ért hozzá, mint hajdú a harangöntéshez; Azt sem tudja, eszik-e vagy isszák.⁵

Этот способ перевода Кунин называет переводом при помощи выборочных фразеологических эквивалентов.⁶

II. Следующим способом перевода русских фразеологических оборотов является *перевод при помощи фразеологического аналога (варианта)*. Фразеологический аналог (вариант) — это венгерские фразеологические эквиваленты русских фразеологизмов, совпадающие с ними по значению, по стилистической направленности, но различающиеся по образности (грамматическая структура может как совпадать, так и не совпадать). Подавляющее большинство русских образных фразеологизмов переводятся при помощи фразеологического аналога, ведь количество образных фразеологических единиц, совпадающих по смыслу и образности в русском и венгерском языках, сравнительно невелико. Гораздо чаще приходится использовать венгерские фразеологизмы, аналогичные по смыслу русским, но основанные на ином образе. Например:

Родиться в сорочке.

Burokban születni.

Поймать на месте преступления.

Tetten érni valakit.

Век живи, век учись.

A jó pap holtig tanul.

Называть вещи своими (собственными, настоящими) именами.

Nevén nevezni a gyereket.

Набрать воды в рот — Hallgat, mint a csuka; Néma, mint a hal; Néma, mint a sír. Egy kukkot sem szól.

Как аукнется, так и откликнется.

Amilyen az adjonisten, olyan a fogadjisten.

На безрыбье и рак рыба.

Ha nincs ló, a szamár is jó.

Говорит бело, а делает чёрно.

Vizet prédikál és bort iszik.

Пить как бочка.

Iszik, mint a kefekötő / gödény/.

Megy bele, mintha öntenék.

Iszik, mint a csap.

Непрошенный гость хуже татарина.

Hivatlan vendégnek ajtó mögött a helye.

Многие пословицы и поговорки, перевод которых осуществляется при помощи фразеологического аналога, в венгерском переводе могут иметь антонимические эквиваленты. Например:

На бога надейся, а сам не плошай.

Segíts magadon, az isten is megsegít.

Старого воробья на мякине не проведёшь.

Vén rókanak sok a lyuka.

Не сули журавля в небе, (а) дай синицу в руки.

Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tuzok.

III. Многие русские фразеологические обороты переводятся только при помощи *переменных и переменнo-устойчивых сочетаний слов*. Этот способ перевода, в свою очередь, подразделяется на *способ описательного перевода и способ калькирования*.

1) *Описательный перевод* — это передача значения фразеологической единицы при помощи переменного сочетания слов. Этот способ перевода русских фразеологизмов применяется тогда, если у какого-либо русского фразеологизма нет в венгерском языке ни эквивалента, ни аналога, а дословный перевод мог бы привести к малопонятному буквализму, и в таком случае приходится отказываться от передачи образности и использовать описательный перевод, то есть объяснить смысл фразеологической единицы при помощи свободного сочетания слов.⁷ Приведём несколько примеров:

Не детей крестить кому-л., с кем-л.

— Nem kerül atyafiságba valakivel; semmi köze hozzá; semmi sem fűzi valakihez.

Наломать дров

a másik után követi el.

(Жить) душа в душу

egyetértésben (él).

плакать в жилетку

Вывотать всю душу

Ерунда на постном масле

dőreség; üres fecsegés; Vö. mese habbal.

Этот вид перевода особенно удобен при переводе фразеологизмов терминологического характера, не допускающих других видов перевода. Например:

Уравнение второй степени

Национальный доход

Способ производства

Потребительский фонд

Потребительская стоимость

Средства производства

Базедова болезнь

— Másodfokú egyenlet

— Nemzeti jövedelem.

— Termelési mód.

— Fogyasztási alap.

— Fogyasztói ár.

— Termelési eszközök.

— Bazedov — kór.

Описательный перевод может дополниться примечанием «как гласит русская пословица», «как говорят русские».

2) Иногда при переводе необходимо сохранить образность фразеологизма—оригинала, не имеющего ни эквивалента, ни аналога в венгерском языке. В этом случае необходимо прибегнуть к *калькированию* — переводу при помощи переменнo-устойчивых сочетаний слов или дословной передаче содержащегося в русском фразеологизме образа. Такой способ может быть применен в том случае, если в результате калькирования получается выражение,

образность которого легко воспринимается венгерским читателем и не создаёт впечатления неестественности и несвойственности общепринятым нормам венгерского языка. Например:

Человек в футляре	— tokbabújt ember
Лишний человек	— felesleges ember
Живой труп	— élő holttest
Все за одного, один за всех	— Mindenki egyért, egy mindenkéért.
Человек человеку друг, товарищ и брат	— Ember embernek barátja, elvtársa és testvére.

Первые три фразеологизма возникли на базе свободных сочетаний слов, появившихся соответственно под пером Чехова, Пушкина и Л. Н. Толстого, в результате метафоризации, при постоянном и повторяемом употреблении в переносном, образно—обобщённом значении вне того художественного контекста, в котором они зародились.⁸

Что же касается последних двух русских фразеологизмов, они взяты из «Морального кодекса строителя коммунизма». Все приведённые выше фразеологизмы вошли в венгерский язык из русского языка и их переводные эквиваленты представляют собой кальки русских фразеологизмов в венгерском языке. По мнению Кунина кальки иностранных фразеологизмов необходимо отнести к перемённо—устойчивым сочетаниям слов, ...«так как от фразеологических единиц их отличает только отсутствие устойчивости употребления»⁹, т. е. тот факт, что они не входят во фразеологический состав венгерского языка. От переменных сочетаний слов их отличает единичность, т. е. структурно—семантическая немоделированность и относительная стабильность лексического состава. Такие образования легко переходят во фразеологические обороты, когда становятся общенародным достоянием. При дословном переводе может также возникнуть необходимость введения в текст слов «как гласит русская пословица», «как это говорят русские».

IV. Иногда единственным способом перевода фразеологизма является перевод при помощи одного слова. Такой способ перевода можно назвать *переводом при помощи словесных эквивалентов*. Круг таких русских фразеологизмов, которые на венгерский язык переводятся при помощи одного слова, очень широк.

1) Они обычно переводятся на венгерский язык при помощи сложного слова. Например:

Соломенная вдова	— szalmaözvegý
Кесарево сечение	— császármetasztés
На руку нечист (ый)	— enyveskezű
Козёл отпущения	— búnbak
слепая кишка	— vakbél
плакучая ива	— szomorúfűz
крокодиловы слёзы	— krokodilkönnyek
живая/ ходячая газета	— hírharang (gúny)
сломя голову	— hanyatt-homlok; fejvesztve

2) Есть фразеологизмы, которые переводятся при помощи простого слова:

балясы точить	— tréfálkozik, adomázik, viccelődik
(быть) с головой	— értelmes, eszes, jófejű
морить голодом	— éheztet; koplaltat;
быть (находиться)	— becsípett, kapatos; pityókás;
под градусом	
идти на попятный	— visszakozik; visszatáncol
двор	
опуститься на дно	— lezüllik; elzüllik (teljesen)
не покладая рук	— fáradszhatatlanul; lankadatlanul
на живую руку	— sebtiben; kutyafuttaban; (nagy) hirtelenében; ripsz-ropsz;

3. Некоторые фразеологизмы переводятся как при помощи фразеологизмов, так и слов:

считать ворон — Báméskodik; figyelmetlen; jobbra-balra ásítozik; száját tátja.
хватать за душу — Megragadja; lelkébe markol
дать сдачи кому-л. — Visszaüt; visszavág; nem marad adósa valakinek.¹

У. Мы считаем необходимым отдельно остановиться на вопросе о переводе *специфически национальных фразеологизмов*. При переводе таких образных единиц необходимо руководствоваться следующими основными правилами:

I. Использовать дословный перевод (т. е. калькирование) только в том случае, если русские реалии, входящие в состав фразеологизма, хорошо известны читателю. Возьмём к примеру русский фразеологизм:

Не в один день Москва строилась.
Moszkva nem egy nap alatt épült.

В венгерском языке имеется два фразеологизма, смысл которых полностью совпадает с выше названным русским фразеологизмом. Один из них окрашен венгерским национальным колоритом „Nem egy nap alatt épült Buda” а второй более нейтральный по своему характеру: „Róma sem épült egy nap alatt.”¹² Однако венгерскому читателю хорошо известны все реалии, входящие в состав данного русского фразеологизма и таким образом, данный русский фразеологизм можно скалькировать.

2. Если дословный перевод русских фразеологизмов ничего не говорит венгерскому читателю, то его не следует применять. Так, например, дословный перевод фразеологизмов (*кричать во всю Ивановскую* — Az egész Ivanovszkaja tér hallatára. *Остановкой козы барабаничик* — Nyugalmazott kecske dobo-sa.¹⁰ ничего не будут говорить венгерскому читателю и лучше подыскать им нейтральные соответствия в венгерском языке. И в таких случаях необходимо снабдить их примечаниями, ведь смысл и употребление этих фразеологизмов остаются неясными венгерскому читателю. Кроме этого, в случае перевода подобных фразеологизмов необходимо пояснить все непереуведенные термины, имена, географические названия, итд. Правильный перевод в первом случае будет:

Ország-világ hallatára; (Ordít) ahogy a torkán kifér
Teljes erejéből v. torkaszakadtából (kiált).¹¹

а во втором случае:

Lecsúszott ember.

А в примечании должно быть раскрыто этимология указанных фразеологизмов:

— A Moszkvai Kreml Ivanovszkaja terén olvasták fel régen harsány hangon, messzehallhatóan a cári ukázokat.

— Régen a bohócok kecskének öltöztek s medve, meg egy dobos kísérté őket.¹²

3. Необходимо стремиться передавать русские фразеологизмы с яркой национальной окраской фразеологическими единицами в венгерском языке, в которых национальная окраска отсутствует. Например:

Знать ямскую по столбам, а Волгу по крутым берегам.

Madarat tolláról, embert barátjáról.¹³

Одним миром мазаны

Egyik kutya, a másik eb.

Egyik sem jobb a másiknál.¹⁴

Egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz.

4. Если в венгерском языке имеется фразеологизм с таким же значением, но содержащий специфические национальные реалии и его использование привело бы к полной потере национального колорита русского фразеологического оборота, — то в таком случае не следует использовать венгерские фразеологизмы. Так, например, хотя русский фразеологизм (*ехать*) *ездить в Тулу со своим самоваром* — Tulába saját szamovárral utazni.

По смыслу и стилистической окраске полностью соответствует венгерским фразеологизмам а "Dunába vizet," однако всё же лучше использовать нейтральный перевод "a tengerbe vizet," или же можно использовать дословный перевод и необходимо ставить помету: Tula híres a szamovárjairól. Korábban a szamovárgyártás központja volt.

ЛИТЕРАТУРА

1. С. И. Ожегов. Лексикология, лексикография, культура речи. М., «Высшая школа», 1974., стр. 188.

2. Л. А. Булаховский. Введение в языкознание., ч. 2. М., 1953. стр. 33—34.

3. Н. А. Читалина. Учиться переводить. Изд. «Международные отношения», М., 1975. стр. 45.

4. А. В. Кунин: Англо-русский фразеологический словарь М., 1967., Предисловие. стр. 8—9.

5. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка. М., «Просвещение», 1972., стр. 171.

6. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь Изд. «Советская Энциклопедия», М., 1967. стр. 7.

7. Н. А. Читалина: «Учиться переводить», Изд. «Международные отношения», М. 1975., стр. 44.

8. Н. М. Шанский: Фразеология современного русского языка. Изд. «Высшая школа», М., 1963., стр. 79.

9. Кунин А. В. Указ. работа. стр. 9.

10. PETE ISTVÁN: Mai orosz nyelv. Tankönyvkiadó Bp. 1975. I.

11. KESZTHELYI ERNŐ: Russzicizmusok. 5000 orosz szólás és kifejezés „Terra” Bp., 1961; 14; 18. old.

12. KESZTHELYI ERNŐ: Russzicizmusok. 5000 orosz szólás és közmondás „Terra”. Bp. 1955. 35—70.

13. KESZTHELYI ERNŐ: Russzicizmusok, Terra; Bp. 1961. 81.

14. Idézett mű: 82.; 152.

15. RÁKOS FERENC: Nemzedékről nemzedékre. Ezer orosz közmondás és szólás. „Művelt nép” Bp., 1955; 40.
16. PETE ISTVÁN: Mai orosz nyelv. III. köt. Tankönyvkiadó, Bp. 1975. 119.
17. Жуков, В. П. Словарь русских пословиц и поговорок. Изд. «Советская энциклопедия» М., 1966.
18. Левицкая, Т. Р., Фитерман, А. М. Проблемы перевода. Изд. «Международные отношения», М., 1976.
19. Шанский, Н. М. Лексикология современного русского языка. «Просвещение», М., 1972.
20. «Фразеологический словарь русского языка под редакцией А. И. Молоткова. Изд. «Советская энциклопедия», М., 1967.
21. HADROVICS—GÁLDI. Orosz—magyar szótár. Harmadik kiadás. „Akad. Kiadó” Bp. 1968.
22. O. NAGY GÁBOR. Magyar szólások és közmondások. „Gondolat”, Bp. 1966.
23. PETE ISTVÁN. Az orosz közmondások költői sajátosságai. „Acta Universitatis Szegediensis”, (Néprajz és nyelvtudomány) 1957/1.
24. N. SHANSKY, E. BYSTROVA. 700 Russian Idioms and set phrases. „Russian Language Publishers”. Moscow — 1975.

EINIGE EIGENHEITEN DER ÜBERSETZUNG DES RUSSISCHEN PHRASEOLOGISMUS INS UNGARISCHE

Zoltán Györke

Phraseologie und Lexik gemeinsam bilden das einheitliche lexikalisch-phraseologische System. Daher kommt in jeder einzelnen Phase des Erlernens der russischen Sprache dem Studium des phraseologischen Systems der russischen Sprache äusserste Bedeutung zu. In der ungarischen Russistik ist aber bisher dieser Frage wenig Aufmerksamkeit gewidmet worden.

Die Aneignung der Phraseologismen seitens Personen, denen Russisch nicht die Muttersprache bedeutet, geht — da diese stabilisierte Wortverbindungen von übertragener Bedeutung und eigentlichem stilistischen Wert sind, deren Bedeutung automatisch nicht identisch ist mit der gemeinsamen Bedeutung der die Wortverbindung bildenden einzelnen Wörter — mit gewissen Schwierigkeiten einher.

Verfasser untersucht in seiner Studie die eine wichtigste Voraussetzung für die Aneignung der russischen Phraseologismen, die verschiedenen Methoden der Erschliessung mittels Übersetzung ihrer Semantik.

AZ IGEKÖTŐK TRANZITIVÁLÓ HATÁSA EGYES INTRANZITÍV IGÉKNÉL*

KOCSONDINÉ BÉKÉSI MÁRTA

A cselekvő (действительный) igék tranzitív és intranszítív korrelációban álló csoportjainak megkülönböztetéséül az igék szemantikai tartalma és az ebből következő szintaktikai jellemzője szolgál. Az intranszítív igék — szemben a tranzitív igékkel — olyan cselekvést, állapotot, változást stb. jelölnek, amely nem irányul külső tárgyra, az ige jelentése kifejtéséhez nem követeli meg a tárgyi kiegészítőt, nem rendelkezik a tárgyhoz való kötődés szintaktikai tulajdonságával.

«Переходные глаголы в целом отличаются от непереходных синтаксическим признаком: сочетаемостью с прямым дополнением»

[1]. Ehhez hasonlóan a magyar nyelv intranszítív igéinek meghatározásai is ezen jellemzőjüket emelik ki. „A tárgyaltalan igék azt fejezik ki, hogy az igével jelölt cselekvés vagy állapot az alanyon kívül másra nem vonatkozik (vonatkozhat)” [2].

Az orosz nyelv intranszítív igéit jelentésüket figyelembevéve több csoportra lehet osztani, miként ezt a szakirodalomban találjuk [3, 4].

Így a következő igecsoportok különböztethetők meg:

1. mozgást, helyváltoztatást jelentő igék: jön, megy, fut, repül, vágat, siet, robog, sétál, lép, kóborol stb.;	глаголы движения, перемещения: идти, ходить, бежать, лететь, ска- кать, спешить, мчаться, гулять, сту- пать, бродить и т. д.;
2. helybenmaradást kifejező igék: ül, fekszik, áll, lóg, függ stb.;	статальные глаголы: сидеть, лежать, стоять, висеть и т. д.;
3. valamilyen fizikai vagy lelki állapo- tot, az állapotban bekövetkező vál- tozást kifejező igék: él, nő, gondolkodik, szenved, bete- geskedik, idegeskedik, pusztul, piro- sodik, gömbölyödik, zöldül, érik, so- ványodik stb.;	глаголы, обозначающие пребывание в каком-либо состоянии (физичес- ком или психическом), глаголы со значением изменения в состоянии: жить, расти, думать, страдать, бо- леть, нервничать, гибнуть, покрас- неть, пополнеть, зеленеть, созре- вать, худеть и т. д.;
4. a hangadás és a látási észlelet igéi: kiabál, ugat, sóhajt, zúg, csillog, kö- hög, dörög, cseng, csuklik, krákok stb.	глаголы звука и оптических вос- приятий типа: кричать, лаять, ахать, шуметь, мель- кать, кашлять, греметь, звенеть, икать, харкать и т. д.

A tranzitív és az intranszítív igék problematikájával foglalkozó irodalmakban mindig hangsúlyt kap, hogy az igék ezen két csoportja között nincs merev határ, hanem átmehetnek egymásba; így az intranszítív igék tranzitívvá válhatnak. Az intranszítív igék tranzitívvá válásában jelentős szerepet játszanak az igekötők.

Jelen tanulmányunkban az igekötőknek az állapotot, helybenmaradást kifejező intranszitiv igéknél játszott tranzitíváló szerepével kívánunk foglalkozni.

Az intranszitiv igék ezen csoportjának főleg a *пеpe-* (~ át, túl, meg), a *вы-* (~ ki, meg), a *про-* (~ le, meg) igekötők játszanak szerepet. Ezek az önálló jelentéstartalommal rendelkező igekötők az igéhez kapcsolódva módosítják az alapige jelentését, s egyben szintaktikai szerkezetváltozást idéznek elő. A tranzitíváló hatás során az igekötőknek egyidejűleg több funkciójuk is érvényesül: módosítják az ige jelentését, megváltoztatják az ige szintaktikai szerepét, s gyakran az igei aspektust is megváltoztatják.

«Афиксы—модификаторы обычно присоединяются к бесприставочным глаголам несовершенного вида, модифицируют значение исходного глагола, часто изменяют вид, непереходные глаголы могут превращаться в переходные» (5).

Az igei jelentésváltozást szintaktikai változás kíséri.

«Приставка, меняя лексическое значение глагола, качественно и количественно меняет сочетаемость, является причиной сложных синтаксических изменений всей конструкции» (6).

Az igekötő hatására végbemenő változást a következő módon jelölhetjük:

$$N - V_{intr} \quad \begin{matrix} \text{пеpe-} \\ \text{про-} \\ \text{вы-} \end{matrix} V_{tr} \rightarrow 0.$$

A *пеpe-* igekötő főleg lokális jelentésével hat az igére. A vizsgált igecsoportnál ez a jelentése nem térben, hanem időben, az idő síkján érvényesül.

A *пеpe-* ~ *át, túl* igekötővel preafigált fizikai vagy lelki állapotot, illetve cselekvést jelölő ige egy-egy időszakaszt tölt ki, az igével jelölt állapottal egy-egy időszakaszt küzd le. A preafigált igét tárgyas bővítmény kíséri. Például *перезимовать вторую зиму за полярным кругом; ночь переночевали и уехали; перестоять бурю в порту* (Толковый словарь русского языка под ред. Д. Н. Ушакова).

A preafigált igét kísérő tárgyas bővítmény a névszói eredetű igéknél el is maradhat, ahogyan erre Z. A. ZEMSKAJA utal [7].

Намерение было обернуться до приезда Батюка, переночевать поблизости...

(К. Симонов: Последнее лето)

A *пеpe-* igekötővel preafigált ige tárgyas jellegű akkor is, amikor valamely állapotban való fölényt fejezi ki. E jelentése a beszédet és egyéb szellemi cselekvést kifejező igéknél gyakori. Például *перехитрить, перемудрить, перекричать, переговорить кого-н.*

A tárgyas bővítményt gyakran a «весь» névmás egészíti ki. У него такой голос, что *всех переговорит; перекричать* рассмевшихся детей; *перелаять всех соседей* (Толковый словарь русского языка под ред. Д. Н. Ушакова).

A fenti jelentés a lelki és fizikai állapotot jelölő igéknél gyakran erkölcsi fölény érzetét kelti. *Перетерпеть* много горя; я *перестрадал* всех (Толковый словарь Д. Н. Ушакова). Különösen gyakori ez a jelentésárnyalat a «жить» igével kapcsolatban.

По лицу Кирпичникова видно было, что он тяжело переживает случившееся.

(К. Симонов: Последнее лето)

За эти три месяца я *пережил* острейшее увлечение географией... На несколько минут, удивительно долгих и емких, я уже в яви *переживал очарование* нашей встречи, слушал отзвук ее голоса...

(Ю. Нагибин: Как трудно быть учителем)

Слишком свежа была потеря, которую *пережили* мы все, а Надежда Константиновна — больше других.

(А. Глебов: Правдоха)

Семен убеждается, что жить без колонии он не может и возвращается в нее. Но он мучительно *переживает* свой уход из колонии.

(А. Макаренко: Педагогическая поэма)

И он испытывает такое *чувство*, какое *переживает* солдат, попав после госпиталя не в свою родную часть.

(В. Кожевников)

Нехороший вечер *пережила* я вчера.

(Б. Сергуненков: Настя)

... которого уважал и больно *переживал* его потерю.

(К. Симонов: Последнее лето)

Мы и сами видели как *переживал* Михай утрату рук.

(Е. Носов: Красное вино победы)

Люди не могли наедине, в своих домах, *переживать* эту радость и поэтому...

(Е. Носов: Красное вино победы)

A *pepe-igekötővel* preafigált *ige* ilyenkor szinonim a *vy- és a pro-igekötős* változatokkal.

Emlékezetében mind az, *amit* a háború három éve alatt *átélt* és *átvészelt*, rá volt vezetve a térképekre.

(К. Szimonov: Élők és holtak)

В его пяты *все прожитое* и *пережитое* за три года войны было нанесено на карты.

(К. Симонов: Живые и мертвые)

A *pepe-igekötő* magyar nyelvi megfelelői a fenti jelentésekben túl-, át-, végig- és meg-.

Számított rá, hogy *túléli* a férjét, s félt a támasz nélküli, magányos öregségtől.

(Fekete Gy.: Az orvos halála)

Várjatok csak cimborák, még *benneteket* is *túléllek*.

(E. Kazakevics: Csillag)

Ha *megérem* a háború végét, egy katedra majd csak akad nekem is.

(Dobozy I.: Kedd, szerda, csütörtök)

A könyvei megmaradtak, *átélték* a háborút.

(Fekete Gy.: Az orvos halála)

Она понимала, что скорее всего *переживает* мужа, и боялась на старости лет одинокой...

(Фекете Д.: Смерть врача)

Подождите друзья, еще *vas* *переживу*.

(Э. Казакевич: Звезда)

Если *переживу* войну, может и мне найдется место учителя.

(Добози И.: Вторник, среда, четверг)

Книги ему удалось сохранить, они *пережили* войну.

(Фекете Д.: Смерть врача)

Kiálltuk a tatárjárást, a törököt, az osztrák sógort, atyaisten mi mindent álltunk ki.

(Dobozy I.: Kedd, szerda, csütörtök)

Az a feszingő önbizalom, amely a győztesekéhez hasonló — mintha *valaki túlélni*, felérne egy győzelemmel.

(Fekete Gy.: Az orvos halála)

A *pepe-* igekötő a cselekvés lefolyását módosítja oly módon is, hogy a preafigált igével jelölt cselekvés, állapot, egy másik cselekvést lezár, időben túllép. Például *peremolchart, perележать*.

Mozdulatlan arckifejezéssel *elengedte* a füle mellett ezt a tréfás megjegyzést.

(K. Szimonov: Utolsó nyár)

A határőr-tiszt *megvárta* míg elcsendesedik...

(K. Szimonov: Élők és holtak)

A *pepe-* igekötővel az ige jelölheti a cselekvés vagy állapot egymás utáni fázisokra való kiterjedését is. Például *перебороть всех соперников ~ sorra legyőzi* minden vetélytársát. Ilyenkor a *pepe-* magyar megfelelője általában a végig- igekötő.

Újra *végig* kellett csinálnod azt, amitől elszoktál.

(K. Szimonov: Utolsó nyár)

Mint sok más, természeténél fogva bátor ember, akik a háború első *napjait* a front melletti utak zúrzavarában és vakrémületében *szenvedték át*,...

(K. Szimonov: Élők és holtak)

Мы *пережили* нашествие татаро-монголов, турок, австрийского шеррина — бог ты мой, *чего* только нам пришлось *пережить*.

(Добози И.: Вторник, среда, четверг)

Уверенность в себе, свойственная победителю — словно *пережить кого-то*, равносильно в победе.

(Фекете Д.: Смерть врача)

Он *перемолчал* ее шутку с неподвижным выражением.

(К. Симонов: Последнее лето)

Пограничник *переждал* шум и сказал не повышая голоса.

(К. Симонов: Живые и мертвые)

Снова пришлось *переживать то*, от чего уже отвык.

(К. Симонов: Последнее лето)

Его, как и многих других не трусливых от природы людей, встречавших и *перестрадавших* первые дни войны...

(К. Симонов: Живые и мертвые)

A *про-* igekötő tranzitíváló hatását is nyomon követhetjük az állapotot kifejező igéknél. A *про-* igekötővel preafigált ige által jelölt állapot, cselekvés bizonyos időtartamot tölt ki, bizonyos időtartamon át tart. Például *просидеть, проспать, проголодать* весь день, всю ночь stb. A preafigált ige a határozói értékű bővítményen kívül más, tárgyas bővítményt is felvehet. Például *прожить* молодость, провоевать войну. Ilyen esetben is gyakran kíséri a tárgyat határozói bővítmény is: *прожить* всю жизнь, mert az igei cselekmény vagy állapot tartósságot, teljes befejezettséget jelöl.

После работы я пошел вместе с Мальцевым к нему на квартиру, и мы вместе с ним *просидели* весь вечер и всю ночь.

(А. Платонов: Машинист)

В первый раз увидел Нехлюдов Катюшу: тогда, когда он на третьем курсе университета... *прожил* лето у своих тетюшек.

(Л. Н. Толстой: Воскресение)

Сама я бездарно *прожила* свою женскую жизнь.

(В. Герасимов: Меня нельзя бросить)

Вот кто бы взялся сосчитать сколько он *трон прожил* в тайге за пятьдесят лет...

(А. Беляников: Рысь)

Она *прожила* долгую мизнь и чуть не до последних дней работала в школе.

(Ю. Нагибин: Как трудно быть учителем)

Провоевав большую часть войны минометчиком, Никулин верил в свое оружие...

(К. Симонов: Последнее лето)

И на своей шкуре приобретали боевой опыт не для того, чтобы *просиживать* его в тылу...

(К. Симонов: Живые и метвые)

Боже мой, как чудовишно *прожил* я свою молодость.

(Ю. Нагибин: Машинистка живет на шестом этаже)

Синцов... *проспал* ту ночь в придорожной канаве...

(К. Симонов: Живые и метрвые)

А про- igekötő ezen jelentésének magyar nyelvi megfelelői az *át-, végig-*: про- болеть всю осень átbetegeskedte az ősz; пропьянствовать всю ночь ~ átdorbézolta az egész éjszakát; просидеть полдень ~ félnapot elüldögel stb.

Ezt talán a főhadnagy sem *gondolta végig*...

(Dobozy I.: Kedd, szerda, csütörtök)

Этого, пожалуй, даже его командир ... не *продумал* до конца.

(Добози И.: Вторник, среда, четверг)

А про- igekötővel a cselekvést és állapotot jelölő igék jelenthetik a cselekvés elhibázását, (esetleg szándékos) elmulasztását is.

Csak nem *aludtam át* tüzéségünk *ágyútűzét* és légierőnk *támadását*?

(E. Muhina: Ugrás az ellenséges vonalak mögé)

Неужели я *проспала* *артобстрел* и *налеты* нашей авиации?

(Е. Мухина: Прыжок в тыл врага)

Csak most eszmélt rá, hogy egyvégtében *átaludta az éjszakát*.

(К. Симонov: Élők és holtak)

Он... только теперь понял, что *проспал* *ночь* напролет.

(К. Симонов: Живые и мертвые)

... de olyan sokáig aludt este óta, hogy azt gondoltam, *elkésik* a munkából.

(К. Симонov: Élők és holtak)

... но вы так долго спали со вчерашнего дня, и я подумала, может, вы *работу проспите*...

(К. Симонов: Живые и мертвые)

Magatok vonszoltatok ugye? — kérdezte Szerpilin, *legyűrve* a torkát fojtogató *csomót*, és az ágyú felé intett fejével.

(К. Симонov: Élők és holtak)

На себе, что ли? — спросил Серпилин, *проглотив* *комok* в горле и кивнув на пушку.

(К. Симонов: Живые и мертвые)

... örült, hogy Lvov felhívta, *lenyelte* a tegnapi *pírulát*.

(К. Симонov: Utolsó nyár)

... был доволен, что Львов позвонил ему, сам, *проглотил* *вчерашнюю пилюлю*.

(К. Симонов: Последнее лето)

A miniszter feje elvörösödött, de a bárróra való tekintettel *lenyelte dühét*.
(Déry T.: Felelet)

Лысина министра побагровела, однако из почтения к рабону он счел за лучшее *проглотить злость*.
(Дери Т.: Ответ)

A *вы-* igekötő tranzitíváló hatása a különböző fizikai vagy szellemi cselekvést és állapotot kifejező intranszitiv igéknél érvényesül. A preafigált ige jelöli először a cselekvés eredményességét: *выследить кого-что* kinyomoz valamit; *выстоять* (вытерпеть) что-н. ~ kiáll valamit; másodszer a cselekvés megszűnését, a cselekvéssel való kielégülést: *выспаться* ~ kialussza magát; *выплакать что-н.* ~ kisír valamit; harmadszor a cselekvés elhibázását: *выболтать что-н.* ~ elszólja magát, elkotyog valamit, kikotyog valamit.

A *вы-* igekötő magyar nyelvi megfelelői a *ki-*, *el-*, ritkábban a *meg-*. A preafigált igét ez esetben is tárgyas bővítmény kíséri.

Azért férfi a férfi, azért katona a katona, hogy *tűrjön és elviseljen mindent*, ha úgy kívánja a szükség.
(M. Solohov: Emberi sors)

De az első napokban sokan elviselhetetlennek érezték ezt a súlyt, noha később ők is *elviselték*.
(K. Szimonov: Élők és holtak)

Milyen válluk kellett hogy legyen asszonyainknak és gyermekeinknek, hogy össze ne rogyjanak ilyen súlyos teher alatt. Márpedig nem rogytak össze, *megállták a sarat*.
(M. Solohov: Emberi sors)

A hadsereg nélkülük is *megnyeri a háborút*.
(K. Szimonov: Élők és holtak)

Kezdődik azzal, hogy vállalta az anyja, kihordta, *megszenvedett* érte.
(Fekete Gy.: Az orvos halála)

Még ha csak magam kínlódnék, de mindenkinek nyűg vagyok — *lehelte erőlködve a szavakat* Zajcsikov.
(K. Szimonov: Élők és holtak)
Eridj haza az anyádhoz — mondta Lujza néni, mert már *kisírja a szemét* utánad.
(Déry T.: Felelet)

На то ты и мужчина, на то ты солдат, чтобы *все вытерпеть*, все снести, если к этому нужна по звала.
(М. Шолохов: Судьба человека)

Но в первые дни эта тяжесть многим из них показалась нестерпимой, хотя они же сами потом *вытерпили ее*.

(К. Симонов: Живые и мертвые)
Какие же это плечи нашим женщинам и детишкам надо было иметь, чтобы под такой тяжестью не согнуться. А вот не согнулись. *Выстояли...*

(М. Шолохов: Судьба человека)
Армия *выигрывает войну* и без них.
(К. Симонов: Живые и мертвые)

Начать с того, что мать решила дать ему жизнь, выносила ей, *выстрадала*.

(Фекете Д.: Смерть врача)
Если бы я только сам мучился, а то всех обременаю — Зайчиков с трудом *выдыхал каждое слово*.
(К. Симонов: Живые и мертвые)
Поезжай к матери сынок — вздохнула тётя Луйза —, она небось *все глаза* из-за тебя *выплакала*.

(Дери Т.: Ответ)

A főként lokális jelentésű *om-* igekötő igen sok igéhez kapcsolódik. A fizikai és szellemi cselekvést, állapotot, helybenmaradást jelölő igékhez kötődve, azok jelentését olyanképpen módosítja, hogy a preafigált ige a cselekvés, állapot megszűnését, abbamaradását, befejezését fejezi ki. Időnként kapcsolódik hozzá a cselekvés ered-

ményességére történő utalás is. A kiegészítő, melyet tárgyesetben álló névszó jelöl, kifejezi a bevégzett feladatot, a cselekvésre fordított időt stb. Például отработать трудодни, отстоять дело мира, отслужить срок (Словарь русского языка под ред. Ожегова).

Ты воюешь — пока война. Ты *свое*, можно считать, *отвоевал*, теперь только твоя добрая воля.

(К. Симонов: Последнее лето)

шагай-ка ты домой, ... *ночь без тебя отдержжурю*.

(Е. Яковлев: Взыв)

И стремясь *отстоять* в себе *то привычное*, что хотела поколебать эта женщина, вспомнил...

(К. Симонов: Последнее лето)

Мы *отстоим свободу* и *свое будущее* — вереть в это...

(В. Ажаев: Отпуск между войнами)

Az от- igekötő tranzitív hatású magyar megfelelői: *le-, el-, meg-*. Például отработать пять дней ledolgoz öt napot; отжить что-н. leél valamit stb.

Szóval, *megdolgozta a magáét*, ezt aztán nem lehet letagadni.

(Sánta F.: Húsz óra)

... aztán helyezd megfelelő harci feltételek közé, és *megteszik* a magukét.

(К. Сзимонов: Élők és holtak)

Azonban *feküdtem két hónapig*, és látam, hogy életben maradok.

(К. Сзимонов: Utolsó nyár)

Словом, он *свое отработал*, при этого у него не отнять.

(Шанта Ф.: Двадцать часов)

поставь их потом в нормальные условия боя, и они *свое отработают*.

(К. Симонов: Живые и мертвые)

А потом *отлежал два месяца* и понял: жить отстаюсь.

(К. Симонов: Последнее лето)

Az igekötők tranzitíváló hatása az orosz nyelvben mintegy kétszáz intranzitív igét érint, köztük az előzőekben említett viszonylag csekély számú fizikai vagy szellemi cselekvést, állapotot kifejező igéket. Úgy véljük, a *пе-, про-, вы-, от-* igekötőkkel tranzitívált igék fenti példái is egyértelműen mutatják az igekötőknek az ige jelentését gazdagító-árnyaló szerepét. «Префиксация является одним из ведущих средств расширения глагольной лексики в русском языке. Являясь морфологическим средством внутриглагольного словообразования в одних случаях служит средством глагольного видообразования, в других меняет лексическое значение глагола» [8]. E példák egyben igazolják azt a korábban említett álláspontunkat is, hogy az igekötők tranzitíváló hatása elsősorban azzal a jelentésmódosulással függ össze, amely az alapige jelentésében az igekötők önálló jelentéstartalma következtében végbemegy.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] Бондарко, Л.—В. Буланин, Русский глагол. Л. 1957. Изд-во Просвещение. 157 стр.
- [2] A mai magyar nyelv rendszere I. Bp. 1961. Akadémiai Kiadó 207. p.
- [3] Исаченко, А. В., Грамматический строй русского глагола языка в сопоставлении с словацким. II. Изд-во Словацкой Академии Наук. Братислава, 1960. стр. 352.
- [4] Грамматика русского языка, М. 1960. Изд-во Академии Наук СССР, 412 стр.
- [5] PETE ISTVÁN: Mai orosz nyelv IV. Bp. 1975. Tankönyvkiadó, 166. p.
- [6] Шапацева, М. Х. Сочетаемость приставочных глаголов в современном русском языке. Автореферат кандидатской диссертации. М, 1967. 9 стр.

- [7] Земская, Е. А. Типы одновидовых приставочных глаголов в современном русском языке- Исследования по грамматике русского литературного языка. М., 1955. стр 18.
[8] Шапацева, М. Х. Сочетаемость приставочных глаголов в современном русском языке, Автореферат кандидатской диссертации, М., 1967. 6 стр.

ТРАНЗИТИВНОЕ ВЛИЯНИЕ ПРИСТАВОК У ОТДЕЛЬНЫХ ИНТРАЗИТИВНЫХ ГЛАГОЛОВ

Кочондинэ М. Бекешу

Автор после группировки интразитивных глаголов исследует транзитивное влияние приставок пере-, про-, вы-, от-, у глаголов выражающих физическое или умственное дело, состояние. Кроме примеров, доказывающих транзитивное влияние этих приставок, автор даёт и их соответствующую венгерскую пару. Анализированные примеры доказывают точку зрения автора, что транзитивное влияние приставок связано с тем изменением значения, которое в значении основного глагола происходит благодаря самостоятельному значению приставок.

DIE TRANSITIVIERENDE WIRKUNG DER VERBALPRÄFIXE BEI EINZELNEN INTRANSITIVEN ZEITWÖRTERN IM RUSSISCHEN

Márta Kocsondi-Békési

Nach der Gruppierung der intransitiven Verben untersucht Verfasserin die transitivierende Wirkung der Verbalpräfixe nepe-, npe-, BM- und OT- im Bereich der physikalischen Handeln oder geistige Tätigkeit oder Zustände ausdrückenden Zeitwörter. Als die transitivierende Wirkung dieser Verbalpräfixe demonstrierende Beispiele sind auch die Entsprechenden der ungarischen Sprache angegeben. Auch die analysierten Beispiele bestätigen den Standpunkt der Autorin, dass die transitivierende Wirkung der Verbalpräfixe mit derjenigen Bedeutungswandlung zusammenhängt, welche in der Bedeutung des Grundverbs infolge des selbständigen Bedeutungsinhalts der Verbalpräfixe vor sich geht.

AZ INGRESSZÍV AKCIÓMINŐSÉGŰ OROSZ IGÉK ÉS MAGYAR NYELVI MEGFELELŐIK

KRÉKITS JÓZSEF

A funkcionális szemantikai vizsgálat a szófajok jelentésviszonyaiból indul ki. Az a lényege, hogy a közlés tartalma és a grammatikai megformálás között az összefüggések egész bonyolult szövedékét igyekszik feltárni, s a jelenségeket okaikra visszavezetni.¹ JU. D. APRESZJAN felteszi a kérdést, képes-e a szintaxis, a szövegkörnyezet módosítani, illetve megváltoztatni a szó jelentését. „Erre a kérdésre határozott igennel kell válaszolnunk” — hangsúlyozza az «О давлении синтаксиса на семантику» c. fejezetben.² Állítását A. B. ANYIKINA is megerősíti, mondván, hogy az élő nyelvhasználatban a szövegkörnyezettől, a különböző valenciális mutatóktól függően megváltozhat egy és ugyanazon ige akcióminősége, cselekvésmódja.³ Az igék szövegközpontú vizsgálata a hagyományoktól eltérően, újszerűen veti fel az igék szemantikai osztályozásának, hovatartozásának a kérdését. A szövegkörnyezeti vizsgálat megkérdőjelezi A. V. ISZÁCSENKÓNAK a cselekvésmódokról vallott, a külső formai tényezőknél (előképző, képző) túlzott jelentőséget tulajdonító nézeteit, melyek az igék osztályozásának a kérdésében akarva akaratlan hatottak még az őt bíráló aspektológusokra is.^{4,5} Az ige lexikai és grammatikai jelentésének feltárása közben három dolgot vizsgáltunk: 1. a motiváló alapigét, 2. a motiváló alapige és a prefixum együttes jelentését és 3. az ige szövegkörnyezetét, akcionális értékmutatóit. A homonímia, a szavak többértelműsége is megköveteli az igék kontextusbeli vizsgálatát, amely nélkül jelentéseiket lehetetlen meghatározni, egymástól pontosan elhatárolni.

Cikkemben az ingresszív cselekvésmód és az aspektus kölcsönös viszonyát vizsgálom: Hogyan viselkednek az ingresszív akcióminőségű igék az aspektusok viszonylatában; párnélküliek, defektívek maradnak-e vagy páralkotásra is képesek? Hogyan viselkednek az aspektusok az ingresszív cselekvésmód viszonylatában; milyen szintagmatikai aspektusjelentések valósulhatnak meg az ingresszív igékben?

A két nyelv összevetése során elsősorban arra törekedtünk, hogy a cselekvés jellegében (Aktionsart, mode d'action) megmutatkozó hasonlóságokra, ill. eltérésekre rámutassunk, hogy megvizsgáljuk az ingresszív igék jelentésfunkcióit az orosz és a magyar nyelvben. SIGURD AGRELL az első nyelvész, aki az Aktionsart fogalmát elválasztja az aspektus fogalmától. Nála pontosabban senki sem határozta meg a cselekvésmódot: „Mit dem Ausdrucke Aktionsart bezeichne ich bisher fast gar nicht beachtete Bedeutungsfunktionen der Verbalkomposita (sowie einiger Simplicia und Suffixbildungen), die genauer ausdrücken wie die Handlung vollbracht wird, die Art und Weise ihrer Ausführung markieren.”⁶

1. Az ingresszív akcióminőségű igék az igei cselekvés folyamatba lépésének a momentumát (ingressus, Eintritt) jelölik a maga teljességében. A beszélő figyelme a cselekvés kezdetének egészére irányul. A. BELIC az ingresszív cselekvés perfektív voltát és momentán jellegét hangsúlyozza: „auch hier wird nur ein Moment bezeichnet, der abgeschlossene Moment des Beginnens der Handlung.”⁷ DJURO GRUBOR

a cselekvés kezdeti szakaszát teljes egészésként fogja fel: „Prima pars actionis perfecta est.”⁸ M. A. SELJAKIN az ingresszív cselekvés időbeli határait irányítja a figyelmünket: „die Handlung des Anfangens wurde begonnen und beendet.”⁹ I. G. DOLONYINA az ingresszív igék terminatív jellegére mutat rá: «Если мы будем рассматривать данные глаголы (+ т. глаголы начинательного способа действия) не с точки зрения законченности, а с точки зрения достигнутой предельности, то положение окажется совершенно иным... Рассматривая глаголы заговорить, зашелкать, засвистеть и пр., мы замечаем, что все они в равной мере «стеснены мыслью о пределе». Этот предел заключается в самом приступе к действию, что связано с лексическим значением приставок *за-*, *воз-* и *по-*».¹⁰ Ingresszív akcióminőségről csak akkor beszélhetünk, ha a cselekvés beállása (Eintritt), a kezdeti szakasz lezárása után a cselekvés tovább folytatódik, ha az ige felkelti bennünk a posztdurativitás, ill. a posztfrekventativitás képzetét:

«Колени у неё *задрожали*, свеча *закружилась* во тьме, и она упала прямо на грудь венков. (Л. Немец. Траур. 165.)

2. Az ingresszív akcióminőségű igék cselekvése rendszerint az alany szférájában mozog, és elsősorban adverbális (idő-)viszonyokat fejez ki. Az ingresszív igéket jelentésük és mélydisztribúciójukat képező akcionális ismérvek alapján az ún. *temporativ-terminatív* igék csoportjába soroljuk. A temporativitásra utaló ige-függvények képezik az ingresszív igék mélydisztribúcióját; akcionális értékmutató szerepük van, erős szintagmatikai szemléleti pozícióban nem kapcsolódhatnak a motiváló alapigékhez, más a vegyértékük. A cselekvés hirtelen beállására utalnak a következő fakultatív jellegű determinánsok: вдруг, неожиданно, тотчас же, тут же, сразу, сейчас:

«И *вдруг* коротко засмеялся, крикнув: — Идиот, ты меня принимаешь за еврея? (М. Горький. Жизнь Клима Самгина. *II. 516.)

«Рухнув на пол, он *сразу же* забился в конвульсиях и захрипел.» (Т. Череш. Холодные дни. 443.)

3. A felszíni disztribúcióhoz tartozó módhatározói viszonyokat kifejező ige-függvényeknek nincs akcionális értékmutató szerepük, mert a motiváló alapige mellett is bármikor előfordulhatnak. Rendszerint a cselekvés, ill. a hangadás jellegére, intenzitására utalnak:

«кто-то *истерически* завопил: Господа! В этот роковой час...» (М. Горький. ЖКС. IV. 383.)

«Она засмеялась звонко, «*рассыпчатым смехом*». очень приятным.» (М. Горький. ЖКС. IV. 255.)

4. A *за-* előképzőn kívül ingresszív akcióminőségű igét képezhetünk még *воз-* (*вс-*), *воз-* és *по-* prefixumokkal. A *воз-* prefixummal képzett alakok az ingresszív akcióminőségű igék legterméketlenebb csoportját alkotják. A *воз-* előképzőnek megfelel a magyar *fel* ige-kötő szó szerinti fordítása. Míg a magyar nyelvben a „*fel-*” az egyik leggyakoribb ige-kötő az ingresszív cselekvésmód jelölésére, addig a mai orosz nyelvben ez a prefixum meglehetősen ritkán fordul elő. Az akadémiai nyelvtanokkal^{11,12} ellentétben, melyek az intenzitás jelentésárnyalatát is ráruházzák a hangadást jelentő *воз-* prefixumos ingresszív igékre, ПЕТЕ ISTVÁN így értelmezi a jelentésüket: «Они выражают внезапность наступления действия;»¹³ vagyis a cselekvés váratlan, meglepetésszerű beállását, bekövetkezését jelölik. Az állítás helyességét az alábbi példa is meggyőzően igazolja:

«— Ой, как интересно! — *тихонько вскричала* Дуняша, замедляя шаг, а бари-тон снова запевал: ...» (М. Горький. ЖКС. III. 123.)

Megfigyelésünk szerint a *вз-* (*вс-*) prefixummal képzett ingresszív igék mellett nem állnak a cselekvés váratlan, meglepetésszerű beállására utaló időhatározói ige-függvények, mert ezt a jelentésárnyalatot maga az előképző hordozza magában.

5. A *воз-* és a *но-* prefixumos tárgyas ingresszív igékben az ingresszív jelentésre rezultatív jelentésárnyalat rakódik:

«Ребёнок *полюбил* правду и *возненазидел* ложь инстинктивно. (Писарев. Образованная толпа. IV. 250.)

6. A perfektív igék jelentésfunkcióit vizsgálva, láttuk, hogy az egyes cselekvésmódok között a határok mozgékonyak, hogy a lexikai jelentések (cselekvésmódok) a szituációtól függően gyakran *keverednek* vagy *átcsapnak egymásba*. Egy és ugyanazon *за-* prefixumos ige jelölheti a cselekvés folyamatba lépését, az ingresszív cselekvés „hirtelen lezajló” kezdeti fázisát, melyet követ a posztdurativitás vagy a posztfrekventativitás képzete, és jelölhet szemelfaktív (pillanatnyi, momentán) cselekvést, hirtelen beálló befejezettséget a folytatás képzete nélkül. Ez a két nyelv összevetéséből is kiderül:

«Нетерпеливо *задребезжал* звонок, приглашая в классы.» (М. Горький. ЖКС. I. 66: 63).

— „Most *megszólalt* a csengő, az osztályba hívta a diákokat.”

«Вставая, она задела стол, *задребезжал* абажур лампы.» (М. Горький. ЖКС. III. 235: 238).

— „Miközben felállt, meglökte az asztalt és a lámpaernyő *megzörrent*.”

Bizonyos konstellációkban az állapotot, természeti és biológiai mozgást jelentő alapigékből képzett ingresszív igék kifejleszthetik az állapotváltozás rezultatív jelentését. A temporatív jelentés rezultatív-inchoatív jelentésbe csap át. A «заболеть» igenek például van egy ingresszív és egy inchoatív-rezultatív jelentése. Ingresszív jelentés: megfájdul, fájni kezd. Inchoatív jelentés: megbetegszik. Ebben a jelentésben ige párt alkot a «заболевать» folyamatos igével. A «заболеть=megbetegszik» tehát nem temporatív-terminatív, hanem rezultatív-terminatív ige, amelynek a cselekvése a betegség folyamatából következő minőségi változásra utal, az inchoatív (заболевать) folyamatnak a belső minőségi határát jelöli. A tárgyatlan terminatív (célirányos) jelentésű «заболеть // заболевать» ige képessé válik a cselekvés (állapot) belső folyamatában végbemenő változás rögzítésére:

«—Кажется; я *заболеваю*...» (М. Горький. ЖКС. III. 129: 129).

— „Úgy látszik beteg *vagyok*...”

«*Заболеваю*, чорт возьми! Температура, башка трещит.» (М. Горький. ЖКС. III. 103: 103).

— „Beteg *leszek*, az ördög vinné! Lázam van, zúg a fejem.”

A „beteg vagyok” és a „beteg leszek” a beszélés pillanatával együttthaladó dinamikus változási folyamatot adja vissza, amely saját belső minőségi határa felé halad. A „заболеваю» ige a fenti mondatokban a kommunikáció síkján a múltból a jelenen át a jövő felé haladó konkrét folyamatot jelöl. Ennek a belső fejlődési folyamatnak a betetőzését jelzi a következő mondat igéje, melynek jelentése már a belső minőségi határ elérését, az állapotváltozás eredményét is rögzíti:

«Как-то на зимних каникулах — *заболел* я, *воспаление лёгких подхватил*.»

— „Egyszer *megbetegedtem*, a téli szünetben, *tudőgyulladást kaptam*. (Sánta F.: Husz óra. 74:291)

Mindkét rezultatív ige vonatkozási időpontja egybeesik. A konkrét tényt jelölő igeik cselekvése a jelentől elkülönült aorisztoszi múlt időben ment végbe.

A. V. Iszácsenko a зацвести // зацветать” igét formális okokból kizárja a cselekvésmódokból: Точно так же общее лексическое значение «начала действия» наличествует в глаголах типа замолчать//замолкнуть или зацвести//зацветать, но наличие видовой пары здесь исключает толкования глаголов совершенного вида замолчать и зацвести как совершаемых форм к глаголам «молчать и цвести». ¹⁴ A Hadrovics—Gáldi szerkesztette Magyar—Orosz Szótárban a „virág” címszó alatt a „virágba borul” szókapcsolatot a зацвести igével fordítják:

«Уже зацвели яблони.» — „Már *virágba borultak* az almafák.”

A virágba borulás egy fejlődési folyamat következménye, betetőzése. Az «уже» indikátor is utal rá. Jelen esetben a «за-» prefixumos ige inchoatív választásról van szó. Az alábbi mondatban mindkét за- prefixumos ige inchoatív jelentésű, melyet a magyar szöveg is kitűnően illusztrál:

«Однако и беглого взгляда было достаточно, чтобы заметить, как славно *заселенли* деревья вокруг кладбища, а одна развесистая акация, как ему показалось, *уже зацвела*.»

„De a futó pillantással is felfogta, milyen szépen *kilombosodtak* a fák a temetőszélen, sőt egy szétterülő ernyős lombú akácfa mintha *virágoznék is*.”
(Fekete Gyula. Az orvos halála. 23:127).

N. Sz. AVILOVA ezeket az igerárokat (зацвести//зацветать, заболеть//заболевать, вскипеть//вскипать) az ingresszív akcióminőségű igeik közé sorolja. ¹⁵

Az ingresszív ige (закурить=начать курить) más helyzetekben tárgyassá válva kifejlesztheti a rezultatív-terminatív jelentést (закурить//закуривать сигарету), amikor a temporatív jelentés háttérbe szorul és a cselekvésnek irányt szabó tárgy válik a cselekvés korlátozójává, képessé téve ezáltal az igét a processzualizálódásra, ill. páralkotásra:

«Затем он прятался за рояль, усаживаясь там в кожаное кресло, *закуривал сигарету* и в дыму её глухо звучали его слова: — Ребячество. Шалит барин.» (М. Горький. ЖКС. I. 26.).

Az adverbialis viszonyokat kifejező esetleges bővítményektől függően a determinatív mozgást jelentő igeik kifejezhetnek célirányos vagy nem célirányos cselekvést: идти в школу, де идти по улице. Ingresszív igét csak aterminatív (nem célirányos) jelentésű alapigéből képezhetünk pl.: идти по этой улице → Они пошли по этой улице. Ha a szövegkörnyezet a cselekvés célirányos jellegére utal, akkor a «пойти» ige rezultatív-motív jelentésben párt alkot az «идти» igével. ¹⁶ Pl.: идти в школу → Они пошли в школу.

7. A cselekvésmódok és az aspektusrendszer kölcsönös összefüggésében vizsgálva az ingresszív igeik viselkedését, megállapíthatjuk, hogy azok meghatározott szemantikai okokból mindig párnélküliek maradnak; a belőlük képzett folyamatos igealakok nem képesek processzualizálódni, iteratív cselekvést fejeznek ki. Az Usakov szótár szerint a заговаривать а заговорить igerárja. A заговорить temporatív-terminatív igét az aterminatív jelentésű говорить igéből képeztük. A «заговорить» igéből képzett «заговаривать» ismét aterminatív jelentésű lett, nem képes processzualizálódni; ilyenformán a két ige nem alkothat igerárt:

«Иногда какая-нибудь из женщин *заговаривала* об умершем:...» (Л. Немет. Траур. 166.).

A «заговаривать» ige iteratív jelentéséből kiindulva N. NYEKRASZOV orosz nyelvész arra a következtetésre jutott — állapítja meg D. GRUBOR horvát aspektológus —, hogy a «заговаривать» ige a «за+говаривать» kompozíciójából keletkezett. Szemére veti NYEKRASZOVNAK, hogy nem veszi figyelembe a többi szláv nyelvet, nem hasonlít össze: „Az oroszban könnyebb tévedni ebben a kérdésben, mint a többi szláv nyelvben, mert az oroszban sokkal több egyszerű iteratív ige keletkezett: számunkra magától értetődő, hogy a «заговаривать» a «заговорити»-ből képződött, mert nekünk nincs «говарити» igénk. Ezek az egyszerű iteratív igék az összetett igék hatására jöttek létre; ebből következik, hogy az olyan igealakok, mint a «говаривать» későbbi keletűek, mint a «заговаривать».¹⁷ Nyekraszovhoz hasonló nézeteket vall K. NETTEBERG, aki úgy véli, hogy ha az iteratív igéhez (wypisywać) előképző járul, azzal megszűnik az ige iteratív jellege és olyan akcióminőségű ige válik belőle, amilyenre az előképző determinálja.¹⁸ A. BELIĆ S. KARCEVSKIJHEZ hasonlóan megcáfolja ezeket a nézeteket, mondván: „Es gilt m. E. für die slawischen Sprachen als Regel, dass sie perfektive Verba schaffen, indem sie aus einem einfachen imperfektiven Verbum durch ein Präfix ein Kompositum bilden und dass sie imperfektive Verba schaffen, indem sie aus dem Stamm des perfektiven Verbums einen neuen Stamm durch besondere Ableitungssuffixe bilden.^{19;20} M. L. REMNYEVA az aspektusrendszer kialakulását vizsgálva, arra a helyes következtetésre jut, hogy az egykori *-usa-* utóképző új szavak képzésére szolgált és csak később a XV. században kezdte elveszíteni iteratív jelentését; grammatizálódott és vált az aspektuspár képzésének az eszközévé.²¹ Véleményünk szerint vannak olyan *-usa-*-val képzett igék, amelyek még a mai napig sem képesek szemantikai okokból a processzualitás kifejezésére; jelentésük iteratív marad, mint egykor. Így az *-usa-* kapcsán is beszélhetünk az affixumok homonim viselkedéséről. Ha N. SZ. AVILOVÁRA hallgatnánk, akkor elegendőnek bizonyulnának az aspektuspár-képzésben a formális, külső jegyek, amelyek a grammatikai jelentést a szóképzésnek (tehát a lexikának) rendelik alá.

8. Az előzők során válaszoltunk arra a kérdésre, hogyan viszonyulnak az ingresszív akcióminőségű igék az újrafolyamatosítás kérdéséhez, hogyan befolyásolja a lexikai és nyelvtani jelenségek egymásra gyakorolt kölcsönhatása az aspektuspár-képzés mechanizmusát, mikor marad defektív egy ige és mikor képezhet igepárt. Most azt vizsgáljuk meg, hogyan viselkednek az aspektusok az ingresszív cselekvésmód viszonylatában, milyen szintagmatikai aspektusjelentések realizálódhatnak az ingresszív igékben, melyek az ingresszív cselekvésmódra jellemző legtipikusabb, leggyakoribb szintagmatikai grammatikai jelentéspotíciók.

a) Az ingresszív igékben a cselekvés teljessége, totalitása legtöbbször a *konkrét-tényközlés szemléleti pozíciójának* aorisztoszi jelentésében valósul meg. Az aorisztoszi jelentésű ingresszív igék rendszerint időben lokalizált, egymásra következő cselekvések láncolatában helyezkednek el a beszélés pillanatától elkülönülten, informatív nyelvi síkon:

«Старичок с медалью заволовался, суетливо закрыл окно, задернул занавеску, а усатый спросил гулко: — В чем дело?» (М. Горький. ЖКС. II. 462). A múltban végbement cselekvések láncolatszerű egymásutánisága az oroszban rendszerint kötelezővé teszi a befejezett szemléletű ige használatát; a magyar nyelvben az igei cselekvések egymásra következője egyszerű tö- vagy utóképzős igével is rögzíthető. A következő mondatban az „int” tőigét és az „ordít” mozzanatos képzős igét múlt időben ingresszív akcióminőségű igével adja vissza a fordító:

„Egy asszony *lépett ki* a szélső házból, *tétován intett*, mögöttem valaki rekedten *ordította*: ne rá, föléje!”
(Dobozy I. Kedd, szerda, csütörtök. 133:511)

«Из крайней избы *вышла* женщина и нерешительно *замахала* нам руками. Кто-то за моей спиной хрипло *закричал*: Зачем в неё, вверх надо!»

Ha ugyanebben a példában az állítmányokat a történeti múltból a történeti jelenbe transzponáljuk, akkor az orosz ingresszív ige a magyar ígéhez hasonlóan fog viselkedni:

Egy asszony *lép ki* a szélső házból, *tétován int*, mögöttem valaki rekedten *ordítja*: ne rá, föléje!

Из крайней избы *выходит* женщина и нерешительно *машет* нам руками. Кто-то за моей спиной хрипло *кричит*: Зачем в неё, вверх надо!

Az orosz nyelvben a folyamatos alak szemléleti jelentése a történeti jelenben neutralizálódik: képessé válik arra, hogy a markírozott befejezett igealak funkcióit is betöltse anélkül, hogy feladná azt a sajátos vonását, hogy a cselekvést duratív formában megjelenítse, szemléletessé téve ezáltal a múltban végbement eseményeket.²² A magyar nyelv vonatkozásában ez elmondható nemcsak a történeti jelen, hanem a történeti múlt időről is. Az egymásutánosság, az egymásra következő (GYOMLAY GYULÁ-nál: rákövetkezés²³) megfelel annak a perfektív jelentésfunkciónak, melyet E. KOSCHMIEDER „Eintritt”-nek, bekövetkezésnek nevez; ellentéte a „Währen”, a folyamat, folyamatban levés, amely az egyidőben végbemenő cselekvésekre jellemző.²⁴ E. KOSCHMIEDERnek ezen nézeteit S.-G. ANDERSSON fejleszti tovább, aki szerint az „Eintritt”, a bekövetkezés mindig feltételezi a cselekvés határának az elérését, a cselekvés totalitását.²⁵ Szituative, a szövegkörnyezettől (tehát külső tényezőktől) függően az aterminatív jelentésű pusztá ige is betölthet (az oroszban a történeti jelen, a magyar nyelvben mind a történeti jelen, mind a történeti múlt síkján) perfektív jelentésfunkciót.

b) Az ingresszív ígének a konkrét-tényközlés szemléleti pozíciójában lehet perfektum-jelentése is, amely elsősorban a kommunikatív nyelvi síkon nyilvánul meg, de kifejezésre juthat az információ síkján, sőt N. SZ. POSZPELOV szerint a két nyelvi sík határán is.²⁶

1. Kommunikatív nyelvi síkon:

«С величайшим удовольствием приду и очень вас благодарю за то, что вы меня *полюбили*.» (Ф. Достоевский. Идиот. 16.)

2. Az információ síkján:

«Старообрядцы *зашевелились*.» (М. Горький, ЖКС. III. 222: 225).

— „Nagyon *mozgolódnak* az óhitűek.”

A múltban folyamatba lépett cselekvés még a mai napig is tart. A jelentől nem elkülöníthető perfektum-jelentésű ingresszív cselekvések jelen idejű egyszerű igealakokkal is fordíthatók magyar nyelvre.

3. A két nyelvi sík határán:

«Не надо? Почему не надо? С Ирмой играл, а со мной не хочешь? Из горящих глаз Жофи *закапали* слёзы. — Я ещё маленький, ... (Л. Немет. Траур 90.)

A «часто» lexikai függvény befejezett igéhez általában nem kapcsolódhat. Ritka kivételt képeznek a multiplikatív alapigékből (дышать, стучать) származtatott ingresszív igék, melyek mellett a *часто* igefüggvény a *konkrét-tényközlés pozíciójában* a perfektív cselekvés beállása utáni posztfrekventatív szakasz hangsúlyozására szolgál:

«Жена и в самом деле разволновалась, *задышала часто*, ноздри у неё раздувались; она слушала мужа с сомнением покачивая головой.» (Д. Фекете. Смерть врача. 145. Перевод Е. Малыхиной.)

«Эстер подавила стон боли и горечи; она не проронила ни слова, только каблучки её *застучали чаще*.» (Л. Немет. Эстер Эгетё. 277. Перевод Е. Ворониной.)

Amíg a magyar nyelvben az információ síkján a praesens historicum, praesens scenicum és a tudósító jelen idő kifejezhető mind folyamatos, mind befejezett jelentésű igével, az oroszban ritka kivételtől eltekintve csak folyamatos igével. A ritka kivételt az ingresszív és a szemelfaktív akcióminőségű igék képezik, melyek „egyszerű jövő idejű” igealakokkal a «как» vagy «да как» szócskák kíséretében a történeti jelen síkján kifejezhetnek időben lokalizált *konkrét tényeket*. Az egyszerű jövő idejű igealakok ilyenkor a múltban végbement cselekvések váratlan, meglepetésszerű, hirtelen beállásának expresszív megjelenítésére szolgálnak:

«Тут он как *вскочит* да как *заорёт* — „Erre ő *felugrik* dühösen: — Te — *ordítja* a Vicispánra.” (Tersánszky J. J. Egy kéziköcsi története. 278:48).

c) Mint láttuk, az ingresszív akcióminőségű igék rendszerint egyszeri, időben lokalizált, monotemporális cselekvést jelölnek. Ritka esetben, például *szemléltető-általánosító szintagmatikai szemléleti jelentésben* kifejezhetnek helyérték nélküli (ohne Zeitstellenwert) politemporális cselekvéseket is. A befejezett jövő idejű igealakok egy adott konkrét szituációt rögzítenek. Csak a szövegösszefüggés utal a cselekvés általános, ismétlődő jellegére. A váltakozó, egymásra következő perfektív cselekvések a konkrétság látszatát keltve szemléletessé teszik az ismétlődő szituációt:

«Говорила она **редко**, скупое; скажет — „... ritkán beszélt és akkor is fukarkodott a два-три слова и надолго **замолчит**, szavakkal. Кét-három szó után *elhallgatott* глядя в угол.» (М. Горький. ЖКС. I. és a sarok felé tekingetett.” 26: 23).

A helyérték (Zeitstellenwert) nélküli, időben nem lokalizált perfektív jelentésű magyar igékben neutralizálódik a perfektív jelentés.

d) Összegező (szummatív) szintagmatikai szemléleti pozícióban nem fordulnak elő ingresszív igék.

9. Az összevetés során például a *za-* prefixumnak megfelelő magyar igekötők aránya hozzávetőlegesen így alakult: *fel-*: 60%, *meg-*: 24%, *el-*: 16%. Nem érthetünk egyet J. SOLTÉSZ KATALINNAK azon megállapításával, mely szerint a *fel-* igekötő szemben a *meg-* és az *el-* igekötőkkel, melyek a cselekvés kezdeti mozzanatát lezárják (perfektív jelentésük van), a „kezdeti szakasznak is a legkezdetét emeli ki”, tehát imperfektív jelentésű.²⁷ Véleményünk szerint szemléletünkben a kiemeléssel a kezdeti szakaszt már elválasztottuk a cselekvés posztduratív részétől, amelynek képzete el is maradhat, ha az ige szemelfaktív jelentésű. Bármilyen rövid is ez a szakasz, nem rövidebb a „felcsillan”, mint az általa is perfektív jelentésűnek tartott „megcsillan” igében. Tudatunk nézőpontja a cselekvés kezdeti fázisára esik, arra összpontosul, kon-

centrálódik. Az egyetlen momentumra koncentrált hirtelen bekövetkezett cselekvést teljesnek, egésznek fogjuk fel. A *fel-* igekötős igék cselekvése a szövegkörnyezettől függetlenül, lexematikusan is eléri a maga belső határát. Az ingresszív *fel-* igekötő perfektiváló funkcióját húzzák alá a számtalan fordításban tapasztalható pontos megfelelések:

«кот-то истерически *завопил*». (М. — „valaki eszelősen *feljajdult*.”
Горький. ЖКС. III. 383: 403)

«и вдруг сам боднул Шанику паль- — „s most Sanyi melléhez nyomta az öreg-
цем в грудь, отчего тот восторженно уjját, hogy az kéjesen *fölsivített*.” (Né-
заизжсал.» meth László. Gyász. 583:42).

Nyomatékos mondatban az igekötő az ige után áll:

«Где-то вблизи *зазвучал* рояль с та- — „Valahol a közelben olyan erővel *zendült*
кой силой, что Самгин вздрогнул...» *fel* egy zongora, hogy Szamgin összeréz-
(М. Горький. ЖКС. II. 79:78) zent...”

I. A *fel-* igekötővel képzett ingresszív igéket orosz nyelvre mindig perfektív kezdő igével fordítják. *Fel-* igekötős ekvivalenst képezhetünk:

1. -dul, -dül kezdőképzős aterminatív alapigékből:
заплакать = *feljajdul*, зазвучать = *felzendül*
2. Mozzanatos -*it* képzővel ellátott aterminatív alapigével (nem termékeny):
завизжать = *fölsívít*, зареветь = *felordít*
3. Aterminatív jelentésű tőigével:
заплакать = *fölsír*, засмеяться = *felnevet*, закричать = *felkiált*.
4. Denominális képzővel rendelkező alapigékkel:
закраснеть = *felvöröslik*

II. *Meg-* igekötővel képezhetünk perfektív jelentésű magyar ekvivalenst:

1. kezdőképzős aterminatív alapigével:
зашуметь = *megzördül*, заскрежетать = *megcsikordul*
2. mozzanatos képzős aterminatív alapigével:
зазвенеть = *megcsörren*
3. denominális képzővel ellátott alapigével:
заговорить = *megszólal*

JEAN PERROT J. SOLTÉSZ KATALINnal ellentétben a *meg-* igekötővel képzett kezdő igéket elvileg megfosztja perfektív jelentésüktől, valójában szinte önmagát cáfolva eljut a perfektivitás általános jelentésének a megfogalmazásához: „Tekintve, hogy a puszta ige már maga is tartalmazza a megkezdődés képzetét, a „megkezdődés megkezdődésének” hangsúlyozása a *meg-* igekötő révén annyit jelent, hogy a folyamatot mint cselekedetet mutatjuk be, szemben a puszta igével, amely annak evolutív jellegét jelzi. Ilyen módon megint csak azzal a típussal kerülünk össze, amelyre a cselekedet és a cselekvés ellentéte a jellemző, s nem a perfektív típussal, mint SOLTÉSZ K. felfogja.”²⁸ Az ÉKSz által megadott jelentés (cselekedet = végrehajtott cselekvés) nincs ellentmondásban azzal a meghatározással, amely megtalálható JEAN PERROT dolgozatának első fejezetében: „A cselekvés meghatározatlan, nincsenek világos határai, időtartama többé-kevésbé tartós; a cselekedet jellegénél fogva egyénített, jól körülhatárolt.”²⁹ A cselekvés totalitása mindig feltételezi a cselekvés körülhatároltságát, a kétoldali határok jelenlétét.

III. El- igekötővel képezhetünk perfektív jelentésű magyar ekvivalenst:

1. kezdőképzős alapigével: *зареметь* = eldördül
2. -odik, -edik visszaható igeképzővel: *запустить* = elszomorodik
3. tárgyragos visszaható névmással kombinálva tőigéből:
заплакать = elsírja magát

IV. Az orosz ingresszív ige fordítható még:

1. tartós értelmű képzővel ellátott egyszerű igével:
«завизжал» = „visongott”
2. kezdőképzős egyszerű igével: «зашевелились» = „mozgolódnak”
3. tőigével: «засмеялся» = „nevetett”.

Az orosz ingresszív igt — mint láttuk — gyakran fordítják (a perfektív jelentésű ekvivalens megléte ellenére) egyszerű igével és megfordítva:

«Это настолько сильно задело его, — „Ez annyira megviselte a gyereket, hogy что придя домой, он ткнулся головой hazaérve az anya ölébe borult és keserve- в колена матери и зарыдал.» (M. sen sirt.”

Горький. ЖКС. I. 43: 40)

«Густо замычала корова, звякнуло — „Tehén bögött, veder csörömpölt, harang ведро, загудел вдали колокол — de- szólt odakint — kezdődött a falu szokásos ревенский день начался.» köznapja.”

(Fekete Gy.: Az orvos halála. 122:182).

A „kezdődik” ige mintegy összefoglalja a nap kezdeti szakaszában végbemenő paralel eseményeket és azok „folyamatos” (Währen) jellegére utal. A pusztá kezdő ige nem a cselekvés folyamatba lépését (Eintritt), hanem a napszak kezdődésének a folyamata- tát rögzíti. Már említettük, hogy az orosz nyelvben az egy időpontra vonatkoztat- ható eseményeket nemcsak a folyamatos, hanem a befejezett temporatív-terminatív igék is vissza tudják adni. Mindkét mondatban a cselekvések vonatkozási időpontja egybeesik. Az egyidőben végbemenő eseményeket a magyar nyelv ebben a mondat- ban folyamatos jelentésű pusztá igékkel adja vissza, az orosz pedig befejezett szem- léletű igealakokkal.

V. Analitikus formával: a kezd igével és a pusztá ige főnévi igenevével: «зако- пал» = „ásni kezdett”

VI. Egyéb lexikai eszközökkel, pl. szókapcsolattal:

«заплясал» = „táncra perdült”, «запел» = „nótára zendített”

A vizsgálódás során felvetődött bennünk, miért fordítják magyarra a befejezett szemléletű igéket olyan gyakran egyszerű pusztá igével és megfordítva? Véleményünk szerint ez elsősorban a két nyelv rendszerében és szemléletében meglevő különbségek- kel magyarázható:

1. Az orosz nyelv fejlett aspektus-rendszerrel rendelkezik. A rezultatív-termina- tív akcióminőségű igék kifejlesztették igepárjukat: ugyanazt a cselekvést képesek a maga „teljességében” és „nem teljességében” is megjeleníteni. A befejezett szemléletű igék három nagy szemantikai csoportjából (1. rezultatív-terminatív, 2. kvantitatív- terminatív, 3. temporatív-terminatív) a rezultatív-terminatív igék alkotják a legmaga- sabb absztrakciót: a cselekvés teljessége bennük valósul meg a legtökéletesebben. Az aterminatív alapigékből képzett temporatív-terminatív igék képezik a legala- csonyabb absztrakciót: jelentésben ezek a befejezett igék állnak legközelebb a folya- matos igékhez. A temporatív-terminatív igék jelentésében a folyamat (durativitás vagy frekventativitás) képzeje állandóan jelen van. Az ingresszív igékben a cselekvés

folyamatának a képzete követi a cselekvés beállását, bekövetkezését. Az egresszív igékben (отгремень) ennek pontosan az ellenkezője játszódik le: a folyamat képzete megelőzi a cselekvés befejező szakaszát. A korlátozott-tartós cselekvést jelentő igék (просидеть, посидеть) esetében magát a duratív ill. frekventatív cselekvést korlátozzuk időben; nem a cselekvés mennyiségi vagy minőségi határait vonjuk meg, hanem a tartós vagy huzamos cselekvés idejének a határait. A cselekvés folyamata ezek szerint minden a terminatív igéből képzett temporatív-terminatív igében valamilyen formában jelen van; de ez a jelenlét másodrendű szerepet játszik, előtérbe a cselekvés *ideje* kerül. (zeitliche Begrenztheit). A cselekvés *ideje* és nem a cselekvés absztrahálódik: az ingresszív igék jelentésében a cselekvés folyamatba lépésének, bekövetkezésének a momentuma áll figyelmünk központjában, a cselekvés utófolyamata, poszturatív szakasza, (pars secunda) tudatunkban háttérbe szorul. Magyarra fordításnál (szemléleti, stilisztikai és képzésbeli okokból) a cselekvés folyamatának a képzete előtérbe kerülhet az időabsztrakcióval, a folyamatba lépés jelentésével szemben.

2. Az orosz aterminatív jelentésű alapigék nagy többsége *за-*, *вз-* és *но-* prefixumokkal kifejlesztette az ingresszív jelentést. A magyar nyelvben viszont jóval kevesebb perfektív jelentésű ingresszív ige van, mint az oroszban. A legtöbb magyar ekvivalenst a mondást, hangadást, az optikailag érzékelhető jelenségeket, mozgást, pszichikai állapotot, érzelmi megnyilvánulásokat kifejező aterminatív alapigékből képezik a *fel-*, *meg-* és az *el-* igekötők segítségével. Az orosz nyelvben a magyar igéktől eltérően a fentiekben felsorolt szemantikai igeosztályokon kívül ingresszív igét képezhetünk még: létezést és állapotot, természeti és biológiai mozgást, élettevékenységet, helyzetváltoztatást, egyhelyben végzett mozgást, fizikai ráhatást, tevést és technikai foglalkozást, akarati és értelmi életet és tevékenységet jelentő aterminatív alapigékből.

3. A magyar nyelv nem szereti az igekötő-halmazt, gyakran folyamodik stilisztikai okokból is a puszta ige használatához: „A megszokott igekötő elhagyása... növeli a szó hatásosságát”.³⁰ Az egyszerű és az igekötős igék váltakozása hatásosabbá, dinamikusabbá és szemléletesebbé teszi a leírást, elbeszélést.

Irodalom

¹ A. В. Бондарко. Грамматическая категория и контекст. — Изд. «Наука» Л. 1971. стр. 12.

² Ю. Д. Апресян. Экспериментальное исследование семантики русского глагола. Изд. — «Наука» 1967. стр. 29.

³ А. Б. Аникина. Сочетаемость глаголов совершенного и несовершенного вида с наречиями и другими лексическими единицами, характеризующими способ действия. — Фил. Науки. 1964. № 3. стр. 166.

⁴ A. V. ISAČENKO. Die russische Sprache der Gegenwart. Teil I. Formenlehre. — Halle. 1962. S. 386.

⁵ А. В. Бондарко, Л. Л. Буланин. Русский глагол. — Изд. «Просвещение». Л. 1967. стр. 12.

⁶ S. AGRELL. Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitworte. — Lund. 1908. S. 78.

⁷ A. BELIĆ. Zur slawischen Aktionsart. — Streitberg, Festgabe. Leipzig. 1924. S. 2.

⁸ Д. Грубор. Аспектна значења. — Загреб. 1953. Рад 293, Рад 295. стр. 172.

⁹ M. A. SCHELJAKIN. Der Gebrauch der Aspekt- und Tempusformen des Indikativs in der russischen Sprache. — Fremdsprachenunterricht. 1969/3. S. 108.

¹⁰ И. Г. Долонина. Взаимоотношение категорий предельности и вида в русском языке. — Черновицы. 1952. стр. 13.

* A továbbiakban rövidítve: Жизнь Клима Самгина ЖКС.

¹¹ Грамматика современного русского литературного языка. — Изд. Наука. М. 1970. стр. 256.

- ¹² Грамматика русского языка. I. — М. 1953. стр. 580.
- ¹³ PÉTE ISTVÁN. Mai orosz nyelv. IV. Kézirat. Tankönyvkiadó. Budapest. 1957. 169. o.
- ¹⁴ А. В. Исаченко. Грамматический строй русского языка... — Братислава. 1960. стр. 228.
- ¹⁵ Грамматика современного русского литературного языка. — М. 1970. стр. 347.
- ¹⁶ Ю. С. Маслов. Вид и лексическое значение в русском языке. — Известия Акад. Наук 1948. М—Л. стр. 309.
- ¹⁷ Д. Грубор. Там же. стр. 189.
- ¹⁸ Кристина Неттеберг. Способы действия, представленные в обоих видах и только в огном. Сб: Вопросы глагольного вида. М. 1962. стр. 66.
- ¹⁹ А. BELIĆ. Уо. 4. о.
- ²⁰ Сергей Карцевский. Из книги: «Система русского глагола.» Сб: Вопросы глагольного вида. М. 1962. стр. 221.
- ²¹ М. Л. Ремнева. К истории глагольного вида в русском языке. Фил. Науки. 1967. № 6. стр. 63.
- ²² M. A. SCHELJAKIN, H. SCHEGEL. Der Gebrauch des russischen Verbalaspekts. — Potsdam. 1970. S. 154.
- ²³ GYOMLAY GYULA. Az úgynyezett igeidők elméletéhez. (Második közlemény) NyK. Budapest. 1907. 233. o.
- ²⁴ E. KOSCHMIEDER. Durchkreuzungen von Aspekt- und Tempussystem im Präsens. — Zeitschrift für slawische Philologie. 1930. Leipzig. S. 343, 347.
- ²⁵ S.-G. ANDERSSON. Aktionsart im Deutschen. Eine Untersuchung unter Vergleich mit dem russischen Aspektsystem. I. Uppsala. 1972. S. 193, 196.
- ²⁶ Н. С. Поспелов. О двух рядах грамматических значений глагольных форм времени в современном русском языке. — ВЯ. 1966. № 2. стр. 26.
- ²⁷ J. SOLTÉSZ KATALIN. Az ősi magyar igeekötők. — Akadémiai Kiadó. 1959. 135. o.
- ²⁸ JEAN PERROT. Adalékok a meg- igeekötő funkciójának vizsgálatához a mai magyar nyelvben. — NyÉ. 1966. 52. sz. 39. o.
- ²⁹ Уо. 11. о.
- ³⁰ A magyar stílusztika útja — Gondolat kiadó. Budapest. 1961. 453. o.

РУССКИЕ ГЛАГОЛЫ ИНГРЕССИВНОГО СПОСОБА ДЕЙСТВИЯ И ИХ ВЕНГЕРСКИЕ ЭКВИВАЛЕНТЫ

Й. Крекич

В статье нам пришлось установить, как относятся глаголы начинательного способа действия к видовой системе, к вопросу образования видовых пар (к явлению дефективности) собственно ингессивных глаголов, которые в силу своего значения не способны образовать видовые пары. Нам ещё предстояло рассмотреть, какие грамматические (частные видовые) значения проявляются в группировке глаголов ингессивного способа действия с приставками за-, по-, и вз-, т. е. в каких синтагматических позициях осуществляется инвариантное грамматическое значение целостности в начинательных глаголах.

При изучении начинательных глаголов базой для сопоставления внутренних закономерностей русского и венгерского языков послужила нам функционально-семантическая категория аспектуальности, охватывающая не только глубинную, но и поверхностную семантику, т. е. не только грамматические, но и лексические и синтаксические компоненты видов.

DIE RUSSISCHEN ZEITWÖRTER MIT INGRESSIVER AKTIONSQUALITÄT UND IHRE UNGARISCHSPRACHIGEN ENTSPRECHENDEN

József Kréki

Im vorliegenden Artikel wird das Wechselverhältnis der ingressiven Handlungsweise und des Aspekts untersucht: Wie verhalten sich die ingressiven aktionswertigen Verben in Relation zum Aspekt? Bleiben sie unpaar, defektiv oder sind sie auch einer Paarbildung fähig? Wie verhalten

sich die Aspekte hinsichtlich der ingressiven Handlungsweise? Was für syntagmatische Aspektbe-deutungen können sich in den ingressiven Zeitwörtern verwirklichen?

Die Vergleichstellung der beiden Sprachen geschah auf Grund der funktionell-semanticen Kategorie der Aspektualität, die nicht identisch mit der grammatischen Kategorie des Aspektes ist, weil diese nicht nur die Tiefensemantik, die invarianten Bedeutungen des Aspektes, sondern auch die Oberflächensemantik, die lexischen und syntaktischen Komponenten der Aspekte beinhaltet.

Bei der vergleichenden Untersuchung wurde vor allem der Hinweis auf die im Charakter der Handlungen aufscheinenden Analogien bzw. Abweichungen angestrebt.

A PÁLYAKEZDŐ DÉRY LÍRÁJA

(1920—1924)

OLTYÁN BÉLA

DÉRY TIBOR, bécsi emigrációja második évében már kötetes költő (Ló, búza, ember. Bécs, 1922), de Kassák az itt megjelenő Má-ban még mindig nem közli verseit. Ennek pontos indokát nehéz körvonalazni. Talán nem is alkotásainak Kassák szerinti gyengesége, hanem az ekkori Kassák-programtól való részleges eltérése az ok.

KASSÁK úgy látja, hogy a munkásság forradalma azért bukott el, mert az osztály szellemileg nem volt eléggé érett, művelt a hatalom birtoklására, s jövőbeni szellemi „előnevelése” még hosszú ideig tarthat, ezért lemond a forradalmat hívó-idéző mágikus képek vetítéséről. S ha nem is veszi át soha egyénivé gyúrás nélkül az izmusok hatását, s ha maga is az avantgardot alkotó egyéniségek közé tartozik, ekkori versei karakterében erős dadaista jelleg uralkodik.

Déry alkotásaiban viszont, minden csalódása ellenére, ekkor is fel-felvillannak egy eljövendő (eljöheto) forradalom látomásai. Igaz: poetikailag, líra-történetileg e Kassákhoz való viszonyításban bizonyos elkészttség is mutatkozik Déry részéről. Sok versében Kassák 1918—19-ben írt műveinek alaphangulatát éli újra, pl. a Mint a plakátoszlop c. alkotásában is, melynek reménytelenségből, csüggedésből felszárított dacos akarása mintha Kassák „hirdetőoszlop”-ával rémelne. Emberileg, alkotáslélektanilag azonban mindez jól jellemzi Déry sokrétű belső magatartását; s szemléleti, eszmei jellegüket tekintve pillanatnyilag több megőrzött hitet és érzelmi forradalmiságot árulnak el.

A plakátoszlophoz kiáltva így szól:

... — Tépd le

bősz kényszerzubbonyát a száraz törvényeknek s vastag
vattával bélelt álmaidból törj ki
és dülj el ferdén utcák süvítő
gépházának fellázadt roncsa! — magas homlokodra
lenyúlva tereimből hadd írjam föl öles betűkkel
és égő transzparenszel a szabadság hangos
dicséretét és vérvörös reklámjait
hadd fessek fel zúgva az örök forradalomnak

A lázadás hangjának gyökerei sok ágból táplálkoznak. A társadalmi forradalom óhaja az „örök” jelzővel elmosódottabbá tett eszmeiséggel, s pantheisztikus dinamizmussal párosul, mely úgy véli megvalósíthatónak szabadító célját, hogy mindent mozgósít a gépies pályára kényszerítő törvények ellen:

„Szabadíts fel tavasz! nagyon nyomorultak vagyunk!

...

másszanak partra a hajók és csattoga a házak
szálljanak az égnek vad tarantella táncban:
hogy megszabaduljunk gonosz kísérteteinktől!

...
indulhassunk a kenyér meghódítására és egyszerűen és komolyan
köszönthessük, tavasz! diadalmas csodáidat”

Plakát a tavaszhoz

E kettősség: a tavasz képzetköreinek forradalomra utaló hangulata, illetve a társadalmi megújulás vágyának a nyiló természet képeivel való érzékeltetése nem új keletű az irodalomban. A kérdés csak az, mely pólus dominál, mily irányba fut a kibontás hangsúlya. A Ló, búza, ember darabjainak többségében az expresszionizmus általános humanizmusának hangjai, tárgy kavargásai, a természet és élet biológikus-szférái zendülnek meg; a pezsdítő élet-mámorokat hívja (Május, 1921), illetve a tétlen várakozás, a csend, a közöny üveges dermedtségét akarja széttörölni (A csúnyaság dicsérete).

E türelmetlenség, szociális érzékenységének, társadalmi látásának félreérthetlenebb jeleit is műveibe sűríti. Akkor is, ha e szolidaritás-jegyek esetenként egy-egy látomás irreális-jelképes rendszerében merülnek fel:

... a Minehaha csobog (a világ legnagyobb hajója)
és Caruso piros labdákkal teniszezik a fedélzeten,
de alul meztelenül dolgoznak a fűtők,
gyomruk égési seb, foguk kihullt a gőzben.

Az ámokfutó

Az Éjjel a parkban c. nagylélegzetű alkotásban a „szürreális” képzetasszociációk s a realitás elemei már többlépcsős rétegződéssel építik a művet. Ebben az indítás szituációja, a keret konkrét, majd a látomásban felvillantott személyi viszonyulás motívum-rendszere utal ismét vissza valóságos összefüggésekre, Dérynek egy adott társadalmi szerkezetben történő állásfoglalására. Olyképpen, hogy az alkotó szférák határai átsugárzóan fonódnak, mosódnak egybe.

De: ha a magyar emigráció, a Ma szélsőséges, dadaisztikus műveihez mérve Déry versei a történelmiség reálisabb példáit is testesítik meg, más oldalról, kötete Egészének társadalmisága, Komját Aladárék konkrétabb történelmi látású, plasztikusabb eszmeiségű ábrázolásaival összevetve, túlságosan elvontnak minősíthető. „*Vadaskert fekszik mellettünk, melyből kitörhet az örület / és gyors lábbal agyontipor és kevély agancsára tűzi fel életünket*” — írja a „Barátom nálam aludt”-ban, — de a félelmetes megsejtés, amit a fasizmus jövőbeni szerepének megérzésével is azonosíthatnánk, egy szubjektív érvényű magánvallomás sorai közt rejtezik, s homályos szimbolikájú sugallatának igazi mivoltáról legfeljebb maga a költő mondhatna véglegeset. S általában: a legtöbb helyt, csak egy-egy sor, kapcsolat, a polgári életforma tárgyai-, környezete-, és relikviáinak futólagos érintése utal a bírált és támadott társadalmi szerkezetre.

Erőteljesebb valóság-léggör tapad azon műveihez, (e vonásaival ismét az 1921—22-es Kassák-i ars poetikával polemizálva) melyekben mindennapi viszonylatának, személyes kapcsolatainak önéletrajzi jellegű élményfedezete izzik fel, vagy melyekben a tárgyszerű, objektív látást pusztán a hagyományos metaforabokrokkal felgyújtó módszer érvényesül (Barátom nálam aludt; Feleségem; Nő a Kartnerstrassén).

Déry maga úgy látja, hogy egy-egy verse Kassák „dadaista humorának az ihletében született” (Ítélet nincs. Bp. 1969. 568. l.), s ez kétségtelenül igaz, de inkább az 1926—27-beli „üvegfejű borbély” ciklusra érvényes. 1922-ben a meghatározó expreszcionista-futurista jellegen kívül a dadaizmusnak inkább a szürrealizmusba hajló elemei érvényesülnek. Olyan típusú asszociációi, melyek kapcsán pl. ILLYÉS GYULA

éppen TRISTAN TZARA igazi, de sokszor tudatosan rejtett költői vénáját bizonyítja. (Írók írókról. Bp. 1970. 560—561. l.) Az 1923-ban publikált Tzara vers egyetlen dadogás helyett finom, sejtelmes hangulatával tűnik ki:

Megtérnek a halászok a vizek csillagaival
kenyeret nyújtanak az éhezőknek
nyakláncot a vakok nyakába
ezen az órán még akár a rézmetszeteken olyan borús az idő
a királyok kimennek a parkba
a szolgák a vadászkutyákat fürdetik
kesztyűt húz a fény...
— gyerünk fogjunk szentjánosbogarat
zárjuk dobozba őket
— gyerünk le a patakhöz
csináljunk korsót égetett agyagból
— gyerünk boldog ölelkezésre
a forráshoz gyerünk...

Törés csak a miniatűr s összefüggő képességek között nyílik, s önmagukban létező, s „értelmes” dolgok kerülnek váratlan összefüggésbe.

A hasonló típusnál Déry egy-egy verse annival „dadaistább”, hogy az önmagukban létező, reális dolgok laza, s „irreális” kapcsolású rendszerébe egy-egy fogalmi jelentésében érthető, de természete szerint fantasztikus történésű (s mint példánkban tapasztalható) felgyorsult időritmusú képességeket illeszt:

Saint Tropezben kiszálltam
a tenger sósan úszott a levegőben,
alulról süttött rá a nap.
Olyan szép volt az idő, hogy még a nyulak sem féltek az emberektől
s az öregurak énekeltek,
a dróttalan távírók piros szavakat küldtek a felhők alatt,
virágok kinyíltak, becsukódtak,
újra kinyíltak,
friss csecsemők ültek a forró homokban
és gyorsan nőttek a fényben —

Az ámokfutó

Más verseiben (pl. a Koldus befejező részében) a „dadaista szürrealizmus” egy elégikusabb változata jelenik meg.

Kérdés: a meditáló szomorúságba hajló halk szürrealizmus hogyan jelenhet meg a dinamikus expresszionizmus szomszédságában?

A zártabb, magányosan írói életforma, a személyiség és világ közé oly válaszfalakat tömörít, melyeken csak a harsányabb hang ígér áthatolást. De a költőnek ismételten rá kell ébrednie, hogy e „lírikusi akció” önmagában kevés a világ emberhez való szelídítésére. E megsejtéseket a meddő kísérletek levert hangulatai kísérik. *Az expresszív dinamika s a bánat-tónusok tehát egy tőről fakadnak*, nem ellentétteként, hanem egymás kiegészítéseként jelennek meg. (Az azonos forrás felszíni gyűrűzését tekintve, a húszas években egy fokozatos arányeltolódás mutatkozik. Kezdetben a himnikus expresszivitás, majd egyre inkább a rezignáltabb, illetve groteszt törésű hang szövegei tűnnek jellemzőbbnek.)

A Ló, búza, ember (s az 1921—24 között írt, e kötetben nem szereplő más) versei összetett fény- és árnyjátékkal vetítik e folyamatot, Déry akkori belső hangula-

tainak a letörtség s a fellobbanó alkotóerő közt hullámzó játékát. Egy 1922 elején Babbitshoz írt levelében olvasható: „*Förtelmes volna ma a világ, ha az ember nem tudna saját magába menekülni tőle.*” (Vallomások a Nyugatról, Bp. 1971. 19. l.), s e sorok lírai visszhangja, a rossz közérzet borús szélfutamai minduntalan fel-felzúgnak kötetében is:

Sínek mentén
a vonat kupéján becsap a füst!
Árva vagyok
Mint a reklámtáblák
az erdőszélen:
süt a nap és fekete korom
száll betűmre.

Az ámokfutó

nem lengetem már homlokom a tó édes vizében;
megtörtetem s egyedül vagyok: a halak nem fogadják el kenyereimet
Az asztalos

Az idézetek ismétlődő, azonos címeiből az is kiderül: ugyanezen versek fekete égboltján szökkennek fel a magabízó, tettvágytól duzzadó, s forradalmas szavak csattanó villámai is. — „*mivégre küzdeni epileptikus istenekkel / és érni kalászmódra és füttyszóra halni minnek?*” — kérdi rezignáltan, hogy máshol (a „füttyszó”-motívum érces zengéssel jelentkezve) tárt mellel kiáltja a világnak: „... *micsoda madarak lázadnak bennem! / fütyülünk erősen, rohamozunk a szélben...*” (Barátom nálam aludt; Madarak).

Felvetődhet a gondolat, hogy az érzelmi ellentétpárok példái nem hatástalanítják, semlegesítik-e egymást, hogy végül is: e változó előjelű hangulati kicsapódások egészének van e határozott karaktere, minősíthető jellege. Fontos kérdés, mert egy adott korszak lírájának közérdekűségét nemcsak az dönti el, hogy mennyire sokrétűen és árnyaltan vetíti az egyén szubjektív pszichológiai rezzenéseit, hanem főleg az, hogy mennyire képes egyben nagyobb csoportok (réteg, osztály, nemzedék, nemzet) uralkodó, tipikus életérzését, szemléletét is exponálni.

Az emigrációs körülmények között teljesértékű, „totális”-szemhatárú líráról akkor beszélhetnénk, ha egy életmű, az egyén mindennapjainak legárnyaltabb rezzenéseitől, az egyes rétegekre jellemző s változatos érzelmi minőségektől kezdve a forradalom megívásának akarását (esetleg a célravezető lépések jelzését) is anyagába olvasztaná, természetesen, az esztétikai minőség átgúró, kiválasztó és sűrítő közegeiben.

Egy ilyen líra megalkotására ekkor szemléletileg leginkább a kommunista írók lennének alkalmasak (s talán a legközelebb is kerülnek ez „ideálhoz”); a művészi erő és tehetség Kassákot predesztinálná erre. Csakhogy: az előbbieknél a társadalmi cél sokszor egyoldalú hangoztatása, a helyenkénti, művészi áttétel nélküli jelszószerűség, vagy a szűkítő tendenciájú proletkultus szellem tördeli a teljességet; Kassák groteszk lírai fintorai, dadaisztikus fricskái viszont a polgári rendszert pillanatnyilag szükségszerűnek látó s azt átmenetileg elfogadó réteg elkeseredett alaphangulatát vetítik. Így, egyhangúsága, „értelem nélkülsége” ellenére bizonyos mértékig „tipikussá” válik. Kassák a megütött hang komor és messzehangzó zengése érdekében tartja ekkor feleslegesnek, zavarónak a „leíró”, „élmény”-verseket. E tipikusság azonban, mivel egyetlen elemére, a kiábrándultságra utal, általánosabb érvénye mellett egyben szűkítő tendenciájú is.

Kivételes tehetsége és művészi érzéke persze „A ló meghal a madarak kirepülnek”-ben áttör az öncsonkító ars poetika tilalom-fáin, a realisztikus élmény, emlék, látomás, és expresszív nyelv, hitelesség és absztrakció olyan magas szintű egységet teremtvé meg, mely őt nemcsak az emigrációs, hanem az egész magyar avantgard líra utolérhetetlen mesterévé avatja. Életérzés és szemlélet szempontjából azonban — bár itt az aktivitás és konstruktivitás szelleme munkál — ez is a fenti körben mozog.

Déry lírájának szinte minden irányba kinyúló hajszaálgökörei. Hajtásait táplálják a mindennapi élet élmény-impulzusai, s elérnek a lázadás, s forradalom akarásának nyugtalan tájaira is. Versei meghatározó rétegeiben azonban nála is a rossz közérzet hangulatai munkálnak. S azt kell mondanunk: ha versei nem is visszhangozzák oly koncentrált monotonáival az „útítárs”, a radikális értelmiségiek hangos döbbenetét, mint a huszas évek elején Kassák dadaisztikus versei, ha hajlékonyabban idomulnak is a személyiség belső hullámozásához, írójuk mindennapjainak rezzenéseire, s ha rejtettebben s részlegesen is, esetenként mégis visszakanyarodnak a Kassák-i életérzés vonalába, s a magányos humanista értelmiségi bizonytalan közérzetét is tipizálják. (Erre rezonálhat Kassák, mikor 1923-tól helyet ad a Má-ban Déry verseinek.)

A forradalmak vörös színének felvillanó reflex-fényei („vörös diadalt” keres; „vörös tulipánszívét” menti; a dróttalan távirók „piros szavakat” küldenek. Éjjel a parkban; Az ámokfutó), a többször ismétlődő, rohamra szólító agitatív szavai („Előre, előre megindult fák...”; „üvölt a düllelt hegy / ... előre, előre!”; „előre ló, búza, nap! / ez a rohanás / gondolat holdak fölött vezet”. Tornyok közt; Tó, hús és nap; Május, 1922), a kiábrándulás elleni küzdelme szívósságát tükrözik, de az emigrációs évek hálójába foggott remény vergődései, mindezt rapszódikussággal, a végletek közti ugrások belső disszonanciáival telítik.

A megfogalmazásokban jelentkező forradalmiság, s a valóságos hétköznapiakban a politikai küzdelmekről visszahúzódó magatartás kettőssége, az előbbi hiteles etikai fedezete ellenére, a kiábrándultság bélyegét mélyíti. Annál is inkább, mert e forradalmiság megjelenítésének módja, az igenlő impulzusok nyelvi elemei közé szőtt negatív hangulatú szavak érzelem-törő jégfuvallatai (mely szerint még az említett, ujjongó lendületű rohamozás is „véres fejű” madarakkal zúdul előre; a lázadás lobogói *feketén* lengenek stb.), a szándék diadalmasan fel-felszárnyaló íve ellenére, teret nyitnak a valóságtól elidegenítő tényezőknek is. S mindenekelőtt: (miként a világot félelmetes, gépies működésű szerkezetnek láttató Keresztmetszet példázza) az átvilágíthatóság csökkentebb fokai, a fel-feltűnő homályos szimbolika, a helyenkénti bonyolult, zsúfolt felépítés tanúsága mutat a világ rendje-, megfoghatósága-, s értelmezhetőségébe való hit bizonytalan voltára. A költő helyenként úgy mond le a közös kód, a megfejthető szimbólumok nyelvéről, hogy közben érezni: valamiféle rendszer és jelkulcs azért létezik, hogy a magányos, elszakított szubjektum tudatának belső logikája szerint is lennie kell magyarázatnak. Mindez azt jelzi, hogy a költő tudatosan vállalja a részbeni szakadást verse és olvasói között, mert ebben is csak a tapasztalata szerinti általános emberi atomizálódás egyik formája valósul meg.

A „Ma” égővében

A sokat ölelő igény áttetszőbb képletté való redukálódását (magányérzésének illetve a világ egyes jelenségeihez, barátaihoz, szeretteihez való ragaszkodásának) „tisztá” típusokban való kikristályosodását az 1923—24-ben közzé tett, Ma-beli verseiben figyelhetjük meg közelebbről. Szerkezetileg s a képi kifejezés vonalán egyaránt.

A két szerkezeti típus: a kötetlenül, expresszíven áradó (A gyújtogatók; Az ámok-futó), illetve a tömörebb felépítésű, plasztikusabb gerincű verstest (Nő a Kärtnerstrassén) már a Ló, búza, ember-ben is jól elkülöníthető. Méginkább felismerhető az eltérés a Keresztmetszet, s a Feleségem vagy az előbbi s a Ma 1923. május 1-i számában megjelent Mama Oroszország összehasonlítása segítségével:

Oroszországban süt a nap
ölében tartja gyerekeit, táncolnak és meghalnak
a föld alatt sem hülnek ki, vörösen izzanak
este a harangokról csillagok himbálnak és hullajtják magvaikat
a könnyekbe, a könnyekbe, a folyókba!
a lepkék is földből vannak a lassú szél alatt
ha az állatok szaladnak, üveg cseng és itt minden homlok vérzik, oly erősen
és édesen, mint a szülő Mária
a gyilkosok megcsókolják a földet és éjszaka tiszta fenyők alatt imádkoznak;
te kedves anya te! hosszúszerű virágok nőnek szájából
és számtalan csecseden galambok ülnek
tedd szivemre kezeckédet, meghalok
föltted süt a nap.

E versben (pl. a Keresztmetszethez viszonyítva) nemcsak a verstest tömörségére kell figyelniünk. Az is fontos, hogy az előbbi szabálytalanabb, gáttalanabb formák a bizonytalan, váltakozó s ellentétes érzelem-egységeket, az elvontabb forradalmi ujjongásokat, az alakatlan bánatokat hordozzák; az összefogott, áttekinthető keret a konkrétabb, tárgyyszerűbb mondanivaló, a személyes ismerőseihez, mindennapi élményeihez való kapcsolata —, vagy a magányérzés egyértelműen vállalt, koncentrált kifejezésének eseteihez kapcsolódik (a Ma említett számában közölt hat verse — az idézetten kívül még: a Hófalú; Férfi, Csárdás, de a Tél s a Szintétikus tömeg is —, az utóbbi körbe tartozik).

A két típus (mely között természetszerűleg számtalan fedés, átmenet, „egymásba-játszás” van) kifejező közlő tulajdonságában, nyelvi apparátusában furcsa, paradoxnak látszó eltérő képletet mutat.

A Keresztmetszet-ben a részelemek, a sorok, kapcsolatok, fogalmak, mondatok tűnnek értelmezhetőnek, s a kisebb gondolat- és képegyégeket összekötő viszonyítás hiányos, ugrásos, az absztrahált módjának, okának logikája, az Egész jelentése marad homályban. Nemcsak fogalmi, gondolati értelemben (hisz „izmusos” versek esetében pusztán ebből a szempontból vizsgálni megközelítően sem igazságos, s egészen mást kérnénk számon, mint amit a költő ígér és nyújtani szándékozik). Nem érezzük mindig az „érzelmi logika” minőségének meghatározhatóságát, a „hangulati egység” azonos természetű asszociációkat vonzó kohézióját, forrasztó erejét sem.

A Mama Oroszország (és társai) esetében fordított a helyzet. A részelemek mutatkoznak feloldhatatlannak, s a hagyományos metaforaszabályok alapján esetenként hiába kérnénk számon a hasonló-hasonlított magyarázó összefüggését. Mert mire is vonatkozik pontosan pl. az a kép, mely szerint „a lepkék is földből vannak a lassú szél alatt”, vagy: „hosszúszerű virágok nőnek szájadból”. Nem lenne nehéz persze hitelesnek látszó „magyarázatokat” felsorolni s mondhatnánk: az előző arra utalhat, hogy a forradalom győzelmének Oroszországában még a felszínükön könnyednek, játékosnak látszó jelenségek is súlyos, étellel teljes, komoly és „földszagú” töltést nyernek; s a hosszúszerű virágok azt jelképezik, hogy minden ami ott születik, amit az ország nyújt, az szép, kedves, esztétikus stb. De nem hiszem, hogy

bármely ilyen jellegű azonosítás és metaforakeresés maradéktalanul meggyőző lenne.

E versek esetében nincs is szükség ilyesmire. Képparátusuk, bár tárgyiasító s önálló életre kelő, a vers egészében félreérthetetlen gondolati, érzelmi, hangulati egységet teremt. Nemcsak a hagyományos metaforáktól, hanem a szimbólumoktól, is eltérő módon. Az egyes képelemek nem egy vizuálisan is megidézhető, monumentálisra növesztett, szimbólummá sűrűsödött kép-egység következetes létrehozását szolgálják (mint pl. Tóth Árpád óriásit lépő „Új Istene” esetében), hanem a szóelemek hangulati értékének összességével idézik meg tárgyukat. Félreérthetetlenül, abból adódóan, hogy az író is pontosan tudja mire vonatkoztatja az intenzív érzelm-fókusz vonzotta képeket. Vagy éppen az esetben talán már nem is helyes képről beszélni csak az egész vers viszonylatában.

E példában alapvetően segít a fogalmi-nyelvi értelemben orientáló cím is, s a helyszínen konkrét megjelölése az indításnál. Az atmoszférát viszont már a szívét kondító-szorító szavak, képzetek: a harangokban himbáló, magjait hullató csillagok, a lassú szél alatt szálló világ, a könny, a vér, izzás, az éjszaka, s a vers elején és a zároakkordjaként felszikkasztó napfény; a tánc, halál, folyók és fenyők (élet és jelenség-pólusokat képviselő alapszavak) asszociatív köreinek egymással perló, ugyanakkor egymást is sugározató, felzendítő képzetkörei teremtik meg. S az író érzelmi azonosulása: a hatalmas föld lélegzetvétele után sóvárgó nosztalgia, s a kollektív-ívelés koszorújába fogott magányröptű gyötrődés, hullás ellenpontosító feszültsége.

Oroszországnak, mint a gyerekeit ölében tartó anyának megjelenítésében persze kétségtelenül ott élnek a szimbolikus ábrázolás emlékei is. Az „anya” képzet azonban inkább a szó fogalmi értékéhez tapadó érzelmi légkörével, mintsem látvány-körvonalával hat. A vers vizuális rétege mégse erőtlen s távolról sem egyedül a szavak (a színeket, hangokat, tapintás-érzékléseket élet-hangulatokat vetítő nyelvi kapcsolatok) elmosódott körvonalú atmoszféradvara hatékony. Csak „szemléltető” síkja más természetű: a költői vágyképet megtestesítő tárgy és jelenségsorok, (látomás-egységek) gazdag egymásmellettsége, egymásra épülése rajzolódik ki plasztikusan. Elkülönítve ezzel a típust az expresszionista líra anyagtalan himnikusságának nem eléggé érces lávafolyamatától is, ahol a nagybetűs és világba kiáltott „Én” hozsannája zeng be mindent. S bár e tárgyiasabb verstest „dolgai” belülről, egy érzelmi állapot anyagba, testbe öltözése kedvéért kerülnek a műbe, s egy szubjektívebb alkotómodor szülőttei, a világ objektivitásának szerkezetét, s a költő és világ kapcsolatának meghatározott minőségét is magukba ötvözik.

E mű annak az általános érdeklődésnek egyik megnyilatkozása, mely a nyugati értelmiség egy részének figyelmét az oroszországi események felé fordította. Volt egy periódus — a 20-as évek közepéig —, mikor ezen értelmiség a kezdeti gazdasági nehézségek, problémáit a távolból nem érezte, s csak a megvalósult „orosz csoda”, a mítikussá növesztett forradalom eszméjének pátosza ihletett:

„A vers — emlékszik vissza Déry a keletkezésére —, mint sok más, abban az időben keletkezett versem, felfokozott hevületben, majdnem, mondhatnám: az állandósított ihlet állapotában jött létre; egy olyan ihlet állapotában, amely akkor, a tizenhetes forradalmak idején, valamennyiünket megérintett. Mi akkor többé-kevésbé kommunisták vagy legalábbis radikális baloldaliak voltunk; valamennyien nagybetűs Eszményünket próbáltuk felfedezni mindabban, ami akkor Oroszországban történt. Nagyon messziről fedeztük fel. Nagyon nagy távolságban az eseményektől.” (Fodor Ilona: Déry Tibor ifjúságáról; Párizsról. Kortárs, 1974. 10. sz. 1562—1563. l.)

Az oldottabb, melegebb, érzelmdúsabb tónus tárgyasítottabb megjelenítései máshol is félreérthetetlen szemlélet- s érzelm-kategóriákat tükröznek. A költészet adakozó, gyógyító, erőt adó szerepét, a költő áldozatvállaló, humanista gesztusát pl. ilyenformán: „*mi tüzet ettünk és kinn hiába hideg / a hold, ha fűtött templomokat hordok tenyeremen, jöjjetek hozzám, szeljetek / a kenyérből, a hó majd eláll és a háború is*” (Hófalu); a meghatott gyöngédséget pedig: „*Küldjünk köréje bronzgalambokat, szálljanak mosolyára és roppant / sikolyokkal táncolják el a búzatáncot!*” (Feleségem).

De — mint jeleztük — viszonylag légritka emberi és társadalmi kapcsolatainak gyenge mágneses tere nem tudja kizárólagosan lekötni, s az élet nyugtalanító kaotikusságának benyomásait nem sikerül intenzív, állandó és totális kapcsolódással áttörnie. S így, a belső harmóniák megteremtésére egy ellenkező előjelű kitörés, a hideg tiszta, elhatárolt absztrakció világába való menekülés látszik járhatóbbnak. Akárcsak Mondrian és Malevics esetében, akik a valóság számukra megfoghatatlan kavargásából a tiszta geometriai formák higgadtságához menekülnek, ahol Malevics szerint:

„Minden lépésre jobban eltűnnek a tárgyi világ körvonalai és végül az objektív fogalmak világa — »mindaz, amit szerettünk és amiben éltünk« — teljesen láthatatlan lesz.

Nincsenek többé »a valóság képei«, nincsenek többé eszményi ábrázolások, nincs más, csak pusztaság!

Ez a pusztaság azonban telítve van a nem-objektív szenzibilitás szellemével, mely mindent áthat.”

„A nem — objektív szabadság elragadtatása... a pusztaságba készített, oda, ahol nem létezik más valóság, csak az érzékenysége és így a szenzibilitás lett életem egyetlen tartalma.” (Szuprematizmus. Magyarul: Mario De Micheli: Az avantgardizmus, Bp. 1965. 488—489. l. Ford.: Szabó György).

Az absztraktok egyes csoportjainak programjában azonban (szuprematizmus; a „De Stijl”-köre) éppen ez az érzékenység nem tud megnyilvánulni, mert a redukció s az absztrakt világba való eszmény-, megnyugvás- és új harmóniakeresés, a mozgás, a szubjektum érzelmi szenvedélyeinek visszafogására is készíteti őket. Számúzik a lendületes, hajlított vonalakat, a hangulati eltéréseket rejtő árnyalatokat, s egy merev, rácsozott szerkesztés, egy mozdulatlan dermedt éteri világ mellett kötnek ki.

Déry absztrakt művi terében viszont a mozgás dinamikája munkál. S szubjektumának érzékenysége sokszínű ritmussal (valóságos és képzelt alakok gazdagságával) ölt testet. S a „mimetikus”, realista tükrözéstől való elfordulása nem a valóság tényleges súlyának, elsődlegességének szubjektív idealista megkérdőjelezéséből ered (mint pl. Malevicsnél), hanem legyőzése lehetetlenségének dacos, elkeseredett tudatából.

E belső feszítettségéből adódóan egyes verseiben (Tél; Szintétikus tömeg; Hófalu) nem is a szürrealizmus ismert, fél-álom, fél-éber állapotára emlékeztető, ködszerű képek váltakoznak. Az elemeket inkább a konstruktivitás racionálisabb tudatosságá illeszti, s a vers vizuális rétegében az aktív látomás plasztikus metszetei villognak. Többdimenziósan: mint egy éber állapotban ténylegesen élénk bukkánó jelenségsor esetében.

De mit keresnek akkor e látomásban a valószerűtlen lények, határok? Egy új abszolútum létrehozásának szándéka szüli őket. A már meglevő világ mellé csak úgy emelhet egy új, sohasem látott tartományt, ha alakjai is különös, sajátos lények, egyedül az ő teremtményei. E törekvésben az izmusok ars poetikai hatásán kívül egy alapvető alkotáslélektani törvényszerűség is érvényesül. Az ifjúság túlradó erőinek ambícióinak idején, mikor a lélekben még több a tűz, lendület mint a tény-

leges élmények, tapasztalatok megformálásra váró súlya, az alkotó sokszor hajlamosabb az önkifejezésre, belső lázai, tudattartalmi kivetítésére, mint a világ kialakult arányainak megfigyelésre s ennek tükrözésére. Alkotókedve könnyen csap éteri szárnyalásokba, himnikus ritmusokba, vagy fantasztikus látomásokba. S különösen hatásos és meghökkentő, ha mindezt fegyelmezetten, feszes kontúrba vonva valósítja meg.

E „teremtett világ” objektivitásának képzetét Dérynél fokozza, hogy a fikciót tekintve mindez nem egy költő látomásaként jelenik meg, hanem a lírikustól függetlenedett, önálló birodalomként, mellyel a költő cselekvő viszonyba kerül. A lírai alaphelyzet, pillanat, epikus keretet, folyamatot teremt: a költő belép és eltűnik a képből, megszólítja alakjait, „feloldozást” vár vagy ígér.

Műveinek egy csoportja — ha képzőművészeti példához hasonlítjuk — Larionov és Goncsarov Delaunay-ihlette képeinek világához hasonlítható leginkább, ahol ragyogó fény biztosítja a kristályos szerkezetek és színek áttetsző villogását. Dérynél: *a felfénylő üvegházakban szintetikus tömeg él*, mely az áttetsző csillogásban, üveg-falaik mögül *„látja egymás meztelen mellét és imádságát”*; *„üvegből és napból”* — szőtt kezek tárulnak szét; rezdüléseik *„világosak mint a kristály”*; *„mozdulatlan fénytömbökről”* kitárt karú halottak röppennek; a *„tengerben villanyhal világít / .... páfrányfonalak nőnek a térben és rezegve kötik össze a keménytengelyű / holdakat”*; a tó fölött *„a fény és a szél megdermed mint egy tükör”*, de fenn a *szikrázó havasok fölött / mint A kéthangú kiáltás Dirójának szellemképe / egy „üvegfigura” járja vad táncát*

árnyéktalan mozdulatokkal
üvegmellében hullámszik a tenger a köszigetek körül
és a kialudt gyökerek felfakadnak.

Alatta:

minden áll,
minden kék és a levegőbe néz
arra a táncra, melyről a hangok súlyosan esnek le
mint a megfagyott madárhullák
hó közé

Tél

E figurák, mint elátkozott királyok vagy nép-szabadító próféták, halántékukon és kezükben valami jobbnak a zálogát, a hó és a nap, a víz és a tűz (az élet és forradalom) páros alap-elemeit, a szomj-oltás és szívfellobbantás fáklyáját hozzák. Tiszta, nemes szándékkal, de elátkozottan, légiesen, hidegen, élet-felkavaró, tényleges akcióra képtelen elvarázsoltságban (Tél; Szintetikus tömeg).

A költő tulajdonképpen nem érzi jól magát teremtményeinek jégvilágában, de hiába menekülne, s hiába kiált fel kétségbeesetten: *„Üvegfigura! ... / megfulladok a sikságon, ha nem szakítod fel homlokomat, nem fűsz földszagot / mögéje”* (Tél). Végül maga is az üvegsíkok, üveg-úr foglya lesz, mint e versvilág egyik végetes és tiszta (1924-ben írt) megfogalmazásában vallja: *„Egyedül vagyok / este egy nagy üvegsíkon szaladok, olyan hideg van körülöttem... lábam alatt üveg és az üveg alatt üveg és fehér vihar homlokon körül...”* (Üvegsík).

Az idézett versekből kiderül: Déry motívumrendszere, ötletei, megoldásai nem mutatnak korlátlan határú lírai leleményre. Költői világa, fantáziája nem túlzottan változatos, de amit megvalósít az plasztikus, szuggesztív. Az ellentét-párookra épülő képi rendszer dinamikája jól követi az érzések ritmusát, s ha ismétlődnek, vissza is térnek a hasonló megfogalmazások, friss, erőteljes hatásúak maradnak. S mindenütt felfedezhetjük a zártásgból való kitörés jeleit.

Súlyos élet- és élménytartalmakat, hangulati atmoszférát sugárzó szavak, kis kép-egységek ékelődnek még az összszugallatukban elvont világot jelenítő művekbe is, s e képvilágon belül, a pusztaság, sivárság képzeteivel a keménység, ridegség fogalmaival (*jég, kő, üveg, halál, dermedt kék terek* stb.) mindenütt az élet, a termékenység ritmusai perelnek: a szívben hordott búzaszem, *tej, csók, vörös izzás, föld, ének* képzetköreinek forró emberi szigetei. S a tánc, újra és újra a tánc motívumai. A Ma 1923. május 1-i számában közölt hat vers közül négyben tűnnek fel ily képek (Hófalú, Csárdás, Tél, Mama Oroszország), s az életet alakító, a dolgokat igazgatni tudó kéz és tenyér motívumai, mely mind a hatban megjelenik. (A közlés sorrendjében: „...*miért nem fogod meg a kezemet?*”; „*templomokat hordok tenyeremen*”; „*tenyérrel elválasztotta a higanyt a rádiumtól*”; „*jobbjaiban a vizet, balban a tüzet tartja*”; „*tedd szivemre kezecskédet*”; „*tenyerünkön színes agyagszobrok*”).

Mint láttuk persze változó súllyal és arányban, sokszor elhalványulva és átengedve a teret az ürelválasztó, hideg metszeteinek, de valahogy, valamiképp, távoli sóhaj, és vágy képében egy-két esetet kivéve mindig jelenlevőn. Jelezve, hogy az író, ha el-elszökken a szorító valóság acélpántjai elől, *s ha vezérszólamként a szorongás variációi szólnak is, mindig sóvárogva néz vissza az Ember meleg fuwallatú Anteusz-földjére.*

ЛИРИКА МОЛОДОГО ДЭРИ

(1920—1924)

Б. Олтян

В начале 1920 годов в литературе венгерской эмиграции можно найти много разных групп, тенденций, оттенков. Для венгерского круга «Ма» писателей вокруг Кашшака напр. характерны разочарованность, отказ от революции и крайние методы авангарда. А группа писателей вокруг А. Комяты (газета *Egység*) представляет марксистскую идеологию; хотя временами в языке выступают тенденции пролеткульта, авангарда.

Лирика Тибора Дэри того времени особое место занимает между этими крайними полюсами. В сравнении с Кашшаком для него характерно более конкретная общественность, в области понятий более единые языковые формы, а сопоставляя с пластическими идеологическими изображениями писателей круга Комяты А., кажется абстрактным. Однако, «среднее» положение его поэзии не означает статичность. Именно поэтому при оценке его произведения нужно принимать во внимание направление его движения, и кроме данных моментов и его перспективу.

DIE LYRIK DES TIBOR DÉRY AM BEGINN SEINER LAUFBAHN

Béla Oltyán

1920—1924

Anfang der 20-er Jahre sind in der Literatur der ungarischen Emigration vielerlei Gruppen, Tendenzen und Abstufungen zu finden. Für den Wiener Ungarn-Zirkel von Kassák u. a. sind z. B. Desillusion, resignierende Hoffnungslosigkeit in Verbindung mit der Revolution und die extremen Avantgarde-Mittel charakteristisch. Die Gruppe Aladár Komját's (die Zeitung *Einheit*) wiederum vertritt — obzwar fallweise mit Proletenkult, einengenden Tendenzen und der Avantgarde-Sprache — die marxistische idealistische Anschauung.

Die Lyrik des Tibor Déry nimmt zu dieser Zeit im Zwischengebiet dieser extremen Pole eine Sonderstellung ein. Verglichen mit Kassák ist sie gekennzeichnet durch eine konkretere Gesellschaftlichkeit, während sie im Vergleich zu den plastischeren ideellen Darstellungen der Gruppe Aladár Komját's abstrakt erscheint. Diese „zwischenständige“ Situation seiner Dichtung bedeutet aber keine Statik. Bei ihrer Beurteilung muss daher auch die Richtung seiner Bewegung, zusammen mit den gegebenen Augenblicken auch die Perspektive berücksichtigt werden.

A NÉMET NYELVTANÍTÁS NÉHÁNY KÉRDÉSE A TERMÉSZETTUDOMÁNYOS SZAKSZÖVEGEK MEGÉRTÉSE ÉS FORDÍTÁSA SZEMPONTJÁBÓL

DR. SÓVÁGÓ MÁRIA

I.

Korunk egyik legszembeütőbb tulajdonsága, hogy a világban rendkívül gyors tudományos-technikai fejlődés megy végbe. Ennek a fejlődésnek az eredményei mindjobban behatolnak az életbe és az életkörülmények megváltozásához vezetnek. Ez a változás épp úgy érezhető a művelődéspolitikában, mint a pedagógiai gyakorlatban.

Ugyanakkor növekedőben van a tudományos kutatás, a tudományos munka becsülete. A tudományos kutatáshoz nélkülözhetetlen legalább egy idegen nyelv ismerete, hogy a kutatást végző megközelítően jól informált legyen a külföldön folyó kutatásokról, az elért felfedezésekről és eredményekről.

Viszont a fentebb említett megváltozott életkörülmények, a fesztettebb ritmusú életvitel miatt szinte alig van idő arra, hogy egy idegen nyelvet mind nyelvtanilag, mind lexikailag alaposan megtanuljanak, hanem csak azokat a tapasztalatok által igazolt legfontosabb lexikai és nyelvtani ismereteket sajátíthatják el, amelyekkel a külföldi szakirodalmat figyelemmel lehet követni. Ezzel a kijelentéssel nem szeretnénk abba a hibába esni, amely ma oly erősen elharapózott: „tanuljunk könnyen, gyorsan”, mert ennek a módszernek az eredménye sem kétséges: el is felejtjük a tanultakat könnyen, gyorsan. Mint ahogy minden tudás megszerzéséhez, valamely készség elsajátításához idő, adott esetben hosszú idő szükséges, úgy érvényes ez a nyelvtanulásra is. Időt kell szánni egy nyelv elsajátítására, nem is keveset, de ennek az időnek a mennyisége különböző a leendő nyelvtanár, illetve a leendő tudományos vagy technikai szakember esetében.

Az az anyag, amelyet a leendő nyelvtanárnak kell elsajátítania, lényegesen több. Egy nyelvszakosnak tökéletesen, maradéktalanul kell ismernie az illető nyelv rendszert, nyelvtanát, sőt a nyelv történetét is, hogy tanítványait jól tudja tanítani. De ez még nem elég, egy nyelvtanárnak az illető nyelvet tökéletesen értenie és folyékonyan, helyesen beszélnie is kell. Viszont nem tartozik tanulmányai körébe az egyes tudományágak, valamint a gyakorlati szakmák szóincse. Akinek erre szüksége van — technikai, tudományos szakemberek — az megengedheti magának, hogy a nyelvtannak a mindennapi életben elhanyagolható fejezeteit ne tanulja meg. Nehéz kérdés azonban megmondani, hogy melyek ezek az elhanyagolható részek.

E dolgozat célkitűzése az, hogy megkísérelje összegyűjteni a német nyelvnek azokat a kevésbé fontos, ritkábban előforduló nyelvtani jelenségeit, amelyek ismerete nélkül is, csak a felismerés szintjén levő tudásával is a nem-nyelvszakos, pl. biológus képes német szakirodalmat olvasni, és ha érdekli valamely rész, akkor azt le is tudja egyedül fordítani.

Még mielőtt tárgyunk kifejtésébe kezdenénk, szeretnénk hangsúlyozni, hogy meggyőződésünk szerint az volna az ideális, ha a nem-szakos tanuló (és ez nem életkori meghatározás), igyekeznék „mindent” megtanulni a nyelvtanból és törekedni a

mindnagyobb szókinszre. De erre nagyon keveseknek van ideje és módja, ezért a körülmények kényszerítik a tanárt, diákot egyaránt az ésszerű kihagyásokra, a megtanulandó anyag csökkentésére.

Szeretnénk e dolgozat célkitűzését még azzal is alátámasztani, hogy egy „született” némettől sem várható el mindenkor a hibátlan nyelvismeret, így a magyar anyanyelvű tanulóknál csak gátlásokat alakítanánk ki, ha a gyakorlatban beigazolódtott ismereteiktől még többet várnánk el.

II.

A szakszöveggel való foglalkozásnál más a cél és más az ellenőrzési mód, mint a nem-szakszöveg esetében.

A legfontosabb különbség a kétféle nyelvtanulás között az, hogy a szakszövegek megértéséhez, fordításához gyakrabban van szükség passzív szókinszre és nyelvtani ismeretekre, mint aktív beszédkészségre, ellentétben a nyelvszakosokkal szemben támasztott követelményekkel, amelyek a biztos fordítási és beszédkészség. Közlebről: a szakember, pl. egy vegyész, aki valamely idegen nyelven (itt németül), csak a saját szakmai területe iránt mutat érdeklődést, illetve akinek csak erre van szüksége, könnyen elboldogul az illető nyelv társalgási anyagának ismerete nélkül is, illetve az inkább csak nagyon korlátozott mértékben is elegendő számára. Erre a csekély társalgási anyagra symposiumokon, kongresszusokon, esetleg külföldi tanulmány úton lehet igény, de a társalgás végeredményben itt is zömében feltehetően szakmai jellegű lesz. Éppen ezért célszerűbb a szaknyelvi foglalkozásokon szakmai társalgást gyakoroltatni, felkészíteni a hallgatókat esetleges német nyelvű előadás megtartására, s e célból csiszolni kell a kiejtésüket, pontosabban: gyakoroltatni a szakmai szókinsz viszonylag tökéletes kiejtését. Elő kell készíteni a hallgatót arra az esetre is, hogy egy-egy megtartott előadás után kérdésekre is kell válaszolniok. Készüljön fel ezekre a kérdésekre és ne jöjjen zavarba, hanem az illető témakörből nyelvtanilag megközelítően helyes válaszokat tudjon adni.

Hasonlítsuk össze a szaknyelvet tanuló feladatát az általános beszédnyelvet tanulókéval, illetve vonjunk párhuzamot a kétfajta képzés között, hogy még tisztábban lássuk teendőnket.

Az általános, hétköznapi társalgási nyelvet tanuló egyénnek bizonyos idő után rendelkeznie kell társalgási beszédkészséggel, amely a legváltozatosabb témákra, ezzel együtt kifejezésekre, szavakra, nyelvtani formákra terjed ki.

Az általános nyelvet tanulóknak csak kis mértékben vannak segítségére a nemzetközi szavak, amelyek a szaknyelvben a legtöbb esetben a szókinsznek igen jelentős részét alkotják: latin, angol stb. eredetű, nemzetközileg elfogadott jelölések, amelyek megemlítése, kimondása vagy elolvasása egész gondolatsort, szakmai következtetési láncot indít el a szakemberben, hiszen feltételezhető, hogy megvannak a szakmai ismeretei. A nem-szakmai idegen nyelvet beszélővel szemben itt az az elvárás, hogy univerzális legyen, tehát az igények szerint kell egy-egy szakmai terület szókinszét átvennie, állandóan frissen kell tartania nyelvtani ismereteit, mert mind elméletben, mind gyakorlatban mindkettőre állandóan szüksége van.

Visszatérve a kétféle nyelvtanulás kontrolljához, meg kell említeni, hogy míg a nem-szakmai szövegeket tanulóknál elsősorban az általános, a szóbeli megértési készség, másodsorban a szabatos, jó stílusú fordítás a kontroll, addig a szakmai tanulóknál a szóbeli megértés csak az illető szakterületre vonatkozik, a fordításnál pedig nem kell feltétlen szép stílust követelni, inkább a tények pontos fordítására, az illető idegen nyelv szerkezetének felismerésére kell törekedni. A szabatos stílusú for-

dítási készséget éppen ezért tűzhetjük ki célnak, hiszen ez sokkal több ismeretet, készséget feltételez mint az egyszerű szövegmegértés.

Az idegen nyelvű szövegolvasásnál két fajta fordításra kerül sor:

- a) az illető anyag lényegének megértésére — kurzív (folyamatos) olvasás alapján
- b) részletes, vagyis a mondatokat teljes egészében is lefordítani képes szöveg-
megértés.

Az a) pontban említett szövegmegértésre akkor kerül sor, ha valaki egy német nyelvű cikket, tanulmányt kézbe véve, csak olvassa a szöveget, anélkül, hogy akár magában is, teljes egészében lefordítaná, míg csak el nem érkezik valami érdekesebb, új információt adó részhez, amely állhat x-számú szóból, mondatból — és ez lesz a b) pontban jelzett részletes szövegmegértés, részletes fordítás. Ilyenkor a cikket olvasó minél pontosabb fordításra törekedve a szakmai újdonságot ígérő részt, többnyire, szótár segítségével szóban vagy írásban lefordítja magyarrá.

A szép stílusra való törekvésről itt nem lehet beszélni, mert a fordítandó szövegből a tények, illetve a megértés a fontosak. Más a helyzet, ha ez a lefordított rész, mint idézet, mint hivatkozás egy magyar nyelvű cikkben lát ismét napvilágot. Akkor már számításba kell jönnie a stílusnak is. Mindkét szövegmegértésnél természetesnek kellene vennünk, hogy a fordító alany szakmailag anyanyelvén teljesen tájékozott, mert a tárgyi szövegmegértés nagyon fontos alkotó eleme a szakszövegfordításnak, vagyis a fordítónak nemcsak nyelvtanilag, de tartalmilag is értenie kell a szöveget. Minden szövegfordításnál két ismeretbázisból indulunk ki:

- a) lexikai ismeretek
- b) nyelvtani ismeretek.

Egy szakember szókincsét illetően valamely szakterületen belül igen különbözőek a vélemények. Egyesek 400—500-ra, mások 800—900-ra teszik azt a szómennyiséget, amellyel kellő biztonsággal lehet „átfutni” a szóban forgó cikkeket, tanulmányokat, sőt pár ismeretlen szónak szótárból való kikeresésével még részleteiben le is lehet fordítani őket. Az említett mennyiségek nem foglalják magukba a nemzetközileg elfogadott latin, angol vagy más eredetű szavakat, elnevezéseket. Nos, ha a szókincsét 800—900 szó terjedelműnek vesszük, ekkor sem éri el a társalgási nyelvnek általában minimálisan 1000—1200 szóban megjelölt szókincsét, amellyel nagyjából el lehet boldogulni a mindennapi életben.

A lexikai rész a könnyebb oldala a szakszövegfordításnak, mert szótárkezelési ismeretekkel bármikor utána lehet nézni az új elnevezéseknek, vagy feledésbe merült szavaknak. Súlyosabb része a szövegfordításnak a nyelvtan, annak a kérdése, hogy egy szakembernek valamely idegen nyelv, ebben az esetben a német leíró nyelvtanát milyen mélységig kellene tudnia.

Túlzásba vitt nyelvtanulás unottá teszi a hallgatót, vigyázni kell viszont, hogy nagy lelkesedésünkben ne hagyjuk túl sok részt szelektáljunk. A nyelvtan tanításánál arra is figyelniünk kell még, hogy a nem-nyelvszakosok esetében többször kell összehasonlítani az anyanyelvet (magyar) az idegen (német) nyelvvel, mert legtöbbször a tanulók már nem közvetlen a középiskola után tanulják az idegen nyelvet, így sokat felejtettek az anyanyelvi nyelvtanból, vagy sosem tudták rendesen a magyar nyelvtant. Természetesen a magyarázat csak anyanyelven lehetséges, hiszen kezdőkkel állunk szemben. Még szeretnénk hozzáfűzni az előzőekben említettekhez azt, hogy igen sokszor legmakacsabb akadályt egy nem-nyelvszakos idegen nyelv tanulásában az általános nyelvtani tájékoztatatlanság jelenti. Bár sokan támadják ezt a nézetet éppen a tanulók közül, hiszen így nehezebbnek látják munkájukat, de talán mégis fontosabb az a nyelvtani ismerethalmaz, amely feltétlen szükséges, mint a beszédkészség kialakítása, mert sok kifejezés, szó idővel, többszöri hallás, gyakorlás után „ottragad”

az ember fülében, azaz automatikussá válik. A szaknyelvet tanulóknak éppen különleges, a nem-szaknyelvet tanulóval szemben sokban eltérő célkitűzése miatt a nyelvtan anyaga is más, éppen ezért valamivel kevesebb.

Ez a kevesebb abból adódik, hogy egy csomó, a társalgási nyelvben nélkülözhetetlen formula itt kimaradhat anélkül, hogy a szaknyelvi fordításnál gondot okozna.

III.

Témánk részletes elemzésénél követjük a nyelvtan hármas tagozódását, amely elsőként a hangtant, majd az alaktant, végül a mondattant tárgyalja.

A hangtannál nincs semmi említésre méltó, mert ennek keretében az órák rendszeres részeként kell a hallgatókat a német hangok, szavak stb. helyes kiejtésére megtanítani. De egyáltalán nem szükséges a fonetikával olyan alaposan foglalkozni, mint azt a leendő nyelvtanárok teszik, amikor megvizsgálják, megtanulják minden, a német nyelvben meglevő hang képzését és kapcsolatait más hangokkal.

Az alaktanhoz és a mondattanhoz ezzel szemben jóval több észrevételt kell tenni.

Morfológiai sorrendben a következő jelenségek fordulnak elő a természettudományos szakszövegek fordításánál ritkábban vagy alig.

Igék

Szerepükről a vélemények igen különbözőek, szélsőségesek is akadnak, amelyek szerint az igének alig van szerepe a jelentésmódosításban, elég, ha a főneveket ismeri és fordítja le a tanuló, ebből is összeáll a mondat. Mások szerint viszont az igének van döntő szerepe a főnév hátrányára. De a gyakorlat azt mutatja, hogy az igékre időt, sok időt kell szánni, mert hiszen ez az a kategória, amelyhez a legtöbb változási lehetőség — idő, mód — kapcsolódik.

Szakszövegben találhatunk néhány olyan igét, amelynek csak egyes szám harmadik személyei és többes szám harmadik személyei használtak. Pl.: elpárologni, izzani, kicsapódni, felbomlani, kiszülni, elszíneződni, kitágulni, összehúzódni, működni, csökkenni, oxidálódni, redukálódni stb.

Vannak még olyan, többnyire visszaható igék, amelyek legtöbbször csak egyes szám harmadik személyben használatosak pl. es knüpfte sich, etwas sammelte sich, es unterscheidete sich, es baute sich, es handelte sich um etwas, es äußerte sich.

Talán nem elég világos a fenti példák alapján, hogy a szakszövegekben az igék a személyes névmásokkal együtt az egyszám harmadik személy, többes szám első és harmadik személyben fordulnak elő; a többi személyekre nem kerülhet sor, mert a cikkek, szakszövegek szerzői általában többes szám első személyben írnak, a két második személy nem jellemző.

A szakszövegekben a dialógusok gyakorlatilag kizártak, hiszen a cikkek, tanulmányok tényt közlő kijelentő mondatok soraiból állanak. A felszólításokra, az udvariassági szólásokra nincs szükség. (Treten Sie ein! Nehmen Sie Platz! Seien Sie so lieb!) Személyes élményünk alapján mondhatjuk el, hogy egy orvos ismerősünknek, aki a szakszöveget egészen jól megérti, még most is gondolkodnia kell, ha azt akarja mondani, hogy „elnézést”, „bocsánatot kérek”.

Főiskolai, egyetemi jegyzetekben a gyakorlatok között találhatók felszólító mondatok: Addieren Sie 3X, 4X und 2Y! Subtrahieren Sie, 35 von 70! Antworten

Sie auf folgende Fragen! Multiplizieren Sie 17 mit 18! Berechnen Sie den zweiten Faktor! Vergleichen Sie...! Beschreiben Sie! Nennen Sie!

Az igeidők használata sem terjed ki minden lehetséges formára. Jövő idő alig kell, ez az idő kezd kimenni a használatból, sőt bizonyos fokig stílushibának is számít akkor, ha időhatározóval is tudjuk jelölni a jövő fogalmát. A jövő idő képzéséhez a „werden” időbeli segédigét használjuk, de ez az ige játszik központi szerepet a szenvedő igeragozásban is, amely viszont igen fontos a szakszövegben, így csak meg kell tanulnunk néhány ragozott alakját ennek az ige nyelvek, de nem minden időben mint a 6 alakot!

Jelen idő: das Haus wird gebaut

das Haus ist gebaut (Zustandspassiv — nagyon gyakori)

Elbeszélő múlt: das Haus wurde gebaut (gyakori)

Befejezett jelen: das Haus ist gebaut worden (ritkán)

Régmúlt idő: das Haus war gebaut worden (szinte alig használt)

A szenvedő jövő idejét sem alkalmazzák szívesen, pl. das Haus wird gebaut werden, inkább időhatározóval írják körül a jövő fogalmát.

A szenvedő igeragozásnál még megemlíthető az az eset, amikor módbeli segédigével bővül az igei állítmány, pl. es soll darauf geachtet werden ... Az elbeszélő múltat használják többször ellentétben a befejezett jellel és a régmúlttal, amely formák már csak a terjedelmük miatt is kissé nehézkesek.

Elbeszélő múlt: es sollte darauf geachtet werden

Befejezett jelen: es hat darauf geachtet werden sollen

Régmúlt: es hatte darauf geachtet werden sollen

Jövő idő: (Csak elméletileg használt): es wird darauf geachtet werden sollen

A szövegek, tanulmányok tényközlő jellegük miatt gyakran előnyben részesítik a jelen időt, de a múlt idő is sűrűn használt, hiszen a tényeket, eredményeket kísérletek szokták megelőzni, amelyeket múlt időben kell előadni.

A három múlt idő használatát rangsorolni lehet. A régmúlt, mint a szenvedő igeragozásnál láttuk, alig kerül sor. A régmúlt időhatározói mellékmondatban szerepelhet csak, mellette mindig kell egy másik múltnak is lennie, pontosabban egy alárendelt mondat is kell ennek az időnek a használatához. Ilyenkor két múltbeli cselekvésről beszélünk, amelyre inkább irodalmi szövegben van alkalom, sem mint tudományos szövegben. Pl.: Nachdem ich mein Studium beendet hatte, arbeitete ich zunächst einmal als Assistent, dann ...

Az elbeszélő múlt és a befejezett jelen közül az utóbbi az, ami inkább háttérbe szorul. Bár ezt egyértelmű biztonsággal nem lehet kijelenteni, esetleg felmérés után százalékos arányt felállíthatunk. De nem kellene a hallgatóktól a szakszókincsükben szép számmal előforduló erős igék összes alakjait a készség fokán követelni, elég felhívni a figyelmet a többször használt erős igék formaváltozásaira. Ezeknél az igéknél a hallgatókat szótárkontrollra kell szoktatni már az órák alatt, hogyha majd egyszer egyedül fordítanak, akkor már beidegződött legyen az önellenőrzés. Így idővel még meg is fogják a változó igealakokat tanulni, feltehetően könnyebben, mintha egyik óráról a másikra ezt minden átmenet nélkül elvárnánk. Szakonként megközelítő pontossággal összegegyűjthetők a leggyakoribb erős igék.

A melléknévi igeneveket gyakorisági sorrendbe igen nehéz beosztani. Talán ritkábban találkozunk a zu + jelenidejű melléknévi igenév = jövő idejű szenvedő értelmű melléknévi igenévvel. Pl.: die zu lösende Aufgabe (a megoldandó feladat). Ezt a formát elég, ha felismerik a hallgatók. Viszont a jelenidejű melléknévi igenév képzését, így felismerését is elvárhatjuk, mivel a szakszövegek igen szeretik ezt az igenévi alakot.

Pl.: die gegeneinandergleitenden Flächen
 falschströmende Frischluft
 feststehende Leitungsanschlüsse
 der entstehende Lärm
 wachsende Geschwindigkeit
 von grundlegender Bedeutung
 im folgenden Abschnitt
 die entsprechenden Verbindungen
 die nachstehenden Bemerkungen

A múltidejű melléknévi igenév — minthogy nem más mint az ige harmadik szótári alakja — különösen a gyenge igéknél nem okoz gondot, ennek az igealaknak a magyar lexikai jelentését kell csak megjegyezni.

Bár ez semmi különösebb feladat elé nem állít senkit, a német nyelvet tanulók mégsem hajlamosak egy ideig az ige harmadik alakját a múlt idő egyértelmű használatára leszűkíteni, annál is inkább, mert az időbeli segédigék „sein”, „haben” alakjaival együtt szokásos ezt az igeformát megtanulni.

A módok közül a kijelentő módot használják zömében a szakszövegek, a felszólító módot jegyzetekben találhatjuk meg, a kötőmódot néha matematikában, amikor a „sein” létige jelenidejű alakjai felszólító jellegűek. Pl.: es sei (legyen!) in einer nicht leeren Menge G eine algebraische Operation definiert.

Más igével is van ilyen példa: Ein Massenpunkt bewege sich auf einer Geraden. Gegeben sei die Funktion $y=f(x)$.

A kötőmóddal együtt legtöbbször a „man” alany áll, vagy „es”+szenvető szerkezet. „Man beachte, dass in diesen Gleichungen ... die Spaltennummer als erster Index auftritt. „Besonders werde noch hervorgehoben, dass die Wahl ... keinen Einfluss hat.” „In einer Ebene seien verschiedene Punkte gegeben.”

Matematikában a leggyakrabban használt kötőmód szerkezetek:

es werde angenommen
 es werde hervorgehoben
 es werde vorausgesetzt

vagy „sei”-el együtt:

es sei hervorgehoben
 es sei gegeben
 es sei betont
 es sei genannt
 es sei von Null verschieden

A kötőmód I.-t kell többször gyakoroltatni, mert erre középiskolában sem helyeznek hangsúlyt. A magyar nyelvben ennek kifejezésére nincs is igei eszköz, csak lexikai. A kötőmód II. egybeesik a feltételes múlttal, a diákok előtt ezért ismertebb.

A német nyelv a kötőmód alakjaival fejezi ki a magyar feltételes igealakokat, éspedig:

1. a magyar feltételes jelent (-na-ne-ná-né, inna, olvasna) würde+főige főnévi ige-neve összetétellel,
2. illetve az elbeszélő múlt ragozott vagy umlautos alakjával pl. Wenn ich Zeit hätte, würde ich lesen.

A „wenn” kötőszóval kezdődő mellékmondatokban a würde+főige főnévi ige-neve összetételt helytelenítik, elmarasztalják (wenn ich Zeit haben würde ...), de a beszédnyelvben mindinkább teret kap ez az egyszerűbb képzési mód. (SCHULZE—GRIESBACH: Grammatik der deutschen Sprache — 53. o.) Ezt a tényt ismertetnünk kell

hallgatóinkkal, de nem szabad kihagynunk a „hätte”, „wäre” igealakokkal való képzés ismertetését sem, a hallgatókra bízva, ha beszélniök kell, majd melyik alakot válasszák ki. A szakszöveg olvasása során már rövidebb idő után is biztos, hogy képesek lesznek felismerni a feltételes igeformákat, anélkül, hogy ők maguk eredményesen tudnák képezni.

A feltételes mellékmondatok gyakran az ún. „verkappter Nebensatz” formában állnak, azaz a „wenn” kötőszó elmarad, a ragozott állítmányi résssel kezdődik a mondat, mint a kérdőmondat. Pl.: „Will man die biologischen Kriterien des Protoplasmas umschreiben, so wird man ...” Hálás dolog ezzel a szerkezettel többet foglalkozni, mert a bonyolultabb feltételes igeidők helyett ezek a szerkezetek jutnaktúl-súlyra, így a „wenn” kötőszavat követő szórend iránti figyelem csökkenhet. Amennyire központi helyet foglal el a szenvedő igeragozás a szakszövegekben, olyan keveset találkozunk a II. főnévi igenévvel (gesagt worden sein). Ha valahol mégis felbukkanna, a hallgató a többi jelentéshordozó alapján le tudja fordítani a szöveget.

A nyelvtanulás másik nagy csoportját a főnevek alkotják, a főnevek ragozása, a különböző esetek használata.

Főnevek és eseteik

Alanyeset

Ha 800—900 szónak vesszük a feltételezett szókincset, úgy ebből kb. 1/3 részt a főnevek teszik ki. Nem várható, hogy mind a 250—300 főnévnek egyes szám alanyesetben tudják a német a hallgatók. Elfogadhatjuk, hogy 70—80%-ban jegyzi meg a német főnevek német, mert sok tanulás és gyakorlás szükséges, hogy a magyar anyanyelvű hallgatók a neveket pontosan megjegyezzék. Aki egyetemi tanulmányai mellett tanulja kezdőként a német nyelvet, akinek nincs ideje arra, hogy szótárt olvasson, annál elengedhetetlen, hogy a névelők beidegződjenek.

Tárgyeset

Tárgyesetben természetesen igen sűrűn állnak a főnevek. Tárgyesetben áll a mondat tárgya, de még gyakrabban fordulnak elő tárgyesetet vonzó elöljárók. A tárgyesettel álló elöljárók között vannak olyanok, amelyek mindig tárgyesettel állnak, és vannak olyanok, amelyek részben tárgyesetet vonzanak hová? kérdésre válaszolva, részben részesesettel állnak hol? kérdésnél. Valamennyi olyan gyakran szerepel, hogy megtanulásuk nem kerül külön erőfeszítésbe. Van viszont ezekkel kapcsolatban egy probléma: jelentésük többnyire nem egyértelmű. Ez a nehézség természetesen nem csupán a tárgyesettel álló elöljáróknál van meg, és okát abban találjuk, hogy használhatjuk őket konkrét és átvitt értelemben. A „durch” elöljáró, amely mindig tárgyesetet vonz, konkrét jelentése pl. ich gehe durch den Wald = keresztül megyek az erdőn. Viszont szenvedő szerkezetű mondatokban kifejezi az élettelen tárgyat, amely a cselekvést tulajdonképpen elvégzi pl. durch die Lokomotive gezogen, durch einen Motor in Bewegung geraten, durch die Sonne erwärmt.

A „für” igen gyakran használt, sűrűn szerepel, jelentése egyértelmű valakinek a számára, részére. Mégis sokszor zavart okoz, amennyiben az „um” viszonyzóval cserélhető össze. Pl.: Der Vater arbeitet für seine Familie, *de* Er arbeitet um das tägliche Brot.

A „gegen” és az „um” viszonzószóknak több jelentése van: um = -ért, -körül, -kor (időpont meghatározás) gegen = ellen, felé.

A „wider” ritkábban fordul elő, nagyon ritkán szerepel mint tárgyesetet vonzó viszonzó, jóformán csak ebben a kifejezésben: wider den Willen ... Viszont összetételekben rendkívül gyakori. Választékos kifejezésben és irodalmi szövegekben fordulnak elő a mindig tárgyesettel álló névutók. Pl.: den Fluss entlang, viele Jahre hindurch. A hova? kérdésre tárgyesettel álló viszonzószóknál is előfordul, hogy nemcsak konkrét értelemben használjuk őket. Még az „auf” viszonzó is, amely pedig majdnem mindig konkrét jelentésű, egy-egy ige vonzataként átvitt értelemben is használatos. Pl.: Ich warte auf die Strassenbahn. Ich freue mich schon auf die Ferien.

Birtokos eset

A birtokos eset olyan fejezete a német nyelvtannak, amelyre a tudományos szövegeket olvasó embernek van elsősorban szüksége. A mindennapi élet nyelvéből lassan kikopik. Mind gyakrabban von + részesesettel fejezik ki, pl.: das Haus von meinem Onkel. De a kulturált stílus feltételezi a birtokos eset használatát. A birtokos eset elsősorban a birtokviszonyt fejezi ki. Magyar anyanyelvű tanulók számára nehéz kérdés, mert a magyartól eltérően első helyen áll a birtok, második helyen a birtokos, éppen fordítva, mint a magyar nyelvben. Feleslegesnek tarthatnánk ezt a nyelvtani jelenséget ennyire hangsúlyozni, de a gyakorlat szerint éppen az anyanyelvben is kisebb-nagyobb tájékozatlanságot mutató hallgató nehezen tudja megjegyezni ezt a formulát, sőt fel sem ismeri a birtokos esetet, minthogy a magyarban legtöbbször csak fordítás közben, kontrollként tesszük ki a ...nak, a ...nek a végződéseket. A tudományos szövegek egyébként többszörös birtokviszony helyett szívesen használnak szóösszetételt. A birtokos esettel álló viszonzószókat tekintve szinte ugyanaz a helyzet, a köznyelvben a legtöbb viszonzót már részesesettel használják pl. trotz — trotz allem, statt meiner helyett statt mir. (Irodalmi nyelvben ezek a kifejezések még hibának számítanak.) De a szakszövegekben használunk nem egy olyan viszonzót, amellyel a köznyelv nem él, így ezeket meg kell tanulni. Pl.: Laut des Gesetzes, vagy a „zufolge” névutó — dieser Regel zufolge, vagy az „ungeachtet” névutó és előjáró együtt. Pl.: ungeachtet der Schwierigkeiten, der Schwierigkeiten ungeachtet (mindkét forma jó).

Birtokos eset állhat még a német nyelvben igék és melléknévek vonzataként is. Szakszövegekben olyan ritkán szerepelnek ezek az igék és melléknévek, hogy tanításukra nem szükséges időt fordítani, elegendő említést tenni róluk pl. melléknévnél: der Pflege bedürftig, seiner Kraft bewusst; igéknél: bedürfen, gedenken, sich annehmen. A német nyelv birtokos esettel fejezi ki az -u, -ü végű jelzős szerkezeteket. Erre példát leggyakrabban a matematikai szakszövegekben találunk pl. eine Funktion ersten Grades.

Részeseset

Mind a köznyelvben, mind az irodalmi nyelvben nagyon gyakori. A tudományos szövegekben ritkán használják eredeti „számára”, „részére” jelentésben, viszont annál gyakrabban a részesesettel álló viszonzószókkal kapcsolatban. Ami a részesesettel álló előjárókat és névutókat illeti, ezeknek különös figyelmet kell szentelni, mert a legtöbbjük jelentése változó.

- Pl.: 1. Der Zusammenstoss erfolgte unter der Brücke.
Die Reaktion erfolgte unter Wärmeentwicklung.
2. Der Motor wird zur Baustelle gebracht.
Er wird zum Antrieb der Pumpe gebraucht.
3. Wir treffen uns bei Hans.
Bei schönem Wetter treffen wir uns um 7 Uhr.

Vagy a „von” viszonyzó:

1. birtokviszonyál: Das Haus von meinem Onkel
2. tól, -től: Ich komme von meiner Tante
3. időhatározó: Von 6 Uhr bis 10.
4. szenvedő szerkezeteknél, ha élő személy a cselekvő:
Von ungarischen Arbeitern wurde die Brücke gebaut.

A szakszövegekben a részeseset igék és melléknevek vonzataként gyakrabban használatos, mint a köznyelvben. Vonzatok tekintetében minden tudománynak megvannak a maga speciális kifejezései, amelyek gyakran előfordulnak, és a szakemberek számára rövidesen nem okoznak nehézséget.

Melléknevek

A mellékneveknél a ragozásuk és fokozásuk okoz nehézséget a magyar anyanyelvű tanulóknak.

Tapasztalatok szerint a szakmai szöveggel foglalkozók részére nem szükséges a melléknevek háromfajta ragozását (erős, gyenge, vegyes) a készség fokán elsajátítani. A jelzős szerkezetek gyakran szerepelnek elöljárókkal együtt, amelyek vonzata ismeretében az illető szókapcsolat lefordítható. Pl.: In der hohen geographischen Breite spielt der Frost die entscheidende Rolle.

Az „in” elöljáró, a „hoch” és a „geographisch” melléknév szótári alakjának és a „die Breite” főnév ismeretében a laikus olvasónak nem sokat jelent, hogy a „geographisch” illetve „hoch” melléknevek -e-er-es-en-em stb. végződéseket vesznek-e fel, mert az alapalakokból lehet következtetni a tartalomra. Hasonló a helyzet a „die entscheidende Rolle” jelzős szerkezettel, ahol csak a lexikai jelentésből következtünk a tartalomra.

A melléknévfokozást nem nehéz megtanulni, kötőszavaikkal és néhány rendhagyó formával együtt sem. Kevés az az általános nyelvből származó melléknév, amit a szaknyelv átvett és fokoz. Pl.: kleiner, grösser, häufiger, besser, weniger, niedriger, höher.

A szakszövegekre inkább jellemzőek a speciális és összetett melléknevek, amelyeknek a középfokát a „mehr”, felsőfokát a „meist” segédmelléknevekkel képezzük.

Számnevek

A dátumképzést el lehet hagyni. Nincs szükség ilyen kérdésekre: Wann sind Sie geboren? Der weivierte Tag ist heute? Ezek a kérdések a társalgási nyelvből sohasem maradhatnak ki, viszont annál hangsúlyozottabban kell a számtani műveletek igény szerinti átvételével foglalkozni, ugyanis csak a matematika-fizika szakos hallgatók tanúsítanak érdeklődést ilyen jellegű szakszövegek iránt. Bár egy matematikus a leírt műveletekből sokat megért, mégsem árt, ha a magyarázó szöveget is érti.

Pl.:

$$\frac{y - y_1}{x - x_1} = \frac{y_2 - y_1}{x_2 - x_1}$$

Ehhez kapcsolódik a magyarázat: In dieser Proportion sind $(x_1; y_1)$ die Koordinaten des bekannten Punktes P_1 und $(x_2; y_2)$ die Koordinaten des bekannten Punktes P_2 ...

Névmások

Külön nyelvtani fejezetként nem kell velük foglalkozni. Leggyakrabban a mutató névmások és a személyes névmások különböző esetben álló alakjaival találkozunk. A mutató névmások (dieser, diese, dieses, illetve jener, jene, jenes) ragozásban azonos végződéseket kapnak, mint a határozott „der, die das” névelők. Ezért nem okoznak különösebb gondot, csak a tanárnak kell felhívni a hallgatók figyelmét a két ragozás egyezésére.

A személyes névmás ragozott alakjainál ritkán találkozunk a tárgyesettel, részesessel, birtokosessel. Alanyesetben is az egyesszám harmadik személy, vagy a többesszám első és harmadik személy jellemző. Ha akadnak visszaható igék, akkor a fent említett három személyre két forma van:

egyesszám harmadik személy	T. e.	R. e.	sich
többesszám harmadik személy	T. e.	R. e.	sich
többesszám első személy	T. e.	R. e.	uns

Mondattan

A szakszövegekre jellemzőek a mondatóriások. Itt a mondat szerkezetek felismerése elengedhetetlen, a főmondatban éppúgy, mint a mellérendelő mondatokban. Az alárendelő mondatokban előforduló kötőszavak megtanulása egyszerű feladat, de ez még tovább egyszerűsíthető, ha a 36 kötőszóból csak a leggyakrabban használt 12–13 kötőszót kérjük számon. (Als, bevor, damit, dass, ehe, nachdem, ob, ohne, dass, weil, wenn, während).

Mivel az esetek 90%-ban németről magyarra való fordításról van szó, elég ha az említett kötőszavak utáni szórendet tudja a hallgató, mert ilyen esetben saját magának nem kell szórendet alkotni.

Az „um... zu” mellékmondatok magyarról németre való fordításánál nem hiba, ha valaki a „dass” kötőszót használja, hiszen ez áll közelebb a magyar nyelvhez, idővel viszont a gyakorlat hozza magával a szebb fordítási készséget. Érdekesen alakul az „um...zu” helyzete újabban. Az „um...zu” mellékmondatok helyett egyre inkább a mellékmondat igei állítmányának, főnevesítése és vele együtt a „zu” előljáró összekapcsolása kap teret.

Pl.:	um Reizwirkungen zu vermeiden
helyett	zur Vermeidung von Reizwirkungen
	um Stahl zu gewinnen
helyett	zur Stahlgewinnung
	um das Auftrieben von Körpern zu messen, die in Flüssigkeit eintauchen
helyett	zum Messen des Auftriebes von Körpern, ...

A tárgyi mellékmondatok zu + Inf. rövidítése helyett is az előjárós kapcsolatot a kedveltebb:

Pl.: (Neigung) Rost zu bilden

helyett zur Bildung von Rost

Schwefelsäure zu erzeugen

helyett zur Schwefelsäureerzeugung

Wechselströmen zu messen

helyett zur Messung von Wechselströmen

A „wenn” kötőszóval kezdődő mellékmondatokat bei + igéből képzett főnév összetétele helyettesíti gyakran.

Pl.: Wenn man Wasser auf 0 °C abkühlt, indem man rauchende Schwefelsäure erhitzt...

helyett bei Abkühlung des Wassers auf 0 °C durch Erhitzen von rauchender Schwefelsäure

Továbbá:

Beim Anprallen der Moleküle an die Gefäßwände, entsteht ...

(Wenn die Moleküle an die Gefäßwände anprallen, entsteht...)

Bei weiter sinkendem Aussendruck nehmen sie zuerst an Intensität zu...

(Wenn der Aussendruck weitersinkt ...)

További példák „wenn” kötőszavas változat nélkül:

bei Ausströmen von Dampf, beim trockenen Aufschluss, bei Verureinigung der Säure, beim Übergang des Stromes aus den Elektrodenplatten in den Elektrolyten.

Máshol a „dass” kötőszót kerüljük el „mit” előjáróval: Mit Hilfe des Aräometers... (dadurch, dass das Aräometer hilft) wird das spezifische Gewicht bestimmt.

Mondatszerkezeti egyszerűsítéseket lehet tapasztalni a szenvedő szerkezetű mondatoknál, amelyeknél tartalomváltozás veszélye nem áll fenn.

1. Aus dem Rohr werden die Späne entfernt. — Das Rohr wird ausgespänt.

2. Von dem Werkstück wird der Grat entfernt. — Das Werkstück wird abgegratet.

IV.

Szólnunk kellene még a tanár—hallgató kapcsolatról. Szakszövegolvasásnál az esetek nagy többségében a tanár és a hallgató mellérendelt helyzetben vannak: a tanár ismeri az illető idegen nyelvet, a hallgató az illető szakterületet, így állandóan segítik egymást.

A tanárnak még figyelemmel kell lennie arra is, hogy mennyi az az államilag engedélyezett óraszám, amelyen belül szeretnénk a hallgatókat felkészíteni a szakszövegek önálló olvasására és fordítására.

Ha ugyanis az egyetemeken fakultatív tárgyként 120—140 órában (kb. 4,5 félév) foglalkozunk vele, akkor még könnyíteni kell a tananyagot, a nyelvtani és lexikai részt, arra számítva, hogy a hallgatóknak más feladatuk is van bőven, s bár a tanár haladhat az anyagban, a hallgató nem fogja tudni követni.

Elnézőbbnek kell lennünk a kezdő szakaszban, mert a természettudomány valamennyi ágával foglalkozó szakember legtöbbször már sokat felejtett a magyar nyelvtanból is.

IDÉZETT IRODALOMJEGYZÉK

- [1] NORBERT BECKER, Zur Gewinnung eines „grammatischen Minimums“ für das Leseverständnis von fachsprachlichen Texten, in: Zielsprache Deutsch 2/1973, S. 47—53.
- [2] LUDWIG STÖCKER, Narkose, Thieme Verlag Stuttgart 3/1972, S. 171.
- [3] NORBERT BECKER, Das Verständnis medizinischer Fachtexte als Lehrziel, in: Zielsprache Deutsch 2/1974, S. 51—61.
- [4] NORBERT BECKER, Versuch einer Übungstypologie für den fachbezogenen Sprachunterricht, in: Zielsprache Deutsch 1/1973, S. 1—10.
- [5] NORBERT BECKER, Zur Didaktik der medizinischen Fachsprache, in: Zielsprache Deutsch, 3/1974, S. 110—123.
- [6] D. RALL, Der Erwerb von Lesekenntnissen in Wissenschaftsdeutsch. Versuche mit einer Untergruppe des fachbezogenen Fremdsprachennunterrichts, in: Zielsprache Deutsch 4/1972, S. 168—183.
- [7] FRITZ KEMPTER, Die Struktur der präpositionalen Wortgruppe in der Sprache der Chemie und Physik, in: DaF 3/1969, S. 233—241.
- [8] FRITZ KEMPTER, Die präpositionale Wortgruppe in der Sprache der Chemie und Physik. Beziehungen zwischen Struktur und Mitteilungsgehalt, in: DaF 6/1969, S. 434—445.
- [9] W. REINHARDT, Eigentümlichkeiten der Fachsprachen und ihre Berücksichtigung im Deutschunterricht für Ausländer, in: Probleme der Sprachwissenschaft, S. 452—460.
- [10] L. DROZD, Die Fachsprache als Gegenstand des Fremdsprachunterrichts, in: Probleme der Sprachwissenschaft, S. 439—451.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОБУЧЕНИЯ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ПОНИМАНИЯ И ПЕРЕВОДА СПЕЦИАЛЬНЫХ ТЕКСТОВ, ОТНОСЯЩИХСЯ К ЕСТЕСТВОЗНАНИЮ

М. Шоваго

Цель этой работы — попытка собрать те менее важные, реже встречающиеся грамматические явления в немецком языке, и без знания которых может читать немецкую специальную литературу и тот студент нефилологического факультета, напр. биолог, который находится на уровне узнавания поверхностного знания, а если его интересует какая-то часть, то он может перевести и самостоятельно.

EINIGE FRAGEN DES DEUTSCHEN SPRACHUNTERRICHTS VOM GESICHTSPUNKTE DES VERSTEHENS UND ÜBERSETZENS WISSENSCHAFTLICHER FACHTEXTE

Mária Sóvágó

Diese Arbeit verfolgt den Zweck, jene weniger wichtigen, seltener vorkommenden grammatischen Erscheinungen der deutschen Sprache zusammenzufassen, ohne deren Kenntnis auch der nicht Sprachfachliche, z. B. ein Biologe, mit seinem sich nur auf der Ebene des Erkennens bewegenden Wissen deutsche Fachliteratur zu lesen, oder falls ihn irgendein Teil interessiert, auch selbst zu übersetzen imstande ist.

PETŐFI-KULTUSZ ERDÉLYBEN ÉS ROMÁNIÁBAN A XIX. SZÁZADBAN

VÁNCSA VILMOS

Ha valaki összeszámolja Petőfi Sándor rövid életének napjait, az derül ki, hogy — a Partiumot és a Bánságot is beleértve — közel egy évet töltött Erdélyben. Egy évet a huszonhatból. Tizenegy hónap voltaképpen nem sok, és az életrajz szemszögéből nézve különös figyelemre sem volna érdemes, ha nem kapcsolódnék erdélyi tartózkodásához életének két sorsdöntő mozzanata: a házasság és a „szent” háború. Petőfi így mondaná: szabadság, szerelem! Házaseletének legszebb óráit Erdődön és Koltón töltötte; a szabadságharcból is Erdélyben vette ki részét, a Marosvásárhely, Bereck és Temesvár közti térségben. Mikor Szendrei Júliát eljegyezte, így nyilatkozott: „Ez időtől számítom életemet”. Az „Ott essem el én a harc mezején” magasztos látomása Segesvár mellett lett tragikus valóság. Erdély volt tehát boldogságának és halálának színtere, utolsó tanúja. Nem véletlenül írja KOZMA DEZSŐ a romániai magyar nyelvű Petőfi-kultuszról szóló könyvének előszavában: „Petőfi mindig állandó ügye volt irodalmunknak. Érv és ellenérv volt szellemi-közéleti vitáinkban, állandó önvizsgálatra készítetett, kényszerített mindig. És mindig meg kellett küzdeni érte. Némi túlzással úgy is fogalmazhatnánk: Petőfi hazai továbbélése nem annyira a költőről magáról, mint inkább a vitázókról — rólunk — vallott. Azért idéztük meg annyiszor, hogy magunkat lássuk, keressük benne. Nem véletlen, hogy ezek a viták azokban az időszakokban váltak a leghevesebbé, amikor leginkább szükség volt Petőfire: a századvég szellemi tespedtségében, a romániai magyar irodalom hőskorában, a világháború előestéjén, a felszabadulás után, a második hőskor éveiben, s természetesen a meg-megújuló igényeket támasztó jelenben” [1]

Tanulmányomban Petőfi romániai irodalmi utóéletének első szakaszával, a XIX. század második felének erdélyi, illetve romániai Petőfi-kultuszával kívánok röviden foglalkozni.

A XIX. század végi Kolozsvár megélenkülő társadalmi-politikai törekvéseivel párhuzamosan, mintegy azok eredményeként bontakoznak ki a vidék tudományos, kulturális és irodalmi életének fellendítését szorgalmazó kísérletezések. Az 1872-ben megalakult kolozsvári egyetem jelentős mértékben járult hozzá Erdély tudományos életének gazdagodásához, s a tudományos erők megnövekedése tette szükségessé és lehetővé egy tudományos folyóirat megindítását is. Ezért lát napvilágot 1874-ben az Erdélyi Múzeum, amelynek olyan ismert munkatársai voltak, mint: BRASSAI SÁMUEL, FINÁLY HENRIK, JAKAB ELEK, KÖVÁRY LÁSZLÓ, FERENCZI ZOLTÁN, SZABÓ KÁROLY, CSERNÁTONI GYULA, IMRE SÁNDOR. [2] Az utolsó negyedszázadban csak Kolozsváron számos olyan lap jelenik meg, amely többé-kevésbé tervszerűen foglalkozik irodalommal, de nem hiányoznak a kizárólag irodalmi irányú lapok sem. [3]

Ennek a szellemi, kulturális tevékenységnek szerves része a századvégi erdélyi Petőfi-kutatás, az az eleven, majdnem negyedszázadig tartó tudományos kutató-népszerűsítő munka, amelyet kolozsvári Petőfi-iskolaként tart számon az irodalomtörténet. [4]

A XIX. század végi Petőfi-kultusz elindítója, e kutatások irányítója az 1872-ben létrehozott kolozsvári egyetem német nyelv és irodalom tanszékének fiatalon kinevezett tanára — az európai tanulmányútról abban az időben hazatérő — MELTZL HUGÓ volt. [5] A szakirodalom gyakran feltette a kérdést: hogyan, milyen hatásokra került közel a német anyanyelvű MELTZL Hugó a forradalom nagy költőjéhez? Miként vált Petőfi életművének szinte fanatikus apostolává, hirdetőjévé?

Válaszoljon erre ő maga. Gimnáziumi éveire visszaemlékezve így ír az 1889-ben kiadott Petőfiana c. évkönyv előszavában: „Legelőször éppen 33 évvel ezelőtt forgatta e rövidke bevezetés írója Petőfit, midőn az igazi lelkesedésből bizonyára sokkal több volt, mint ma. Mert akkoriban latin vocabularium helyett lopva és könyv nélkül tanulva élveztük mi azt a vaskos és legszentebb magyar deftert, a derék SÁNDOR MÓZES (jelenleg Székelyföldön tanfelügyelő) íróasztalán az Unitárius Kollégiumban bibliaszerű kötésben heverőt, melynek hátán arany betű hirdeté a magyar génusz leghatalmas három szavát: „Petőfi Összes Költeményei” [6].

Fiatalon észreveszi a Petőfi költemények filozófikus jegyeit, s alig 20 éves, amikor Petőfi verseket publikál német nyelven, saját fordításában. Az egész világon terjeszti Petőfi költészetét, folyóiratában, a Brassai Sámuellel közösen indított Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokban [7] külön rovatot szentel Petőfinek, s mint a kolozsvári egyetem professzora, ő hirdet először — Gyulai Pált is megelőzve — egyetemi előadássorozatokat Petőfi életéről, költészetéről, s e költészet világirodalmi jelentőségéről, a kolozsvári egyetem almanachja szerint, az alábbi címenek: *Petőfi élete, művei és helyzete a világirodalomban, különös tekintettel a legújabb német irodalomra* (1873—74); *Petőfi szövegének rendezése kritikai és esztétikai elvek szerint* (1874—75); *Petőfi mint az egykorú német költészet, névleg LENAU antagonistája* (1877—78); *Petőfi kritikai olvasása összehasonlító, jelesen német irodalomtörténelmi álláspontból* (1877—78); *A magyar—német antagonizmus krit. történelme a legrégibb időkől fogva Petőfigig, irodalmi szempontból* (1883—84); *Petőfi filozófiai költészete s a német irodalomhoz való viszonya* (1883—84); *Petőfi és Goethe lírája, különös tekintettel a sectio divinára* (1885—86); *Petőfi jelszava a Kant—Schopenhauer-féle metafizika alapján* (1886—87) [8].

A felsorolt címekből is kitűnik, hogy MELTZL mindenekelőtt filozófiai jellegű munkálatokra vállalkozott, illetve összehasonlító tevékenységet folytatott.

Petőfi tanulmányait erdélyi és külföldi (jórészt német) lapokban jelentette meg: K. PAPP Miklós rangos kolozsvári napilapjában, a Magyar Polgár-ban, a Keletben, az Erdélyi Múzeum-ban, a Család és Iskolá-ban, a Siebenbürgisch — Deutsches Tageblattban, a Petőfi Társaság Lapjában, a Pester Lloydban, a Koszorúban, a németországi Magazin für die Literatur des Auslandesben és természetesen saját folyóiratában, az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokban.

„Az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok a maga nemében egyedülálló, úttörő vállalkozás. A magyar összehasonlító irodalomtudomány történetét ettől kezdve szokták számítani, újabban egyre többet emlegetik nemzetközi irodalmi találkozók is.” [9]

A szerkesztők alapvető célkitűzése: a magyar és más nemzetek közötti szellemi érintkezés előmozdítása, a kölcsönös megismerés fontosságának propagálása volt. Ezt várta el a laptól a korabeli kritika is. SZANA TAMÁS így fogalmazta meg ezt az igényt a kolozsvári Hölgyfutár 1897. március 15-i számában: „A vállalkozás hivatása a külföld előtt, mely eddig csaknem kivétel nélkül hamis forrásokból ítelt meg bennünket, bemutatni törekvéseinket, s ama vívmányokat, melyeket e küzdelem eredményeképpen ma már sajátjainknak mondhatunk.” MELTZL „a szép evangéliumának” hirdetője akar lenni, a szellemi kapcsolatok erősítését tűzve ki alapvető célul. Egyik,

még 1873 októberében a kolozsvári egyetemen megtartott (két évvel később Bécsben külön megjelentetett) előadásában írja: „S miután a lángészben rendesen bennfoglalatik az egyetemesség és sokoldalúság, azt lehetne mondani, az irodalom kritikai történetében rendesen csak olyan írónak lesz helye, kinek általános (internationalis) jelentősége van...” Következtetése is egyoldalú: az egyetemessé nem növvő nemzeti irodalmaknak kisebb jelentőséget tulajdonít, olyannyira, hogy kijelenti: Shakespeare, Goethe, Petőfi bizonyos tekintetben inkább a világ, mint a saját nemzetük költői. Majd így folytatja: „Homérosz is csak néhány száz évig volt saját nemzetéé, és már évezredek óta az egész emberiségé!” Ebből a felfogásból eleve egyoldalú, torz érték-rangsor származhat. Meltzl szerint az író, költő lehet: 1. nemzetközi (Goethe, Petőfi), 2. nemzeti (Klopstock, Arany) és 3. tájköltő (Heine, Jókai). Másképpen fogalmazva: olyan nagy egy író, költő, amilyen mértékben egész világnak szól. [10]

Az Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok eredeti nyelven közölt rövid szemlék, értelmezések, tanulmányok, tudósítások és mindenekelőtt fordítások révén igyekezett megvalósítani vállalt célkitűzését: *minél több nyelven megszólaltatni Petőfit, minél több, Petőfire vonatkozó adat közlésével elősegíteni a kutatást* (a Reszket a bokor, mert ... c. vers például harmincegy fordításban jelent meg). Német, olasz, angol, román, spanyol, svéd, japán, finn, izlandi, francia, örmény, cigány és más nyelveken olvashatunk Petőfi-verseket az összehasonlító folyóirat hasábjain, illetve más folyóiratokban (pl. a Magyar Polgár c. kolozsvári lap 1878-i évfolyamának 1. számában német, román, angol, francia, svéd, izlandi nyelven — ebben a sorrendben — közli Petőfi verseit). A fordításokon kívül pedig a nagy költő életével és költészetével foglalkozó kisebb-nagyobb írások, közlemények egész sora próbálja kielégíteni a sokarcú folyóirat szerteágazó igényeit.

Az első számot MELTZL Petőfi egyik legjelentősebb német fordítójáról, GEORG FRIEDRICH DAUMERRŐL szóló méltatása vezeti be. [11] A szerkesztő már ebben a cikkében figyelmeztet arra, hogy a Petőfi-fordítások közt sok a gyenge átültetés, egyesek ugyanis — mint írja — üzletnek fogják fel a költő egyre növekvő népszerűségét. Túlzó elismeréssel ír ugyan DAUMER tolmácsolásában közreadott Petőfi-fordításokról, („Addig a német irodalom még nem látott magyarból hasonló szép fordítást”), de nem is ez az érdekes számunkra. Sokkal inkább az, hogy itt fogalmazza meg a műfordításról vallott nézeteit. A jó műfordítás szabad átköltés — hangsúlyozza. Megdicséri a német fordítót, mert átültetéseiben „alig ismerni Petőfire, egészen Daumer termékei”. *A vers más nyelven történő újrateremtését tekinti elsőrangú fordításnak*, elébe helyezve az ilyen tolmácsolást a szó szerinti átültetésnek. A műfordítás három kategóriáját, típusát különbözteti meg: 1. a reprodukciót (ezt nevezi a tulajdonképpeni művészi átültetésnek), 2. a hű fordítást (ezt egyszerű fordításnak tekinti), 3. a hanyag fordítást (amelyet majmolásnak nevez). A reprodukciót — Meltzl szerint — az igazi költők művelik, a szó szerinti fordítást az esztéták és kritikusok, míg a harmadik kategóriában a kontárok és dilettánsok tartoznak. A jó fordítás — folytatja Meltzl — viselje magán a fordító egyéni stíluseszközeit, ugyanakkor a tolmácsolásnak legyen meg az „önálló koncepció”-ja. „Egy elsőrangú fordítás egy önálló koncepció jelentőségére tart igényt”. A szabad fordításban olyan jelentős szerepet juttat az átvevő nyelv szellemének, hogy még a tájnyelvi elemek használatát is elfogadja. Ezzel a felfogásával magyarázható, hogy több Petőfi verset nyelvjárásban is lefordított.

A Petőfire vonatkozó tudósítások, hírek, megjegyzések sok érdekes adatot tartalmaznak a Petőfi-kutatás számára. Ezekből idézzük a legérdekesebbeket: „Spanyol Petőfi készül néhány hét óta. Ez az első fordítás, melyet spanyol nyelven látott a világ. RAMON LEON MAINER tisztelt író társunk és barátunk közbenjárásának kö-

szönhetjük”. [12] Egy izlandi versantológia kapcsán a következőket olvashatjuk: „Bírnuk a költő ígérését arra nézve, hogy nemsokára izlandi Petőfije is lesz a világnak”. [13] Egy Petőfivel foglalkozó izlandi tanár nyilatkozata: „P. [Petőfi] Őrültje csakugyan, amint Ön jól sejtí, régebben már feltűnt nekem is. Valóban nevezetes s egyszersmind fantáziával teli és mély értelmű (tiefsinnes) költemény ... Magasztos (sublim) Őrűtség van benne, és merész feladat (wagestück) ilyen tárgyat lírában feldolgozni, nekem fölötte sikerültnek tetszik” [14]. A vers francia átültetéséről: „Amiel egyetemi tanár (kinek CASSONE tavaly az Őrült olasz fordítását ajánlotta) újból megszólalt. Lesz alkalmunk francia fordításaiból a legközelebbi számokban egy egész collectívt közölni. Ez a fordító annnyival nagyobb köszönetet érdemel, mivel nem bírja a magyar nyelvet s csak nagy fáradsággal tudott P[etőfi] szellemében hatni; másrészt pedig úgyszólván legelső francia fordító, ki nemcsak prózában fordítja Petőfit”. [15] A Reszket a bokor, mert ... többnyelvű lefordítását MELTZL így sürgeti: „Petőfi-polyglottát készít az Ö. I. L. szerkesztője már 1874 óta, s ez alkalommal ismételve felhívja a hivatott fordítókat szíves közreműködésre, köszönettel fogadván bármely csekélynek tetsző tájbeszédre vagy idiómára való fordításokat. A dálnak minden universalis remek szabása mellett megvan a lokális koloritja” [16] A segesvári Petőfi-emlékmű felállítását így siettetí: „Petőfi valószínű sírhelyének, vagyis jobban a segesvári-fehéregyházi csatatérnek továbbra jeltelenül maradnia nem szabad, legalább az 1899-iki július 31-én túl nem”. [17]

Hogy mennyire hivatásának tekintette Meltzl Petőfi életművének tanulmányozását, verseinek külföldi népszerűsítését, arról mindenekelőtt a teljes egészében Petőfi életének és költészetének szentelt külön rovat, a Petőfiana tanúskodik. *A lap vezetőinek sikerült e rovatot a Petőfi-kultusznak, különösen a költő külföldi népszerűsítésének eleven fórumává tenni.* Azt is tudjuk, hogy MELTZLNEK távolabbi célkitűzései is voltak: a Petőfianát önálló időszaki kiadvánnyá akarta fejleszteni, amely kis formátumban ugyan, de negyedévenként jelent volna meg. Azonban az egyre sokasodó anyagi nehézségek miatt elképzeléseit nem tudta valóra váltani. [18]

„MELTZL HUGÓ túlzásai, tévedései ma már nyilvánvalóak, nem egy állítást joggal vitatták már akkor. Gyakran elfogult, nem mindig jut túl az érzelmi hozzáálláson, egy-egy hangzatos kinyilatkoztatáson, filozófia-igényét pedig át- meg át- járja egy elvont erkölcsi-lélektáni szemlélet”. [19]

Mindezek ellenére le kell szögeznünk: egyetemesebb szempontokat próbált megvalósítani, felvetni a Petőfi-kutatás számára, *Petőfi költészetének új, világirodalmi összefüggéseire irányította a közvélemény figyelmét. Petőfit mint kontinensünk klasszikusát igyekezett bemutatni.* A századvég provinciális ízű, szűk látókörű felfogásával vitatkozva, szélesebb összefüggéseket keresett a Petőfi-életmű megítéléséhez. Munkásságának ez volt a legfőbb érdeme.

Meltzl tanítványai közül elsősorban BARABÁS ÁBEL [20] folytatta mesterének összehasonlító vizsgálódásait, de az ő érdeklődését is mindenekelőtt Petőfi filozófikuma vonzotta. Tanulmányainak, cikkeinek jórésze azonban az előbbihez kapcsolódik. A magyar irodalom nagyjait — Petőfit, Aranyt, Madáchot — hasonlítja össze Byronnal, Schillerrel, Goethével, Nietzschével. És akárcsak példaképe, többet közülük német lapokban közöl. Az egyikben arról tudósít (Nietzsche húgának elbeszélése alapján), hogy miként ismerte meg és szerette meg a filozófus Petőfit, hogyan és milyen Petőfi-verseket zenésített meg a fiatal Nietzsche. A Budapesti Hírlap 1906. augusztus 5-i számában ezzel kapcsolatban a következőket írja: „Mikor először kerestem föl Weimarban Förster-Nietzsche asszonyt (a filozófus húgát), nem is sejtettem, hogy a magyar irodalomra nézve ilyen érdekes adatnak jutok birtokába. Ki gondolta volna, hogy Petőfi egyike volt Nietzsche első tanítómestereinek. A filozófus kézira-

tainak nézegetése közben láttam meg a költő nevét egy írott hangjegyen. A címe ez volt: *Nachspiel. Gedicht von Petőfi. Componiert von Friedrich Nietzsche*. Petőfi és Nietzsche! Mily' különös találkozás! Elolvastam a szöveget, mert tudtam, hogy Petőfinak ilyen című költeménye nincsen. A kezdősorból mindjárt ráismertem a Felhők harmadik darabjára. Mikor Förster-Nietzsche asszony látta, hogy ismerem és érdekel a dolog, kikeresett egy füzetet, amelyben csaknem mind Petőfi-versek voltak megzenésítve.” [21]

A másik erdélyi Petőfi-kutató, FERENCZI ZOLTÁN érdeme mindenekelőtt az *elmélyült filológiai feltáró tevékenység, a Petőfi-életrajz megalapozása*. Az 1965-ben megjelent akadémiai értékelésében olvashatjuk: „Az értékelő munkával párhuzamosan folyik Petőfi életének és művének feltérképezése. Kimagaslik e téren a MELTZL körben induló FERENCZI ZOLTÁN munkássága.” [22]

Egy alig ismert, fiatalon írt verstörténeti tanulmányában a népies formák és a műköltészet kapcsolatát vizsgálva remek érzékkel figyelt fel a Petőfi-strófa verstörténeti jelentőségére: „Nincs költészetünk történetének egy alakja sem, ki múltjának eredményeit felhasználva, oly' rohamosan tört volna útát a jövő költészetére, sőt az önmaga által nyitott forrását a költésnek úgy felhasználta, kimerítette volna, mint Petőfi Sándor”. Érdekes összefüggéseket lát Petőfi verselése (formai elemei) és mondanivalója között. „Nem a lágy hangzókat szerette a nyelvben, hanem a keményeket, melyek kifejezzék azon gondolatait, melyeket az idők vihara rázott fel lelkében”. Majd így folytatja: „A Petőfi verseit a gondolatok jelentése és nem alapja szerint kell olvasni, s a gondolatok hullámlása a legszebb zenét adja önála”. [23]

A fentiek alapján bizvást elmondhatjuk, hogy nem túlzás *Kolozsvári Petőfi-iskoláról beszélni*. Még kevésbé tagadható e negyedszázados Petőfi-kultusz úttörő szerepe a magyar irodalomban. Ha nem is valósultak meg maradéktalanul az itt bemutatott törekvések, elképzelések — jelentős mértékben hozzájárultak a *Petőfi-filológia megalapozásához*. A századvég gyakran provinciális ízű felfogásával szemben *Petőfit mint világjelenséget próbálták bemutatni, értékelni és ugyanakkor népszerűsíteni idegen nyelveken*. A költői én hangsúlyozásával tagadták a már akkor jelentkező „szerepjátszó” Petőfi-felfogásokat, visszautasítva a divatos, különcködő Petőfi-képet. PÁNDI PÁL 1961-ben megjelent Petőfi-monográfiájában ilyen értelemben beszél elismerően a századvégi erdélyi Petőfi-kutatásokról. [24]

A XIX. századi erdélyi Petőfi-kultuszról, a megszaporodó Petőfi-fordításokról, kiadványokról szólva beszélnünk kell a korabeli román Petőfi-tolmácsolásokról, értékelésekről is, hiszen ezek a kolozsvári Petőfi-kultusszal nemcsak párhuzamosak, hanem — nagyon sok esetben — közvetlenül kapcsolatban is állanak.

Az 1865-ben megjelent első román Petőfi-fordítások talaját a 48-as forradalmakat előkészítő magyar és román reformnemzedék kapcsolatai készítették elő, s ugyanakkor 48—49 végzetes összecsapása késleltette. [25] Petőfi neve minden bizonnyal nem 1865-ben, G. MARCHISIU [26] jószándékú, de kezdetleges fordításai útján vált ismertté a román olvasók előtt. Verseit a román 48-as forradalom magyarára is tudó, s a magyar forradalmi eseményeket nemegyszer lázas figyelemmel kísérő vezetői kétségtelenül ismerték.

Az első Petőfi tolmácsolásokig [27] eltelt másfél évtized, a bécsi kamarilla birodalmában magyar és román számára egyaránt az önkény, az elnyomatás kora. Az 1850-es évek végétől kezdve magyar és román írók, közéleti személyiségek egyre többen értik meg a szellemi közeledés és a kölcsönös megismerés, megbecsülés parancsoló szükségességét, s próbálják gyógyítani az elveszett szabadságharc okozta tragikus sebeket. Jókai román tárgyú regényei, elbeszélései, ZILAHY KÁROLY népdalfordításai és román népismertető cikkei, ÁCS KÁROLY népballada átültetései részei

ennek a törekvésnek, s ezekre mintegy válaszul jelennek meg Kölcsy és Eötvös mellett Petőfi első románra fordított versei is. A már említett G. MARCHISIU csak szerény munkása a közeledést szolgáló irodalomnak. BADESCURÓL már jelentősebb adatokat hozott felszínre a Petőfi kutatás. [28] Ő volt Kölcsy Himnuszának első román fordítója, ő ültette át magyarra Alecsandri [29] több költeményét, Bágyai János néven, *s ő volt az, aki 1869-ben elsőnek vitte el a Kárpátokon túlra Petőfi nevét*, mégpedig a bukaresti *Oriental irodalmi körbe*, amelynek akkor a 19 éves MIHAI EMINESCU is tagja volt. Az örült BADESCU-féle változata és a fordítónak a költeményről tartott magyarázó előadása lehetett tehát EMINESCU első Petőfi-élménye. [30]

Az első bukaresti Petőfi-fordítások ALEXANDRU MACEDONSKI lapjában, a *Literatorulban* jelentek meg. 1880-ban BONIFACIU FLORESCU prózában fordította Az én szerelmem c. költeményt, majd két év múlva, ugyancsak prózában egy másik folyóiratban a *Portfoliul* románban még 6 fordítást közöl. A *Revista literară* 1866-os évfolyama Petőfiről cím alatt 10 költeményt publikált TH. M. STONESCU fordításában részben versben, részben prózában. Ugyanebben az időben már Iasiban (1882), majd Craiovában (1888) tolmácsolták a magyar költőt. A *Convorbiri Literare*ban jelent meg M. POMPILIU Locul năsterii című verse, melyet a Szülőföldemen mintájára írt, a *Revista Olteana* pedig G. D. PENCIOIU fordításában, XERES aláírással jelentette meg a Falu végén kurta kocsmá-t. [31]

1865—1890 között összesen 38 Petőfi-fordítás lát románul napvilágot. *E mennyiségi növekedés mellett azonban nem annyira a Petőfi-kép árnyalódása, gazdagodása, mint inkább az erdélyi román lapok után a romániai sajtóban való jelentkezése a pozitívum.*

Vannak azonban olyan jelek is, amelyek már a századfordulóval jelölhető új szakasz minőségi változása felé mutatnak.

1882-ben a temesvári Román Olvasó Egyletben PETRE OPRISIU műfordító előadást tartott Petőfiről. Előadásában már több van mint pusztá érdeklődés, *benne van az eszmei kapcsolódás első igénye is*: „És ha mi érdeklődünk a különböző népek igazi nagy emberei iránt, — mondja — ha gyönyörködünk egy Schiller, Goethe, Shakespeare, Molière, Béranger és mások költeményeiben és egyéb csodás munkáiban, akkor mennyivel inkább érdekelni fog azon nemzet egyik géniuszának élete és működésének eredménye, amellyel minden nap és minden helyen érintkezünk, amellyel az ezeréves sors úgy rendezte, hogy együtt éljünk és együtt haljunk meg... Hiszem is, hogy ha ... ez alkalommal a magyar nemzet legnagyobb lírai költőjéről fogok beszélni, az önök tetszésével találkozom, annál is inkább, mivel noha Petőfi Sándor testestül-lelkestül magyar volt, mégis az ő emelkedett érzésvilága és tüzes haza- és szabadságszeretete például szolgálhat minden embernek és minden nemzetnek”. [32]

1890 körül lezárul a román Petőfi-fordítások, méltatások első szakasza. A többé vagy kevésbé sikerült, de viszonylag nagyszámú kísérlet *ismerette tette a költő nevét a román olvasók körében*, és kellő alapot teremtett a következő század árnyaltabb, művészibb Petőfi-képének kialakításához.

JEGYZETEK

[1] KOZMA DEZSŐ: Petőfi öröksége. Bukarest. Kriterion Kiadó. 1976. 56. l.

[2] Tudományos folyóirat. 1874-ben indította az Erdélyi Múzeum Egylet. Tartalma enciklopédikus jellegű volt, mindenekelőtt azonban irodalomtörténeti, történeti és nyelvészeti tanulmányokat közölt. 1944-ben megszűnt.

- [3] Legfontosabbak a következők: Magyar Polgár, Ellenzék, Kolozsvári Közlöny, Kelet, Erdélyi Híradó, Kolozsvár, KORBULY JÓZSEF Élet és Irodalom c. hetiközlönye, BRÓDY SÁNDOR pár hónapot élő erdélyi lapjai. (Erdélyi Képes Újság, Magyarság), s a Petőfi-kutatás műhelyének számitó Petőfi Múzeum.
- [4] A magyar irodalom története. Budapest. Akadémiai Kiadó. 1965. III. k. 795. l.
- [5] MELTZL HUGÓ (1846—1908). Szászrégenben született. Egyetemi tanulmányait több helyen végzi: Lipcsében, Heidelbergben, Budapesten és Berlinben. Különösen érdekli a filozófia és főleg Schopenhauer. Lipcsében ismerkedik meg a fiatal, zenét kedvelő Nietzschevel, neki olvassa fel német Petőfi fordításait (Nietzsche meg is zenésít több Petőfi-verset). Heidelbergben Eötvös József fiával, Eötvös Lóránddal kerül közelebbi kapcsolatba, tőle kap egy Petőfi-kötetet az író Eötvös aláírásával. Tanítványainak visszaemlékezése szerint egyetemi előadásain irodalmi gondolkodásra tanított, s különösen gondot fordított a művek filozófiai megközelítésére. Meltzl Hugó életének és irodalmi működésének első, máig egyetlen összefoglalása harmincnyolc évvel ezelőtt jelent meg, amelyben a szerző (Kerekes Sándor) szétszórta az adatok összegyűjtésére vállalkozott, elmélyültebb értékelés igénye nélkül. Újabb egy, a Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának kiadásában megjelent tanulmánykötetben írt róla Engel Károly. Az ismert román irodalomkutató, Alexandru Dima pedig egyik könyvében a hazai összehasonlító irodalomtudomány úttörőjeként említi Meltzl Hugót és folyóiratát, mint olyant, amelyik a történelmi-társadalmi összefüggések dialektikus módszerét is érvényesítette. Ezek a közlemények, értékelések elsősorban az összehasonlító irodalomtudomány munkásként mutatják be Meltzl Hugót, mint az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok lelkes szerekasztóját. A Petőfi-kutatóról eddig alig esett szó. A legújabb irodalomtörténeti szintézis, a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában 1965-ben megjelent irodalomtörténeti kézikönyv III. kötete így jelöli ki helyét: „A liberalizmus polgárosult változatát képviseli a kolozsvári MELTZL HUGÓ, aki inspiráló egyéniségével, egy egész Petőfi-iskola kialakításával játszik szerepet Petőfi utóéletében”. (795.)
- [6] Petőfiana. Évkönyv. Kizárólag a költő és művei szolgálatában. Szerkeszti FARNOS DEZSŐ. I. 1888/9. Egy színes melléklettel. Petőfi, illetve Júlia kiadatlan kézírata. Kolozsvár, az Acta Comparationis költségén. 1889.
- [7] Irodalomtudományi Folyóirat. 1874-ben alapították. Az összehasonlító irodalomtudomány első hazai orgánuma. 1874-től Acta Comparationis Litterarum Universarum címmel új folyamat kezdett, amelyet 1884-ben ismét megújított. Külön rovatot szentelt Petőfiana címmel a legfrissebb fordításoknak, 1888. végén szűnt meg.
- [8] Vö. KOZMA DEZSŐ i. m. 9—10. l.
- [9] Uo. 11. l.
- [10] A kritikai irodalom fogalmáról. Bécs. 1875. 10. sz.
- [11] DAUMER (1800—1875) német vallásfilozófus és költő. Petőfin kívül a perzsa Háfiz formailag tökéletes fordításával (Hafis, 1846, 1852), Goethe és Rückert keleti kultúrtörékvéseit vitte tovább. Irod. TÚRÓCZI-TROSTLER J.: G. F. Daumer, hegelianus, Háfiz- és Petőfi-fordító. (Magyar irodalom — világirodalom, 1961.)
- [12] Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok 1877. II. k. 231. l.
- [13] Uo. II. k. 288. l.
- [14] Uo. 1880. VII. k. 111. l.
- [15] Uo. 1880. VIII. k. 30—31. l.
- [16] Uo. 1882. XI. k. 147—148. l.
- [17] Uo. 1885. XVII. k. 26—27. l.
- [18] MELTZL az összegyűjtött anyagot Farnos Dezső nagyenyedi főgimnáziumi tanárnak adta át, aki ebből jelentette meg (1889-ben) a már említett Petőfiana évkönyvet.
- [19] KOZMA DEZSŐ: i. m. 29. l.
- [20] BARABÁS ÁBEL (1877—1915). Kiadta Meltzl Hugó Petőfi-tanulmányait (Petőfi-Könyvtár, 1909.) Tanulmányt írt Descartes-ról, a magyar és külföldi írók életrajzát bemutató sorozatban jelenik meg Goethe életrajza, fordít Csehovtól, Turgenyevtől. Több cikke, tanulmánya az egykori lapok hasábjain lehet fel.
- [21] Ugyancsak a Nietzsche által megzenésített Petőfi-dalokról a kolozsvári Ellenzék is beszámol. (Nietzsche és Petőfi: 1923. március 11.)
- [22] A magyar irodalom története. Budapest. Akadémiai Kiadó 1965. III. k. 795. l.
- [23] A népies alakok története műköltészetünkben, Budapest, 1879. 125. l.
- [24] PÁNDI PÁL: Petőfi. Budapest. Szépirodalmi Kiadó. 1961. 13. l.
- [25] Vö. KEMÉNY GÁBOR: A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből. Budapest. Tan- könyvkiadó Vállalat. 1962. 133—134., 251—252. l.
- [26] A budapesti Aurora romana (Román hajnal) c. folyóirat munkatársa. Itt jelentek meg (1885-ben) Az ember és az Ifjúság című versfordításai. Kezdetleges fordítások, kizárólag irodalomtörténeti jelentőségük van.

- [27] Az első román Petőfi-fordításokról D. SASÚ számolt be a szaksajtóban: (Petőfi románul, 1865-ben. Utunk 1957. 8. sz. 2. l. ford. Veégh Sándor.)
- [28] SCIPIONE IONITA BADESCU (1847—1904). Szilágysági származású román költő és újságíró: Felsőfokú tanulmányait a budapesti, bukaresti és bécsi egyetemeken folytatta. Eminescu és Caragiale bizalmas barátja, s a román és magyar irodalom kölcsönös megismerésének rajongó úttörője. Kalandos és viszontagságos életét Eminescu Tönkrement lángész c. romantikus regényében dolgozta fel. A román Familia és a magyar Vasárnapi Újság c. lapokban népszerűsítette a két nép irodalmi alkotásait.
- [29] VASILE ALECSANDRI (1821—90): román író, költő, drámaíró a XIX. század román irodalmának egyik legkiemelkedőbb alakja. 1859-ben, mint az Egyesült Fejedelemségek külügyminisztere Turinban egyezményt írt alá Klapka tábornokkal, közös román—magyar katonai akció megszervezésére Ausztria ellen.
- [30] Vö. DÁVID GYULA: Petőfi és a román irodalom, Igaz Szó, XVII. évfolyam 7. szám 132. l.
- [31] Vö. D. SASÚ: Petőfi a román irodalomban. Korunk 1960. 9. sz. 1049—1057. l.
- [32] DÁVID GYULA: I. m. 134. l.

КУЛЬТ ПЕТЁФИ В ТРАНСИЛЬВАНИИ И РУМЫНИИ В XIX ВЕКЕ

В. Ванча

Инициатором исследования Петёфи в конце прошлого века был профессор университета Мелтз Юго, создатель школы Петёфи в Коложваре. В своём журнале, в Сопоставительном Журнале по Истории Литературы, который он редактировал вместе с Ш. Брашшан, начинает серию статей о значении поэзии Петёфи во всемирной литературе. Главная его цель: как можно больше переводить Петёфи на разные языки и как можно больше способствовать исследованию публикацией данных о Петёфи. Из его учеников А. Барабаш продолжал сопоставительные исследования своего мастера, а к имени З. Ференци относится первое составление биографии Петёфи.

Параллельно с культом Петёфи на венгерском языке, с 1865 года выходят в свет переводы и критические работы и на румынском языке, сначала в Трансильвании, потом в Бухаресте, Яссах и Крайове.

К концу столетия имя Петёфи знакомо на всей территории Румынии и это создаёт соответствующую основу для создания картины о Петёфи в XX. веке, уже более оттенённой, более художественной.

PETŐFI-KULT IN SIEBENBÜRGEN UND RUMÄNIEN IM 19. JAHRHUNDER

Vilmos Váncsa

Der erste, der Ende des vergangenen Jahrhunderts die Petőfi-Forschung in die Wege leitete und die Petőfi-Schule in Klausenburg ins Leben rief, war Professor Hugo Meltzl. In seiner Zeitschrift, den zusammen mit Brassai redigierten „Vergleichenden Literaturgeschichtlichen Blättern“ startet er eine Artikelserie über die Bedeutung der Dichtung Petőfi's auf Weltliteratur-Ebene. Sein Hauptziel war, Petőfi in möglichst vielen Sprachen ertönen zu lassen, mit der Veröffentlichung möglichst zahlreicher Daten in Bezug auf Petőfi die Forschung zu fördern. Von seinen Schülern setzte Ábel Barabás die vergleichenden Untersuchungen fort, während die Begründung der Petőfi-Biographie sich an den Namen von Zoltán Ferenczi knüpft.

Parallel mit dem ungarischsprachigen Petőfi-Kult erschienen von 1865 an auch rumänische Übersetzungen und Kritiken — zunächst in Siebenbürgen, und später auch in Bukarest, Iasi und Craiova.

Gegen Ende des Jahrhunderts wird der Name Petőfi's im ganzen rumänischen Sprachbereich bekannt und dies schafft eine entsprechende Basis für die Gestaltung des Bildes des nuancierteren, künstlerischeren Petőfi im 20. Jahrhundert.

A TANÁRKÉPZÉS TANTERVTÖRTÉNETÉBŐL: A POLGÁRI ISKOLAI TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA KÖTELEZŐ TANTÁRGYAINAK FEJLŐDÉSE

BERECZKI SÁNDOR

A polgári iskolai tanárképző tanterveinek egyik szerkezeti és tartalmi elemét a kötelező tárgyak csoportja alkotja. A kötelező tárgyak azt a didaktikai funkciót töltötték be, hogy a szakcsoportok szaktárgyi műveltsége mellett a hallgatók megkapják azt a kiegészítő, általános műveltséget is, amelyet a polgári iskolai tanárok számára szükségesnek ítélték.

A kötelező tárgyak csoportjába sorolt tantárgyak jellege a didaktikai célkitűzés miatt eléggé heterogén volt, s az egyes tantervek is más-más kötelező tárgyat iktattak be, annak megfelelően, hogy a polgári iskolák elé milyen aktuális képzési célt tűztek.

A kötelező tárgyak abban tértek el a szakcsoportokba sorolt tantárgyaktól, hogy a kötelező tárgyakból a hallgatók nem szerezhettek képesítést.

Tantervtörténeti szempontból a kötelező tárgyak növekvő számát figyelhetjük meg s ez jelzi a polgári iskolai tanárokkal szembeni igények fokozódását az általános műveltség területén is. A tárgyak számán túl a kötelező tárgyak óraszámja is nőtt. A tanárképzés tantervelméleti kérdéseinek egyik problémáját éppen a szaktárgyak és a kötelező tárgyak óraszámának aránya, s ennek az aránynak a változása jelentette.

A kötelező tárgyak törzstárgya a neveléstudomány, illetve a tanítási gyakorlat volt, amely a hallgatók elméleti és gyakorlati pedagógiai felkészítését szolgálta s e tárgyak tanítása 1873-tól 1947-ig megszakítás nélküli volt.

E tárgyakon kívül a többi kötelező tantárgyat egy-egy fejlődési szakasz aktuális célkitűzése érdekében vették be a tantervbe. Ennek megfelelően különböző időben írják elő tanításukat, illetve oktatásuk csak átmeneti jellegű volt.

A kötelező tárgyakat lényegében két csoportra oszthatjuk:

I.: a minden szakcsoport hallgatói számára kötelező tantárgyak;

II.: csak az egyes szakcsoportokhoz kapcsolt kötelező tantárgyak csoportjára.

A kötelező tárgyak fejlődését, tantervbe kerülését s didaktikai problémáit e csoportosításnak megfelelően tárgyalom.

I. Minden szakcsoport hallgatói számára kötelező tantárgyak.

E csoportba tartoznak:

1. a neveléstudományi és a vele kapcsolatos tárgyak (lélektan, logika, filozófia, neveléstörténet);
2. iparoktatás;
3. testnevelés;
4. korszerű honvédelem;
5. etika;
6. közgazdaságtan és társadalmi ismeretek;
7. idegen nyelvek;
8. élet- és egészségtani ismeretek.

1. A neveléstudományi tárgyak tantervtörténeti alakulása.

Az egyes tantervek óratervei a neveléstudományi tantárgyak esetében is — a szaktárgyak fejlődéséhez hasonlóan — csak lassú differenciálódást mutatnak. A tantervek azonban már 1873-tól tartalmazzák az alapvető pedagógiai tantárgyakat, de komplex módon, s az egyes tantárgyak oktatására nem biztosítottak külön órákat. Így pl. a neveléstörténet tanítását már az 1873-as tanterv is előírta, de csak az 1901-es tantervtől kezdődően kap e tantárgy önálló órákat.

A neveléstudományi tárgyak esetében különösen figyelembe kell venni a tanítóképző és a polgári iskolai tanárképző szoros szervezeti és oktatási kapcsolatát. A neveléstudományi tárgyak anyagát úgy állították össze, hogy figyelembe vették a tanítóképzőben tanult pedagógiai ismereteket, mivel a tanárképző hallgatóinak többsége tanítóképzőt végzett. Később a gimnáziumi érettségivel rendelkező hallgatókat is csak abban az esetben vették fel az intézetbe, ha pedagógiából felvételi vizsgát tettek (más tárgyakból nem kellett felvételizni.) Így a hallgatók többsége már a tanítóképzőben szerzett pedagógiai alaprésztudással kezdte meg a neveléstudományi tárgyak tanulását. Ez okozta azt is, hogy a lélektan és a logikát önálló tárgyként a tanárképzőben 1895-ig nem tanították, mivel a neveléstudományi tárgyakat a tanítóképzőben tanult lélektani, logikai alapokra építették.

A neveléstudományi és a vele kapcsolatos tárgyak általános tantervtörténeti fejlődését az jellemzi, hogy a kezdeti gyakorlati jelleg, e tárgyaknak az oktatás-nevelés gyakorlati feladatát segítő jellege egyre inkább elméleti, filozófiai irányba tolódik át. Ezt a tendenciát az egyes neveléstudományi tárgyak tartalmán, illetve az újonnan beiktatott elméleti tárgyakon (filozófia, filozófiatörténet) kívül az is jelzi, hogy a tanítási gyakorlat — amely kezdetben a neveléstudományi tárgyakkal közös óraszámokban szerepelt — kiválik a neveléstudományi tárgyak közül. A szaktárgyak fejlődési folyamatától eltérően, amelyeknél a szemináriumok, laboratóriumok beiktatásával a gyakorlati jelleget erősítették, a neveléstudományi tárgyaknál — éppen az elméleti irány fokozódása miatt — nem került sor szemináriumok órák felvételére. Ez a fejlődési folyamat tükrözte a neveléstudomány egyre teoretikusabbá váló fejlődési tendenciáját a XIX. század végétől a XX. század közepéig. A kísérleti pedagógia és a kísérleti lélektan — melyek a XIX. század végén, a XX. század elején a pedagógiai, lélektani jelenségek gyakorlati vizsgálatát tűzték ki célul, — a polgári iskolai tanárképzőben az oktatási feltételek (eszközök) hiánya miatt nem formálta át a neveléstudomány addigi tantervi anyagát.

Ezen általános fejlődési-sajátosságok áttekintése után vizsgáljuk meg az egyes tantervek neveléstudományi tárgyainak és tananyagának alakulását.

Az óratervekben szereplő nevelés- és tanítástan, tanítási gyakorlatok az I. évfolyamon logikát, tanítástant, módszertant és tanítási gyakorlatokat tartalmazott. A tantervi anyag középpontjában a tanítástant állt, a logikát is a tanítási és nevelési eljárások alátámasztása céljából tanították.

Az első tanterv egyik tantárgy anyagát sem részletezi — a szaktárgyak tananyag megjelöléséhez hasonlóan —.

Az 1877-es tanterv nem vesz fel új tantárgyakat a neveléstudományi tárgyak közé, megváltoztatja azonban az egyes tantárgyak tantervi elhelyezését. Ezzel a neveléstudományi tárgyak elrendezésénél olyan tantervi koncepciót vezetnek be, amely hosszú időn keresztül meghatározta a neveléstudományi tárgyak tanítását.

Az 1877-es tanterv ugyanis az I. osztályba teszi az elméleti jellegű tárgyakat (logika, neveléstan, oktatástan, neveléstörténet), míg a gyakorlati vonatkozású tárgyak a II. osztályba kerülnek (módszertan, gyakorlati tanítás).

Ezzel az átcsoportosítással együtt megszüntetik a neveléstan és az oktatástan eddig külön-külön tárgyként történő tanítását s a tanítástant a neveléstan anyagába építik bele, azzal az indoklással, hogy a tanítás a nevelés legfőbb eszköze.

Az 1882-es tanterv az I. és II. évfolyamon ezt a rendszert változatlanul hagyja. Az újonnan szervezett III. évfolyamot gyakorlati jellegűvé teszi, mivel itt kerül sor a polgári iskolai tantervek, a polgári iskolát érintő miniszteri rendeletek ismertetésére, illetve a gyakorlati tanításokra. Ez az anyagelrendezés megegyezett az 1882-es tantervnek azzal az általános célkitűzésével, hogy a III. évfolyamon a tanítás súlypontját a gyakorlatra helyezték.

A nevelés és oktatástan anyagának heterogén jellege akadályozta a színvonalas oktatást. A pedagógia tanárai arra törekedtek, hogy a neveléstudományi tárgyakat egységesebbé tegyék. E célból először a módszertanok kiiktatására tettek kísérletet.

A tanári kar egyetértett ugyan a képzés gyakorlatiasabbá tételének tendenciájával, ugyanakkor azonban szükségesnek tartotta — mind a szakképzés, mind a pedagógiai képzés szempontjából — az elméleti, filozófiai ismeretek erősítését is. Ezért javasolják a módszertanok oktatásának kivételét a pedagógiai tárgyak közül. KISS ÁRON a tanári kar 1887-ben tartott gyűlésén mutatott rá arra, hogy a „magasabb filozófiai képzés csak úgy lehetséges, ha az egyes szaktárgyak metodikáját maguk a szaktanárok adnák elő, s a pedagógia tanára csak az általános kérdéseket tárgyalná s így képes volna a hallgatók filozófiai képzésével is behatóbban foglalkozni.”¹

Az 1890-ben tartott gyűlés is határozottabban mondja ki a filozófiai propedeutikai tárgyak (lélektan, logika) felvételét a módszertan helyébe.²

Az 1890/91-es tanévben az I. éven a logika mellett már beiktatják a neveléstan keretébe — tehát még nem önálló tárgyként — a lélektan tanítását.

Az 1892-ben tartott értekezleten is többször fogalmazták meg azt a javaslatot, hogy a szaktárgyak módszertanát az egyes szaktanárok tanítsák.³

8 évi próbálkozás után az 1895-ös tantervben hajtják végre a korábbi évek javaslatát s ezzel megkezdődik a neveléstudományi tárgyak tartalmi átalakítása: a módszertanok oktatását az egyes szaktanárookra bízják, a tanítási gyakorlatokat elválasztják a nevelés- és oktatástantól s számukra a II. és III. évfolyamon külön órákat jelölnek i. e. g. Az így felszabadult időt a neveléstudományi tárgyak elméleti, filozófiai megalapozására lehetett fordítani. Az 1895-ös tantervben így kerül sor az I. évfolyamon bölcséleti előtan címen a lélektan oktatására a logikával összekapcsolva. A lélektan tantervi beiktatása a tanítóképzőtől való elkülönülést is jelentette, mivel kezdetben a tanítóképzőben tanult lélektani ismeretekre is építették a tanárképzőben oktatott neveléstudományi tárgyakat.

A lélektannak és a logikának az I. évfolyamon történő — mintegy a pedagógia bevezető tárgyaként való — oktatása a tanárképzés tantárgyi rendszerének mindmáig megmaradt sajátossága.

Az 1895-ös tanterv a II. évfolyamon a tanítástant továbbra is beépíti a neveléstudományi tárgyak (pontosabban az értelmi nevelés) anyagába. A nevelés- és tanítástant mellett szerepel még a neveléstörténet és az iskolaszervezetan oktatása is.

Az 1901-es tanterv választja szét először a neveléstant és a tanítástant s mind-egyikre külön óraszámot biztosít. Ugyanakkor a neveléstörténet is önálló tárggyá válik.

A tantárgyaknak ez az önállósulása együtt járt a tananyag bővülésével.

Az 1901-es tantervben tehát már mindegyik neveléstudományi tárgy kivált a korábbi egységes tananyagból s így kialakult a neveléstudománynak az a tantervi rendszere, amely lényegében 1947-ig változatlan maradt.

E tantervi anyagelrendezés elvi megindoklását 1910-ben IMRE SÁNDOR így fogal-

mazta meg: „A tárgyak meghatározásában az a szempont a döntő, hogy a Pedagógium feladata: a tanárnevelés, a pedagógiai tárgyak rendeltetése: a tudatosság és tervszerűség létesítése, illetőleg segítése. Itt tehát nem filozófiai propedeutikáról, sem magáért valamely tárgyért való előadásról, hanem a neveléstan megalapozásáról és a nevelés munkájára való előkészítésről (pedagógiai propedeutikáról) van szó. Ily célból van szükség lélektanra, logikára, a filozófia és nevelés történetére, melyek mind arra valók, hogy a neveléstannak és oktatástannak szolgáljanak.”⁴

IMRE SÁNDOR nagyon tömören mutatott rá a neveléstudományi tárgyak összefüggésére és az egyes tárgyak funkciójára.

1920-tól a filozófiai tárgyak tantervbe kerülését figyelhetjük meg: Az 1920-as tanterv a neveléstörténet mellé felveszi a bölcsészettörténetet is. Az 1928-as tanterv a lélektan és logika mellé sorolja a „Bevezetés a filozófiába” című tárgyat s ugyanakkor a filozófia története is önálló tárggyá válik. Az 1933-as tanterv a filozófiai tárgyakat az ismeretelmélettel bővíti.

A filozófiai tárgyaknak ez az erősödése az egyetemi kooperáció tudományos irányának felelt meg s a tudományos gondolkodás fejlesztését szolgálta.

A pedagógiai és a filozófiai tárgyak differenciálódásának megfelelően 1924-ben már külön pedagógia és filozófiai tanszéket szerveznek.

Az 1928-as tanterv az eddig használt nevelés és oktatástan elnevezést a pedagógia kifejezéssel váltja fel s anyagában a nevelés és oktatástanon kívül — helyet kap a bevezetés a pedagógiába és az iskolaszervezetten is.

Az 1933-as szervezeti szabályzat megengedte, hogy a hallgatók az egyetemen szaktárgyuk helyett a filozófiát, lélektant, illetve a pedagógiát válasszák.

2. Az iparoktatás tanítása.

Az ipartan és mezei gazdaságtan tanítását az 1873-as tanterv még csak a menyiségitan-természettudományi szakcsoport hallgatói számára írta elő.

Az iparoktatást minden hallgató számára kötelező tárggyá az 1877-es tanterv tette. E tárgy elsősorban a háziipar anyagát tartalmazta.

Az iparoktatás, a háziipar tanításának fő szorgalmazója GYERTYÁNYFFY ISTVÁN volt. Már a szakcsoportok kialakításakor is GYERTYÁNYFFY az ipari szakcsoport megszervezésével TREFORT iskolapolitikáját, a gyakorlati irányú polgári iskolák kiépítését törekedett támogatni. Az iparoktatás kötelezővé tételénél is ez volt GYERTYÁNYFFY egyik célkitűzése. Mind az iparoktatás, mind pedig az ipari szakcsoport bevezetésénél nagy szerepet játszott GYERTYÁNYFFY munkára nevelési felfogása is. GYERTYÁNYFFY ISTVÁN már svájci tanulmányútján nagy érdeklődéssel tanulmányozta a kézimunka tanítását, illetve a műhelyoktatást. MAGYÁRFALVY LAJOS GYERTYÁNYFFY ISTVÁNROL szülő könyvében⁵ arra mutat rá, hogy tanulmányútján GYERTYÁNYFFY főleg a nevelési, oktatási feladat aktuális kérdésével foglalkozott. Hazatérése és igazgatói kinevezése után azon fáradozott, hogy munkára nevelési elveit a gyakorlatba ültesse át. Ezért támogatta az ipartanműhelyek szervezését, s ezért tett lépéseket az iparoktatás bevezetésére a tanárképzőben is.

GYERTYÁNYFFY az aktuális iskolapolitikai feladat segítésén túl — amely a magyar ipar fejlődését igyekezett előmozdítani — azért tekintette szívügyének az iparoktatást, mivel felismerte annak nevelőhatását és szerepét a túlzottan egyoldalú képzéssel szemben. Kollégiumokat is azért kívánt szervezni, hogy azokban a munkára nevelésnek lehetőséget adjon: „A nevelési eszközök között igen fontosak a bentlakással kapcsolatosan eszközölni olyan kertészeti és ipari kézimunkálkodások is,

melyek célja főleg abban állna, hogy a leendő tanítónemzedék a mai túlságosan elméleti képzéssel szemben a gyakorlati élet követelményei iránt helyes érzékre s azok megvalósítására elegendő képességre is tehessen szert. Lehetetlen volt nem éreznünk azt, hogy még mindig nem vagyunk abban a helyzetben, miszerint a pedagógiai felügyelet alatt álló munkával képezhetnők a munkára, a munkabíráásra a fiatal tanítónemzedéket.”⁶

GYERTYÁNFFY tehát már a munkával munkára nevelés elvét vallotta, ahogyan később MAKARENKO is e tételt fogalmazta meg. Mindmáig aktuális GYERTYÁNFFYNAK az egyoldalú elméleti képzés cselekvéssel, munkával történő ellensúlyozásának tétele is.

E munkára nevelési felfogáson túl GYERTYÁNFFY az iparoktatást, elsősorban pedig a háziipart az ipari fejlődés érdekében is szorgalmazta. GYERTYÁNFFY nagy körültekintéssel fogalmazta meg a háziipar oktatásának tantervi célkitűzését: „A háziipar tanítása által azt kell elérni, hogy a leendő tanítók képesek legyenek alkalmaztatásuk helyén annak tanítására és terjesztésére. A tanításnak és terjesztésnek pedig csak úgy lesz sikere, ha a házi iparcikkek tömegesen és olcsón lesznek előállíthatók. E nélkül nem lehet megrendeléseket elfogadni, vagy azoknak pontosan eleget tenni, szóval e nélkül nincs biztos piac, már pedig ez a háziipar terjesztésére nézve valószínűs életkérdés. Ha a köznép nem tudja azonnal eladni iparkészítményeit, ha fáradtságának gyümölcsét egyáltalán nem, vagy csak későn élvezheti, akkor hamar elveszti kedvét. Ez okból kell, hogy az ipartanításnak első évében kilépő növendékeink mindnyájan olyan munkaágakra taníttassanak, melyek által a nagyban való produkció mindjárt kezdetben lehetővé tétessék.”⁷

A háziipar tantervi anyagának kidolgozásánál azt vették figyelembe, hogy a végzett hallgatók az ország más-más vidékén fognak tanítani s ezért „oly iparágakat kell felvennünk tanítástervezetünkbe, amelyek a haza különböző természeti viszonyainak megfelelnek.”⁸ E célkitűzésnek megfelelően az alföldi, a felföldi és a városi viszonyokhoz igazodó tantervi anyagot jelöltek ki: az I. évfolyamon kefekötés, egyszerű famunkák, állattömés, preparálás; a II. évfolyamon gyékénymunkák, asztalosmunkák, egyszerűbb famunkák és könyvkötés lett a tantervi anyag.

Amikor az 1879-es polgári iskolai tantervben TREFORT a gyakorlati jelleget jobban kihangsúlyozza s egyúttal ipartanműhelyek szervezését rendeli el, GYERTYÁNFFY úgy látja, hogy a kötelező iparoktatás nem tudja biztosítani az ipartanműhelyek szaktanárainak képzését s ezért létrehozza az ipari szakcsoportot. Egyúttal megváltoztatja a tantervi anyagot is: a háziipar helyett az asztalosipar anyagát s az ehhez kapcsolódó ipari rajzot veszi fel a tantervbe.

Az ipari szakcsoportot 1893-ban megszüntették. Az iparnak, illetve a mezőgazdaságtannak, — tehát az iparoktatáshoz hasonló munkáltató jellegű tantárgynak — beiktatására csak az 1918-as polgári iskolai tantervet figyelembevevő 1920-as tantervben kerül sor. A kézimunka (szlőjd) didaktikai célkitűzése s ennek megfelelően tantervi anyaga azonban messze elmaradt az iparoktatás tantervbe kerülésének gazdaságpolitikai, pedagógiai indokoltságától. A munkáltató jellegű kiegészítő szakcsoportok egyébként is elég későn szerveződnek meg: az 1920-ban bevezetett kézimunka kiegészítő szakcsoportot csak 1933-ban követi a mezőgazdaságtan, 1935-ben a női kézimunka s 1941-ben a háztartástan kiegészítő szakcsoport.

A kötelező iparoktatás bevezetésével kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy a tanárképzés történetének egy érdekes s egyben értékes kezdeményezése bukott el, elsősorban a magyar gazdasági, társadalmi feltételek fejletlensége miatt.

3. A testnevelés tanítása.

A testnevelés kötelező tanítását már az 1873-as tanterv is előírta. GYERTYÁNYFY azonban az 1875/76-os tanévben megszüntette e tárgy tanítását, hogy helyette az iparoktatást vezethesse be. GYERTYÁNYFY azzal indokolta ezt az intézkedést, hogy a testnevelés szakos tanárokat a Nemzeti Tornaegylet képzí.

KISS ÁRON nem értett egyet ezzel az intézkedéssel: „Kevésbé igazolható az, hogy a tornatanítást megszüntették, mert igaz volt ugyan, hogy polgári iskolai tornatanárokat akkor még az intézet nem képzett, de a testi nevelés érdekében a torna megtartása kívánatos lett volna.”⁹

A testnevelés tanítására 1875-től 20 éven keresztül nem került sor a tanárképzőben. Az 1895-ös tantervben hozzák létre először a testnevelés kiegészítő szakcsoportot, amely ettől kezdve állandó képzési feladat marad.

A testnevelést minden hallgató számára kötelezővé ismét az 1920-as tanterv teszi s ezt a tantervi helyét az 1928-as, illetve az 1933-as tanterv sem változtatja meg.

A testnevelés kötelezővé tétele elsősorban azzal függött össze, hogy a Horthy rendszer közoktatáspolitikája a testnevelést a honvédelmi nevelés szolgálatába állította: „Az ifjúságból testnevelés útján mellékhadtsereget kell nevelnünk. A fiatalságnak váljék vérévé az a gondolat: testedzését azzal az eltökéltséggel és elszántsággal kell végeznie, hogy mindegyik katona” mondotta az Országos Testnevelési Tanács képviselője.”¹⁰

Az 1921-ben elfogadott testnevelési törvény ezeket a célokat már nem ilyen nyíltan fogalmazza meg s a testnevelés feladatának a testi épség, egészség megővését, a lelki és testi erő, ellenállóképesség, ügyesség és munkabírási kifejlesztését jelölte meg. Mivel az iskolát végzett fiúknak 21 éves korig kellett testnevelésben résztvenniük, a főiskolára járó hallgatók számára mind a négy évre kötelezővé tették e tárgy tanulását.

E tárgy oktatásának militarista jellegét mutatja az is, hogy 1935-ben a minisztérium elrendeli a kötelező testgyakorlás keretén belül a hallgatók katonai képzését és a céllovászet gyakorlását. 1939-ben pedig a kötelező testnevelés mellett még előírják a hallgatók leventekiképzésben való részesítését is, s ezek már egyértelműen mutatják a háborús előkészületek jelentkezését a tanárképzésben is. Tekintettel arra, hogy a leventekötelezettség korhatára 14 évtől 18 évig terjedt, a főiskolára való bevezetése már a tanárképzés szellemét is militarista irányba kívánta terelni.

4. Korszerű honvédelem oktatása.

A leventekiképzéshez hasonlóan a katonai előadások kötelezővé tétele is a háborús felkészítés célját szolgálták. A kötelező katonai előadásokat az 1934/35. tanévben iktatják tantervbe a III. évfolyamon a férfiak számára heti 2 órában, s belőle a hallgatóknak kollokválni is kellett. A tárgy elnevezését 1938-ban „A modern honvédelem problémái”-ra, majd 1940-től a „Korszerű honvédelem problémái”-ra változtatják, s az 1940/41-es tanévtől már az I. éven előírják tanulását heti 2 órában.

5. Az etika oktatása.

Az etika s vele együtt a szociológia tanítását a tanári kar már 1910-ben készített tantervjavaslatába felvette. E tantervjavaslat pedagógiai részét IMRE SÁNDOR készítette el, aki az etika oktatását a következő célból kívánta megvalósítani: „A szocioló-

gia és az etika oktatásának az ad jogosultságot, hogy megalapozzák és kiegészítik az elméleti pedagógiai előadásokat, fokozzák azt a tudatosságot, mely a nevelésen való gondolkodásban és az iskolai munkában feltétlenül szükséges, alkalmat adnak arra, hogy a nevelés és a közösség szükségképpen viszonyát, az erkölcsiség mivoltát és a nevelés erkölcsi célzatát alaposabban ki lehessen fejteni. E két szaknak közös célja: a társadalom életfolyásának és erkölcsi törvényeinek megismerése, a neveléstudomány szociológiai és etikai alapjainak, az iskolai munka szociális feltételeinek és célzatának kifejtése.”¹¹

IMRE SÁNDOR tehát mindkét tárgy oktatását a neveléstudományi tárgyak, első-sorban a neveléstudomány segítése érdekében akarta tanítani.

A Minisztérium 1911-ben készült leiratában szintén aláhúzza, hogy: „az etikának nagyobb tér adandó, amely úgyis, mint értékelmélet, úgyis, mint tudomány egyaránt nagyjelentőségű azoknak kiképzésében, akik állandóan az értékes egyén kinevelésének nagy problémáival foglalkoznak.”¹²

A tantervi reformjavaslatok során a tanári kar úgy látta, hogy az etika bevezetésére csak akkor kerülhet sor, ha a szakcsoportbontást végrehajtják, s így csökken a hallgatók túlterhelése. Addig is az etikát elsősorban a történelem anyagába építették bele.

Az 1920-ban kiadott tanterv már kötelező tárggyá teszi az etikát s kidolgozott tantervi anyagát az 1928-as, illetve az 1933-as tanterv is csak kis mértékben módosítja.

Az 1920-ban tantervbe iktatott etika azonban már nem azt a pedagógiai célt szolgálta, melyet 1910-ben IMRE SÁNDOR e tantárgynak szándékozott adni. A Tanácsköztársaság leverése után az etikát elsősorban azért vették fel a tantervbe, hogy cáfolja a Tanácsköztársaság etikai tételeit, s erősítse az ellenforradalmi rendszer etikai elveit. A tantervben szereplő ilyen témakörök mellett, mint pl. „A szabadság és korlátai”; „Az erkölcsiség lényege, az etikai érték”; ezért találunk ilyen témákat, mint pl. „Az állami élet, nemzeti elv, pártpolitikai erkölcsök”; vagy: „Az állam, iskola és egyház.”

6. A közgazdaságtan és társadalmi ismeretek tanítása.

A közgazdaságtan és társadalmi ismeretek kötelező tanítását — az etikához hasonlóan — az 1920-as tantervben írják elő. E tárgy felvétele egyrészt a nyelv és történettudományi szakcsoport tárgyai között 1873 óta szereplő alkotmánytan és jog tanítását váltja fel s teszi minden hallgató számára kötelezővé, másrészt pedig e tárgy keretében kap helyet az 1910 óta javasolt szociológia. Az etikával kapcsolatban már idéztem Imre Sándor megállapítását a szociológiáról is. IMRE SÁNDOR a szociológia oktatásának fontosságát külön is aláhúzza: „A szociológia beiktatása nemcsak azért nem kelthet ellenzést, mert iránta olyan általános az érdeklődés, hanem azért sem, mert a külön szociológiai alapvetés szükséges voltát kétségtelenül mindenki megérti, aki tudja, hogy a neveléstanra milyen kevés idő juthat s hogy az egész iskolai munkát mennyire szükséges határozott kapcsolatba hozni a társadalom élete folytatásával éppen az erkölcsi cél érdekében.”¹³

A minisztérium 1911-ben kelt leiratában elemzi az 1901-es tanterv hiányosságait s többek között megállapítja: „A szociológia szerepelhet úgyis, mint külön tudomány, de szerepelnie kell alkalmazottan főképp a földrajzban, történelemben, statisztikában. A tantervnek ezen tárgykörei teljesen hiányával vannak a szociológiai szempontoknak, melyeket pedig akkor sem szabad mellőzni, ha nem tulajdonítunk nekik döntő fontosságot. A történelmi anyag egyébként is meglehetősen egyoldalú: a gazdasági,

társadalmi és művelődési történelmi szempontokat alig értékesíti, hanem főképpen politikai irányú.”¹⁴

Sem a minisztérium, sem IMRE SÁNDOR észrevételei azonban nem vezetnek a társadalmi ismeretek, szociológia tantervbe iktatásához, s így továbbra is megmarad az alkotmánytan és jog tanítása.

A közgazdaságtan és társadalmi ismeretek kötelező oktatására 1920-ban azért is sor került, mivel a polgári iskolák 1918-as tanterve a korábbi alkotmánytan és jogi ismeretek helyébe a közgazdasági és jogi ismeretek tanítását vette fel.

A Tanácsköztársaság leverése után a minisztérium fontosnak tartja azt, hogy — ebben az esetben is a Tanácsköztársaság ideológiai hatásának felszámolására és a kialakulandó ellenforradalmi rendszer erősítésére — a közgazdasági és társadalmi ismeretek oktatását valamennyi középiskolába bevezessék. A minisztérium ugyanilyen megfontolásból elrendeli azt is, hogy már az 1919/20-as tanévben a polgári iskolai tanárképzőben a hallgatók általános műveltségének közgazdasági és szociális ismeretekkel való kiegészítése céljából 25 órából álló előadássorozatot iktassanak be, melyet kollokvium zárt le.

Az 1920-as tanterv bevezetéséről szóló minisztériumi rendelet a közgazdasági és társadalmi ismeretek tanulását minden hallgató számára kötelezővé teszi. Megjegyzi azonban azt, hogy e tárgy polgári iskolában való tanítására jogosító képesítést csak a nyelv és történettudományi szakcsoport hallgatói kaphatnak.¹⁵

A közgazdasági és társadalmi ismeretek tanítása is a Tanácsköztársaság társadalmi, gazdasági, politikai intézkedéseinek ellensúlyozását szolgálta elsősorban. Erre vall e tantárgy néhány témaköre is: „A szocialisztikus mozgalmak rövid történeti áttekintése”; „A szociálpolitika és a földreform kérdései”; „Az ipar szervezésének és szocializálásának kérdései” stb. Az 1928-as tanterv ezekhez új témaköröket is kapcsol, mint pl.: „A szocializmus és a kommunizmus”; „A mezőgazdasági szociálpolitika”; „Az ipari szociálpolitika” stb.

7. Az idegen nyelvek oktatása.

Az idegen nyelvek oktatása a tanárképzőben különböző szervezeti formákban történt: fakultatív tárgyként; szakcsoporttá szervezve (magyar—német szakcsoport); kötelező tárgyként.

Az 1873-as tanterv az angol és francia nyelvet fakultatív tárgyként írja elő. Ezek helyét azonban hamarosan a német nyelv oktatása váltotta fel s a német nyelv tanításának monopol helyzete — főleg politikai és ezzel összefüggésben kultúrpolitikai okok miatt — a tanárképző intézetben is megerősödött.

Az 1920-as tanterv — amellet, hogy meghagyja a német és francia nyelv fakultatív formában való tanulását is — idegen nyelvi társalgás címen kötelezővé teszi a német, vagy angol, vagy a francia nyelv tanulását. Az 1928-as és 1933-as tanterv azonban kötelezően csak a német nyelvet írja elő valamennyi hallgató számára, az angol és francia nyelv tanulását pedig ismét fakultatív tárggyá teszi.

Az idegen nyelvek tanulásának fő célja a társalgási nyelv elsajátítása volt s ennek érdekében elég magas óraszámokban is tanították (az 1920-as és 1928-as tantervben heti 2—2 óra az I—III. évfolyamon, az 1933-as tantervben heti 3—3 óra az I. és II. évfolyamon.)

8. Élet- és egészségügyi ismeretek tanítása.

1917-ben a minisztérium elrendeli az egészségügyi ismeretek, az anya-csecsemő- és gyermekvédelem tanítását a polgári fiú- és leányiskolákban. Ennek megfelelően az 1917-ben kiadott 16 419/1917. számú rendelet intézkedik ezeknek a tárgyaknak bevezetéséről a tanárképző, illetve tanárnőképző intézetekbe is. A minisztérium indoklása így szól: „E rendelkezésemmel biztosítani kívánom a leendő polgári iskolai tanítóknak és tanítónőknek egyfelől a pályájuk egészségügyi feladatairól való tájékoztatást, másfelől pedig saját maguk és családjuk egészségének okos gondozására való rávezetését.”¹⁶

A rendelet mindkét szakcsoport hallgatói számára 20 órából álló előadássorozatot írt elő, melyből 10 órát az I. évben a biológia tanára, 10 órát pedig a III. évben a pedagógia tanára tartott. Tekintettel arra, hogy a polgári iskolákban az egészségtant a természetrajzt tanító tanárok oktatták, ezért a minisztérium előírja, hogy a mennyiségtan-természettudományi szakcsoport hallgatói a II. év első félévében heti 1 órában a polgári iskolai egészségtan tananyagával foglalkozzanak és e tárgyból gyakorlati tanításokat is végezzenek.

Az 1920-as tanterv a vegyes tárgyak csoportjába mindhárom szakcsoportnál meghagyja a 20 órás előadást. Az 1928-as és 1933-as tanterv megszünteti kötelező tanítását és a földrajz-természetrajz-vegytan szakcsoport szaktárgyai közé illeszti be.

II. Az egyes szakcsoportokhoz kapcsolt kötelező tantárgyak.

A kötelező tantárgyak másik csoportját csak egy-egy szakcsoport hallgatói számára írták elő. Tantervbe kerülésüket ezért szakcsoportonként tekintem át.

A) Nyelv- és történettudományi szakcsoport.

1. Latin nyelv. A latin nyelv fakultatív oktatását e szakcsoport hallgatói számára az 1900/01-es tanévben engedélyezte a minisztérium. A latin nyelvet elsősorban a történettudomány, illetve a nyelvtan érdekében írták elő. A latin nyelv tantervét 1908-ban adják ki.

Az 1928-as tanterv teszi a latin nyelv tanulását kötelezővé nemcsak e szakcsoport, hanem a magyar—német, illetve a földrajz—természetrajz—vegytan szakcsoport hallgatói számára is. Az 1929/30-as tanévtől e szakcsoportok hallgatói közül csak azoknak kötelező a latin nyelv tanulása, akik nem rendelkeznek gimnáziumi érettségivel.

Az 1933-as tanterv ismét csak a nyelv-irodalom és történettudományi szakcsoport számára írja elő kötelezően a latin nyelv tanulását.

2. Földrajz. Az 1920-as tanterv vegyes tárgyként iktatja be e tárgy tanulását. A földrajz 1873-tól 1920-ig e szakcsoport szaktárgyaként szerepelt, most mint általános műveltséget fejlesztő tantárgy kerül tanításra, 1923-tól azonban már megszüntetik oktatását.

3. Előadások a természettudományok köréből. A földrajzhoz hasonlóan ez a tárgy is az általános műveltség érdekében kerül 1920-ban e szakcsoport tárgyai közé. Mint a tárgy neve is mutatja, valóban az egyoldalú humán műveltség ellensúlyozására szolgált komplex, átfogó természettudományi ismeretek nyújtásával. 1923-ban azonban ennek oktatását is megszüntetik.

4. Néprajz. A néprajzot az 1920-as tanterv vegyes tárgyként veszi fel, az 1928-as tanterv kötelező tárgyként taníttatja, az 1933-as tanterv pedig e szakcsoport szak-tárgyaként szerepelteti.

A néprajznak ezt a tantervi helyét és jelentőségét a néprajz tudományának előtérbe kerülése, illetve a népi kultúra iránti érdeklődés magyarázza meg s összefüggésben volt azokkal az irodalmi, művészeti törekvésekkel, amelyek a Horthy-korszakban jelentkeztek.

B) Mennyiség- és természettudományi szakcsoport.

1. Magyar nyelv és írálytan (stilisztika). E tárgy tanítását a minisztérium 1894-ben rendeli el s az 1895-ös tanterv tartalmazza. Tanításának célja a nyelvi készség fejlesztése volt. Az 1901-es tanterv a magyar irodalomtörténet tanítását írja elő. Az 1920-as tanterv a vegyes tárgyak csoportjában ismét más elnevezést és tartalmat ad a tárgynak, amikor a magyar szellemi élet fejlődéstörténete és irodalmi remekművek ismertetése címen veszi fel. Oktatása elé a minisztérium a következő célt tűzi: „a tudatos olvasásra és irodalmi művek élvezésére való rávezetés.”¹⁷

A vegyes tárgyak megszüntetésével (1923) e tárgy is kikerül a tanterv tárgyai közül.

Mivel az 1920-as tanterv az eddigi mennyiség- és természettudományi szakcsoportot két szakcsoportra bontja, a magyar szellemi élet fejlődésének története mindkét új természettudományi szakcsoport kötelező tárgya lesz 1923-ig.

C) Földrajz-természettudományi szakcsoport.

Az 1920-ban megszervezett új szakcsoport a vegyes tárgyak keretében négy kötelező tárgyat kap.

1. Történelem. Az általános műveltség szélesítését szolgálta.

2. A természettan, 3. a mezőgazdasági és ipari ismeretek, valamint 4. a rajz a mennyiségtan—természettudományi szakcsoport szaktárgyai közé tartoztak 1920-ig. Az új szakcsoport hallgatói e tárgyakat már mint vegyes tárgyakat tanulták. E négy közül a vegyes tárgyak megszüntetésével a történelem, a természettan, és a rajz kikerül a tantervből, a mezőgazdasági és ipari ismeretek pedig mezőgazdasági és ipari állattan, illetve növénytan címen e szakcsoport szaktárgya lesz.

D) Mennyiségtan-természettan-vegytan szakcsoport.

A vegyes tárgyak csoportjában e szakcsoport kötelező tárgyai lettek:

1. A magyar szellemi élet fejlődésének története és irodalmi remekművek ismertetése;

2. Rajz;

3. Természettudomány.

A magyar szellemi élet fejlődéstörténete a korábbi mennyiségtan-természettudományi szakcsoport kötelező tárgyaként „öröklődött” tovább. A rajz a szaktárgyi képzés érdekében került tantervbe, a természetrajz pedig a mennyiségtan-természettudományi szakcsoport szaktárgya volt, s vegyes tárgyként történő felvétele didaktikai célt szolgált.

1923-ban mindhárom tantárgy oktatását megszüntették.

A kötelező tárgyak fejlődésének elemzésénél — a terjedelem kötöttsége miatt — csupán a legáltalánosabb összefüggések kiemelésére vállalkozhattunk. Részletesebb vizsgálatra a téma további feldolgozásakor kerül sor.

A kötelező tárgyak alakulásánál a már említett növekedés mellett azt figyelhetjük meg, hogy egy-egy tantárgy beiktatására a tanárképzés más-más koncepciója miatt kerül sor. Az egymástól eltérő koncepciókkal magyarázható egyrészt az, hogy néhány tantárgy oktatása nem volt hosszú idejű, másrészt az, hogy a viszonylag hosszú fejlődés ellenére sem alakult ki egységes felfogás és gyakorlat abban a tekintetben, hogy a polgári iskolai tanárnak szaktudományi ismeretei mellett milyen területen kell szélesítenie általános műveltségét.

Általános fejlődési tételként állapíthatjuk meg azt, hogy az általános műveltséget nyújtó tantárgyak tantervbe való beiktatása annál nagyobb didaktikai problémát jelentett, minél intenzívebben fejlődött a tudományok differenciálódása. A differenciálódás mind a szaktudományok, mind az általános műveltséget nyújtó tudományok területén fokozott igényeket támasztott a jövőendő tanárokkal szemben s ez több tantervelméleti problémát vetett fel. Különösen érdemes felfigyelnünk arra a törekvésre, hogy a természettudományi, illetve a társadalomtudományi szakos hallgatók egyoldalúnak tűnő szaktudományi képzését a másik tudomány problémáiba való betekintéssel ellensúlyozták. Ennek a kérdésnek megoldása jelenlegi tanárképzésünknek is fontos feladata.

IRODALOM

- [1] A tanári kar 1887. március 4-én tartott gyűlésének jegyzőkönyve. Kézirat.
- [2] A tanári kar 1890. január 24-én és 27-én tartott gyűlésének jegyzőkönyve. Kézirat.
- [3] A tanári kar 1892. szeptember 5-én tartott gyűlésének jegyzőkönyve. Kézirat.
- [4] IMRE SÁNDOR: A polgári iskolai tanárjelöltek pedagógiai tanulmányai. Polgáriskolai Közlöny, 1910. 210.
- [5] MAGYARFALVI LAJOS: GYERTYÁNYFFY ISTVÁN és a budai Pedagógium. Budapest, 1968.
- [6] GYERTYÁNYFFY ISTVÁN: A budapesti állami elemi és polgári iskolai tanítóképzede múltja és jelene. Budapest, 1882. 24.
- [7] Uo. 60.
- [8] Uo. 62.
- [9] KISS ÁRON—SEBESTYÉNNÉ, STETINA ILONA: A polgári iskolai tanító és tanítónőképzés. Budapest, 1896. 27.
- [10] BERECSKI—KOMLÓSI—NAGY: Neveléstörténet. Budapest, 1973. 318.
- [11] IMRE SÁNDOR: A polgári iskolai tanárjelöltek pedagógiai tanulmányai. Polgáriskolai Közlöny, 1910. 214.
- [12] VKM. 139 799. sz. leirata. 1911. nov. 16.
- [13] IMRE SÁNDOR: A polgári iskolai tanárjelöltek pedagógiai tanulmányai. Polgáriskolai Közlöny, 1910. 214.
- [14] VKM. 139 799. sz. leirata. 1911. nov. 16.
- [15] VKM. 39 445/1920. VI. a. sz. rendelete. 1920. aug. 31.
- [16] Kőrendelet az egészségügyi, anya-csecsemő és gyermekvédelmi kérdéseknek a polgári iskolai tanító- és tanítónőképzésbe való beillesztéséről. 168 419/1917. sz.
- [17] VKM. 39 445/1920. VI. a. sz. rendelete. 1920. aug. 31.

ИЗ ИСТОРИИ УЧЕБНОГО ПЛАНА ПОДГОТОВКИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ: РАЗВИТИЕ ОБЯЗАТЕЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН В ПЕДИНСТИТУТЕ ПРИ ПОДГОТОВКЕ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ДЛЯ ГРАЖДАНСКИХ ШКОЛ

Ш. Берещки

Автор работы изучает, как развивались обязательные дисциплины, составляющие материал учебного плана подготовки преподавателей для гражданских школ. Он указывает, что обязательные дисциплины в ходе развития подготовки обогащались, т. к. постоянно росли

требования к общему образованию преподавателей. А функция планов обязательных дисциплин заключалась именно в том, чтобы они обеспечили расширение общего образования. Введение обязательных дисциплин в то же время отражает и политику образования на отдельных этапах развития.

AUS DER LEHRPLANGESCHICHTE DER LEHRER-AUSBILDUNG:
DIE ENTWICKLUNG DER OBLIGATEN UNTERRICHTSGEGENSTÄNDE
DER PÄDAGOGISCHEN HOCHSCHULE DER BÜRGER-SCHULEN

Sándor Bereczki

Verfasser der Arbeit untersucht, wie sich die den Unterrichtsstoff der Lehrerausbildung an den Bürger-Schulen darstellenden, pflichtmässigen Gegenstände entwickelt haben. Er weist darauf hin, dass die obligaten Fächer im Laufe der Entwicklung der Ausbildung ständig zugenommen haben, da der Anspruch der Lehrer auf Allgemeinbildung stetig wuchs. Die Einfügung der Pflichtgegenstände spiegelt auch die Kulturpolitik der einzelnen Entwicklungsepochen.

A FIGYELMI JELENSÉGEK MEGKÖZELÍTÉSÉNEK ÚJABB LEHETSÉGES KÍSÉRLETI MODELLJE

GERÉB GYÖRGY

A tudományok történetében gyakorta előfordul, hogy megváltozik egy-egy terminológia értelmezése, kitágul ismereteink köre és az ezzel járó tudásanyag módszertani megfontolások sorát eredményezi. A technikai fejlődés sokszor újabb problémákat vet fel, s miközben nagyobb lehetőségeivel előbbreviszi egy-egy kérdés tisztázását, megoldását, újabbakat tár fel, illetőleg nyit meg a kutatás számára. Sajátos ellentmondás, hogy a növekvő technikai felszereltség egyre újabb és újabb problémákat vet felszínre, ugyanakkor azonban a megoldásra váró feladatokat tisztábban, pontosabban tudja megragadni.

A pszichológiai fogalom-tárházban az újabb időkben — talán éppen a tudomány viszonylag fiatal volta miatt — egyre sűrűbben találkozunk hasonló kérdésekkel. Ahogyan megismerjük a pszichikus jelenségek szomatikus hátterét, olyan arányban jelennek meg az új megoldások. Mindezt színezi a technikai apparátus fejlődése, elsősorban a pszichológiai műszerezettség, módszer, alkalmazott eljárások, matematikai modellek stb. segítségével.

Az utóbbi évtizedek kutatási eredményei új megvilágításba helyezték az éberségi szint, a vigilancia-nívó vizsgálatát. Ennek neurofiziológiai aspektusa mellett a pszichológiai kutatások számára is új távlatok nyíltak.

1948 óta foglalkoztunk a megterhelés pszichológiai sajátosságainak vizsgálatával és 1962-ben megjelent monográfiánkban jeleztük, hogy az ún. „pseudoexhaustios” jelenségkör, elsősorban a monotónia, vigilancia, saturatio a megterhelés és az egyéni tolerancia sokoldalú kutatását teszi szükségessé, beleértve a szociálpszichológiai, személyiséglélektani megközelítést is.

Az elmúlt tíz esztendőben arra vállalkoztunk, hogy e kérdés megvilágításához kísérleti adalékokat szolgálunk. Eszközöket, módszereket, eljárasmódokat dolgoztunk ki elsősorban a monotónia és a vigilancia regulációs rendszerben elfoglalt szerepének tisztázására.

Vizsgálódásaink során már korábban (GERÉB 1962) rámutattunk arra, hogy az általunk tanulmányozott „fáradtság” címmel jelölt pszichikus jelenségkör hozzá hasonló, ún. „Pseudoexhaustios”, sokszor paradoxonokkal, ellentmondásos megnyilvánulásokkal rendelkező tapasztalati tényeket és folyamatokat, jelenségeket rejt magában. Ilyen többek között a telítettség, az éberségi szint, a monotónia és a vigilancia köre.

A kísérletek során egyre világosabbá vált, hogy a régi értelemben vett „figyelem” terminológiai elnevezés, elsősorban a definiálható tartalmi jegyek nem elégségesek. A klasszikus meghatározások általában hangoztatják, hogy a figyelem „a tudat irányulása”, máskor hangoztatják, hogy „erőforrás”, „energiaszabályozó”. Egyes szerzők hangoztatják, hogy a figyelem tulajdonképpen a tudat valamiféle „behatárolását” jelenti. (BORING 1933, GURWITSCH 1957). A tankönyvekben olvashat-

juk, hogy a figyelmet nem lehet egy meghatározott megismerési folyamat körébe vonni, mert előfeltétele és kísérője a pszichikus megnyilvánulásoknak. Másutt kiemelik, hogy a figyelem részint tudatos, akaratlagos, részint a tudattalan jelenségek körébe tartozik. Magát a figyelmi jelenségek többnyire „oszcillált” formában írják le, vagyis a tudatos és a tudattalan mozzanatok váltakozásának tekintik.

A polaritással összefüggő tudatos és tudattalan tényezők kölcsönhatását hangsúlyozta például GRAUMANN (1960), WELLEK (1959). A regulációs rendszer kibernetikai és modern neurofiziológiai megközelítésénél elsősorban a formatio reticularis szerepénél MAGOUN und MUNKATÁRSAI (1947, 1958, 1968), BRODAL (1957), JASPER (1958), FUSTER (1958), MALMO (1959), LINDSLEY (1956) munkásságára.

Bills (1931) rávilágított arra, hogy a rövid ideig tartó kiesés után a vizsgált személyek tovább folytatják a cselekvést, az aktív állapot viszonylag rövid ideig szünetel.

A figyelem és a terhelő hatások kölcsönhatásának jelentőségére mutatott rá SCHULTZ (1966), MEISTER (1967), HACKER (1966). A kérdésnek az automatizálás szempontjából való jelentőségét a mérnöki lélektan és a kibernetikai eredmények egyaránt indokolják. (KULKA 1961, SKALA és HACKER 1963, KLIX 1962, BÁLINT és HÓDOS 1963, LEONTJEW és LOMOV 1964.)

A megterhelés sajátosságainak vizsgálatokor több ellentmondást írtak le (többek között BRACKEN 1956). Kiderült, hogy sokszor éppen az egyhangú cselekvés, a monoton helyzet, vagy a különböző mértékű „figyelmi megterhelés” a döntő tényező a fáradtság kialakulásában.

Kísérleteinket éppen ezen megfontolásokból fakadóan a megterhelés aspektusából indítottuk el. Kerestük azt az ideális határmesgyét, amelynél az ingerhalmaz eppercipálása a legelőnyösebb. Az egyhangú monoton szituáció és a különböző sűrűségű ingerhalmaz váltakozásának összefüggéseit mind fejlődépszichológiai, mindpedig eltérő tevékenységi formák tanulmányozása mellett kísérleti úton kutattuk.

E jelenségek összefüggésére, dialektikus kölcsönhatására előző vizsgálatainkban rámutattunk (GERÉB 1971, 1972, 1973, 1974, 1975).

A kísérletekből kiderült, hogy az ingerek egymásutániságának, időbeli lefolyásának igen nagy jelentősége lehet az éberségi szint szempontjából. Ezért olyan eszközt és eljárást kívántunk létrehozni, amelynél egy meghatározott kísérleti csoporton — esetünkben főiskolai hallgatóknál — meghatározott terhelés mellett tanulmányozható ezen jelenség.

Az operátor tevékenysége modell lehet arra, miképpen követ a vizsgált személy egy-egy monoton háttérből kiemelkedő jelzést. Kísérleteink során folyamatosan kívánjuk tanulmányozni a különböző felszólító jelleggel rendelkező jelzések vigilancia-szintre gyakorolt hatását. Távolsági feladataink között szerepel az alábbi variánsok tanulmányozása ismertetett kísérleti eszközünk segítségével:

a) Homogén és színes fények aritmiás programozása mellett topográfiai szempontból az optimális elhelyezés biztosítása az éberségi szint szempontjából.

b) A figyelmi oszcilláció tér- és időviszonyainak tanulmányozása.

c) A mérőműszerek elmozdulásának optimális időben történő nyomonkövetése.

d) Számkijelző csövek és más jelek, és ezek változásának folyamatos megfigyelése.

e) A vigilanciafok és a reakcióidő közötti összefüggés feltárása, különös tekintettel a jelzések nehézségi fokára.

f) Az előbb említett feladatrendszert a megterhelés különböző szintjén kívánjuk tanulmányozni, elsősorban iskolai és hallgatói anyagon, valamint különböző munkakörülmények között az alábbi főbb variációkban:

1. Alaphelyzetben pihent állapotban megterhelés előtt, normális alvási idő mellett.

2. Az előbbihez képest megváltozott terhelés mellett, munka után.

3. Lerövidített alvási idő után.

4. Farmakopszichológiai aspektusból (elsősorban alkoholos állapotban, koffein hatására).

A kísérlet elgondolásunk szerint azonos személyeknél a megterhelés különböző mértéke és jellege mellett ismétlődik meg, s így mód van arra, hogy a terhelés és az éberségi szint összefüggéseit is tanulmányozzuk.

E tekintetben a következő előkísérleteket végezzük el a vigilancia-nívó tanulmányozására főiskolai hallgatókon:

a) Alaphelyzet pihent állapotban megterhelés előtt, normális alvás mellett, délelőtti időszakban.

b) Nehéz nap után késő délután.

c) Lerövidített alvási idő után.

d) Alkoholos állapotban.

e) Egyes farmakonok hatása közben.

Jelen tanulmányunkban az eszköz és módszer leírására törekszünk, ismertetve a három időegység átlagos értékeit, valamint a délelőtti, és délelőtti és délutáni mérések néhány összehasonlított eredményét.

Kísérleti berendezésünk két fő részből áll: a) az integrált áramkörös programozó és a b) műszerfal. Kiegészítő egységek: c) egy magnetofon, d) egy hangfrekvenciás generátor, e) egy egyenfeszültségű stabilizált elektroncsöves tápegység, és f) egy elektromos időmérő szerkezet.*

a) Az integrált áramkörös programozó 12 szelektív erősítőcsatornát tartalmaz, melyek nagy érzékenységgű, analóg integrált áramkörökből, műveleti erősítőkből épülnek fel. A még jobb linearitás biztosítása érdekében többszörös negatív visszacsatolást alkalmaztunk, a nagy erősítésű integrált áramkörök rendelkeznek az ehhez szükséges erősítéstöbblettel.

A készülék bemenetén illesztési és elválasztási okokból tranzisztoros emitterkövető fokozatot alkalmaztunk. A programok szelektálását a meghatározott frekvenciákra lehangolt erősítők végzik. A nagy szelektivitás és az éles, meredek rezonanciagörbe elérésére induktív szűrőköröket alkalmaztunk.

A programtól eltérő hamis kapcsolás, vagy vadrezgés elkerülésére a csatornafrekvenciák úgy lettek meghatározva, hogy távol essenek egyik, vagy másikuk felharmonikusaitól is. A tükörfrekvenciákra alulvágó szűrőköröket építettünk be. A fokozott biztonság elérésére az erősítőfokozatok kimenetén a diódás egyenirányítók után logikai ÉS-VAGY kapuáramköröket és meghatározott feszültség-szintre billenő Schmitt-triggereket terveztünk.

A kisszintű jelek program szerinti időzítését egy hanggenerátorból előzőleg felvett jelsorozat a magnetofonszalagról látja el, ezenkívül a diszkriminátor szintkapcsolást végző billenő áramkörök kapcsolási ideje is tág határok között változtatható.

A megfelelő szintre erősített, szelektált és időzített jelsorozat ezt követően a relés és tirisztoros teljesítménykapcsoló fokozatokra kerül. A tirisztorok vezérlését a GATE-elektrodán a logikai kapuáramkörök végzik. Ezáltal többszörös kompenzációt értünk el.

A megbízható működés és hőmérsékletstabilitás érdekében fémréteg ellenállásokat és korszerű, szilíciumfélvezetőket alkalmaztunk. A tápfeszültségek stabilitását Zehner-diódás áteresztő tranzisztoros stabilitásból biztosítja.

* A technikai kivitelezés Kónya Gábor tanszéki technikus munkája volt.

A programozó egy önálló, sokoldalúan felhasználható műszer, melynek segítségével elvileg bármely, aperiodikus folyamat vezérelhető.

A programozót a műszerfallal egy 24 eres kábel köti össze.

b) A műszerfal 150×100 cm-es mezőjén perfiéríkusán helyeztünk el 5 db számkijelző nixie-csővet, 3 db 120×80 mm-es Deprez alaplámpát és 6 db különféle színű jelzőlámpát.

A számkijelzők és a jelzőlámpák működéséhez szükséges stabil tápfeszültséget az elektroncsöves egyenfeszültségű stabilizátor biztosítja.

A nixie-csővek mindegyikén egy bizonyos szám világít alaphelyzetben. A megfelelő időzített programjel érkezésekor ez a szám átvált egy meghatározott másik számra, majd visszaáll alaphelyzetébe. Mindegyik számkijelzőn más a számvariáció, és teljesen aperiodikus a működés.

A 3 db mutató műszer közül:

a) nyugalmi helyzetben a mutató 0-án áll, a programjel érkezésekor kitér egy általunk beállítható feszültségszintre, majd visszaáll a nullára.

b) Nyugalmi helyzetében a mutató egy általunk beállítható magas feszültségszinten áll, a program érkezésekor visszaesik egy alacsonyabb, szintén beállítható értékre, majd visszatér a magasabb szintű alaphelyzetbe.

c) Nyugalmi állapotban a mutató egy meghatározott feszültségszinten áll, program érkezésekor kitér egy magasabb feszültségszintre, majd visszaáll alaphelyzetébe. (1. sz. ábra)

A vizsgált személyek egymástól elszigetelt körülmények között dolgoztak, de a feladatot egyidőben, azonos körülmények között kapták. A feladat feltételeinek és céljának elmagyarázása után a következő instrukciót adtuk:

„Önök egy kísérleten vesznek részt; amiért már előre is köszönetet mondunk. Az előttük levő táblán különböző műszereket, lámpákat, számkijelzőt látnak. Ezek alatt A—N-ig betűket találnak. Az Önök feladata a következő lesz:

1. Figyelniök kell a műszerfalat, mintha valamilyen munkahelyen diszpécser-szolgálatot teljesítenének. Észre kell venniök, ha valamelyik műszer (vagy esetleg egyszerre több) megváltozik. Ez a következő lehet: elalszik egy lámpa, kitér egy műszer mutatója, vagy megváltozik egy-egy számjelző száma. Egyszerre egy, vagy két változás lehetséges.

2. Az előttük levő papírra 10 perces bontásokban hasábszerűen le kell jegyezniök egymás alá, hogy melyik jelnél tapasztaltak változást. Ennek megfelelően a jel (vagy jelek) alatti betűt kell egymás alá leírniök, majd utána az előttük levő óráról leolvasni a jel változásának idejét percben és mpercben, és ezt a betű mellé írni. Pl. A 1 perc 12 mp, D+A 2 perc 3 mp. A kísérlet tehát 3×10 percig, azaz félóráig tart.

Van-e valakinek kérdése?”

A teljesítmény százalékos mennyiségi mutatóját a következő képlettel határoztuk meg:*

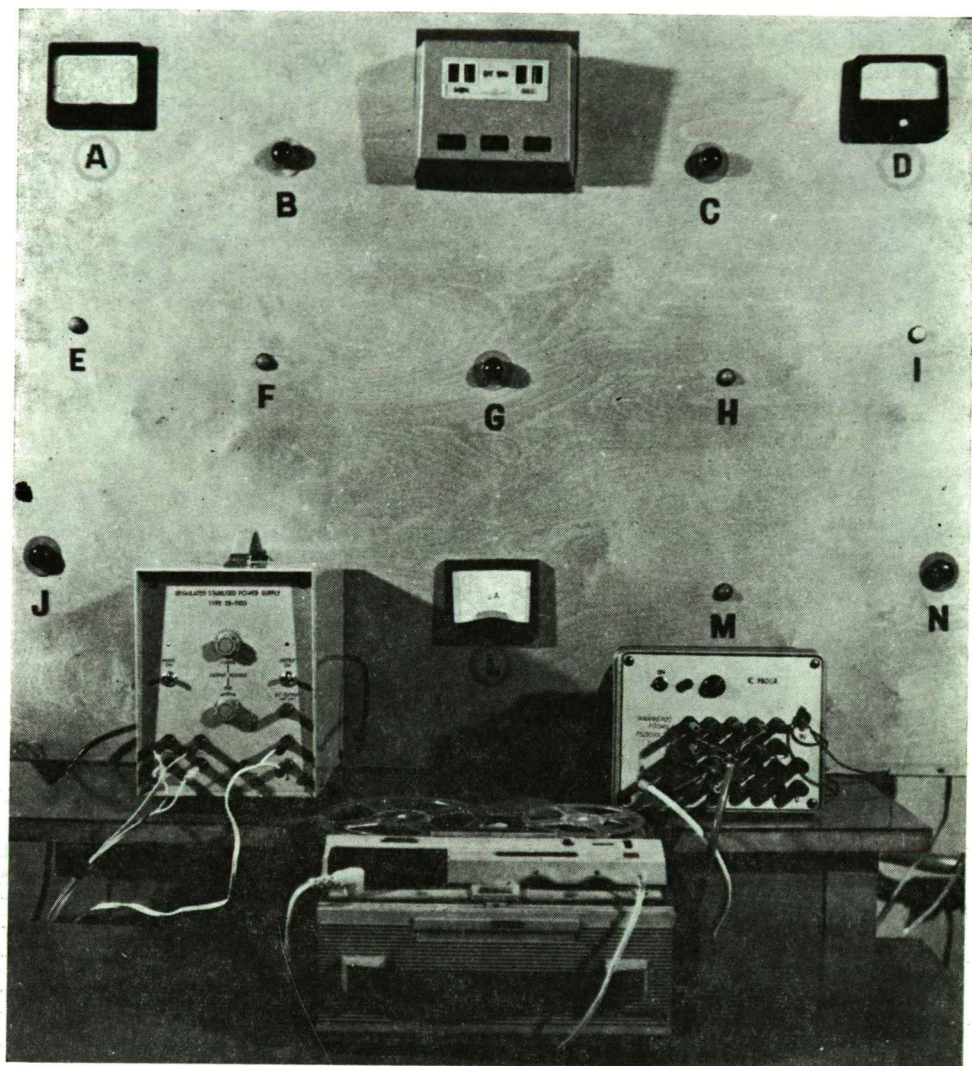
$$T_i = \frac{\Sigma I_i}{\Sigma n_i} \cdot 100, \text{ ahol}$$

T_i jelenti a vizsgált személy teljesítményét az i -edik időintervallumban,

Σn_i jelenti az optimális jelek számát az i -edik időintervallumban,

ΣI_i jelenti a vizsgált személy által észlelt jelek számát az i -edik időintervallumban.

* A képlet kidolgozásáért köszönetet mondok Dr. Vaskor András kartársnak, a főiskola matematikai tanszéke docensének.

1. ábra

Az egyes időintervallumokban elért teljesítményeket a

$$T_1 = \frac{\Sigma I_1}{\Sigma n_1} \cdot 100$$

$$T_2 = \frac{\Sigma I_2}{\Sigma n_2} \cdot 100$$

$$T_3 = \frac{\Sigma I_3}{\Sigma n_3} \cdot 100$$

képletek alapján számítottuk ki.

A három időintervallumra eső átlagos teljesítményt

$$\bar{T} = \frac{\sum T_i}{3} \text{ képlet alapján határoztuk meg, ahol } i=1, 2, 3.$$

A teljesítmény minőségi mutatóját, vagyis az optimális opperpercepció időtől való eltérés (lappangási idő) függvényében kifejezett viszonyértéket az alábbi képlet alapján számítottuk ki:

$$T_i = \frac{\Sigma I_i}{\Sigma t_i}, \text{ ahol}$$

ΣI_i jelenti az i-edik időintervallumban észlelt jelek számát

Σt_i jelenti az i-edik időintervallumhoz tartozó lappangási idők összességét.

Az egyes időintervallumokra eső teljesítmény minőségi mutatóit a

$$T_{i1} = \frac{\Sigma I_1}{\Sigma t_1}$$

$$T_{i2} = \frac{\Sigma I_2}{\Sigma t_2}$$

$$T_{i3} = \frac{\Sigma I_3}{\Sigma t_3}$$

képletek alapján határoztuk meg.

A három időintervallumra eső átlagos teljesítmény a

$$\bar{T} = \frac{\sum T_{ii}}{3}$$

képlet alapján adódik.

A teljesítmény mennyiségi mutatóinak összesített és százalékos eredménye sajátos görbevonulatot mutat. *Ez a viszonyérték a 0-tól 10 percben 66,82%, a 30 perces átlaghoz képest némi pozitív irányú eltolódást mutat. Ez a javulás a 10–20 percben még kissé növekszik (67,52%-ra), míg a 20–30 perc időszakára éri el a viszonylag legrosszabb értéket, a 62,34%-ot. Az információ-felfogás és feldolgozás tehát az összes mért adat tükrében (n=223) mennyiségi szempontból a három ciklus közül az utolsóban a legrosszabb, s a középsőben a legelőnyösebb.

A t-próba alkalmazásával nyert értékek alapján a három periódus közötti eltérés a következő: $t=1,3811$, ahol $0,1 > p > 0,2$, $t=5,2311$, ahol $p > 0,001$, és $t=4,376$, ahol $p > 0,001$.

A teljesítmény mennyiségi mutatóinak szóródása is érdekes további összefüggéseket mutat. A 0–10 perc között mintegy 40%-os gyakoriságban jelentkezett a kulminációs pont. (71,82%) Nagyon magas eredményt az elhanyagolható 4%, alacsony szintet pedig 40 körüli gyakoriságban találtunk.

A második periódusban ugyancsak 40 körüli gyakoriságban jelentkezett a két magas teljesítmény (72,52 és 77,52%). A feltűnően magas 92,52%-os szintet alig 4% érte el, míg a rosszul teljesítők a 15 körüli gyakorisági szinten mozogtak.

* A matematikai számításokért köszönetet mondok Ballai Ottó és Márton József főiskolai hallgatóknak.

A harmadik periódus egyes értékeinek lépcsőzetes alakulása többnyire a fokozatosságot mutatja. A teljesítmény szóródásában az egymást követő szakaszok kevés kivétellel egymás mellett helyezkedtek el.

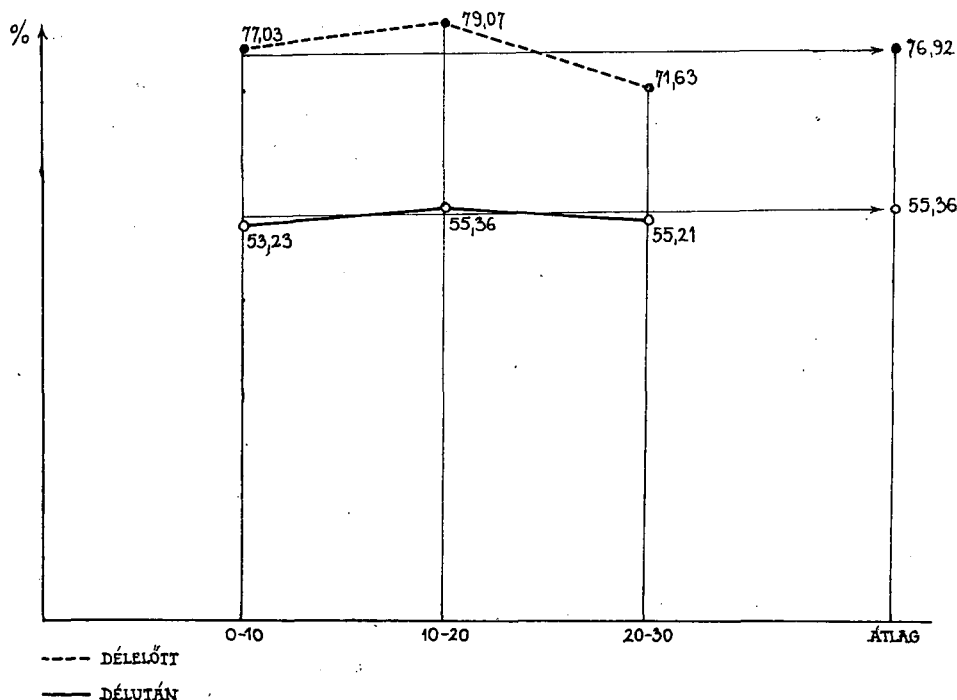
Az egyes impulzusokra adott válaszok időtényezői az adott összefüggés szerint kiszámítva a vizsgált időszak 3 periódusában közel hasonló eredményt mutattak. (41,31, 41,24 és 42,23%-ot) A 3. szakaszban azonban eltérően alakult a latenciaidő szóródása, a gyakoriság.

A t-elosztás és a nekik megfelelő p értékek a következőképpen alakultak: $t_1=1,9970$, ahol $0,05 > p > 0,02$, $t_2=0,7734$, ahol $0,5 > p > 0,4$ és $t_3=0,8336$, ahol $0,5 > p > 0,4$.

A 0—10 perc közötti szakaszban viszonylag magas gyakorisággal szerepelt a kimagasló teljesítmény (61,31% 30 fölötti gyakorisággal). A nagyon alacsonyan teljesítők száma is elég nagy értéket mutatott (21,31%). A 10—20 perc között a magasan teljesítők és a nagyon alacsony teljesítők százalékos értéke és gyakorisági előfordulása kisebb volt az első periódusra esőnél. A legegyszerűsebb gyakorisági elosztást és teljesítményszintet viszonylag a harmadik periódus mutatta. Alig volt néhány kiugrás, a szint nivellált. (1—2. sz. grafikon)

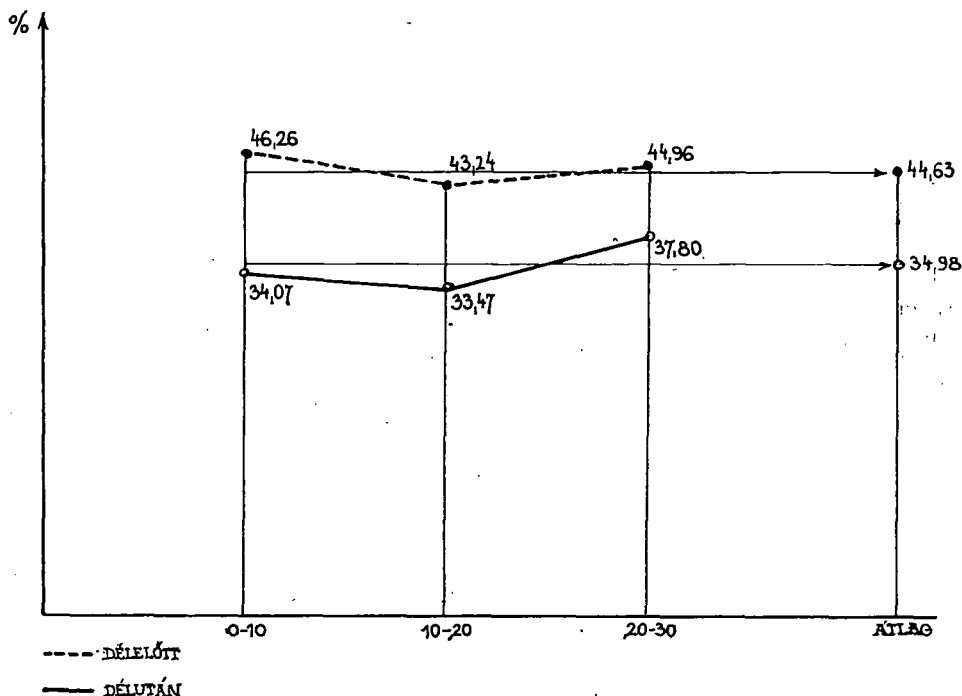
Egyik előkísérletünk kapcsán megvizsgáltuk a teljesítmény mennyiségi és minőségi mutatóinak átlagos alakulását délelőtti és délutáni mérésnél. Ezen vizsgálatok célja annak eldöntése volt, hogy a vigilancia-nívót milyen mértékben befolyásolják a napszakok, illetőleg az a tény, hogy a délutáni időszakra már bizonyos „informá-

A TELJESÍTMÉNY MENNYISÉGI MUTATÓINAK ÁTLAGA DÉLELŐTTI ÉS DÉLUTÁNI MÉRÉSEKNÉL

1. sz. grafikon

A TELJESÍTMÉNY MINŐSÉGÉNEK ÁTLAGA DÉLELŐTTI ÉS DÉLUTÁNI MÉRÉSEKNÉL

2. sz. grafikon

ció-köteg” hatott a vizsgált személyekre. Az előkísérletek bepillantást engedtek számunkra egy meghatározott sorrendű és nehézségi fokú ingerhalmaz folyamatos felfogásának biztonsága, tulajdonképpen pedig az éberségi szint mennyiségi és időviszonyainak alakulására, az előbb említett sajátos körülmények között. Az összesített átlageredményeket grafikonon ábrázoltuk.

Az előkísérlet tanúsága szerint mind a mennyiségi, mind a minőségi mutatóknál szignifikáns eltérés mutatkozott. A teljesítmény mennyiségi mutatóinak átlagos értéke a délutáni mérésnél 30 perc összesítésében 56,36 volt, míg ugyanez a délelőtti esetben 76,92. Mindhárom periódusban megmutatkozott ez az eltérés, de leginkább a 10—20. percnél (55,36, illetőleg 79,07). A délutáni mérés teljesítménye mindenütt alatta maradt a délelőttinek, de a délutániban a szint egyenletesebbnek bizonyult a délelőttinél. (1—2. sz. táblázat).

A teljesítmény minőségi átlagában, tehát az egyes ingerek felfogására fordított idő tekintetében nem mutatkoztak olyan nagy eltérések, mint a felfogott ingerek mennyiségi mutatóinál. Az egész vizsgált időszak alatt mért időegységek átlaga a délutáni mérésnél 34,98, míg a délelőttinél 44,63 volt. Az egyes időszakok közötti szintkülönbség sem a délelőtti, sem a délutáni mérésnél nem bizonyult jelentősnek. (3—4. sz. táblázat)

A teljesítmény mennyiségi mutatóinak alakulása délelőtti mérésnél

Sor- szám	Név	% -os eltérés				Az általános eltérés rangsora			
		0—10 perc	10—20 perc	20—30 perc	átlago- san	0—10 perc	10—20 perc	20—30 perc	átlago- san
1.	A. R.	76,66	82,35	65,62	74,85	2	3	1	2
2.	H. P.	80,00	82,30	59,30	73,86	3	3	-1	1,66
3.	Sz. H.	73,33	76,47	59,37	69,72	2	2	-1	1
4.	U. M.	80,00	79,45	59,37	72,92	3	3	-1	1,66
5.	T. Á.	76,66	67,64	81,25	75,18	2	-1	4	1,66
6.	M. Zs.	76,66	73,52	75,00	75,06	2	2	3	2,33
7.	K. E.	83,33	82,35	62,50	76,06	4	3	1	2,66
8.	H. M.	83,33	97,05	71,87	84,08	4	5	2	3,66
9.	Sz. L.	73,33	82,35	87,50	81,06	2	3	4	3
10.	T. M.	80,00	82,35	90,62	84,32	3	3	5	3,66
11.	Ty. I.	83,33	82,35	90,62	85,43	4	3	5	4
12.	Z. I.	90,00	79,41	75,00	81,47	5	3	3	3,66
13.	Z. Gy.	86,66	82,35	87,50	85,35	4	3	5	4
14.	S. E.	96,66	88,23	87,50	90,79	5	5	5	5
15.	F. F.	76,66	79,41	59,37	71,81	2	3	-1	1,33
16.	J. I.	76,66	67,64	34,37	59,55	2	-1	-5	-1,33
17.	J. T.	90,00	88,23	78,12	85,45	5	5	4	4,66
18.	K. I.	60,00	58,82	71,87	63,36	-2	-2	2	0,66
19.	Cs. Zs.	73,30	70,50	71,80	71,86	2	1	2	1,66
20.	L. M.	76,60	64,60	59,30	68,83	2	-1	-1	0
21.	J. M.	66,66	82,35	87,50	78,67	-1	3	5	2,66
22.	D. I.	60,00	94,11	81,25	78,45	-2	5	4	2,33
23.	G. I.	63,33	76,47	78,12	72,64	-1	2	4	1,66
24.	K. M.	73,33	79,41	78,12	76,95	2	3	4	3
25.	P. B.	70,00	76,47	78,12	74,86	1	2	4	2,33
26.	N. I.	63,33	76,47	87,50	75,76	-1	2	5	2
27.	K. M.	90,00	82,35	93,75	88,70	5	3	5	5,33
Összesen		2079,85	2135,00	1934,09	2077,04	59	63	68	66,28
Átlagosan:		77,03	79,07	71,63	76,92	2,18	2,33	2,51	2,45

1. sz. táblázat

Elővizsgálataink tanúsága szerint-leírt eszközünk és módszeres eljárásunk alkalmas lehet arra, hogy a bevezetőben említett kérdésfeltevésünk szerint a következőkben nagyobb vizsgálati anyagra kiterjesztetten tanulmányozzuk a vigilancia-nívó alakulását, különböző kísérleti feltételeink mellett. A tevékenység aktivitási komponenseinek jobb megismeréséhez ugyanis elengedhetetlenül szükségesnek tartjuk az éberségi szintet meghatározó tényezők és körülmények gondos ismeretét.

Az előbb említett modellvizsgálatok alkalmasnak bizonyultak arra, hogy az éberségi szint, de általában a régebbi értelemben „figyelem” kifejezéssel illetett pszichikus jelenségekör sajátosságainak kísérletes megközelítését szolgáljuk. Ezek a kísérletek még csupán előkísérleteknek tekinthetők, és nagyobb számú kiterjesztésük, más-más körülmények között megismételt vizsgálati helyzetben bizonyára újabb finomításra adnak lehetőséget. Szándékunkban áll mind fejlődépszichológiai szempontból, mindpedig az alkalmazott pszichológia egyes területein végzett kísérletekkel továbbfejleszteni eljárásmodunkat és újabb adalékokkal hozzájárulni a bevezetőben említett kérdéscsoport megvilágításához.

A teljesítmény mennyiségi mutatóinak alakulása délutáni mérésnél

Sor- szám	Név	% -os előfordulás				Az általános eltérés rangsora			
		0—10 perc	10—20 perc	20—30 perc	átlago- san	0—10 perc	10—20 perc	20—30 perc	átlago- san
1.	K. J.	66,66	47,05	56,25	56,65	-1	-5	-2	-3
2.	J. Zs.	26,66	20,58	21,87	23,03	-5	-5	-5	-5
3.	F. M.	43,75	50,00	46,87	45,87	-5	-4	-4	-4,33
4.	M. M.	50,00	52,94	56,25	53,06	-4	-3	-2	-3
5.	Cs. S.	66,66	70,58	53,12	63,45	-1	1	-2	-0,66
6.	G. M.	66,66	44,11	75,00	61,92	-1	-5	3	-1
7.	Sz. D.	60,00	44,10	62,50	55,53	-2	-5	1	-2
8.	B. J.	33,33	32,35	56,26	40,26	-5	-5	-2	-4
9.	L. I.	56,66	58,82	37,50	47,64	-2	-2	-5	-3
10.	P. M.	66,66	61,76	59,37	62,59	-1	-2	-1	-1,33
11.	Sz. J.	73,33	76,47	84,37	78,05	2	2	5	3
12.	R. E.	76,66	73,52	59,37	69,85	2	2	-1	1
13.	Z. K.	56,66	55,88	53,12	55,22	-3	-3	-2	-2,66
14.	Z. R.	53,33	58,82	53,12	55,09	-2	-2	-2	-2
15.	V. K.	70,00	70,58	59,37	65,65	-4	1	-3	-2
16.	T. M.	24,19	26,43	32,65	27,75	-5	-4	-3	-4
17.	L. A.	53,33	70,58	68,75	64,22	-3	1	2	0
18.	M. I.	76,66	88,23	81,25	82,04	2	5	4	3,66
19.	D. T.	73,33	64,70	78,12	72,06	2	-1	4	1,66
20.	V. J.	56,66	58,82	43,75	53,07	-3	-2	-4	-3
21.	J. Á.	36,66	50,00	65,62	50,76	-5	-4	1	-2,66
22.	E. É.	60,00	64,70	31,25	51,98	-1	-1	-5	-2,33
23.	K. I.	46,60	32,30	34,30	37,73	-5	-5	-5	-5
Összesen		1224,45	1273,32	1270,03	1273,47	-50	-46	-29	-41,66
Átlagosan:		52,23	55,36	55,21	55,36	-2,17	-2	-1,26	-1,81

2. sz. táblázat

A teljesítmény minőségi mutatóinak alakulása délutáni mérésnél

Sor- szám	Név	% -os előfordulás				Az általános eltérés rangsora			
		0—10 perc	10—20 perc	20—30 perc	átlago- san	0—10 perc	10—20 perc	20—30 perc	átlago- san
1.	K. J.	26,31	22,53	21,68	23,50	-4	-5	-5	-4,66
2.	J. Zs.	32,00	25,92	46,66	34,86	-3	-4	2	-1,66
3.	F. M.	30,43	30,90	36,78	29,37	-3	-3	-4	-3,33
4.	M. M.	44,66	45,00	47,36	44,67	1	1	2	1,33
5.	Cs. S.	37,75	42,10	36,95	38,92	-1	1	-2	-0,66
6.	G. M.	20,61	21,12	24,48	22,07	-5	-5	-2	-4
7.	Sz. D.	36,00	32,60	52,60	40,40	-2	-3	3	-0,66
8.	B. J.	20,40	16,92	19,56	18,96	-5	-5	-5	-5
9.	L. I.	51,51	48,78	50,00	50,09	3	2	2	2,33
10.	P. M.	26,66	27,63	27,53	27,27	-4	-4	-4	-4
11.	Sz. J.	25,00	26,80	29,03	26,94	-5	-4	-4	-4,33
12.	R. E.	41,07	40,98	39,58	40,54	-1	-1	-1	-1
13.	Z. K.	50,00	45,23	45,94	47,05	3	1	1	1,66
14.	Z. R.	38,09	41,66	33,33	37,68	-1	1	-3	-1
15.	V. K.	60,00	50,00	57,57	55,85	5	3	4	4
16.	T. M.	24,19	24,43	32,65	27,75	-5	-4	-3	-4
17.	L. A.	33,33	38,70	38,59	36,87	-2	-1	-1	-1,33
18.	M. I.	30,26	35,29	32,09	32,54	-3	-2	-3	-2,66
19.	D. T.	27,16	28,94	26,88	27,66	-4	-4	-4	-4
20.	V. J.	21,79	22,47	22,95	22,40	-5	-5	-5	-5
21.	J. Á.	31,42	20,70	23,07	25,06	-3	-5	-5	-4,33
22.	E. É.	40,90	43,13	55,55	46,46	-1	1	4	1,33
23.	K. I.	37,80	36,60	68,70	47,70	-1	-2	5	1,66
Összesen:		787,34	770,43	869,53	804,61	-45	-47	-29	-38,71
Átlagosan:		34,07	33,47	37,80	34,98	-1,95	-2,04	-1,26	-1,68

3. sz. táblázat

A teljesítmény minőségi mutatóinak alakulása délelőtti mérésnél

Sor- szám	Név	% -os eltérés				Az általános eltérés rangsora			
		0—10 perc	10—20 perc	20—30 perc	átlago- san	0—10 perc	10—20 perc	20—30 perc	átlago- san
1.	A. R.	40,35	43,75	40,38	41,49	-1	1	-1	-0,33
2.	H. P.	64,80	116,60	90,40	80,60	5	5	5	5
3.	Sz. H.	61,11	55,31	57,57	57,99	5	4	4	4,33
4.	U. M.	64,86	36,98	39,58	47,14	5	-2	-1	0,66
5.	T. Á.	44,23	47,91	47,27	46,47	1	2	2	1,66
6.	M. Zs.	44,23	51,02	52,17	49,14	1	3	3	2,33
7.	K. E.	53,19	50,90	47,61	50,56	3	3	2	2,33
8.	H. M.	52,08	47,82	50,00	49,95	3	2	2	2,33
9.	Sz. L.	25,58	28,28	29,47	27,77	-4	-4	-3	-3,66
10.	T. M.	30,37	34,14	34,11	32,87	-3	-2	-3	-3,66
11.	Ty. I.	45,45	41,17	43,93	43,51	2	-1	1	-,66
12.	Z. I.	39,70	42,18	36,36	39,41	-1	1	-1	-0,33
13.	Z. Gy.	33,76	29,78	31,81	31,78	-2	3	-3	-2,66
14.	S. E.	76,31	68,18	68,29	70,92	5	5	5	5
15.	F. F.	95,83	39,65	57,57	64,35	5	-1	4	2,66
16.	J. I.	39,65	34,84	40,74	38,41	-1	-2	-1	-1,33
17.	J. P.	90,00	48,38	44,64	61,00	5	2	1	2,66
18.	K. I.	29,03	24,69	24,21	25,99	-4	-4	-5	-4,33
19.	Cs. Zs.	56,40	68,50	79,30	68,06	4	5	5	4,66
20.	L. M.	38,30	35,40	55,80	43,16	-1	-2	4	0,33
21.	J. M.	13,15	14,01	15,13	14,36	-5	-5	-5	-5
22.	D. I.	26,47	31,06	33,33	30,28	-4	-3	-3	-3,33
23.	G. I.	29,68	29,88	29,76	29,77	-3	-3	-4	-3,335
24.	K. M.	32,35	33,33	34,24	33,30	-3	-2	-2	-22,3
25.	P. B.	21,87	23,85	24,27	23,33	-5	-5	-5	-5
26.	N. I.	59,37	46,42	51,85	52,54	5	2	3	3,33
27.	K. M.	40,90	44,44	37,97	41,10	-1	1	-2	-0,66
Összesen:		1249,10	1167,53	1214,08	1205,25	11	3	3	1,99
Átlagosan:		46,26	43,24	44,96	44,63	0,40	0,11	0,11	0,07

4. sz. táblázat

- BACHMANN, W., 1965. Untersuchung des Leistungsverlaufs am Fliessband, Bericht über den 1. Kongress der Gesellschaft für Psychologie in der DDR. 242—247.
- BÁLINT I.—HÓDOS T., 1963. Futószalagon dolgozó motorkészítők idegrendszeri igénybevételének vizsgálata. Ideggyógyászati Szemle, 252—256.
- BORING, E. G., The physical dimensions of consciousness. New York 1933.
- BRODAL, A. The reticular formation of the brain stem. Edinburgh 1957.
- CHAPANIS, A., 1960. Human engineering. Operations research and systems engineering. The Johns Hopkins Press, Baltimore.
- CHMELAR, V., 1962. Über die Dauer der aktiven akustischen Aufmerksamkeit. Bericht über den 16. internationalen Kongress für Psychologie. Nord-Holland Publishing Company, Amsterdam.
- DURIC, L. 1958. Práceshopnost' ziaikov v priebehu vyucovacieho processu. Jednotá Škola. 4.
- DÜKER, H., 1959. Über ein Verfahren zur Untersuchung der psychischen Leistungsfähigkeit. Psychol. Forschung. 23.
- DÜKER, H., 1955. Untersuchungen über die sogenannte Aufmerksamkeit. Ber. 20. Kongr. Dtsch. Ges. für Psychol. 142.
- ERLEBACH—HOFF—IHLEFELD—ZEHNER, 1972, Schülerbeurteilung.
- FLORU, R., 1968. Psihofiziologia activitati de orientare. La Psychophysiologie de l'activité d'orientation. 347.
- FUSTER, J. M., Effects of stimulation of brain stem on technistoscopic perception. Science 127, 1958.
- GERÉB GY., 1962. Kísérletek a fáradtság lélektanának köréből. Akadémiai Kiadó, Budapest, 215.
- GERÉB GY., 1965. Egyszerű műveletek monotóniát kiváltó hatásának vizsgálata általános iskolai tanulókon. Pszich. Tanulm. VIII. Akadémiai Kiadó 101—120.
- GERÉB GY., 1968. Intenzív igénybevételt jelentő tevékenység és egyhangú cselekvés kölcsönhatásának pszichológiai vizsgálata. Pszichológiai Tanulmányok, XI., 335—355.
- GERÉB GY., 1970. Az iskola pszichés klímájáról, Tankönyvkiadó, Budapest, 90.
- GERÉB GY., 1970. Intenzív tevékenység és monoton állapot kölcsönhatásának vizsgálata általános iskolai tanulóknál. MTA Pszichológiai Tanulmányok 12, Budapest, Akadémiai Kiadó, 249—266.
- GERÉB GY., 1970. Műanyagipari modelleken végzett vizsgálatok az egyhangú tevékenység tanulmányozására. Magyar Pszichológiai Szemle 27. köt. 4. sz. 603—611. p.
- GERÉB GY., 1970. Huzamos időn át végzett egyhangú tevékenység mozgásviszonyainak alakulása modell-kísérletek kapcsán. A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 229—249. p.
- GERÉB GY., 1971. Monoton-állapot, vigilitás és érzelem a kutatások mai állásának tükrében. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 263—275.
- GERÉB GY., 1971. Neuere Modell-Untersuchungen zur Erforschung einiger Eigenschaften der monotonen Arbeitsverrichtung. Studia psychologica, 13. kötet 4. sz. 293—300. p.
- GERÉB GY., 1972. Eljárásmód az éberségi szint vizsgálatára általános iskolai tanulóknál. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 167—180.
- GERÉB GY., 1972. Modell-vizsgálatok a monoton munkavégzés néhány sajátosságának megállapítására. MTA Pszichológiai Tanulmányok, 13. köt. 387—395. p.
- GERÉB GY., 1973. Nase výskumy v oblasti monotónie a vigilancie. Psychologia a škola. Zborník štúdií z mezinárodného sympózia katedier psychológie pedagogických fakult SSR, usporiadaného v dnoch 20—22. júna 1972. Pedagogickou fakultou v Nitre. 17—72. p.
- épzőFőiskola Tudományos Közleményei. 287—304. p.
- GRAUMANN, C. F., Yrundlagen einer Phänomenologie und Psychologie der Perspektivität. Berlin, 1960.
- WITSCH, A., Théorie du champ de la conscience. Paris 1957.
- GURFORD, J. P., 1959, Three Faces of intellect. Amer. Psychol. 8. 469—479.
- GUILFORD, J. P., 1967. The Nature of Human Intelligence, New York; McGraw-Hill,
- GUILFORD, J. P. and Hoepfner, R. 1971. Analysis of Intelligence, New York; McGraw-Hill.
- HAIDER, M. 1962. Ermüdung. Beanspruchung und Leistung. Franz Deuticke, Wien. 146.
- HÓDOS T., 1965. A futószalag-munka pszichológiai vizsgálatának néhány tanulsága. Munkavédelem, No. 4—6: 42—48.
- JASPER, H. H. u. a. Henry Ford Hospital International Symposium: Reticular formation of the brain. Boston 1958.
- KARSTEN, A.—Lewin, K., 1928. Psychische Stätiguhg. Psychologische Forschungen, 142—254.
- KLEIN, S., 1974. An Exploration of New Criteria for Use in Mathematics Course Evaluation. J. Structural Learning Vol. 4, 103—141.
- KRAEPELIN, E., 1896. Psychologische Arbeiten I. Leipzig

- KRAEPLIN, E., 1903. Über Ermüdungsmessungen. Archiv F. Die Ges. Psychologie .1.
LISSÁK K.—ENDRŐCZI B., 1964. A magatartás idegi és hormonális szerveződése. Medicina, Budapest, 18.
LINDSLEY, D. B. Psychological psychology. Ann. Rev. Psychol. 7, 1956, 323—348.
LOMOV, B. F., 1965. Zur psychologischen Struktur de Informations-Aufnahmeprozesses durch den Menschen. Zschr. f. Psychologie, Band. 171.
LOMOV, B. F. 1969. Ember és technika. Akadémiai Kiadó, Budapest, 450.
MAGOUN, H. W. The waking brain. Springfield 1963.
MALMO, R. B. Activation: A neuropsychological dimension. Psychol. Rev. 66, 1959, 367—368.
MORUZZI, G.—MAGOUN, H. W. 1949. Electroenceph. Clin. Neurophysiol. 1:455.
PAPP Á., (szerk.) 1973. Munkapszichológia. Tankönyvkiadó, Budapest, 308.
PIERON H., 1923. Le Cerveau et la pensée. Paris.
RANSCHBURG, P., 1913. A figyelemtelenség pedagógiai pszichológiája. Pszichológiai Tanulmányok. I. k.
RÓNA B., 1964. Az iskolaegészségügy jelenlegi helyzete, problémái és feladatai. Tiszántúli mv. továbbk., Miskolc, Budapest, 17—36.
RUDOLPH, H. J., 1947. Attention and interest factors in advertising. NY., Funk et Wagnalls. 103.
SCHMIDTKE, H. 1965. Die Ermüdung. Bern und Stuttgart.
SZENES A., A tanuló tipikus számolási hibái és az elhárítás módja. Különlenyomat „A cselekvés iskolája” módszertani folyóirat 1933/34. 5—6. számából. Prometheus-nyomda és Lapkiadó Vállalat Szeged, 53.
VASZKÓ M., 1970. Munkalélektan. Tankönyvkiadó, Budapest 521.
WELLEK, A., Die Polarität im Aufbau des Charakters Bern 2 1959.

НОВАЯ ВОЗМОЖНАЯ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ ПОДХОДА К ЯВЛЕНИЯМ ВНИМАНИЯ

Д-р. Герéb

В статье подчёркивается, что в истории наук часто меняется понятие отдельных терминов, потому что круг наших знаний расширяется и это приводит в результате к новым методическим решениям. В связи с вниманием и вигилизмом автор указывает на то, что есть возможность нового объяснения их а именно потому, что возможен экспериментальный подход к закономерностям степени активности и бодрости. В статье даётся одна модель эксперимента, описание прибора и метода при помощи которых можем глубже изучать уровень бодрости.

Таблицами и графиками доказывається изменение уровня вигилиянци при различной нагрузке. Всё это может иметь большое значение в области школьных и заводских психологических наблюдений, когда по-новому можно объяснять уровень активности и состояние внимания, проявляющемся в действиях.

EIN NEUERES MÖGLICHES VERSUCHSMODELL ZUR NÄHERUNG DER WACHSAMKEITSERSCHEINUNGEN

György Geréb

Der Artikel betont, dass in der Geschichte der Wissenschaften die Interpretation einzelner Technologien häufig wechselt, weil sich unser Kenntniskreis erweitert und neue methodologische Erwägungen zeitigt. In Verbindung mit der Aufmerksamkeit und der Vigilat weist der Verfasser darauf hin, dass eine neue Interpretationsmöglichkeit derselben besteht, und zwar gerade deshalb, weil eine experimentelle Näherung der Gesetzmässigkeiten des Aktivitätsgrades, des Wachsamkeitsniveaus gegeben ist. Er gibt ein Modell bekannt, sowie ein Gerät und ein Verfahren, mit deren Hilfe das Vigilanzniveau näher untersucht werden kann.

Anhand von Tabellen und Diagrammen beweist er die Veränderung dieses Vigilanzniveaus im Laufe verschiedener Belastungen. Im Bereich der psychologischen Untersuchungen in Schulen und Betrieben kann all dies schwere Folgen haben, indem das sich in der Handlung dartuende Aktivitätsniveau und der Aufmerksamkeitszustand neuartig interpretiert werden können.

PSYCHOLOGISCHE UNTERSUCHUNGEN ÜBER EINIGE ENTWICKLUNGSBESONDERHEITEN ÄLTERER SCHÜLER (13—16 JAHRE)

HELMUT HERRMANN—KURT ZEHNER

Eine Durchsicht der Literatur zur marxistisch—leninistischen Kindes- und Jugendpsychologie zeigt, daß die Aussagen über die verschiedenen Altersstufen der Kinder und Jugendlichen sehr unterschiedlich empirisch fundiert sind.

Wohl die meisten und differenziertesten Untersuchungen beziehen sich auf die Entwicklungsstufen des Säuglings, des Klein- und Vorschulkindes sowie noch des Schulanfängers. Das ist von großer Bedeutung, weil bekanntlich in früher Kindheit bereits wesentliche Grundlagen für die spätere Persönlichkeitsentwicklung gelegt werden. Man denke nur an den Zusammenhang von Denken und Sprechen, an die Entwicklung der Beziehungen zu den anderen Menschen oder an die Charakterentwicklung (vgl. LJUBLINSKAJA 1975; ELKONIN 1965; ERLEBACH, IHLEFELD, ZEHNER 1976). Man sagt nicht ohne Grund, daß man mit den großen Kindern weniger Schwierigkeiten haben würde, wenn wir die kleinen richtig erzogen hätten.

Diese Erkenntnis trug dazu bei, in unseren gemeinsamen Arbeiten zur Schülerbeurteilung immer wieder auf die große Bedeutung der Anamnese, der Analyse des Lebenslaufes und der Entwicklung der Schüler hinzuweisen, um ihren jeweiligen Status richtig einschätzen und verstehen zu können.

Leider ist festzustellen, daß nicht alle Altersstufen der Schüler psychologisch so eingehend untersucht sind, wie die der jüngeren Kinder. Das gilt umso mehr, je älter die Schüler sind. Es gibt zwar viele interessante Einzeluntersuchungen zu speziellen Fragestellungen, jedoch sind uns kaum verallgemeinerungsfähige empirische Untersuchungen bekannt, die einen umfassenden Einblick in den Stand der gegenwärtigen „Altersbesonderheiten“ der älteren Schüler gestatten würden.

Jeder Lehrer bedauert dies, denn gerade die Altersstufe der 13—16 jährigen, die „Pubertierenden“, die „Jugendlichen“, „Heranwachsenden“, „Halbwüchsigen“ oder wie immer sie in der Umgangssprache genannt werden mögen, hat viele Probleme, die die Persönlichkeitsentwicklung — zum Teil entscheidend — beeinflussen können. Sie rechtzeitig und richtig zu erkennen und ihre Entwicklung mit den geeigneten pädagogischen Maßnahmen positiv zu lenken ist unerlässlich, um die in dieser Zeit nicht selten auftretenden Erziehungsschwierigkeiten zu vermeiden. Andererseits ist anzuerkennen, daß es schwieriger ist, empirische Daten über das Erleben und Verhalten älterer Schüler zu gewinnen, als Aussagen über wesentliche Entwicklungsprozesse ontogenetisch früherer Stadien, denn

- unter unseren gegenwärtigen Bedingungen schreitet die psychische Entwicklung auf der Grundlage der gesellschaftlichen Veränderungen sehr rasch voran;
- die Entwicklung älterer Schüler erfolgt offensichtlich immer mehr individuell differenziert, so daß man kaum noch von einheitlichen, ausgeprägten „alterstypischen“ Entwicklungsmerkmalen sprechen kann;

— ältere und neuere Auffassungen bürgerlicher Psychologen können nicht auf unsere Verhältnisse übertragen werden, da sie unter anderen Bedingungen gewonnen wurden!

Um entwicklungspsychologisch relevante Aussagen über den Stand der Entwicklung einiger Persönlichkeitsmerkmale zu erhalten, versuchten wir in einer breit angelegten Untersuchung zu erfassen, mit welchen Bereichen der Wirklichkeit 13—16 jährige Schüler der allgemeinbildenden Oberschule der Deutschen Demokratischen Republik besonders aktiv in Beziehung treten und welche offenen Fragen sie hierbei hauptsächlich bewegen.

In den Untersuchungen stellten sich 7 Lebensbereiche heraus, mit denen die Schüler sich intensiv auseinandersetzen, die von ihnen Stellungnahmen und persönliche Entscheidungen verlangen, die für ihr weiteres Leben wichtig sind, über die sie sich Gedanken machen, kurz — Bereiche, mit denen die jungen Menschen sich täglich beschäftigen und die Probleme enthalten, für die sie eine Lösung finden müssen.

Diese Lebensbereiche waren:

- die Leistungen in der Schule;
- die Beziehungen zu Lehrern und Mitschülern;
- die Beziehungen zum anderen Geschlecht;
- die Beziehungen zu Eltern und Geschwistern;
- politische und weltanschauliche Fragen;
- Berufswahl und Lebensperspektiven;
- die eigene Persönlichkeit.

Wir erheben nicht den Anspruch, damit neue Bezugsbereiche gefunden zu haben. Auch in früheren Untersuchungen wurden die genannten Problemgebiete als spezifisch für die Entwicklung des jungen Menschen gesehen. Und kam es jedoch darauf an, sie unter unseren konkreten gesellschaftlichen Bedingungen, beim Aufbau der entwickelten sozialistischen Gesellschaft, zu untersuchen und Veränderungen gegenüber den Ergebnissen früherer Jahre herauszustellen.¹

Untersucht wurden über 800 Schüler aus 32 Klassen der Stufen 7—10, davon etwa die Hälfte Jungen und die Hälfte Mädchen. Die Population erstreckte sich über kleinere und mittlere Städte der DDR. Als Methode wurde vor allem die schriftliche und mündliche Befragung eingesetzt. Das weitgehend standardisierte Verfahren wurde in Vorversuchen auf seine Eignung geprüft. Im Hauptversuch gewannen wir etwa 90 000 Informationen — die unter Verwendung angemessener statistischer Verfahren aufbereitet — die empirische Basis der Untersuchung bildeten.

Unserer Untersuchung lagen folgende theoretische Positionen zugrunde:

Wir lehnen die Annahme einer naturnotwendig gegebenen und gesetzmäßig auftretenden Pubertätskrise, einer typisch negativen Phase in der Entwicklung dieser Altersstufe, ab. Derartige Annahmen basieren in der Regel auf vermuteten, aber nicht nachgewiesenen Zusammenhängen zwischen physischer und psychischer Entwicklung, oder sie negieren den oftmals deprimierenden Einfluß der bürgerlich-kapitalistischen Lebens- und Existenzweise auf den jungen Menschen. Wir vertreten jedoch auch nicht die Meinung, daß die Entwicklung des jungen Menschen in dieser Zeit völlig problemlos und gänzlich ohne Schwierigkeiten vor sich gehe und anerkennen vollauf die große Bedeutung, welche die gesellschaftlichen Normen, Vor

¹ Die folgenden Ausführungen sind im wesentlichen der Arbeit von H. HERRMANN entnommen: Untersuchungen zum Problemerleben bei Schülern in 7.—10. Klassen. Dissertation B. Pädagogische Hochschule Potsdam 1972.

bilder, Perspektiven und auch die tägliche Erziehung im Elternhaus und in der Schule besitzen.

Wir gehen davon aus, daß die Auseinandersetzung mit den Anforderungen der Umwelt die grundlegende Bedingung für die psychische Entwicklung ist, und wir wollen das Erleben der Auseinandersetzung des jungen Menschen mit den vielfältigen Anforderungen des Lebens als das Erleben von Problemen, als „Problemerleben“, bezeichnen.

Unserer theoretischen Position entsprechend fassen wir das Problemerleben als eine positive Form des Erlebens auf. Unter Problemen verstehen wir offene, ungelöste Fragen, mit denen sich die Persönlichkeit auseinandersetzt, das Erleben innerer Widersprüche mit vorwiegend positiver Lösungstendenz. Eine solche Problemsituation enthält Neues, Unbekanntes, das erkannt und bewältigt werden muß. Das Problemerleben ist durch Erlebnisqualitäten wie Spannung, Erregung, Unruhe, Aktivität charakterisiert, und eben dieser produktive Spannungszustand veranlaßt die Persönlichkeit, die neuen Anforderungen zu analysieren, Lösungswege zu suchen, sie zu erproben und schließlich das Problem zu lösen.

Wir betrachten den Konflikt als einen Ausnahmefall im Entwicklungsprozeß. Mit dieser Kennzeichnung grenzen wir uns prinzipiell vom Verständnis des Konflikts in bürgerlichen Konflikttheorien (LÜCKERT 1957; PONGRATZ 1961; v. GAGERN 1962) ab. Permanente Konflikthaftigkeit und das Erleben von Krisen, von schweren Spannungszuständen begleitet, kennzeichnen die Lebenssituation vieler Jugendlicher im Kapitalismus, sie sind nicht vereinbar mit den Entwicklungsbedingungen, die der Sozialismus den Heranwachsenden gibt und die sie selbst verantwortungsbewußt mitgestalten. Konflikte entstehen, wenn die erfolgreiche Bewältigung notwendiger Anforderungen durch äußere oder innere Hindernisse stark erschwert oder sogar verhindert wird. Die Folge sind dann häufig negative Erlebnis- und Verhaltensweisen wie Resignation, Abwendung, Flucht oder aber Aggression, Trotz und anderes mehr. Welche Bedeutung unter den verschiedenen Bedingungsfaktoren besonders dem psychischen Klima in der Schule für das Entstehen bzw. Vermeiden von Konflikten zukommt, hat Geréb eindeutig herausgestellt (1976).

Ausgehend von diesen theoretischen Positionen untersuchten wir das Problemerleben der 13—16 jährigen Schüler im Sinne eines positiven Erlebens, Auseinandersetzens und Bewältigens — differenziert nach den oben genannten Lebensbereichen — und kamen zu folgenden Ergebnissen:

1. Das Problemerleben der Schüler konzentrierte sich eindeutig auf den Bereich „Leistungen in der Schule“. Über 75% der untersuchten jungen Menschen zeigten in diesen Fragen eine hohe Erlebnisintensität. Die gesellschaftlichideologisch bezogenen Lernmotive gewinnen an Bedeutung; das Lernen erfolgt bewußt im Hinblick auf den späteren Beruf und das weitere Leben. Von Interesse sind die in diesem Zusammenhang entstehenden konkreten Probleme der Schüler: Über 50% geht es darum, wie sie ihre Leistungen verbessern können; sie erwarten vom Lehrer Hilfe beim Erwerb rationeller Arbeitsmethoden, um mit einem angemessenen Energieaufwand zum gewünschten Ergebnis kommen zu können (vgl. auch GERÉB 1974); es geht ihnen um Fragen der Organisation des Lernens und der Abstimmung der vielen verschiedenen Anforderungen, um sie bewältigen zu können.

Wir sehen in diesem Problemerleben der Schüler die Tatsache, daß die Anforderungen der Schule gestiegen sind, und daß diese erhöhten Forderungen vom Schüler auch als nützlich anerkannt und bewältigt werden wollen. Es kommt nunmehr jedoch darauf an, ihnen methodisch bessere und neue Hilfen zu geben, damit sie die neuen, höheren Anforderungen meistern können. Es kommt darauf an, sie das Lernen zu

lehren, um negative Erscheinungen wie Resignation, Übersättigung, Mutlosigkeit zu verhindern.

2. Eine weitere wichtige Problemquelle mit ebenfalls starker Erlebnisintensität ist die Frage des späteren Berufes, sind die Probleme, die mit der Findung des richtigen Berufes zusammenhängen. Nur etwa 5% aller Schüler machten sich in dieser Hinsicht keine Gedanken. Die Schüler erleben die Berufswahl und Berufstrennung immer stärker als persönlich *und* gesellschaftlich bedeutsam. Natürlich ist es das unbestrittene Recht der Jugend in unserer Gesellschaft, einmal ein gutes Leben mit vielerlei Annehmlichkeiten, die der Sozialismus bietet, führen zu wollen. Jedoch ist wichtig zu erwähnen daß nur selten Egoismus, das Bestreben, viel Geld auf Kosten anderer zu verdienen, als Motiv für die spätere Berufswahl auftauchte.

Verständlich ist das Bestreben der Jugendlichen, auf dieser Grundlage ein möglichst genaues Bild über die spätere Berufstätigkeit rechtzeitig vermittelt zu bekommen, und so standen auch bei den 15—16 jährigen die folgenden Überlegungen im Vordergrund:

- der Wunsch, frühzeitig und umfassend über die Berufsmöglichkeiten informiert zu werden;
- die Frage, welche konkreten und detaillierten Anforderungen die einzelnen Berufe stellen;
- die Frage nach der persönlichen Eignung für einen bestimmten Beruf;
- der Wunsch, mehr über die Bedeutung der einzelnen Unterrichtsfächer für die verschiedenen Berufe zu erfahren;
- die Frage nach der Realisierungsmöglichkeit des Berufswunsches;
- die Frage nach späteren Qualifizierungsmöglichkeiten in dem einmal gewählten Beruf.

Von pädagogischem Interesse dürfte die Tatsache sein, daß sich für die 15—16 jährigen Mädchen signifikant mehr Probleme im Zusammenhang mit der Berufswahl und dem späteren Leben ergeben als für die gleichaltrigen Jungen. Die Klärung dieser Problemhäufung muß weiterführenden Untersuchungen vorbehalten bleiben.

3. Der Bereich politisch-weltanschauliche Fragen läßt sich kaum isoliert darstellen, weil die politisch-weltanschaulich bezogenen Problem bereits sehr stark in die oben genannten Bereiche der Leistungen in der Schule sowie der Berufsfindung und Lebensperspektive einfließen. Zusätzlich fanden wir bei fast allen Schülern das ausgeprägte Ringen um Klarheit in den täglichen politischen Fragen im nationalen und internationalen Bereich. Das zeigte sich besonders in der Solidarität mit den noch imperialistisch unterdrückten Völkern und in der festen Position, den Frieden erhalten zu müssen. Viele Schüler zogen persönliche Schlußfolgerungen in diese Überlegungen ein: „Welche Stellung habe ich in unserer Gesellschaft?“, „Was kann ich tun, um wirksamer zu werden?“, „Worin besteht der Sinn meines Lebens?“.

Die differenzierte Auswertung ergab keinerlei Hinweise auf indifferente oder skeptische Haltungen; sie zeigte jedoch auch die Notwendigkeit offener Diskussionen mit den Schülern über alle sie in dieser Hinsicht bewegenden Probleme, wobei zu beachten ist, daß viele ihrer Meinungen und Einstellungen noch an einzelne persönliche Erlebnisse gebunden sind.

4. Der nächste Problembereich bezog sich auf die Auseinandersetzung der älteren Schüler mit ihrer personalsozialen Umwelt. In Abweichung von den bisher vertretenen Auffassungen stand dieser Bereich nicht besonders stark im Vordergrund, sondern wies eine mittlere Erlebnisintensität auf.

Innerhalb dieses Bereiches fand sich die stärkste Konzentration hinsichtlich der Beziehungen zu Eltern und Geschwistern, ihre folgten die Beziehungen zu Mit-

schülern und Angehörigen des anderen Geschlechts, und an dritter Stelle folgten dann die Beziehungen zu den Lehrern.

a) Die Beziehungen zu den Eltern

Für die 13—14 jährigen ergeben sich hier mehr Probleme als für die 15—16 jährigen, zum Beispiel:

- der Wunsch, den Eltern mehr und besser helfen zu können;
- das Bedürfnis, die Eltern mögen mit ihnen in der Freizeit gemeinsam etwas unternehmen;
- der Wunsch, auch über die Sorgen der Eltern Bescheid zu wissen.

Die „Probleme“ der Jugendlichen sind also weder auf einen Generationskonflikt gerichtet, noch spiegeln sie die früher häufig dargestellte Opposition zum Erwachsenen wider. Es zeigen sich deutlich die von der sozialistischen Erziehung angestrebten positiven Eltern-Kind-Beziehungen, die allerdings gestört werden können, wenn

- der Heranwachsende sich unverstanden oder ungerecht behandelt fühlt oder
- wenn die normativen Forderungen der Eltern für ihre Kinder unverständlich sind bzw. nicht deren Entwicklungsniveau entsprechen.

b) Die Beziehungen zu den Geschwistern

Sie sind in der Regel weniger problemsetzt, als die Beziehungen zu den Eltern. Es zeigt sich hierbei, daß Geschwister für Mädchen häufiger „zum Problem“ werden können als für Jungen, was mit der Betreuung jüngerer Geschwister zusammenhängt. Das ist vor allem dann der Fall, wenn diese Aufgabe in der Familie nicht richtig organisiert wird, so daß es in einzelnen Fällen zu Überforderungen kommen kann. Diese Feststellung ist jedoch nicht typisch für unsere Untersuchung.

c) Der Bereich Beziehungen zu den Mitschülern und zum anderen Geschlecht erbrachte relativ wenig Probleme. Insgesamt sind gute kollektive Beziehungen zu den Mitschülern vorhanden. Überlegungen ergeben sich in der Regel aus dem Bemühen, wie man die Beziehungen im Kollektiv weiter verbessern könne. Die Beziehungen zum Angehörigen des anderen Geschlechts sind im allgemeinen als Kameradschaft oder Freundschaft in den Rahmen der kollektiven Aufgaben einbezogen. Heterogene Paarfreundschaften enthalten in diesem Alter offensichtlich keine besonderen Probleme, sofern nicht Erwachsene in einer Weise „eingreifen“, die von den Jugendlichen nicht akzeptiert wird.

d) Die Beziehungen zu den Lehrern sind erstaunlicherweise am geringsten in dieser Kategorie mit Problemen besetzt. Überlegungen, die in diesem Bereich ausgelöst wurden, gehen vorrangig in folgende Richtung:

- Lehrer haben Eigenschaften und Verhaltensweisen, die nicht den Erwartungen der Schüler entsprechen;
- die Schüler möchten vom Lehrer noch mehr als Partner bei der Bewältigung gemeinsamer Aufgaben akzeptiert werden;
- die Lehrer sollten auch außerhalb des Unterrichts mehr Zeit für die Schüler haben;
- die Lehrer sollten sich noch besser in die Situation der Jugendlichen versetzen können.

Insgesamt zeigen unsere Untersuchungen, daß sich die Beziehungen der älteren Schüler zu den wichtigsten Personen ihrer Umwelt mit zunehmendem Alter immer „unproblematischer“ gestalten. Es ist also vom Ergebnis unserer Untersuchungen, wie bereits erwähnt, nicht berechtigt, verallgemeinernd von einer oppositionellen Grundhaltung oder von einer Konflikthaftigkeit in den sozial-personalen Beziehungen der jungen Menschen zu sprechen.

5. Ein spezifisches Merkmal des älteren Schülers ist die verstärkte Beachtung der eigenen Persönlichkeit. Sie hängt zusammen mit einem intensiven Bemühen um Selbsterkenntnis und in der Ausbildung des Selbstbewußtseins.

Die kritische Auseinandersetzung mit der eigenen Person ist eng mit den anderen, hier genannten Entwicklungsbereichen, verbunden. In der Ausbildung der Weltanschauung, in den Beziehungen zum Erwachsenen, zum Kollektiv, beim Aufbau seines Lebensplanes ist ja immer die eigene Position enger Bezugspunkt für das Denken und Handeln des jungen Menschen.

Unsere Untersuchungen zeigten, daß das Problemerleben der 13—16 jährigen gleichermaßen auf ihr äußeres Erscheinungsbild wie auch auf die Entwicklung des Charakters gerichtet ist. Die noch weit verbreitete Annahme, daß sich die jungen Menschen erst mit zunehmendem Alter weniger dem Äußeren und mehr ihrer charakterlichen Entwicklung zuwenden, bestätigte sich nicht. Lediglich bei den Mädchen zeigte sich gegenüber den Jungen ein etwas stärkeres Interesse an ihrem Erscheinungsbild. Für die Gewinnung einer relativ stabilen Selbsteinschätzung ihrer Persönlichkeit waren für unsere Altersgruppen jedoch äußere Erscheinung und Charaktereigenschaften von gleicher Bedeutung. Von Interesse ist jedoch die Tatsache, daß sich auf allen Altersstufen für die Mädchen signifikant mehr Probleme aus der Prüfung ihrer Gesamtpersönlichkeit ergaben als für die Jungen. Sicherlich hängt diese Feststellung mit der Erfahrung einer allgemein schnelleren Entwicklung der Mädchen im Jugendalter zusammen.

6. Durch die Untersuchung sollten auch Erkenntnisse darüber gewonnen werden, wie sich das Problemerleben in dem Stadium auswirkt, das zwischen dem Erkennen und der Lösung des Problems liegt und das von recht unterschiedlicher zeitlicher Dauer sein kann. Wir vermuten, daß gerade in diesem *Prozeßverlauf* des Ringens um Klarheit, um die Lösung, um die Gewinnung einer eigenen Position, die größte Wirkung auf die Persönlichkeitsentwicklung liegt. Als solche Auswirkungen, die zugleich Versuche sind, mit den Problemen „fertig“ zu werden, zeigten sich deutlich 3 Tendenzen:

- das verstärkte Bemühen, in der Schule besser zu werden, den Lernprozeß erfolgreich zu meistern;
- ein starkes Bedürfnis, mit anderen Menschen zusammen zu sein, sich mit ihnen aussprechen, ihnen zuzuhören, von ihnen angehört zu werden;
- ein intensives Nachdenken, Überlegen und Grübeln, ein immer wiederholtes Durchdenken des Problems.

Die von den Schülern in diesem Zusammenhang angegebenen Lösungsversuche zeigen, daß sich die meisten von ihnen intensiv und zielstrebig um die Lösung der Probleme bemühen. Hierbei suchen sie vor allem bei den Eltern Unterstützung, während die Lehrer eine geringere Rolle spielen. Weitere Untersuchungen sollten zur Klärung dieses pädagogisch nicht voll befriedigenden Sachverhaltes eingeleitet werden.

Wichtig ist weiterhin die Feststellung, daß die Betonung der Selbständigkeit und die Aktivität im Problemlösungsverhalten aber auch verbunden sind mit dem Bedürfnis, einmal allein sein zu wollen, um ungestört über die Dinge nachdenken zu können. Dieser Wunsch trat in unserer Population bei den Mädchen häufiger auf als bei den Jungen. Dieser Umstand sollte besonders in der Familienerziehung beachtet werden. Das Bedürfnis nach Ruhe zur Selbstbesinnung sehen wir als eine notwendige Entwicklungsbedingung an, die nicht mit fruchtlos-grüblerischer negativer Selbstreflexion verwechselt werden darf.

7. Obwohl unsere Einzelergebnisse bereits eindeutig die untersuchte Entwicklungsstufe als eine positive Phase des Jugendlichen kennzeichneten, stellten wir noch die Frage nach der allgemeinen emotionalen Grundstimmung des älteren Schülers, die bekanntlich maßgeblich durch die Wechselbeziehungen der Persönlichkeit zur Umwelt, durch die Erkenntnis und Lösung wesentlicher Aufgaben mitbestimmt wird. Wir konnten feststellen, daß die „emotionale Bewältigung“ der verschiedenen Probleme natürlich recht individuell erfolgte. Sie war stark davon abhängig, welches Verständnis und welche Hilfe, Beratung und Unterstützung der junge Mensch bei Eltern, Lehrern, in der gesellschaftlichen Öffentlichkeit erhielt und in welcher Art und Weise diese erteilt wurde, taktvoll, auf Selbständigkeit orientierend oder abweisend, verletzend, bevormundend. Insgesamt ließ sich feststellen, daß keine Ansatzpunkte für die Annahme verbreiteter depressiver Zustände oder gehäufte negativer Erlebnisweisen vorhanden waren, sondern daß beide Geschlechter ihre emotionale Befindlichkeit selbst als vorwiegend „zufrieden“, „leistungsfähig“, „selbständig“, „ausgeglichen“ und „sicher“ erlebten. Die aufgetretenen Schwankungen dürften nicht häufiger sein, als sie sich aus der Individualität der Persönlichkeit bei jedem Menschen ergeben.

Zusammenfassend läßt sich feststellen, daß die Ergebnisse unsere theoretische Position bestätigen, wonach das Problemerleben bei älteren Schülern (13—16 jährigen) ein natürlicher, notwendiger und die Persönlichkeitsentwicklung fördernder Prozeß ist, der sich unter der sorgfältigen Beachtung und Lenkung durch die gesellschaftliche Öffentlichkeit, die Schule und die Eltern vollziehen muß. Die in diesem Prozeß sichtbar werdenden positiven Entwicklungstendenzen bilden gute Ansatzpunkte für geeignete pädagogische Maßnahmen, die Entwicklung des jungen Menschen zur sozialistischen Persönlichkeit bewußt unter der Beachtung entwicklungstypischer Besonderheiten zu lenken. Gleichzeitig wird erneut die Bedeutung der kontinuierlichen Schülerbeurteilung sichtbar, indem durch eine gewissenhafte und verantwortungsbewußte Diagnostik der Schülerpersönlichkeit das für jeden Schüler bestehende zentrale Problem und die Problemstruktur aufgedeckt werden und der Pädagoge den jungen Menschen aus dieser Sachkenntnis heraus besser verstehen und erziehen kann.

Zusammenfassung

Im Gegensatz zu den frühen Stufen der Ontogenese liegen nur wenig Untersuchungen zur psychischen Entwicklung älterer Schüler unter sozialistischen Lebensbedingungen vor. Der Beitrag beschäftigt sich mit der Untersuchung des Problemerlebens bei 13—16 jährigen Schülern der allgemeinbildenden polytechnischen Oberschulen der Deutschen Demokratischen Republik. Durch teilstandardisierte Verfahren wurden Aussagen der Schüler über die Probleme erfaßt, die für sie in der täglichen, aktiven Auseinandersetzung mit den wesentlichen Bereichen ihrer Umwelt und der eigenen Persönlichkeit entstehen. Die Arbeit beschäftigt sich weiter mit typischen Problemlösungen und den Auswirkungen des Problemerlebens auf die Emotionalität.

Die empirischen Befunde in ihrer Gesamtheit kennzeichnen die positive Grundhaltung der Jugendlichen in dieser Entwicklungsphase. Sie gestatten einen Einblick in die Wechselbeziehungen zwischen Erziehung und Entwicklung und enthalten Ansatzpunkte für die effektive Gestaltung des pädagogischen Prozesses im Sinne der gesellschaftlichen Zielsetzungen.

Die Arbeit will damit auch zu einem besseren Verständnis der Jugendlichen und ihrer objektiven Beurteilung beitragen.

LITERATUR

- ELKONIN, D. B.: Zur Psychologie des Vorschulkindes. Volk und Wissen Volkseigener Verlag, Berlin 1965.
- ERLEBACH, E., U. IHLEFELD, K. ZEHNER: Psychologie für Lehrer und Erzieher. Volk und Wissen Volkseigener Verlag, Berlin 1976.
- FRIEDRICH, W.: Jugend und Jugendforschung. Volk und Wissen Volkseigener Verlag, Berlin 1976.
- GAGERN v. F.: Ehekrise. In: Ch. Zwingmann (Hrsg.): Zur Psychologie der Lebenskrisen. Akademische Verlagsanstalt, Frankfurt/M. 1962.
- GERÉB, G.: Untersuchungen aus dem Bereich der Psychologie der Monotonie und der Vigilanz. Potsdam 1974.
- GERÉB, G.: Das psychische Klima an der Schule. Vortrag an der Pädagogischen Hochschule Potsdam, Mai 1976.
- HERRMANN, H.: Untersuchungen zum Problemerkennen bei Schülern in 7—10. Klassen. Dissertation B. Pädagogische Hochschule Potsdam 1972.
- LJUBLINSKAJA, A.: Kinderpsychologie. Volk und Wissen Volkseigener Verlag, Berlin 1975.
- LÜCKERT, H.-R.: Konflikt-Psychologie. Ernst Reinhardt Verlag, München/Basel 1957.
- PONGRATZ, L. J.: Psychologie menschlicher Konflikte. Verlag für Psychologie C. J. Hogrefe, Göttingen 1961.

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ НЕКОТОРЫХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ РАЗВИТИЯ 15—16 ЛЕТНИХ УЧАЩИХСЯ

Х. Херманн—К. Зенер

На материалах Германской Демократической Республики авторы проводят оценку учащихся 15—16 летнего возраста, опираясь при этом на эмпирический материал. Авторы дают конкретную психологическую точку опоры при оценке вопросов психологии.

ADATOK EGY KOLLÉGIUMI KÖZÖSSÉG ERKÖLCSI SZINTJÉNEK PSZICHOLÓGIAI VIZSGÁLATÁHOZ. I.

KOCZKÁS IMRE

A középiskolai kollégiumi tevékenység fő feladatait mind a hivatalos útmutatók, mind a szakirodalom abban jelölik meg, hogy a kollégium a maga sajátos eszközeivel, lehetőségeinek számbavételével, ezek cél és tervszerű mozgósításával segítse, támogassa és egészítse ki az iskolában folyó nevelő-oktató munkát. E két intézménynek együttesen kell elérnie, illetve együttesen kell hozzájárulnia a falaik közül kikerülő fiatalok testi, értelmi, esztétikai, erkölcsi fejlődéséhez, mindezek szintéziseként a dialektikus materialista világnézetük kialakulásához. A nevelési folyamat egységében különösen hangsúlyozott szerep jut az erkölcsi nevelésnek. A személyiség erkölcsi habitusától függ, hogy a személyiség általában és adott szituációban milyen cél szolgáltatásban, milyen irányultságban és milyen eredménnyel hasznosítja a nevelés és az oktatás folyamatában elsajátítottakat. Természetes, hogy az erkölcsi nevelés jelentőségének kiemelése nem mond ellent annak az alapvető igazságnak, hogy a nevelés egyes feladatai egymással szoros kapcsolatban, egymást átszöve és kiegészítve vezethetnek el a kívánt célhoz: a szocialista személyiség kialakulásához.

Dolgozatunkban illetve a dolgozatot megelőző vizsgálatokban az a cél vezetett, hogy a kollégiumban folyó nevelés eredményeiről és a tanulói személyiség fejlődéséről megbízható képet nyerjünk. Társadalmi érdek a nevelés hatékonyságának fokozása. Ennek az érdeknek csak úgy tudunk eleget tenni, ha meghatározott időnként számbavesszük a munka eredményességét, módszereink, eszközeink hatékonyságát. Meggyőződésünk, hogy a nevelői munka tervszerűbbé és eredményesebbé tételének egyik feltétele: a nevelési eredményvizsgálatok rendszeressé tétele, amikor is a tanulók egész személyisége és a tanulói közösség teljes keresztmetszete vizsgálódásunk tárgya.

Dolgozatunkban abból indultunk ki, hogy a kollégiumokban — így a vizsgált kollégiumban is — évente egyszer-kétszer készítenek valamilyen mérleget a nevelőmunka eredményeiről. A gyakorlat általában az, hogy a nevelők az igazgató irányításával összegezik egy-egy időszak megfigyelési tapasztalatait. Az összegezési munka kollégiumonként más és más szintű. Van ahol előre megadott megfigyelési szempontokra, írásos feljegyzésekre, egy-két terület különféle nevelési eredményeire támaszkodik és van olyan, ahol csak a nevelői rutinra.

A jelen esetben többek között arra is kerestük a feleletet, hogy az így megalkotott empirikus karakterisztika milyen egybeesést mutat a tervszerű vizsgálatok alapján tett megállapításokkal. Célunk volt továbbá az is, hogy feleletet kapjunk arra, hogy milyen eljárások, milyen vizsgálatok elengedhetetlenek a valóságot legjobban megközelítő eredmény eléréséhez.

A vizsgált és az adatokat szolgáltató intézmény egy szegedi szakközépiskola kollégiuma. Mind a kollégium, mind az iskola az illetékes szaktárca irányítása alá tartozik. Mindkét intézmény koedukált jellegű. Az iskolának 280, a kollégiumnak 90

tanulója van. Az iskola beiskolázási területe elvileg országos, de a tanulók zöme Szeged városból és Csongrád megyéből jön.

A vizsgált kollégiumba csak a kapcsolatos iskola növendékei nyerhetnek felvételt. A felvehető tanulók száma és a jelentkezők száma évek óta egybeesik, s ezért a kollégiumnak szelekcióra alig van lehetősége.

1. A probléma vizsgálatának elméleti és metodikai kiindulópontja

A társadalmi mozgás, fejlődés és a tanulók világnézete, erkölcsi tudata és magatartása között törvényszerű összefüggés van. E vonatkozásban elsődlegesen determináló a társadalmi fejlődés, másodlagosan determináló az ideológiai szint. Ebből következően az előbbi fejlődésének tendencijellege kifejezésre jut az utóbbi változásában is. Ennek az alapvető összefüggésnek birtokában tárhatjuk fel a személyiség meghatározó jegyeit és fejlődésének tendenciáit. De ez csak a probléma egyik oldala. Önmagában általános és lényeges voltánál fogva nem képes a tudati fejlődés egyéni folyamatának mindenoldalú magyarázatára.

Az általános mellett ismerni kell a konkrétat, a sajátosat is, mely egyes külső feltételekből és sajátos egyénre jellemző belső törvényszerűségekből tevődik össze. Az egyes, sajátos feltételeket a tanulók közvetlen családi, település szerinti környezete, az őket ért szervezett és céltudatos nevelés minősége és eredményessége adják. Belső feltételek: fejlődésük pszichológiai törvényszerűségei.

Az ember, mint társadalmi lény, életfeltételeinek többségét maga teremti meg. A marxizmus arra tanít, hogy az ember életfeltételei nem mások, mint élettevékenységük külső, vele dologilag szemben álló objektumai, s egyben az „emberi lényegi erők”, azaz készségei, képességei, tapasztalatai, röviden: az élettevékenységének szubjektív (belső) feltételei. A tevékeny ember tehát nemcsak a külső világot formálja, humanizálja, hanem e folyamatban (tevékenységben) önmagát is megváltoztatja. (MARX—ENGELS MŰVEI, 1960.) Ezért ha az emberi erkölcsi tudat és magatartás vizsgálatánál tévútra nem akarunk jutni, akkor a világot és önmagát alakító emberből kell kiindulni. E koncepciót a pszichológiában eddig legmegalapozottabban és legkövetkezetesebben (RUBINSTEIN, SZ. L., 1955.) vitte keresztül. Szerinte: „nem lehet felépíteni sem az ember pszichikai sajátosságairól szóló tanítást a személyiségtől elszakítva, sem a pszichikai tevékenységről, a pszichikus folyamatok lefolyásának törvényszerűségeiről szóló tanítást, figyelembe nem véve ezek összefüggését a személyiség pszichikus sajátosságaitól”.

RUBINSTEIN felfogásában a személyiség tulajdonságai, jegyei olyan képességek, amelyek alapján az ember meghatározott ingerekre, hatásokra az eddigiek folyamán már általánosított tevékenységgel válaszol. Ezek a képességek nem velünk születettek — hanem az egyén veleszületett adottságaira épülően — a környezet ingerei hatására megismétlődő pszichikus folyamatok során alakulnak ki és szilárdulnak meg, mint eredmények. A személyiség élettapasztalatainak során integrálódnak, s a további külső hatásokra a kialakult egység szabályozó hatásának megfelelően reagálnak. A külső hatások tehát a belsően átszűrődve válnak tevékenységgé és tulajdonsággá.

MARX ÉS ENGELS munkáikban többoldalúan bizonyítják, hogy az ember egyszerre természeti és társadalmi lény. Az utóbbi nem létezhet anatómiai léte, minde nélkülött idegrendszere nélkül. A társadalmivá váló ember — társadalmi és egyedi fejlődése során is — elsajátította, belső erőivé tette és teszi a környezetében ható természeti és társadalmi törvényeket. Az interiorizált törvények birtokában válik

csak képessé a tevékenységre, arra, hogy környezetét állandóan alakítsa, megváltoztassa, fejlessze, egyszerűen, hogy alkosson. Ez a folyamat nem más, mint az élete során szubjektivizált erők környezetében történő objektivizálása. A biológiai létezés az alap, de az emberi erők lényegét nem ez adja, hanem az emberi társadalom, az ott megtanult, elsajátított erők (készségek, szokások, erkölcsi normák és szabályok, világnézet). Ez jelenti az emberi lényegét. Ilyen értelemben mondja Marx — bírálva FEUERBACH örök változatlan emberét — az ún. 6. FEUERBACH TÉZISÉBEN: „... az emberi lényeg nem valami egyes egyénben lakozó elvontság. Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége.” (MARX—ENGELS MŰVEI. 1960.)

Az ember azonban a társadalmi viszonyoknak nem egyszerű hordozója, mert belső világa a külső világ transzformációja, viszont a belső világ lényegét a társadalmi viszonyokban találhatjuk meg. A marxizmustól idegen a társadalom elvonatkoztatása és rögzítése a személyiséggel szemben, mert a személyiség nem elvonatkoztatott társadalmiasság.

„Mindenekelőtt kerülni kell, hogy a társadalmat, megint mint elvonatkoztatást rögzítsük az egyénnel szemben. Az egyén maga a társadalmi lény. Életnyilvánítása — ha nem is jelenik meg egy közösségi, másokkal együttesen végbevitt életnyilvánítás közvetlen formájában — azért maga a társadalmi élet nyilvánítása és igazolása.” (MARX, K., 1962.)

Az ember tőle függetlenül születik bele egy társadalmi környezetbe. A társadalmi viszonyok tehát adottak. A társadalmi tudat viszont a már eleve adott viszonyok tükröződése. Az egyéni tudatban az egyéni és a társadalmi lét és a társadalmi és egyéni tudat tükröződik. Az adott társadalom sokrétű és bonyolult viszonyai nem függetlenek az emberektől, mert ezeket a viszonyokat az emberek munkája, tevékenysége hozza létre. A bonyolult viszonyrendszert az ember onto- és filogenézise során belső erőivé teszi. Az így létrejövő belső erők integrálódnak, bizonyos elsőbbséget nyernek a külső hatásokkal szemben. Vagyis az újabb külső hatások mintegy prizmán megtörnek, átalakulnak, de úgy, hogy magát a „prizmát” is tovább finomítják. Az integrálódás egyedi, egysége a személyiség lényege.

Ez a lényeg soha nem marad passzív, mert a napi tevékenységben újra és újra objektivizálódik azért, hogy magasabb szinten szubjektivizálódhasson ismét. Tehát a születéstől a halálig egy szüntelenül ható és mindig aktív kölcsönhatás alakul ki. Ebben a szüntelen kölcsönhatásban változik és fejlődik a személyiség. A külső hatásokra azonban nem minden sajátosság reagál és változik egyenlő mértékben. Lassabban változók egyre inkább megszilárdulnak és ezek válnak a személyiség determinánsaivá. Ezen tulajdonságok együttese adja a személyiség gerincét.

Azt mondtuk, hogy a személyiség a társadalmi viszonyok összessége. Ezek a viszonyok emberek közötti kapcsolatok, melyek nélkül és amelyeken kívül nem is létezhet az ember.

Az ember személyiséggé csak, mint a konkrét közösség tagja válhat, oly módon, hogy belső erőivé teszi annak általános vonásait és ugyanennek a folyamatnak a másik oldalán kibontakoztatja egyéniségét, ami viszont a közösség sokrétű gazdagságának az alapja. Az egyén sokoldalúságát, gazdagságát a személyiség jegyek tartalmi oldala biztosítja, amelyeknek bizonyos elemei az egyén individuális társadalmi létével vannak igen szoros kapcsolatban.

Sz. az az eszményi személyiség — a megvalósításhoz a pszichológia segíti a nevelés egységes és megbonthatatlan folyamatát — amely formailag és tartalmilag társadalmunkhoz és az adott életkorhoz adekvátan körülhatárolt. Vizsgálódásunk szempontjából azonban feltétlenül számításba kell venni, hogy a tanulói személyiség átszűrő, mérlegelő, egyre jobban integrálódó, önmagát megismerő, helyes önértékelést adó jellege a serdülőkortól kezdve egyre szembetűnőbb, és mint lényeges személyiségalkotó tényező döntő súllyal lép be. Ez a tény az eszményi személyiség szerepét nagyban növeli.

K. az eszményi közösség formai és tartalmi meghatározottságáról azt mondhatjuk el mint a személyiségről, azzal a lényeges megjegyzéssel, hogy nevelő közösségről lévén szó, ebben a tényezőben vesszük számításba a felnőtt, szakképzett nevelőt is.

Sz'. K'. Sz''. K'', az autó és hetero képek önmagukban tévútra vihetik a vizsgálatot is, főleg a serdülő személyiséget és közösségét. Viszont az életkori sajátosság miatt jelentőségük igen nagy, mint erre az Sz.-nél már utaltunk. Az aktuális képpel összevetve lényeges adatokkal segítheti a megismerést.

Sz^a. feltárása a legfontosabb (nevelői célzattal), mely elképzelhetetlen a K^a. részletes és alapos ismerete nélkül.

Kiindulásul vegyük mint alaphelyzetet, hogy az eszményi közösség (K.) hat az eszményi személyiségre (Sz.) és természetes, hogy az utóbbi visszahat az előbbire.

K —————→ Sz
Sz ←———— K

Felületes szemlélet esetén a viszony, illetve a hatás igen egyszerű, problémamentes. Viszont ez az eszményi viszony még határesetben sem fordulhat elő, mert minden hatás a K. és Sz. részéről az auto képekből (K'. Sz'.) indul ki. Vagyis a közösség autoképében hat vagy igyekszik hatni az általa körvonalazott személyiségre, tehát a személyiség hetero képére (Sz'). A személyiség pedig saját auto képében reagál vissza az általa véleményezett közösségre.

K mint K' —————→ Sz''-re
Sz mint Sz' —————→ K''-re

Modellünknel alapvetően számításba kell venni, hogy a Sz' K' és Sz'' K'' valószínű, hogy nem objektív (az objektivitás mértékét a Sz^a és K^a mutatja meg). Az is könnyen belátható, hogy a Sz'' K'' a másoknak a függvénye.

Sz'' K-nak, ill. K'-nek a függvénye

K'' Sz-nek, ill. Sz'-nek a függvénye.

Az auto és hetero képek pedig függvényei az aktuális képnek (bizonyos mértékben az eszményi képnek is). Ebben az esetben az Sz és Sz'' valamint a K és K'' között a kapcsolat minimális, tehát a hatásrendszer sem lehet eredményes. Ebben az esetben adva van a talaj az autokrata vezetés — rejtett vagy nyílt — gyakorlatának alátámasztására.

Miután feltétlenül számításba kell venni az aktuális képet, modellünk tovább bonyolódik.

* A szerzők a fenti munkájukban „Ami a kommunikációt könnyíti és ami nehezíti” alcím alatt állítják fel a hivatkozott képletüket azzal a céllal, hogy érthetővé tegyék milyen szerepe van a kommunikációban a másokról és önmagunkról alkotott képnek. Képletükben csak két kommunikációs partnert (A B) vettek fel. (HIEBSCH, H.—VORWEG, M. 1967).

A személyiség autoképe (Sz') és a személyiség aktuális képének (Sz^a), a személyiség aktuális és a közösség aktuális képe közötti viszonyoknak (Sz^a K^a) és az aktuális személyiségről az aktuális közösségben élő képnek és a közösség hetero képének (K') is függvénye. Természetesen ugyanez vonatkozik a közösség auto képére is.

$$\begin{aligned} Sz' &= f(Sz^a, Sz^a \longleftrightarrow K^a, Sz^a \longleftrightarrow K^a, K'') \\ K' &= f(K^a, Sz^a \longleftrightarrow K^a, Sz^a \longleftrightarrow K^a, Sz'') \end{aligned}$$

A hetero képek függvényei az eszménynek, akikben élnek, a tényleges hatásviszonyoknak és a másoknak, az illető autoképének.

$$\begin{aligned} Sz'' &= f(K, K^a; K, Sz^a \longleftrightarrow K^a, Sz, Sz^a, Sz') \\ K'' &= f(Sz, Sz^a Sz, Sz^a \longleftrightarrow K^a, K, K^a, K') \end{aligned}$$

A következtetés könnyen levonható: a hatás sikere attól függ, hogy mekkora a távolság a Sz , Sz^a , Sz' , Sz'' , K , K^a , K' , K'' között. Ebből viszont az következik, hogy ezeknek a viszonyoknak a megismerésére való törekvésében ezzel a bonyolult sokoldalúsággal kell számolni.

Az auto és hetero képek közelebbhozása az aktuális képhez nem egyszerű feladat. Ehhez elengedhetetlenül szükséges az önismeret — a vizsgált életkorban ez egyébként igényként jelentkezik — és mások ismerete. El kell ismerni és főleg el kell fogadtatni, hogy általában mindig van eltérés az aktuális és az auto kép között és másoknak a személyiségről alkotott (hetero) képe között. Csak ilyen előzmények után várható el, hogy az aktuális kép a nevelés folyamatában egyre inkább konvergál az eszményi képhez.

A megfogalmazott elvi kiinduló pontokat témánk kifejtése során szem előtt kívánjuk tartani. Tesszük ezt azért, hogy a megjelölt feladatokat sikerrel tudjuk megoldani és megmeneküljünk az elkalandozás csábító lehetőségeitől. Elkalandozási lehetőséget nyújt a személyiség problematikája a maga komplex és bonyolult voltában. Az erkölcs egésze szintén, mint a társadalmi tudat olyan területe, mely az összes tudatforma legmagasabb szintéziseként fogható fel. Ezek a tények részben nehezítik, részben könnyítik a téma kifejtését. Nehezítik annyiban, hogy a témára való koncentráció közben állandó kitekintéssel kell lenni az általános törvényszerűségekre (személyiség komplexitása, a moralitás személyiség meghatározó és irányító volta), könnyítik viszont annyiban, hogy témánk logikai tengelyét képezve megóvnak a tág és szűk értelmezéstől és az ebből fakadó praktícizmustól. (Vizsgálódásunk és annak elemzése során és a feladatokat meghatározó részben sem tűztünk magunk elé olyan célokat, hogy a társadalmi tudatformák egész személyiségre gyakorolt összes sajátosságát feltárjuk.)

Ezen elvek és megfontolások alapján témánkat a következő területek vizsgálata alapján kíséreljük meg kifejtetni:

1. A kollégiumi közösség világnézeti arculatát befolyásoló tényezők elemzése.
2. A kollégiumi közösség erkölcsi arculata.
3. Az erkölcsi tudatszint összetevőinek felmérése és elemzése.
4. A kollégium társaskapcsolatának rendszere.
5. Az ön és emberismeret milyensége a vizsgált közösségben.
6. A közvélemény tartalma és ereje.
7. Következtetések a motívumokra és általánosítások.

3. A vizsgálat menete

A vizsgálat folyamatába bekapcsolódtak a kollégiumban dolgozó pedagógusok is. Kikértük véleményüket a kérdések összeállításában és a felvétel előkészítésében is aktívan tevékenykedtek. A felvételeket ők készítették el, mert az adott közösségekkel ők állnak a legszorosabb kapcsolatban. Az értékelés során véleményüket minden esetben figyelembe vettük.

Az I. sz. felvételi lapot semmiféle előkészítés nem előzte meg, mert célunk az volt, hogy a pillanatnyi helyzetet rögzítsük, illetve a fejlettség adott állapotára kapjunk feleletet. Ezen a kérdőíven a következő kérdésekre kértünk írásbeli választ:

1. Kiket tartasz a közösség három legjobb tagjának és miért? (1.—2.—3. sorszám egyben rangsorolás is.)
2. Kiket tartasz a közösség három legkevésbé jó tagjának és miért? (1.—2.—3. sorszám egyben rangsorolás is.)

Az ilyen tartalmú kérdőív kitöltését azért tartottuk indokoltnak, mert a miéltre adott válasz (indoklási rész) alapján többszempontú vizsgálatot végezhetünk el egy felvétellel:

- a) az erkölcsi fogalmi és normaismeret,
- b) az erkölcsi ítélőképesség,
- c) morális gondolkodás,
- d) a szociogrammal egybevetve támpontot kapunk az ott feltárt kapcsolatok értékére és tartalmára.

A II. sz. felvételi lapon szintén erkölcsi értéktétel alapján megalkotott rangsorolás volt a célunk azzal az alapvető különbséggel, hogy a rangsorolás kritériumainak tartalmi jegyeit pontosan körülhatároltuk, majd tudatosítottuk.

Vizsgálatunk célja az volt, hogy a tudatosított fogalom és normaismeret alapján lemérjük, hogy milyen mértékben befolyásolja a 14—18 éves középiskolás tanulók erkölcsi ítéletalkotását a tudatosított erkölcsi ismeret. Vajon a spontán ítéletalkotás esetében kimutathatóan domináns szerepet játszik-e a szimpátia és egyéb érzelmi jellegű beállítódás. További célunk az volt, hogy a kollégium társasszerkezete és a tudatosított ismeretek alapján megalkotott rangsorolás összehasonlításával tartalmi következtetéseket vonjunk le a közösség fejlettségi szintjének megítéléséhez, különös tekintettel arra, hogy a személyiség fejlődésének milyen feltételei biztosítottak és mely területen kell a hatékonyságot fokozni.

A vizsgálat előkészítése. Az I. sz. felvétel csak technikai előkészítést igényelt.

A II. sz. felvétel azonban már átgondolt, többszörösen megvitatott előkészítéssel történt. Maga a felvételi lap nem tartalmazott egyebet mint a közösség névsorát. A tanulóknak az volt a feladata, hogy a megadott szempontok szerint három kategóriába rangsorolja a közösség tagjait,

közösségi példakép	5 pont
jó közösségi tag	3 pont
közösségi tag	1 pont

A tanulóknak csak az erkölcsi ítéletét mutató számot kellett társai neve után beírni. Abban az esetben, ha a megadott szempontok szerint nem tudott valakit a fenti kategóriákba sorolni — mert nem ismerte annyira az illető tanulót, hogy ezt felelősséggel megtegye — vízszintes vonással kellett ezt a tényt jelezni.

Az előkészítés két szinten történt:

- a) nevelőtestületi és
- b) secunder (tantermi) közösségi szinten.

Nevelőtestületi szinten tantermenként megállapítottuk az illető közösség fejlettségét és ehhez igazodva a három kategória követelményeit.

A *tantermi közösség* tagjaival a közösen megállapított neveltségi szinthez igazodó követelményeket a tanteremvezető tanár igen részletesen ismertette. A követelményeket igen részletesen elmagyarázta és gyakorlati példákkal tette érthetőbbé. Ez az előkészítés tantermenként 3—4 foglalkozást igényelt. Amikor a tanulók tisztán látták a követelmények tartalmát, lényegét, vázlatosan írásban rögzítették.

Az I. és II. sz. felvétel esetében — a tanulói előkészítés előtt — próbafelvételt készítettünk egy másik technikum 30-as létszámú tantermi közösségében.

A próbafelvétel válaszaiból az derült ki, hogy a tanulók értik a kérdések lényegét. Az I. sz. felvétel indoklási részére is lelkiismeretesen válaszolt a többség. A válaszadók nem nagy, de nem elhanyagolható része a választ elnagyolta. Ezért a vizsgált kollégiumban az I. sz. felvételi lap kiadása előtt felhívtuk a figyelmet néhány mondatban arra, hogy milyen felelősségteljes dolog valakiről véleményt alkotni. Hangsúlyoztuk, hogy a véleményalkotás legdöntőbb része az indoklás, a miéltre adott felelet. A tartalomra semmilyen megjegyzést nem tettünk, kikötést, magyarázatot nem adtunk. Hangsúlyoztuk, hogy mindenkinek egyéni véleményére vagyunk kíváncsiak.

A próbafelvételek igazolták azon előzetes feltevésünket is, hogy az írásbeli kifejezés bizonyos korlátai miatt számolni kell azzal, hogy a vizsgált terület, pontosabban a leírt, megnevezett erkölcsi fogalom tartalmi ismerete ellenére sem tudják az illető fogalmat pontosan definiálni, illetve nem biztos, hogy az ismert fogalmakkal megfelelően tudnak gazdálkodni. A feltevés igazolódása szükségessé tette, hogy a kérdőív kiegészítéseként alkalmaznunk kell a klinikai módszert, mert a vizsgálatvezető kisegítő kérdései áthidalják a nyelvi kifejezés nehézségeit és így a tényleges ismeretrendszeréről kapunk képet.

A két felvétel között 4 hét idő telt el. Mindkét esetben a felvételi lapok kiosztása után biztosítottuk a zavartalanság feltételeit. A válaszadásra mindkét esetben 45—45 percet biztosítottunk. A feleletet adók nevét nem kértük feltüntetni. A válaszokat tantermenkénti csoportosításban gyűjtöttük össze.

A vizsgálat értékelési módjáról, az eredményekről és a következtető elemzésekről a következő dolgozatunkban adunk számot.

IRODALOM

- [1] GERÉB, GY., 1970. Az iskola pszichés klímájáról. Tankönyvkiadó. Bpest.
- [2] HIEBSCH, H.—VORWER, M., 1967. Bevezetés a marxista szociálpszichológiába. Kossuth Kiadó. Bpest. 294.
- [3] MARX, K., 1962. Gazdaságfilozófiai Kéziratok 1844-ből. Kossuth Kiadó, Bpest. 70—71.
- [4] MARX—ENGELS MŰVEI, 3. Kötet. 1960. Bpest. 3—7.
- [5] RUBINSTEIN, SZ. L., 1955/1. Voszprosri pszichologicseszkoy teori. Voszprosri pszichológii.
- [6] SZVÉTEK, S., 1966. A kollégiumi nevelés néhány kérdése. Tankönyvkiadó. Bpest. 38—70.

ДАННЫЕ К ПСИХОЛОГИЧЕСКИМ ИССЛЕДОВАНИЯМ МОРАЛЬНОГО УРОВНЯ КОЛЛЕКТИВА ОБЩЕЖИТИЯ I.

И. Коцкаш

Целью работы и предшествующих её исследований явилось охарактеризовать результаты воспитательной работы в общежитии, точнее мотивы морального поведения учащихся.

Исследование считает нужным выделить систему влияний, которая может воздействовать на личность учащегося в общежитии. В интересах этого он даёт одну модель.

Данная работа знакомит только с ходом исследования основой которого наряду с подготовкой социогаммы коллектива является два анкетных листа.

DATEN ZUR PSYCHOLOGISCHEN UNTERSUCHUNG DES MORALISCHEN NIVEAUS EINER KOLLEGIUMS-GEMEINSCHAFT. I.

Imre Koczás

Ziel der Arbeit bzw. der ihr vorausgegangenen Untersuchungen war, ein Bild über die Ergebnisse der Erziehungsarbeit im Kollegium, und im näheren über die Motive des moralischen Verhaltens der Schüler zu geben.

Die Untersuchung macht sich den Nachweis jenes Wirkungssystems zur Aufgabe, dem sich die Schülerpersönlichkeit im Kollegium gegenübergestellt sieht. Zu diesem Zweck wird ein Modell aufgestellt.

Die vorliegende Studie schildert den Gang der Untersuchung, deren Grundlage — neben der Anfertigung des Soziogramms des Kollektivs — zwei Aufnahmeformulare bilden.

A SZAKTÁRGY VÁLASZTÁSÁT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK HATÁSA A MEZŐGAZDASÁGTAN TANSZÉK TANÁRKÉPZŐ MUNKÁJÁRA

Írta: MIHÁLY ENDRE

A Mezőgazdasági Ismeretek és Gyakorlatok tanszék másfél évtizedes működése során sok tapasztalatot szerzett az oktató-nevelő munka kialakításában. A tanszék megalakulásakor alapvető feladatként jelölték meg a politechnikai nevelésben különösen járatos gyakorlati foglalkozás szakos tanárok képzését. A Pedagógiai Tudományos Intézet 1955-ben a következőképpen indokolta célkitűzését:

„A tudományos és technikai forradalom kibontakoztatásához tudományos és technikai szemléletű, vagyis egyre sokoldalúbb, alkotó személyiségek nevelése vált szükségessé.”

Az általános iskolában 1958-ban vezették be a politechnikai nevelést szolgáló mezőgazdasági gyakorlati foglalkozást, aminek természetes következménye lett a szakos tanárok képzésének igénye. Az alsófokú és a felsőfokú politechnikai oktatás csaknem egyidejűleg indult be, amiért is a tanszékünk helyzete egészen sajátosan alakult. A főiskola egyéb szakjaira jelentkező tanulók szaktárgyi előképzése többé-kevésbé folyamatos, ezzel szemben a mezőgazdaságtan szakra jelentkezők nagy többsége csupán az általános iskolai ismeretekre támaszkodhat a szaktárgyi követelményeket illetően. Némi kivételt csak a szaktárgyunkkal rokon szakközépiskolát végzett tanulók képeznek. Itt kell utalni arra, hogy a szaktárgyunk három tárgykörre, és ezen belül pedig munkanemekre tagolódik. Ez azonban a szaktárgy nevéből, de még a felvételi tájékoztatóból sem állapítható meg. (1. sz. ábra).

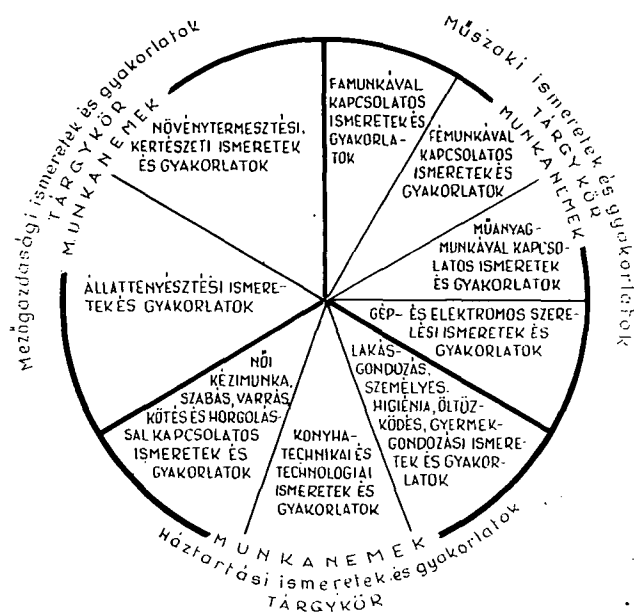
Ismert tény, hogy a főiskolára jelentkezettek többsége gimnáziumot végzett tanuló. Emiatt már a felvételi vizsgán mutatkoznak bizonyos egyenlőtlenségek. Ezen igyekezett segíteni némiképp az a legutóbbi rendelkezés, miszerint a felvételi vizsga kérdéseit a gimnáziumi anyagból kellett összeállítani. Megnyugtató megoldást azonban ez sem jelentett, amit a felvételi vizsgák gyenge eredményei is bizonyítanak. Például az 1974/75-ös tanévre jelentkezett 84 tanuló közül 20 pontot egy sem ért el, és 52 tanulónak 16, vagy ennél kevesebb volt a pontszáma.

A pedagógusképzés a pályára való kiválasztásnál kezdődik, a tanszékünknek viszont éppen a pályára való kiválasztás jelent nagy feladatot, a szakra jelentkezők hiányos felkészültsége miatt. Bármilyen körülmérintéssel is végezzük a kiválogatást, minden oktatási évben jelentkeznek problémák. Ezek közül főleg azokra figyeltünk fel, amelyek minden évben rendszeresen visszatértek: ezek

- a szakmai tájékoztatatlanság,
- az alapvető jártasságok hiánya,
- a szaktárgy követelményeinek elégtelen ismerete voltak.

A tantervi feladataink megvalósításában, a problémák megoldásában nagymértékben segített bennünket a hallgatók irányultságának, szociológiai körülményeinek megismerése, a felkészültségükről való tájékozódás, véleményeik felkutatása, vagyis a fent említett hiányosságok feltárása.

Az eredményes szakos tanárképző munkánkhoz szükséges módszerek kialakítása és fejlesztése érdekében tájékozódó felméréseket végeztünk a szakunkra jelentkező tanulók és a felvételt nyert hallgatók körében. A főiskolánkon ilyen jellegű kutatást 1960-ban már végeztek, GERÉB GYÖRGY vezetésével a Lélektani tanszéken. Kutató

1. sz. ábra

A Mezőgazdasági Ismeretek és Gyakorlatok szak tárgykörei és munkanemei

munkánkat 1965-ben kezdtük el. Eredményeinkről először 1970-ben számoltunk be. [9] Vizsgálatainkat azóta bővítettük, és egészen a diploma megszerzéséig kiterjesztettük.

Az 1970 óta végzett felmérések során 328 felvételiző tanuló pályairányulásának a körülményeit vizsgáltuk meg. Ezekről a felmérésekről az 1974-ben megjelent Főiskolai Tudományos Közleményekben számoltunk be [10].

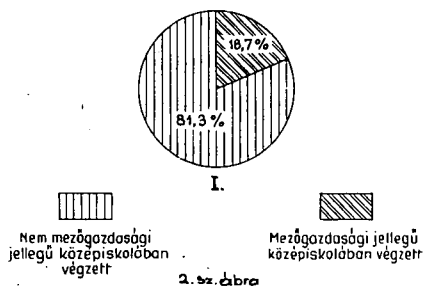
A további vizsgálatok során a már felvételt nyert hallgatók körében tájékozódunk. Az utóbbi öt évben felvett 75 hallgatótól elbeszélgetés keretében kértünk véleményt.

A hallgatók középiskolai végzettség szerinti megoszlását az egyes számú diagram mutatja be. (2. sz. ábra) Ebből látható, hogy a szaktárgyunkba vágó szakközépiskolát végzettek aránya eltörpül a más jellegű középiskolát végzettek aránya mellett. Ez a százalékos arány szemléletesen mutatja, hogy a szaktárgyunk igényelte előképzettségben hiányosságok vannak. Ezután már nem nehéz arra sem következtetni, hogy hallgatóink melyik szaktárgy miatt választották a biológia-mezőgazdaságtan szakot. A kérdésre adott válaszok százalékos megoszlását a második számú diagram szemlélteti (3. sz. ábra). A felvételt nyert hallgatóknak csupán kis hányada az, aki a mezőgazdaságtan miatt választotta ezt a szakpárt. Mielőtt megjegyzést fűznénk ezekhez az adatokhoz, fontosnak véljük bemutatni a felvételt nyert hallgatók főiskola iránti érdeklődés szerinti megoszlását, a harmadik számú diagramon (4. sz.

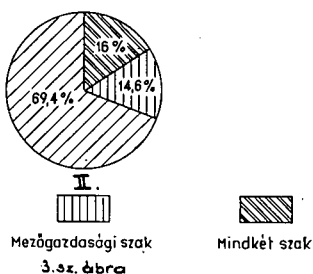
ábra). A szakos tanárképzésünk szempontjából az a 45%, amelybe azok tartoznak, akik nem erre a szakra, vagy ebből az a 25%, akik nem is a főiskolára szándékoztak jönni, jelentik az oktató-nevelő munkánk legnagyobb feladatát.

A felmérés szerint mutakozó, 75%-os pedagógiai hivatás iránti érdeklődés biztosíthatott csak egszges alapot a szakos tanárképzésünk eredményességéhez. A vizsgálataink szerint bizonyítást nyert, hogy a szakos tanárképzés egyik legfontosabb feltétele a hallgatók szakirányú érdeklődése, motiváltsága hiányzik. Ezt a hiányságot csak fokozza az a nagymérvű tájékoztatlanság, amelyet a felvételiző középiskolai tanulók mutatnak a mezőgazdasági ismeretek és gyakorlatok szaktárggyal kapcsolatosan. A megkérdezett 328 jelentkező tanuló közül csupán öten voltak,

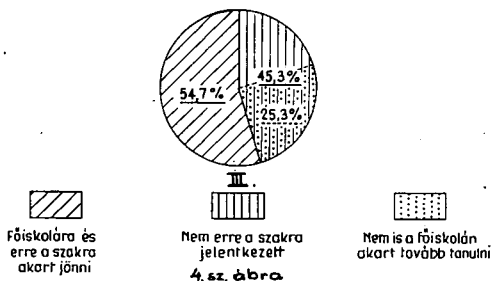
A FELVÉTELT NYERT HALLGATÓK
KÖZÉPISKOLAI VÉGZETTSÉG SZERINTI MEGOSZLÁSA

A FELVÉTELT NYERT HALLGATÓK VÁLASZTOTT
SZAKTÁRGY SZERINTI MEGOSZLÁSA

A FELVÉTELT NYERT HALLGATÓK TANÁRI PÁLYA
IRÁNTI ÉRDEKLŐDÉS SZERINTI MEGOSZLÁSA

akik az általuk választott mindkét szaktárgyból tájékozottak voltak a főiskolán — konkrétan a szaktárgyak területén — rájuk váró követelmények felől. A felvételt nyert 75 hallgató közül arra a kérdésre, hogy

„Érte-e meglepetés a szaktárgyak összetétele és követelményei szempontjából?” 72-en feleltek igennel! A legtöbb meglepetést szaktárgyunk, illetve annak tárgykörei okozták.

Ebből a rövid elemzésből is kitűnik, hogy feladataink egészen sajátosak a szaktárgyat tudó, hivatását szerető tanárok képzése során. Ezek közül is a legfontosabb a szaktárgy iránti érdeklődés felkeltése, a szaktárgy megszerettetése, az abban való munkálkodás eredményességének, vagyis a főiskolán való érvényesülésnek a biztosítása.

A vizsgálataink eredményeiből kiindulva lépésről lépésre dolgoztuk ki azokat a módosításokat, tevékenységi formákat, módszereket, amelyek sikeresen segítik a szakos tanárok nevelését.

Ismerve az elsőévesek alapvető szaktárgyi tájékoztatlanságát, a főiskolai életbe való beilleszkedésük nehézségeit, igyekszünk már az első találkozást pedagógiai hatásúvá tenni. Ez alkalommal jó lehetőség nyílik arra, hogy tájékoztassuk hallgatóinkat a rájuk váró feladatokról, a négyéves szaktárgyi programról, és az egyes tárgykörök követelményeiről. A kölcsönös ismerkedés során bemutatjuk a tanszéket, a tangazdaságot, és ismertetjük hallgatóinkkal azokat a magatartási és tevékenységi formákat, amelyek nélkülözhetetlenek a sikeres gyakorlati munkákhoz. Az elsőéves hallgatók évek óta ismétlődő ilyen jellegű fogadtatásának kedvező pedagógiai hatása szinte az egész főiskolai pályafutásuk során érezhető. Erre utalnak azok a válaszok is, amelyeket az erre vonatkozóan feltett kérdéseinkre adtak a hallgatók. Pl.:

— Tulajdonképpen az első találkozás során történt tanszéki ismertető után tudtam meg, hogy mire is vállalkoztam

— Jólesett és nagyon tetszett a tanszéki fogadtatás.

— A tájékoztató számomra teljesen új dolgokat mondott, de elsőre szimpatikus lett a szak.

A hallgatók szaktárgyi képzetlensége bizonyos mértékben befolyásolta a tantervi feladatok megvalósításának a módját is. Szükségessé vált a tantervi feladatok didaktikusabb elrendezése:

— az elméleti előadások és a gyakorlatok arányosabb elosztása,

— az üzemlátogatások tervszerű alkalmazása a tárgykörökkel kapcsolatban,

— a tanulmányi kirándulások tartalmának időpontjának jobb megválasztása stb.

A hallgatók hiányos szaktárgyi előképzése miatt az előadásoknak és a gyakorlatoknak a következő célokat kell betölteniük:

1. *Keltsek fel a jelöltek érdeklődését.*

2. *Alapozzák meg a szaktárgyi ismereteiket.*

3. *Ébresszenek igényt a gyakorlati tevékenységek elvégzésére.*

A tanárképző munkánkat tehát a szaktárgyi tudást megalapozó törekvésekkel egyidőben kell felsőoktatási színvonalon és eredményesen végezni.

A felvételt nyert hallgatók hiányos felkészültsége arra is késztetett bennünket, hogy eltérjünk a megszokott, hagyományos képzési formáktól, és keressünk olyan megoldásokat, amelyek jobban segítik a képzés eredményességét. Ennek érdekében alkalmazzuk azokat a rendszeres megfigyelési feladatokat, amelyek az elméleti előadásokat kiegészítik és eredményességüket fokozzák. Ilyen megfigyelések például az önálló meteorológiai észlelések és a bemutató parcellák növényeinek megfigyelése. Igen hatékony módosításnak bizonyult az is, hogy az elméleti és gyakorlati órákat egy tanár vezeti. Mind gyakrabban alkalmazzuk az olyan elméleti és gyakorlati órákat, amelyek a hallgatók sokoldalú aktivitását követelik meg. Ennek érdekében a hallgatók egy-egy témakör előadási anyagához kijelölt irodalom alapján önállóan anyagot gyűjtenek, és közreműködnek a téma feldolgozásában, rendszerint kiselőadás formájában. Ilyenkor gyakran nyílik lehetőségük az oktatástechnikai eszközök alkalmazására is. A gyakorlatok anyagát a hallgatókkal közösen dolgozzuk fel. Az elvégzendő gyakorlati feladatokat év elején felosztjuk a hallgatók között, és azokat részben önállóan, részben pedig tanári segítséggel kidolgozzák, majd a gyakorlati órákon bemutatják és magyarázzák. Ennek alapján végzik el a többiek a gyakorlatokat és a kísérleteket. Az anyag feldolgozásának ez a módja igen népszerű a hallgatók körében.

A feladatok sokoldalúságának megfelelően, természetesen az egyes tantárgyak félévi osztályzata is több részből áll. Az általános növénytermesztésből például értékeliük az önálló laboratóriumi gyakorlatot, az agrometeorológiai észlelési tevékenységet, a kötelező szakirodalom ismertetését, a gyomnövény-gyűjtemény elkészítését, azok felismerését, név szerinti ismeretét, valamint egy zárthelyi dolgozatot illetve a szóbeli beszámoló eredményét. A legtöbb tantárgy esetében így értékelünk, biztosítva ezzel a hallgatók eredményes felkészülését, és a munkájuk tárgyilagos megítélését.

Az 1970-ben megtartott tudományos ülésszakon még csak feladatként jelöltük meg a gyakorlati módszerek kidolgozását. Ma már minden tantárgynak megvan a gyakorlati jegyzete is. Éppen a technikai nevelés fokozásának érdekében vált szükségessé a Műszaki tanszékkel való szorosabb kooperáció, amelynek eredményeképpen a műszaki ismeretek és gyakorlatok oktatását a Műszaki tanszék végzi.

A tangazdaságunkban a hallgatóink főleg az alapvető — az általános iskolában is elvégzendő — munkaműveletekkel ismerkednek meg. A kézi eszközök használata mellett azonban mind gyakrabban kerül sor a kisebb kerti gépek, technikai berendezések használatára is. Így kívánjuk elősegíteni az agrártechnikai, és üzemi szemlélet kialakulását. Ezt egészítik ki azok az üzemlátogatások és kirándulások, amelyekről már tettem említést.

A hallgatókkal való beszélgetések és az írásos felmérések során kiderült, hogy sokkal több időt szeretnének tölteni a gyakorlóiskolában. Ez a még mindig kevés számú gyakorló iskolai tanítások miatt jelentkező nehézségekből következik.

A hallgatók iskolában eltöltött ideje a rendszeres hospitálásokkal, a gyakorlati tanításokkal, és az egyhónapos külső iskolai gyakorlattal együtt máris kétszeresére nőtt az 1970-es évhez viszonyítva. Ez meg is látszik a tanítások eredményességén.

A módszertani órák száma jelenleg:

V. félév	VI. félév
4 elmélet	2 gyakorlat

A tanítások során a legtöbb problémát az okozza, hogy a tantárgynak az általános iskolában nincs tankönyve és a munkafüzetek sem megfelelőek a tantervi feladatok megvalósításához. Az is nagy hiba, hogy az ált. iskolai tanterv keretjellegű tervezése nem szolgálja a határozott ismeretrendszer kialakítását. Tanszékünk azzal igyekszik segíteni a hallgatókat, hogy összeállította azoknak a szakkönyveknek a katalógusát, amelyekben megtalálják az oktatandó fogalmakat, ismereteket, az egyes műveletek elméleti magyarázatát.

Összefoglalásként hangsúlyozhatjuk, hogy a hallgatók előképzettségének hiányából eredő pedagógiai problémák megoldásában segítségünkre volt a hallgatók megismerése, az előképzettségük színvonalának feltárása, az oktatási módszereink módosítása, fejlesztése.

IRODALOM

- [1] Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai (Válogatott dokumentumok gyűjteménye.) Tankönyvkiadó, 1973.
- [2] BÉKÉSI I.: Pedagógusvonások kibontakozása fejlődő tanárjelöltjeinkben. A Szegedi Tanárképző Főiskola Tud. Közl. 1970.
- [3] BÉKÉSI I.: Feladataink egy alapvető pedagógustulajdonság kialakításában. Korszerűség és nevelés a tanárképzésben. 1970.

- [4] GERÉB GY.—TÍMÁR ANDRÁS-NÉ: Tanárjelöltek pályaválasztási motívumainak pszichológiai elemzése. A Szegedi Ped. Főisk. Évkönyve 1961.
- [5] GERÉB GY.—VERÓK I.: Pályaválasztási indítékok lélektani vizsgálata gimnáziumi tanulóknál. A Szegedi Tanárképző Főiskola Tud. Közl., 1964.
- [6] GERÉB GY.—KISS F.: Tanárjelöltek alkalmassági vizsgálatának néhány pszichológiai kérdése. A Szegedi Tanárképző Főiskola Tud. Közl. 1968.
- [7] KATONA K.: Ifjúságunk problémái. Gondolat Kiadó. 1967.
- [8] MATERÉNYI J.: Felkészítés az egyetemre. Tankönyvkiadó, 1973.
- [9] MIHÁLY ENDRE: A hallgatók előképzettségének hatása a mezőgazdaságtan szakos tanárképzésben. Korszerűség és nevelés a tanárképzésben, 1970.
- [10] MIHÁLY E.: A mezőgazdasági ismeretek és gyakorlatok szakra jelentkező és a felvételt nyert tanárjelöltek szakmaválasztását befolyásoló körülmények vizsgálata a tanárképzés szempontjából. A Szegedi Tanárképző Főiskola Tud. Közl. 1974.
- [11] Nevelőmunka a felsőoktatásban. Felsőokt. Ped. Kut. csoport, Budapest, 1965.
- [12] Pfender, A.: Motive und Motivation. Berlin, 1966.
- [13] RIESZ B.: Főiskolai hallgatói csoportok struktúrájának vizsgálata. A Szegedi Tanárképző Főiskola Tud. Közl., 1973.

ДЕЙСТВИЕ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ВЫБОР СПЕЦИАЛЬНОСТИ, НА РАБОТУ КАФЕДРЫ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА ПРИ ПОДГОТОВКЕ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ

Э. Мухай

Большинство студентов, принятых на отделение теории и практики сельского хозяйства, мало подготовлены по специальности и их знания, связанные со специальными предметом имеют пробелы. В интересах повышения эффективности и успешности нашей работы по подготовке преподавателей, мы изучали факторы, влияющие на выбор профессии. В ходе работы мы выработали такие методы, способы и формы действия, которые способны вызывать интерес к специальным предметам, обосновывать их знание по специальности и прививать любовь к практической деятельности.

DIE WIRKUNG DER DIE WAHL DES FACHGEGENSTANDES BEEINFLUSSENDEN FAKTOREN AUF DIE LEHRERAUSBILDUNGSARBEIT DES LEHRSTUHL FÜR LANDWIRTSCHAFTSLEHRE

Endre Mihály

Beim grössten Teil der im Fach für landwirtschaftliche Kenntnisse und Übungen zur Aufnahme gelangten Hörer sind die fachgerichtete Vorbildung und die Orientiertheit in Verbindung mit dem erwähnten Fachgegenstand mangelhaft. Zwecks Steigerung der Effektivität und des Erfolges unserer Lehrerbildungstätigkeit haben wir jene Faktoren untersucht, die die Wahl des Fachgegenstandes beeinflussen. Im Laufe der Ergebnisse gelang uns die Ausarbeitung von Methoden, Verfahren und Betätigungsformen, die sich als geeignet erwiesen haben, das Interesse der Anwärter für den Fachgegenstand zu wecken, die Kenntnisse des Lehrfaches zu fundieren und ihnen Lust zu den operativen Betätigungen in Verbindung mit den Übungen einzuflössen.

AZ ÉRTÉKELÉS, OSZTÁLYOZÁS KORSZERŰSÍTÉSÉNEK PROBLÉMATÖRTÉNETÉBŐL

Írta: VESZPRÉMI LÁSZLÓ

A társadalmi-tudományos-technikai forradalom körülményei között — napjainkban — minden társadalom egyre fokozottabb mértékben fogalmazza meg az igényét az iskolával szemben:

- Milyen biztos alapú, milyen mértékű tudással, ismerettel, készséggel rendelkeznek az iskolából kikerülő fiatalok?
- Milyen mérvű általános és speciális képességüket lehet felhasználni a gyakorlatban?

Dialektikus kapcsolat ez a technikai kulturáltság és az oktató-nevelő munka — iskola — ezen belül az értékelés-osztályozás között.

A korszerűsítés igényének felmerülése világszerte:

Az utóbbi 2 évtizedben különös élességgel állítják az értékelés-osztályozás problémakörét a megoldandó feladatok közé világszerte:

A Szovjetunióban 1958-ban elfogadott iskolatörvény [1] — amely a közoktatási rendszer átszervezését tartalmazza — új, korszerű követelményeket állít a tanulók ismereteinek és képességeinek számonkérésére, értékelése, osztályozása elé. Az alapidokumentumban lefektetett elvek alapján kibontakozott vita során elemezték az alapvető fogyatékosságokat, kijelölték a legfontosabb tennivalókat. Egyik tanulmány az általános helyzetről kifejezően így ír:

„Az iskola előtt álló új feladatok megvalósításához nemcsak az oktatás tartalmának, módszereinek és az oktatómunka szervezési formáinak a megváltoztatására van szükség, hanem tökéletesíteni kell a tanulók ismeretei számonkérésének és értékelésének a rendszerét is.” [2]

Összegezve megállapítják: Az értékelés, osztályozás az oktatás-nevelés valamennyi területével szoros összefüggésben van, ezért mindegyik terület korszerűsítésével is összefügg.

A Német Demokratikus Köztársaság

- Az értékelés, osztályozás módszereinek, eljárásainak tökéletesedését az oktatás általános színvonalának emelkedésétől, annak következményeként várják.
- Az értékelést, osztályozást tehát nem lehet „önállósítani” és túlhangsúlyozni, mert ez részprobléma.
- A technikai forradalomban az egyes emberrel — az egyénnel — szemben támasztott követelmények állandóan emelkednek, az egyén felelőssége ennek alapján egyre nagyobb lesz. Ahhoz, hogy a tanulók nevelését, képzését, illetve munkába állítását minél jobban megoldhassuk, a személyiség és a közösség

rendszeres értékelése központi feladat, és az eddigieknél többet kell érte tenni.

- A szocialista társadalomban a személyiség és a közösség rendszeres, folyamatos állandó értékelése elengedhetetlen tényezője a nevelésnek, a vezetésnek.
- Az értékelési gyakorlatban nem azért merülnek fel ellentmondások, mert valamit nem csinálunk olyan jól, mint régebben, hanem azért, *mert a társadalmi fejlődés fő területein jelentősen előbbre jutottunk.*” [3]

A Lengyel Népköztársaságban 1960 óta — különösen a programozott oktatás értékskálájának megállapításával kerül a nevelélmélet a szakembereinek érdeklődési középpontjába az értékelés-osztályozás korszerűsítésének kérdése: összekötve itt is a didaktika, ismeretelmélet, az oktatás korszerűsítésével együttesen.

A hagyományos iskolában alkalmazott ellenőrzési és osztályozási rendszert elavultnak tartják, mert nem képes alkalmazkodni az iskolarendszer helyzetéhez, fejlődéséhez. [4]

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság

1895 óta alkalmazzák az ötjegyű osztályozási skálát. Vizsgálatot folytattak — 1963—70. között a tanulók értékelése és osztályozása az oktatási-nevelési folyamatban, valamint az értékelés és osztályozás lélektani vonatkozásai címmel. Bírálták — és elavultnak tartották: — az osztályozási skálát — hiányosnak minősítették az év végi bizonyítványt, mert az nem tartalmazza a tanulók fejlődésének és magatartásának írásbeli értékelését, — az osztályzatokat, amely csak az ismeretlenőrzésre szorítkozik; az egyes iskolákban eltérő osztályozási kritériumokat; az osztályzatoknak a csekély motivációs értékét.

Az új vizsga- és értékelési rendszer elé azt a célt tűzik, hogy a tanulókat az oktatás tárgyából az oktatás alanyává kell változtatni, el kell mélyíteni a pedagógus és a tanuló alkotó munkáját, aminek következtében érvényesülhet az osztályzat tartalmi hatása, a jobb nevelési eredmény. Hasonlóan mutatkozik a korszerűsítés igénye a többi szocialista országban az elmúlt másfél évtizedben, de ugyanezt a kapitalista országok legtöbbjénél is nyomon követhetjük.

Amerikai Egyesült Államok

A jelenlegi iskolai eljárás — az értékelés-osztályozás terén félrevezető, nem összehasonlítható, az információkat csak egyes vonatkozásokra szűkítik. Mielőbbi korszerű intézkedéseket sürgetnek e téren: szigorúbb következetességet követelnek a kutatók, a szülők, a társadalom egyaránt.

Anglia

Nem lehet egységes eljárásról beszélni az értékelés-osztályozás terén, hiszen az iskolarendszer is rendkívül heterogén, aminek egységesítésével — a tervek szerint — sikerül majd egy korszerűbb elbírálási és értékelési rendszert is bevezetni.

Ettől azt várják, hogy

- az egyéni tehetség kibontakozását, fejlesztését jobban elősegíti,
- szorosabbá, hatékonyabbá teszi az iskola és a szülői ház kapcsolatát,
- sikerül majd a merev osztályozási kategóriákat — és azok következményeit — megváltoztatni.

Franciaország

1959 óta folyamatosan iskolareformot hajtottak végre, de azt nem követte megnyugtatóan az értékelés-osztályozás korszerűsítése. Az ezzel kapcsolatos feszült-

séget fokozza az a tény — amely történeti kialakulás következménye, hogy mind a tanulók és szülők, mind a pedagógusok az „osztályzatok bűvöletében élnek”, aránytalanul nagy a bukás (az elemi iskolában a tanulók mintegy 50%-a osztályt ismételt), az oktatás menetét zavarja a túl gyakori ellenőrző dolgozatok íratása. Új osztályozási rendszer fogalmaira, technikájára, az objektivitásra, a tanulók fejlődését segítő motiváló funkciójára.

Német Szövetségi Köztársaság

A pedagógiai sajtó egyre gyakrabban és nyomatékosabban fogalmazza meg, hogy —

- az osztályozási módszer objektivitásába vetett hit konzervatív ábrándjait nem lehet tovább fenntartani,
- a teljesítmény elbírálását, a hagyományos módszerek eredményeit szembeesíteni kell az iskolai valósággal,
- a jelenlegi osztályozási módszer nem tájékoztatja pozitív értelemben a gyermekeket, a tanulókat, inkább fékezi a tanulás dinamikáját,
- az osztályzat semleges az egyes tanuló helyzete iránt,
- a szokásos osztályozási formák negatívan hatnak a szülőkre is: az ilyen jellegű iskolai információt nem tekintik nevelési segédeszköznek, sőt a teljesítmény számokban történő minősítése fokozza az amúgyis elharapódzott presztizshiedelmet,
- a társadalom szempontjából sem hasznos a hagyományos osztályozás, mert nem kap használható prognózist a tanuló képességeiről, és rejtve marad, hogy a tanuló milyen munkaterületre a legalkalmasabb,
- az osztályozási rendszer eltorzítja konzekvensen az iskolai teljesítmények valódi értékét,
- hosszabb időtartamra vonatkozó előrejelzésekre az osztályozás mai formája nem alkalmas.

Korszerűsíteni kell, — állapítják meg többen — mert a szokásos eljárásokkal nem lehet kielégítően teljesíteni az osztályozásra eddig hárult feladatokat. A korszerűsítési törekvés általános tehát világszerte.

Milyen hibaforrások állapíthatók meg az értékelésben, osztályozásban?

Az objektivitás hiánya: a relatív osztályzat; a szubjektivizmus

Az egyik leggyakrabban előforduló kritika a tanári szubjektivitást veszi célba. Számos nemzetközi irodalomban, tanulmányban találkozunk annak bemutatásával, mennyire befolyásolja az érdemjegyeket, osztályzatokat a pedagógus személye, szubjektív nézőpontja, kialakított elve, gyakorlata.

Angliában már a múlt század végén — 1888-ban — kimutatta egy kutató (EDGEWORTH) a különböző vizsgáztatók közt az értékelési differenciákat.

További tanulmányok (STARCH és ELLIOT: 1912/13) [5] összegezték, hogy ugyanarról a munkáról, tanulói teljesítményről (angol nyelvi, matematikai, történelmi vizsgadolgozatok) milyen jelentősen variálódik a különböző tanárok értékelése, ugyanis a szélsőséges értékek minden esetben majdnem az egész értékkálára kiterjednek.

Ezeknek a vizsgálatoknak a hatására a „Carnegie-alapítvány” 1930-ban nemzetközi konferenciát hívott össze és anyagilag támogatta — e súlyos problémával kapcsolatos — kutatásokat. Ennek alapján végzett HARTOG és RHODES egy pontosan körülírt vizsgálatot. 700 részutasítást, értékelési szempontot dolgoztak ki 50 francia nyelvi vizsgadolgozat javításához 2 vizsgabizottság között (1 elnök és 6 tag), akiknek 4 értékkategóriába kellett sorolni a tanulók említett munkáját.

Az eredmény:

Az 1. Bizottság 50-ből 27 esetben,
a 2. Bizottság 50-ből 30 esetben értékelte mindössze egyformán ennyire részletes utasítás alapján is.

Ezek a kutatások azt mutatták ki, hogy a differenciált értékelési szempontok sem képesek megfelelő arányban redukálni a tanulók közti ingadozásokat.

A megbízhatóság hiánya, szempontja.

Azonos értékelők ugyanazt a munkát, tanulói teljesítményt különböző időpontban hogyan ítélték meg?

EELLS, X. C.: klasszikus tanulmánya (USA 1930) 61 tanár 11 hetes szünet közbeiktatásával javította ugyanazt a történelem és földrajz röpdolgozatot, és lényeges különbség, eltérés volt tapasztalható az első és második javítás között. Hasonlóan készítette elő kísérletét HARTOG P.—RHODES, E. C. (London 1936.) akik 14 tapasztalt vizsgáztatóval osztályoztattak újból 15 történelmi dolgozatot 12—19 hónap elteltével:

1. „jól megfelelt”
2. „megfelelt”
3. „nem felelt meg” fokozatokkal.

Eredmény: 210 eset közül 92 alkalommal cserélődött fel az 1. és 2. értékelés. Továbbá: az esetek 44%-ában az első alkalommal „megfelelt” vagy „jól megfelelt” vizsgázók második alkalommal „nem felelt meg” értékelést kaptak és viszont. Két francia kutató (BONNARDEL R. 1943., PIÉRON 1952.) is hasonló hibaforrásokat talált ugyanazon vizsgáztató személyek minősítési eljárásaiban:

„Ugyanaz a tanár 37 tudományos dolgozat közül csak 7-re írt az előzővel megegyező osztályzatot, mikor 3 év múlva az egyszer értékelt dolgozatokat újra javították vele. 30 esetben 1-től 10 pontig terjedő különbségek voltak.” [6]

(A Franciaországban 1890 óta érvényben levő rendelet szerint: 0—20 pontig terjedő számjegyekkel, osztályozták.)

Ugyanezt a munkát tehát nemcsak különböző értékelők ítélték meg nagyon eltérően, hanem azonos értékelők is különböző időpontban.

Ugyanaz a munka a tanulóról szerzett előzetes információ következtében eltérő értékelésben — jobb vagy rosszabb — részesül.

Látszólag objektíven megítélhető teljesítményben is — helyesírás — pozitív befolyásoltság esetén a tanárok 16%-a 92 tanár közül adott 1-es (jeles) osztályzatot, negatív befolyásoltsággal ellenben egy sem.

HADLEY, S. T. iskolai teljesítménytesztek, kedveltségi értékskálák és osztályzatok vizsgálataival kimutatta (20 osztály: 620 tanuló), hogy a tanár által kedvelt tanulók jobb osztályzatot kapnak, mint ami megfelel a tesztben mutatkozó teljesítménynek, a nem rokonszenvesek pedig rosszabbat. A vizsgálat adatainak értékekre transzponált eredménye:

	jobb eredményt kaptak	rosszabbat kaptak
„Nem kedveltek”	19%	50%
„Kedvelt tanulók”	50%	16%

A kedveltség és az osztályzatok korrelációinak foka pedig 0,08—0,92 között ingadozott az egyes osztályokban. Weiss eredményeit — írja Ingekamp — Wierckoweki, Nickel és Rosenberg kutatásai alapján általánosíthatjuk. Ezek a szerzők kimutatták, hogy az értékelések variációja annál inkább szaporodott, amennyivel több információ állt az elbírálók rendelkezésére a dolgozaton kívül.

A több információ tehát — amely a tanárnak az iskolai gyakorlatban bőségesen rendelkezésre áll — már előre módosíthatja az értékelést; nemcsak utólag.

Az összehasonlítás hiánya

Francia, német tanulmányok vizsgálták, milyen mértékben lehetséges az osztályzatokat, érdemjegyeket összehasonlítani, és a következőt állapították meg:

A különböző osztályok érdemjegyét nem lehet összehasonlítani, gyakran még egy iskolán belül sem.

(Angol és német nyelv azonos teljesítményeire adott osztályzatokat hasonlítottak össze: Az egyik osztályban a 2-es minőségnek máshol az 5-ös, 6-os érdemjegy felelt meg.)

Hogy ez a probléma napjainkban is jelentkezik, hogy a jelenlegi „szubjektív” megítélés alapján történő osztályozás mit ér, ennek illusztrálására bemutatok egy részletes vizsgálatot, részletes számításokat. [7]

Résztvevő osztályok, az értékelés módja:

Az alsó tagozat és az 5. osztály tanulóinak központilag elkészített mérőlapokon nyújtott teljesítményét a megadott pontérték jelzése mellett érdemjegyekkel is osztályozták saját tanáraik.

Eredmény: „... különböző osztályokban és iskolákban a percenkénti 2 körüli teljesítményért a tanuló az öt érdemjegy bármelyikét kaphatja”. [8]

Összefoglalásként megállapítja a szerző:

„... hogy a „szubjektív” megítélés alapján történő osztályozás következményeként az osztályzatok közötti különbségek teljesen összeemosódnak. Ugyanarra a teljesítményre akár jelest, akár elégtelent is kapnak a tanulók”. [9]

Összehasonlítási értékük lehetősége csekély.

Az objektív teljesítménymérés hiányát és a pedagógusok részéről a szubjektív elemek meglétét fogalmazzák meg az „Írányelvek” is.: „Az osztályozás az egyes tantárgyakban nem objektíven méri a teljesítményeket. A tantervek követelményei erre irányuló erőfeszítéseinek ellenére sem adnak az objektív értékeléshez alapot, ehhez szükségszerűen járulnak a pedagógus részéről is szubjektív elemek”. [10]

A tanári értékelésnek nagyon csekély az előrejelzési érvényessége

„paraméter nélküli korrelációs koefficienssel kifejezve átlagosan 0,25—0,30” Ez elégtelen értéket jelent.

Az érettségi előrejelzési érvényessége sem magasabb. Hosszabb időtartamra vonatkozó előrejelzésekre — Ingenkamp szerint — az osztályozás mai formájában nem alkalmas.

Összefoglalva megállapíthatjuk:

az objektív kritériumok hiánya

- a szubjektív értékítéletek
- a régi eredetű előítéletek
- és különböző alkalmazkodási mechanizmusok

érvényesülését teszi lehetővé az értékelés-osztályozás terén.

Az osztályozás hagyományos formáival szemben pedig a következő kifogások összegeződtek:

- nem elég objektívek
- nem elég érvényesek
- nem elég megbízhatók
- nem eléggé összehasonlíthatók és
- csekély az előrejelzési érvényességük

Hogyan tovább?

Milyen megoldási javaslatok fogalmazódtak meg?

Milyen elvi-módszertani megközelítéssel lehet a tanulói teljesítményt objektívebben kifejezni?

Európában a XX. század első évtizedeiben jelennek meg olyan tanulmányok, olyan adatközlések, amelyek a tanulói teljesítményeket vizsgálják, mérik, összevetik azt a tantervi követelményekkel. A francia PIERON a huszas évek végén tudományos tanulmány tárgyává tette a vizsga-módszereket, és megvilágította ezek sok gyenge pontját, a kísérleti pedagógia pedig a következő évtized óta egyik jelentős ágának tekinti a tanulók teljesítményének felmérésén alapuló értékelését. Az iskolai osztályozás, a különböző vizsgák és a tanulói teljesítmények, eredmények „objektív” próbák-kal történő mérésének szükségessége alapján javasolta Piéron 1929-ben docimológiai 1. néven önálló vizsgatanulmány beiktatását a pszichotechnikán belül.

Egy hivatás betöltéséhez szükséges képességek és ismeretek meglétének megállapítása céljából — kiválogatás, vizsga, versenyvizsga igen régi keletű. *A görög dokimasia*: az ókori Athénben szokásos vizsgálat abból a célból, hogy kiderítsék valakinek az alkalmasságát és jogosultságát egy betöltendő tisztségre. [11]

Azt a célt tűzi ki — többek között —, hogy kiküszöböli az osztályozásból, vizsgából a szubjektív elemek nagyfokú érvényesülését, amely sokszor döntően kihat az egyének jövőjét befolyásoló minősítések kialakulására, pontosabb méréstechnikájával az egyéni képességek alaposabb megismerésével, felszínre hozásával fokozza a vizsgák prognosztikus érvényességét.

„... A docimológiának, az objektív eszközöket felhasználó, a vizsgázók közti különbségeket egyértelműen felszínre hozó eljárások folytonos beható tanulmányozásainak fokoznia kell a vizsgák prognosztikus érvényességét.” [12]

A tanulói teljesítmény és a követelmény közötti viszony mérésére, kifejezésére az oktató-nevelő munka hatékonyságainak fokozására az elmúlt másfél évtizedben a pedagógiai irodalom — a kutatók — igen sok lehetőséget ajánlottak fel a tudományos technikai forradalom, illetve a korábbi módszerekből. (Komputer, tanítógép, tudásszintmérés, tanulási tesztek, feladatlapok, oktatástechnikai eszközök, matematikai statisztika stb.) Különböző teljesítménymérési típusok, rendszerek jöttek létre, alakultak ki, amelyben a *kritikai alapot legtöbbször a hagyományos osztályozás szolgáltat*. Két modell közé lehet csoportosítani a teljesítménymérést napjainkban:

a) normára orientált teljesítménymérés

b) A kritériumra, tanulási célra orientált teljesítménymérés.

(Eredménymérési modellen azt a módot értjük, amelynek révén a manifesztált teljesítményektől az osztályzatokhoz eljutunk.)

a) *A normára orientált teljesítménymérés*

A mérendő teljesítmény olyan dimenzió hosszában oszlik meg, amelyet a nem negatív valós számokkal lehet ábrázolni. Az elméleti dimenzió összetett is lehet: ekkor az összteljesítmény a részteljesítmények lineáris kombinációja, (de nem szükségszerűen).

(Az osztályozó tanárnak viszont nem az összteljesítményt meghatározó részteljesítményeket, sem azok súlyát nem kell ismernie, hatékonyak azok akkor is, ha az elbíráló személy az osztályzat megállapításához erre a dimenzióra kell meghatározni az egyén helyzetét.

Kétféle eljárás:

a) *Globális becslés (rating)*

A pedagógus a tanuló teljesítményének összbemutatóját közli, legtöbbször egy szám formájában

b) *Pontérték (rating) felállítása*

A pontértékek a feladategységek megoldásából adódnak: feladatlap, teljesítményteszt, matematikai példa stb.

- Az osztályzat, illetve a pontérték (amelyet átalakíthatunk osztályzat-skálára), szabja meg a tanuló relatív helyzetét csoportjában, osztályában.
- A tanuló jegyét a kontroll-csoportban elfoglalt relatív helyzete alapján határozzák meg: százalék-nagyságrendben vagy standard-értékben.
- A különböző osztályfokozatok közti határmegállapítás önkényesen történik rendszerint egymástól azonos távolságot választanak.

A normára orientált osztályozás pedagógiai hátrányai

- Nem tárja fel, hogy a tanuló mely tanulmányi célokat ért el és melyeket nem.
- Azt sugallja, hogy a tanulók nagy része nem tudja megfelelően elsajátítani a tantervi anyagot.
- Egyetlen dimenzióként ábrázolja, egy adott szakterületen nyújtott teljesítményt, holott ez egyes részteljesítményekből tevődik össze, így a tanuló keveset vagy semmit nem tud meg arról, milyen tanulmányi célokat ért el, hogyan pótolja a hiányosságát. Ugyanis az osztályozás alapja relatív, nem pedig abszolút mérce.
- A jó osztályzatból sem derül ki — tehát —, hogy elérte-e az összes tanulási célt és a rossz osztályzatból sem, hogy nem érte el az összes lényeges tanulási célokat.
- A pedagógus elvárásai magatartása útján átsugárzik a tanulókra. Így a rendszer „összegző jellegű jóslatot” hoz létre: az eredmények messzemenően meg-egyeznek az elvárásokkal. Bloom ezt az elvárást, amely a pedagógusok és a tanulók tanulási céljait rögzíti:
„A jelenlegi oktatási rendszer legkárosabb és legdestruktívabb aspektusának” nevezi.

Meggyőződése, hogy a tanulók 90%-a megfelelően meg tudja tanulni, amit az oktatásban számára nyújtunk, ha a tanulási célokat megfelelően határoztuk meg, és megfelelő utat kerestünk hozzá.

R. GLASER is: kritérium alapú és norma alapú mérést különböztet meg. Hangsúlyozza egy 1963-ban megjelent tanulmányában, hogy a neveléstudományban használatos teljesítménymérések döntő többségükben relatív mérések, tehát norma alapúak. [13]

JAMES S. COLEMAN megállapításai is ugyanezt támasztják alá: „Az osztályozatok csaknem kizárólag viszonylagosak, s gyakorlatilag az egyes diákokat az osztály többi tanulójaához képest sorolják be. Ilyen körülmények között az egyes diák túlteljesítése nemcsak saját helyzetét javítja, hanem ugyanakkor rontja a többiekét is”.

„Az iskolai osztályzatok rendszere olyasmint hoz létre, mint amit a közgazdász „szabadpiaci” szituációnak nevez; iskolán belüli helyzetért minden egyes diák verseng az összes többivel”. [14]

EBEL, ROBERT L.: pedig így írt egy 1962-ben írt tanulmányában: „Azt gondolom, igen sajnálatos, hogy a neveléstudományi teljesítménymérés egyes specialistái számára fontosabb annak az ismerete, hogy egy tanuló hány másik tanulót előz meg, mint annak az ismerete, mit kell egy tanulónak teljesíteni, hogy másokat megelőzőn”. [15]

Az elemzésből egyértelműen kiderül — írja Dr. Kéri Henrik —, hogy mindhárom szerző a kritérium alapú mérést tartja követendő útnak, de ennek a nehézségeit is látják.

EBEL 1971-ben erről így ír: „A neveléstudományban a norma alapú mérés helyettesítése kritérium alapú méréssel valószínűleg nem olyan egyszerű.

„Jó kritérium alapú méréseredményeket gyakran nehéz megkapni ... általános célok kritérium alapú mérések bázisaként elégtelenek. És kielégítően specifikus célok megfogalmazása több időben és fáradságba került, mint amennyit az ügy az esetek többségében megér”. [16]

b) A kritériumra, a tanulási célra orientált teljesítmény-mérés

A teljesítményt egy előre meghatározott célkitűzés — kritérium — alapján mérik. Az a kérdés, hogy bizonyos célokat elért-e a tanuló vagy sem, függetlenül attól, vajon más tanulók elérték-e ezeket a célokat. Ennek érdekében objektív mérést kell kidolgozni. A tanulási egységeket átfogóbb egységének kell alárendelni, hogy a tanuló az egyszerűbb részegységek elsajátítása útján haladjon a bonyolultabb részegységek elsajátítása felé. A hiányosságok visszavezethetők legalább egy részegység hiányos elsajátításához.

Átfogó egységek:

- a tanulási célok taxanómiája,
- részegységek hierarchiája,
- szekvenciák (motívum többszöri megismétlése),
- operatív struktúrák felépítése,
- algoritmusok.
- Ennek alapján a tanulási célok szükségessé váló precizitása és meghatározása nem speciális teljesítménymérési probléma, hanem magának a didaktikának központi kérdése: össz-cél — rész-célok — egységek.
- A tanuló teljesítményének nagyságát a tanulási cél elért nivója (szekvenciális modell) vagy az elért célok száma (additív modell) határozza meg.
- A különböző osztályfokozatok közötti határokat tartalmi kritériumok alapján döntik el.

A kritériumra irányuló mérőszámok a célrendszerrel levezetett követelményekhez viszonyítottak. Ennek alapján jutunk el annak szükségességéhez, hogy a tantervek célrendszerét be kell mérni. A célok általános megfogalmazása mellett — *azzal párhuzamosan — szükség van a célok rendszeres kifejtésére is.* Ezt a szakszempon-toknak megfelelő szisztematikus célrendszert nevezi Bloom — az első jelentős cél-taxonomia létrehozója — a célok taxamoniájának.

Tanterveinknek — a pedagógia mérés és értékelés szemszögéből nézve — a célokat és a célokból levezetett követelményeket tartalmazó dokumentumnak kel-lene lenni.

Mi a jelenlegi helyzet e téren?

Magyarországon?

Tantervünkben a tanítás tartalma nincs kategorizálva, a tananyag nagyon általá-nosan van kifejtve, amiből — a mérés szempontjából — csak a tudás elemeinek elsajátítási szintjére lehet következtetni. Olyan egységes rendszerre lenne szükség, amelynek az általános része valamennyi tantárgycsoportra érvényes, ugyanakkor a speciális tantárgyi kategóriáknak is teret enged.

Tanterveinkből hiányzik a tartalom (tananyag) és az értelmi képesség fejlesztésé-nek egyeztetése, a két dimenzió (didaktikai és pszichológiai) vonatkozási rendszere.

(Az utóbbi évek legnagyobb hatású rendszerét Bloom, amerikai pszichológus dolgozta ki.) Az emberi tanulásnak — BLOOM szerint — három jól elkülöníthető területe van: kognitív, affektív és pszichomotoros tanulás. A nevelés tartalmát viselkedési kategóriákra bontja, amelynek hierarchikus rendben követik egymást. A taxonomia az értékeléssel — BLOOMNÁL — szoros egységet alkot: (Csak a mérhető célok-nak van funkciója). Valamennyi viselkedési kategóriához sajátos értékelési probléma párosul.

Hiányzik a tudáselemekhez, a tudáselemek kategóriáihoz és a tevékenységekhez rendelhető mérőszámok kidolgozott rendszere.

* * *

Milyen nehézségek merülnek fel a taxanómiai pontosságú követelmények kidolgozásánál?

Időigényes

Egy példa ennek illusztrálására:

1968-ban egy felmérésben a „j — ly” tévesztés problémáját olyan feladattal vizsgálták, amelyben a tanulóknak 10 betűpótlást kellett elvégezniük.

DR. BÁTHORY ZOLTÁN: A tantárgyi osztályozás néhány mai jellegzetessége. Pedagógiai Szemle, 1968. (12. 1083. l.)

Eredmény:

4. osztályosok:	65 % (1598)
6. osztályosok:	79 % (1822)
8. osztályosok:	81 % (1698)

A felméréshez igen sok ismeretlen normáját kellett megállapítani. Ezek a mérőszámok csak azt a célt szolgálhatják, hogy viszonyítási alapot nyújtanak a pedagógusok számára, ha ugyanezt a problémát saját tanítványaiknál akarják vizsgálni. A továbbiakban azt kell megállapítani: emelkedik-e a norma korszerűbb, hatékonyabb tanítási eljárás esetén, pontosabban milyen módszer alkalmazásakor a legeredményesebben. Így jön létre a korszerű módszerek, eljárások eredményeiből kikövetkeztetett értékelés. „A követelmény, vagy pontosabban a követelmény intervallum (alsó és felső határa) tehát a normál és az élenjáró gyakorlatból származik”. [17]

— *Nem minden mérhető, nem minden eredmény jelentkezik teljesítmény formájában a pedagógiában* — Számos olyan komponense, összetevője van a nevelésnek, amit még tervezni sem lehetséges, mégis ezek rendkívül jelentős összetevők, ha nem a legfontosabbak (Pl.: társadalomtudományi tantárgyaknál).

Egyes kutatók szerint a rögzített teljesítmény mérhető. (DR. SZEKENYI) Mind-ebből következik, hogy a tantárgyi célrendszer a magasabbrendű fogalom, a nagyobb terjedelmű, mint a mérési követelményrendszer, s a kettő semmiképp nem azonosítható.

— *A célok és követelmények pontos meghatározása*

A pontosabb cél- és követelményrendszer érdekében tehát különbséget kell tenni a tantárgy általános célrendszere illetve a mérhető — és pontosan tervezhető — követelmények rendszere között.

Egy szovjet metodika szerint (KOROVKINA, F. P.—ZAPOROZSEC, N. I.) [18] a társadalomtudományban:

1. Meg kell határozni mit kell elsajátítani a tanulóknak,
2. Milyen viszonyt kell kialakítani a tanulmányozandó jelenségekhez,

3. Milyen érdeklődéseket kell felkelteni,
  4. Milyen képességeket és szokásokat kell kialakítani,
  5. Meg kell határozni a feladatokat: egészében és témánként is.
- A követelmények rendszerezésére is — különböző elgondolások alapján — találnak példát. Jelen körülményeink között — amikor tanterveink lényegében pedagógiai spekulatív úton jönnek létre — két területen kellene előbbre lépni e témával foglalkozó kutatók szerint:
- Minél több normatív mérőszám megállapítása, amely alapot nyújt a kritériumhoz viszonyított cél- és követelményrendszer kidolgozásához.
  - A tananyagnak olyan taxanómiai elemzése, amely önmagában azonos értékű egy reális követelményrendszerrel, ahogy ezt NAGY SÁNDOR megfogalmazta. „Lehetséges az is, hogy a tananyagnak olyan taxanómia elemzése lesz elérhető, hogy szinte önmagában véve azonos értékű egy reális követelmény-, illetve követelményszintekkel. Ezzel együtt a tantervek a jelenleginél sokkal biztonságosabb alapot nyújtanának az ellenőrzés, értékelés és osztályozás tevékenységéhez” [19]

JEGYZETEK

- [1] Törvény az iskola és az élet kapcsolatának megszilárdításáról és a Szovjetunió közoktatási rendszerének továbbfejlesztéséről. Pravda, 1958. december 25.
- [2] Az ismeretek számonkérésének rendszere. (Dokumentációs anyag.) Narodnoe Obrazovanie 1961. 3. sz. 44—50 p.
- [3] VANIEK, INGE—WECK, HELMUT: Az értékelési gyakorlat megjavításának problémái, szempontjai az NDK általános iskoláiban. Pedagogik, 1972. 3. sz. (Dokumentációs anyag.)
- [4] LIPA, A.: Az objektív iskolai osztályokkal kapcsolatos vizsgálatok tapasztalatai. Ruch Pedagogiczny, 1965. (Dokumentációs anyag.)
- [5] Közli: INGENKAMP, KARLHEINZ: Megjegyzések az értékelés és osztályozás problémájához Di Deutsche Schule 1970. 7. 8. sz. (Dokumentációs anyag)
- [6] Idézi: DR. KISS ÁRPÁD Docimológia, osztályozás, mérés (Pszichológiai Tanulmányok: III. 1961. 259. old.).
- [7] DR. NAGY JÓZSEF: Az elemi számolási készségek mérése. Tankönyvkiadó, 1971. 21. old.
- [8] DR. NAGY JÓZSEF: i. m. 21. old.
- [9] DR. NAGY JÓZSEF: i. m. 21. old.
- [10] Irányelvek az értékelés és az osztályozás korszerűsítéséhez OPI Tankönyvkiadó, Bp. 1973. 6. old.).
- [11] DR. KISS ÁRPÁD: i. m. 253—266. old.
- [12] DR. KISS ÁRPÁD: i. m. 256. old.
- [13] WEIS, V.: Nyugatnémet osztályozási modell és a belőlük levonható következtetések. Die Deutsche Schule: 1971. 9. sz. (Dokumentációs anyag.)
- [14] JAMES S. COLEMAN: Iskolai teljesítmény és versenystruktúra Bp. 1974. 391—392. old. „Az iskola szociológiai problémái”.
- [15] Idézi: DR. KÉRI HENRIK: Pontszámok és pontatlanságok. Pedagógiai Szemle 1975. 6. sz. 557. old.
- [16] DR. KÉRI HENRIK: i. m. 557. old.
- [17] DR. BÁTHORY ZOLTÁN: A pedagógiai célrendszer és az értékelés. A neveléstudományi kutatások módszertani kérdései OPI, Budapest, 1972.
- [18] Idézi: DR. SZEBENYI PÉTER: A társadalmi és állampolgári ismeretek cél- és követelményrendszerének vizsgálati módszeréről. A neveléstudományi kutatás módszertani kérdései. OPI, 1972. 81. old.
- [19] DR. NAGY SÁNDOR: A tantervi kutatás és az oktatásmélet jövője. Pedagógiai Szemle 1973. 1. sz. 9. 17. old.

ИЗ ИСТОРИИ ПРОБЛЕМ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОЦЕНКИ

Л. Веспреми

Работа указывает на то, что как связано усовершенствование оценки во всём мире со всеми значительными областями обучения и воспитания.

Затем автор анализирует, какие претензии к традиционным формам оценки суммирования в ходе истории педагогики.

В конце работы определяет две модели вокруг которых можно группировать измерение успеваемости:

- измерение успеваемости, ориентированное на нормы,
- измерение успеваемости, ориентированное на критерии, на цель обучения.

По мнению исследователей, занимающихся темой, можно продвинуться вперёд в двух областях:

- определить как можно больше цифр нормативного измерения, который даёт основу к выработке системы цели и требований, по критериям,
- такой таксономический анализ учебного материала, который сам равен реальной системе требований.

AUS DER PROBLEMGESCHICHTE DER BEWERTUNG, DER ZENSIERUNG

László Veszprémi

Die Studie führt vor Augen, wie weltweit die Modernisierung der Bewertung bzw. Zensierung mit sämtlichen wesentlichen Gebieten des Unterrichts und der Erziehung zusammenhängt.

Sie analysiert, welche Einwände gegenüber den konventionellen Formen der Zensierung im Laufe der Erziehungsgeschichte sich angesammelt haben und konzipiert jene beiden Modelle, um die heutzutage die Leistungsmessung gruppiert werden kann:

- die auf Norm orientierte Leistungsmessung, und
- die auf Kriterien, auf Lernzweck orientierte Leistungsmessung.

Auf zwei Gebieten müsste nach den sich mit diesem Thema befassenden Forschern ein Schritt vorwärts getan werden:

- Feststellung möglichst vieler normativer Messziffern, die eine Basis zur Ausarbeitung des im Verhältnis zum Kriterium stehenden Ziel- und Forderungssystems bieten und
- eine taxonomische Analyse des Lehrstoffes, die an sich gleichwertig mit einem realen Forderungssystem ist.

HANGRENDSZEREK ÉS MODUSZOK

BÁRDOS LAJOS rendszerezési elveit alkalmazva írta és összeállította

AVASI BÉLA

I.

A kromatikus-enharmonikus tizenkétfokúság hangközeiből alkotott hangrendszerek és moduszok száma; a zenei rend alapelvei.

1. A hangrendszer fogalma

A hangrendszer a zenei hangok bizonyos csoportja, halmaza, melyet az egyes hangok közti magasságbeli viszony határoz meg. Általánosabb értelmezésben ez a magasságbeli viszony akusztikus törvényszerűségekre vezethető vissza, mint pl. a püthagoraszai hangrendszerben és a különféle temperatúrákban. [1] *A kromatikus-enharmonikus tizenkétfokúság*, amely a tiszta oktáv tizenkét egyenlő hangközre való felosztását jelenti, általánosabb értelemben vett hangrendszer, amelynek minden egyes hangja bizonyos abszolút hangmagassághoz kötődik. [2]

Szűkebb értelemben azonban a hangrendszer törvényszerűségei relatív módon érvényesülnek. A *diatónia* pl. olyan hétfokú hangrendszer, amelynek hangjai tiszta kvint- (vagy kvart-) sorozatot alkotnak: (1. kottapélda)

Ábránkon a tiszta kvint-, ill. kvart-sorozat csupa törzshangból áll. Elképzelhető azonban e hangrendszer más transzpozícióban is, módosított hangokkal. A relatív szolmizáció a diatonikus hangrendszert általános érvénnyel jelzi: FÁ-DÓ-SZÓ-RÉ-LÁ-MI-TI. (A hangok természetesen nemcsak egy hangmagasságot jelölnek, hanem annak oktávjait is.)

A kétféle hangrendszer-értelmezés sokszor keresztezi egymást: egy diatonikus dallam megszólalhat énekhangon, hegedűn, de lejátszható temperált hangszeren, pl. zongorán is. A következőkben a hangrendszereket szűkebb értelmezésükben fogjuk tárgyalni, a hangok magasságviszonyait meghatározó intervallumokat azonban tetszés szerint értelmezhetjük a különféle akusztikus rendszerekben. A tiszta kvint tehát egyaránt jelenthet valóban „tiszta” vagy temperált kvintet.

2. Hangrendszer és modusz

Zenei elemzéseinkben a hangrendszer-fogalom sokszor háttérben marad. A hangkészlet vagy a hangnem vizsgálatakor megelégszünk a *dúr* vagy a *moll* megjelöléssel, s nem gondolunk arra, hogy a *dúr* más hangrendszerhez tartozik, mint pl.

az összhangzatos, vagy a *dallamos moll*. Amikor viszont azt állítjuk, hogy népzeneánk ősi rétegét *pentaton* dallamok alkotják, akkor a *hangrendszer* fogalmát nevezzük meg. Ha a pentaton népdalok záróhangbeli, hangnembeli különbségére utalunk, akkor LÁ, DÓ, SZÓ, RÉ vagy MI szolmizációs szótagot használunk jelzőként.

A hangrendszer fogalom, mint pl. a diatónia, a pentatónia stb. elvontabb, általánosabb. A *dúr*, a *mollok* és a *különféle jelzőjű pentaton* sorok, a *moduszok* fogalmkörébe tartoznak. A hangrendszerek szerkezeti törvényszerűségei a moduszokban speciális formában, konkrétan jelentkeznek.

3. A tizenkétfokúság hangközei

A kromatikus-enharmonikus tizenkétfokúság hangjaiból alkotható hangrendszerek és moduszok teljességét a tizenkétfokúság hangközeinek kombinációi adják. Két különböző hangmagasság legkisebb hangköze a kis szekund, ill. ennek enharmóniája a bővített (kromatikus) prím. (A tiszta prím azonos magasságú hangokat jelöl, ezért a hangrendszerek, moduszok szerkezetét nem befolyásolja). A kis szekund, ill. bővített prím egyszersmind a hangközök mérésének egysége is. A kromatikus-enharmonikus tizenkétfokúság hangközeinek számértékeit 1. táblázatunk mutatja:

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
t1	k2	n2	k3	n3	t4	b4	t5	k6	n6	k7	n7	t8
sz2	b1	sz3	b2	sz4	b3	sz5	sz6	b5	sz7	b6	sz8	b7

A rövidítések értelmezése: t=tiszta, k=kis, n=nagy, sz=szűk (szűkített), b=bő (bővített). A betűjelek után írt számok hangközöket jelentenek: 1=prím, 2=szekund, 3=tercs.i.t. A felső sor 0-tól 12-ig tartó számértékei a hangközök nagyságát jelzik. A 0 és a 12, a hangrendszerek és moduszok szerkezeti képletei szempontjából közömbösek. A hangközöket leggyakoribb enharmóniájukkal együtt közöltük.

4. A moduszok száma

A kromatikus-enharmonikus tizenkétfokúság 11-féle hangközéből épülnek fel a különböző számú hangokból álló moduszok. A két-, három-, négy-, öt stb. fokú moduszok összes lehetőségének számát a matematikai kombináció képleteinek segítségével tudhatjuk meg. A kombinatorika (3.) szerint n szám k -adrendű kombinációja:

$$c_n^k = \frac{n!}{k!(n-k)!} = \binom{n}{k} = \frac{n(n-1)\dots(n-k+1)}{1, 2, 3, \dots, k.}$$

Esetünkben n a hangközlehetőségek számát, vagyis mindig 11-et jelent.

Mivel a moduszok hangsorában mindig eggyel kevesebb hangköz van, mint amennyi hang, a k hangból álló moduszok kombinációinak kiszámításához a képletet kissé módosítjuk, minden k helyébe $(k-1)$ -et írva:

$$\binom{n}{k-1} = \frac{n(n-1) \dots (n-k+2)}{1, 2, 3, \dots, (k-1)}.$$

Számítsuk ki ezek alapján az ötfokú, majd a hétfokú moduszok lehetőségeit!

$$\binom{11}{4} = \frac{11, 10, 9, 8}{1, 2, 3, 4} = 330; \binom{11}{6} = \frac{11, 10, 9, 8, 7, 6}{1, 2, 3, 4, 5, 6} = 462.$$

A tizenegy hangközből alkotható különböző fokú moduszok számát 2. táblázatunkban tüntettük fel:

Fokok száma:	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Moduszok száma:	1	11	55	165	330	462	462	330	165	55	11	1

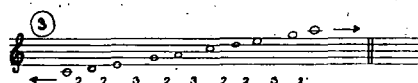
Táblázatunk alsó sorának számsorozata megegyezik a Pascal-féle háromszög 11-ik sorával. (4.) A moduszok száma a fokszámok nagyságrendjében 1-től 6-ig növekszik, majd 7-től 12-ig ugyanilyen mértékben csökken. Azonos számot találunk az 1 és 12, 2 és 11, 3 és 10, 4 és 9, 5 és 8, valamint a 6 és 7 hangból álló moduszok esetében.

5. A hangrendszerek száma

Számításainkban a moduszok hangközzeit skálaszerű elrendezésben vettük figyelembe. A pentaton moduszok pl. a következő számsorozattal szerepelnek: (2. kottapélda)

A zárójelbe tett számok a tiszta oktávra (12-re) kiegészítő hangközöket jelzik. A pentaton hangrendszer hangsora mind az öt moduszt magába foglalja, anélkül azonban, hogy valamelyik hang jelentősebb lenne, mint a többi (3. kottapélda).

A kombinatorika értelmezésében a pentaton hangrendszer számsorozata a pentaton hangközök számjeleinek ciklikus permutációja. [5] A számok egy-egy teljes ciklusában benne van mind az öt modusz számsorozata.

Ugyanezt tapasztaljuk, ha a diatonikus hangrendszer számsorozatát a diatonikus moduszok (dúr, dór, fríg, líd, mixolíd, eol és lokriszi) számsorozataihoz hasonlítjuk. Az említett esetekben tehát 5, ill. 7 modusz alkot egy-egy hangrendszert.

Ez a szabályszerűség azonban csak a 12-höz relatív prím számú hangokból álló moduszok, ill. rendszerek esetében figyelhető meg. Az 5- és 7-fokú, valamint az 1- és 11-fokú hangrendszerek számát úgy kapjuk meg, ha a moduszok számát elosztjuk a fokok számával:

$$\frac{\binom{n}{k}}{k}, \frac{330}{5} = 66, \frac{462}{7} = 66, \frac{1}{1} = 1, \frac{11}{11} = 1,$$

A 2-, 3-, 4-, 6-, 8-, 9- és 10-fokú moduszok között azonban akad néhány olyan, amelynek számsorozata önmagában is ciklusokra bontható. Ezek a ciklusok tehát kevesebb számjegyből állnak, mint a moduszok hangjainak száma (4. kottapélda).

A számsorozatok ciklusait vesszővel határoltuk el. Ábránkon egymás mellett találhatók a 2- és 10-, a 3- és 9-, valamint a 4- és 8-fokú, ciklikus szerkezetű moduszok, mert ezek s ciklusaik száma egyezők. A ciklusok legtöbbje felezi a moduszt, de van példának harmadoló, negyedelő és hatodoló ciklusra is. (Matematikai magyarázatuk 2 és 12, 3 és 12, 4 és 12, 6 és 12, 8 és 12, 9 és 12, ill. 10 és 12 közös tényezőiben rejlik.)

Fentiek figyelembe vételével a ciklikus szerkezetű moduszokat magukba foglaló hangrendszerek számát úgy kapjuk meg, ha

a 2- és 10-fokú moduszok számához $\frac{k}{2},$

a 3- és 9-fokú moduszok számához $\frac{2k}{3},$

a 4- és 8-fokú moduszok számához $\frac{3k}{4} + 2\frac{k}{2}$ és

a 6-fokú moduszok számához $\frac{5k}{6} + \frac{2k}{3} + 3\frac{k}{2}$

értékeket hozzáadjuk, s csak utána osztunk k -val. A hatfokú moduszok esetében pl.:

$$462 + \frac{5 \cdot 6}{6} + \frac{2 \cdot 6}{3} + 3\frac{6}{2} = 462 + 5 + 4 + 9 = 480$$

$$\frac{480}{6} = 80$$

A hatfokú hangrendszerek száma tehát 80. Harmadik táblázatunkban a különböző fokú hangrendszerek és moduszok számát együttesen közöljük.

Fokok száma:	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Rendszerek száma:	1	6	19	43	66	80	66	43	19	6	1	1
Moduszok száma:	1	11	55	165	330	462	462	330	165	55	11	1

Tapasztalhatjuk, hogy a hangrendszerek és a moduszok száma eltérő szabályszerűséget mutat. A hangrendszerek esetében az 1- és 11-, a 2- és 10-, a 3- és 9-, a 4- és 8-, az 5- és 7-fokúak száma azonos. Ezek az egyezések természetesen következnek a 12-fokú hangrendszer felbontásából.

6. A zenei rend

Ha egy matematikus azt a feladatot kapná, hogy a moduszokat vagy a hangrendszereket valamiféle sorrendbe rakja össze, akkor valószínűleg a legkisebb elemeknél kezdené és fokozatosan haladna a nagyobbak felé. Az ötfokú moduszok számszerei közül az 11118, 11127, 11136 lenne az első három, a 81111 pedig a legutolsó. A muzikusokat azonban korántsem elégítené ki ez a kezdés, hisz' a kromatikus lépésekkel-teli ötfokúság vajmi ritka.

BÁRDOS LAJOS a különböző dallamok, hangkészletek összehasonlítására olyan mértékrendszert dolgozott ki, melynek alapján nagy valószínűséggel megállapítható, mely dallamok a „természetesebbek”, azaz gyakoribbak a zenében, s mely hangkészletek ritkábbak. [6]

Először „állapítsuk meg, hogy a teljes hangkészlet mennyire fejlett kvint-sort (L°) reprezentál!” Ősi stílusú népdalaink pentaton rendszerében $L=5^\circ$, gyermekdalaink dúr-pentachordjában $L=6^\circ$.

DÓ SZÓ RE LÁ MI

ill.

FÁ DÓ SZÓ RE — MI

Bár mindkét hangkészlet ötfokú, a pentaton hangok zárt kvintsort alkotnak, a pentachord hangjainak kvintláncában a RĚ és MI között egy hézag mutatkozik, a LÁ. A hangkészletek „természetes” sorrendje a kisebb L^o-értéktől a nagyobbak felé tart.

Másodszor azt vizsgáljuk, hogy „melyik hangköz mennyiben tesz eleget mind a beszédszerű hangközelség (*S*=semitonium), mind az akusztikus kvintrokonság (*Q*) elvének?” [8]

A legkisebb *S*-érték 1, azaz a kis szekund, ill. bővített prím számértéke, amikor tehát a 3. fejezetben a kromatikus-enharmonikus tizenkétfokúság hangközeinek számértékét táblázatba foglaltuk, tulajdonképpen a hangközök *S*-értékeit határoztuk meg. Valamely hangkészlet *S*-értékét úgy állapítjuk meg, hogy a hangjaiból előállítható összes hangköz *S*-értékét összeadjuk, majd a hangközök számával elosztva átlagot számítunk. A LÁ-pentaton, ill. a dūr-pentachord *S*-átlagértéke pl.:

SZÓ	10	7	5	3
MI	7	4	2	
RĚ	5	2		
DÓ	3			
LÁ				

SZÓ	7	5	3	2
FÁ	5	3	1	
MI	4	2		
RĚ	2			
DÓ				

A moduszok hangjait alulról felfelé, hangsorszerűen írtuk fel. Az első számoszlop a legmélyebb hangtól számított hangközök *S*-értékeit tartalmazza. A legmélyebb hangtól négy hangköz, majd fokozatosan felfelé haladva mindig eggyel kevesebb hangköz tudunk mérni, ezért szerepel a többi számoszlopban mindig eggyel kevesebb szám. A hangközöket természetesen csak egy irányban mérjük. A LÁ-pentaton *S*-értékeinek összege 48, a dūr-pentachordé 34. Mindkét moduszban tíz *S*-értéket mérünk, ezért

a LÁ-pentaton	<i>S</i> -értéke	$\frac{48}{10} = 4,8$
a dūr-pentachord	<i>S</i> -értéke	$\frac{34}{10} = 3,4$

A hangközök *Q*-értékeit a 4. táblázatról olvashatjuk le:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
t5	n2	n6	n3	n7	b4	b1	b5	b2	b6	b3	b7
t4	k7	k3	k6	k2	sz5	sz8	sz4	sz7	sz3	sz6	sz2

Tapasztalhatjuk, hogy a hangközök és fordításuk *Q*-értékei azonosak. A LÁ-pentaton és a dūr-pentachord *Q*-átlagértékét a következő módon számítjuk ki:

MI	4	3	2	1
LÁ	3	2	1	
RÉ	2	1		
SZÓ	1			
DÓ				

MI	5	4	3	2
RÉ	3	2	1	
SZÓ	2	1		
DÓ	1			
FÁ				

A moduszok hangjait itt alulról felfelé a tiszta kvintek sorrendjében írtuk fel. A *dúr*-pentachord hiányos kvintsorozatában természetesen a *RÉ* hangot a *MI* követi. A *LÁ*-pentaton *Q*-értékeinek összege 20, a *dúr*-pentachordé 24. Mindkét moduszban tíz *Q*-értéket mérünk, ezért

a <i>LÁ</i> -pentaton	<i>Q</i> -értéke	$\frac{20}{10} = 2$
a <i>dúr</i> -pentachord	<i>Q</i> -értéke	$\frac{24}{10} = 2,4$

(Példáinkban a moduszokat a relatív szolmizáció hangjaival írtuk fel. A szolmizációs szótagok helyébe, értelemszerűen, bármely ábécés hangmagasság behelyettesíthető.)

Azonos L^0 -érték mellett az *S*- és a *Q*-értékek átlaga dönti el a zenei sorrendet. A példaként alkalmazott két modusz összesített adatait 5. táblázatunk tartalmazza.

Moduszok	L^0	<i>Q</i>	<i>S</i>	$\frac{Q+S}{2}$
<i>LÁ</i> -pentaton	5°	2	4,8	3,4
<i>dúr</i> -pentachord	6°	2,4	3,4	2,9

Bár a pentachord (*Q* + *S*)-átlaga kisebb mint a pentaton móduszé, mégis a pentaton kerül előbbre kisebb L^0 -értéke miatt.

Egy-egy modusz hangsora tulajdonképpen dallam, a hármas mértékrendszer alkalmazása a moduszok esetében tehát nem okozhat gondot. A hangrendszer skálája azonban lényegében végtelen, nincs legmélyebb vagy legmagasabb hangja, az *S*-értékek meghatározása itt tehát problematikus. Egy hangrendszer moduszainak *S*-értékei rendszerint különböző számokat mutatnak.

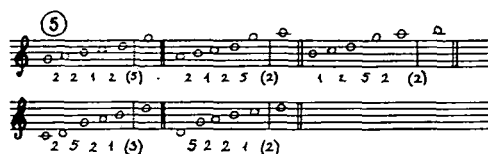
Az egy hangrendszerhez tartozó moduszok *S*-értékeinek átlaga sem oldja meg a problémát, mert az azonos számú hangokból álló hangrendszerek moduszainak *S*-értékei összegükben mindig azonosak.

A 2. kottaábrán látható pentaton moduszok *S*-átlagértékeit a 6. táblázat mutatja:

DÓ=c	RE=d	MI=é	SZÓ=g	LÁ=á
4,6	5	5	4,6	4,8

A moduszokat kezdőhangjukkal jeleztük. Az öt S-átlagérték összege 24.

A *dúr*-pentachord hangrendszerének moduszait az 5. kottaábrán találhatjuk, mindegyik moduszban DÓ = g.

A moduszok S-átlagértékeit a 7. táblázat tünteti fel:

DÓ = g	RE = á	MI = h	FA = c	SZÓ = d
3,4	4,6	5,4	5,8	4,8

Az öt S-átlagérték összege itt is 24.

A hangrendszerek zenei sorrendjében tehát a hangközök S-értékeit figyelmen kívül hagyhatjuk. Így történt ez egyik régebbi tanulmányomban is [9], amelyben a hangrendszereket a hangok kvintrokonsága szerint osztályoztam. Akkor azonban a hangrendszerek enharmonikus variánsait csupán megemlítettem, s egy későbbi összeállításban is csak a jelentősebbeket soroltam fel. [10].

7. Egyes és iker hangrendszerek

A pentatónia hangjainak kvintsorozata a középponti *D*-hang körül szimmetrikusan helyezkedik el. Ez a szimmetrikus elrendezés a pentatónia hangsorának számjelzéseiből is megállapítható:

$$\begin{array}{c} \dots 2-3-2-2-3-2\dots \\ \leftarrow a-c-d-e-g \rightarrow \end{array}$$

Az egyes pentaton moduszok számsorozatának *rák*-megfordítása a hangsorok dallamában *tükör*-megfordítást eredményez. A pentaton moduszok *egymás* tükör-megfordításai. (6. kottapélda.)

A pentatónia szimmetriái azonos hangrendszeren belül jelentkeznek, a pentatónia önmagában álló, egyes hangrendszer.

A *dúr*-pentachord kvintsorozata önmagában aszimmetrikus, de kiegészíthető egy másik aszimmetrikus kvintsorozattal, mellyel együttesen szimmetriát alkothat:

$$\begin{array}{c} \text{FÁ DÓ SZÓ RÉ — MI} \\ \text{DÓ — RÉ LÁ MI TI} \end{array}$$

Az alsó kvintsorozat hangjai skálaszerű elrendezésben a *moll*-pentachordot adhatják. A *moll*-pentachord hangrendszerének moduszait 7. kottapéldánkon tanulmányozhatjuk. (7. kottaára: $L\acute{A}=d$)

A moduszok S-átlagértékét a 8. táblázat mutatja.

$L\acute{A}=d$	$TI=\acute{e}$	$D\acute{O}=f$	$RE=g$	$MI=\acute{a}$
3,4	4,8	5,8	5,4	4,6

A *dúr*- és *moll*-pentachord moduszainak S-átlagértékei azonos számokat mutatnak. (Vö. a 7. és 8. táblázat adatait!)

A *dúr*- és *moll*-pentachord rendszerének összetartozását hangsoruk számjelzéseinek szabályszerűségei is bizonyítják.

...5—2—2—1—2—5...
← g—á—h—c'—d' →
...5—2—1—2—2—5...
← d—é—f—g—á →

A két számsorozat egymás rák-megfordítása, a két rendszer moduszai tehát egymás tükör-megfordításai. (8. kottaára).

A két pentachord hangrendszer egymást szimmetrikusan kiegészítő kvintsorozatából természetesen következik, hogy mind L° -értékük, mind pedig Q -átlagértékük megegyezik. Az ilyen összetartozó hangrendszereket kettős, vagy iker-hangrendszereknek nevezhetjük. A páros szimmetriát mutató iker-rendszerekből sokkalta több van, mint az önmagukban álló, egyes hangrendszerekből.

8. A hangrendszerek enharmonikus változatai

Az enharmonikus variánsok teljességének vizsgálata szinte a lehetetlenséggel határos, ezért jelen tanulmányban a *hangrendszerek minden egyes hangközének csak egy enharmóniáját* vesszük figyelembe. Ez azt jelenti, hogy pl. az ötfokú hangrendszerek mindegyikét ötféle enharmonikus változatban szerepeltetjük. Az enharmoni-

kus változatok sorrendjét L° -értékük, azonos L° -értéken belül Q -átlagértékük határozza meg. A 9. táblázat a pentaton hangrendszer enharmonikus variánsait mutatja.

A PENTATON HANGRENDSZER										L°	Q
C G D A E										5°	2
Es	B	F	C	—	—	—	—	—	Gis	12°	4,8
As	—	—	—	—	—	—	E	H	Fis	12°	4,8
Es	B	F	—	—	—	—	—	—	Cis	12°	6,2
As	Es	—	—	—	—	—	—	H	Fis	12	6,2

Az enharmonikus variánsok hangjai olyan kvintsorozatban helyezkednek el, melynek középpontjában a D -hang áll.

As Es B F C G D A E H Fis Cis Gis

A kvinthiányos rendszerekben, ill. változatokban a kimaradt hangokat vízszintes vonal jelzi.

Az enharmonikus változatok kvintsorozatai nem a hangok, hangközök közvetlen enharmóniáit mutatják, hanem azok transzponált, D -re szimmetrikus hangjait tüntetik fel. Az enharmonikus átértékelést és a transzponálást egy-egy modusz példáján tanulmányozhatjuk. (9. kottapélda.)

A bal oldali hangsorok a törzshangos $L\check{A}=a$ pentaton modusz enharmonikus változatait mutatják, jobboldalt pedig ezek transzponált alakjait láthatjuk. Ha a jobboldali moduszok hangjait tiszta kvintek szerint rendezzük, akkor a táblázatban feltüntetett kvintsorozatokat kapjuk.

(Közbevetve jegyezzük meg, hogy a moduszok enharmonikus változatainak S -átlagai azonosak. Ezt könnyen beláthatjuk, hisz' az enharmonikus hangközöket egyazon S -számmal jelöljük. A pentatónia nagy szekundja és a helyébe lépő szűk terc egyaránt $S=2$, a kis terc, ill. bő szekund pedig $S=3$ stb.)

Figyeljük meg az $L=12^\circ$ értékű változatokat a 8. táblázaton! Két változat hangjai Es - Gis , kettőé pedig As - Cis között helyezkednek el. Az Es - Gis kvintsorozatokban a hangok többsége a középponti D -hangtól a b módosítású hangok felé esik, míg az

As-Cis sorozatokban a keresztes hangok irányába. Az előbbieket *szubdomináns*, az utóbbiakat *domináns* töltésű hangrendszereknek, ill. variánsoknak nevezhetjük. Az $L=5^\circ$ értékű változatban a szubdomináns és domináns hangok egyensúlyban vannak. A páros L° -értékű kvintsorozatok hangjait táblázataink úgy tüntetik fel, hogy a szubdomináns töltésű változatok egy hanggal a domináns irányban tolódnak el és viszont. Ezért vannak a $L=12^\circ$ értékű szubdomináns töltésű kvintsorozatok *Es* és *Gis* között, hisz' *Es* a második *b*-módosítás, *Gis* pedig a keresztesek sorában a harmadik.

A pentatónia $L=12^\circ$ változataiban a szimmetriához éppúgy két kvintsorozat összevetése szükséges, mint azt a *dúr*- és *moll*-pentachordok esetében láttuk. A pentatónia enharmonikus változatai mégsem kettős- vagy iker-hangrendszerek, mert a két aszimmetrikus kvintsorozat egyazon hangrendszerhez tartozik. A pentatóniának ui. két szimmetria-tengelye van, a *RE* hangon kívül a *SZÓ-LÁ* nagy szekund hangköz is két szimmetrikus részre osztja a pentaton hangokat. Ezt számjelzésük is bizonyítja:

$$\begin{array}{c} \dots 2 - 2 - 3 - 2 - 3 - 2 - 2 \dots \\ \leftarrow RE - MI - SZÓ - LÁ - DÓ - RE \rightarrow \end{array}$$

A pentatónia enharmonikus változatai természetesen csak igen ritka lehetőségek. Szép számmal akadnak azonban olyan hangrendszerek, amelyekben az enharmonikus variánsok „természetes zeneiségben” közel állnak egymáshoz.

IRODALOM

- [1] ZENEI LEXIKON I—II—III kötet (SZABOLCSI BENCE—TÓTH ALADÁR) Átdolgozott új kiadás. Főszerkesztő DR. BARTHA DÉNES. Budapest 1965. Zeneműkiadó Vállalat. II. 124—125. lap.
- [2] Uo. III. 499—501 lap.
- [3] DR. SZENDREI JÁNOS: Algebra és számelmélet. Főiskolai tankönyv. Bp. 1975. Tankönyv kiadó. 77. laptól.
- [4] Uo. 87. lap.
- [5] Uo. 378. lap.
- [6] LAJOS BÁRDOS: Natürliche Tonsysteme. Tanulmány a S. M. B. B. kötetben Bp. 1956. Akadémiai Kiadó 209. lap.
- [7] BÁRDOS LAJOS: Természetes hangrendszerek. Tanulmány a Harminc írás c. kötetben. Bp. 1969. Zeneműkiadó 78. lap.
- [8] Uo. 76. lap.
- [9] BÉLA AVASI: Tonsysteme aus Intervallpermutationen. Tanulmány a S. M. B. B. kötetben. Bp. 1956. Akadémiai Kiadó. 249. lap.
- [10] BÉLA AVASI: Tonal Systems Derived from Permutating Intervals. Tanulmány a S. M. B. B. kötetben. Bp. 1959. Akadémiai Kiadó 247 lap.

СИСТЕМЫ ЗВУКА И МОДУСЫ

Б. Аваши

Автор составил работу, применяя принципы систематизации Лайоша Бардоса. Данная статья является вводной, основной частью большой работы, которая занимается:

1. вопросами систем звука и модусов, созданными из хроматически-энгармонических двенадцати степенных интервалов,
2. вопросами количества систем звука и модусов а также их числовыми соотношениями, употребляя специально формулы комбинаторики, и наконец
3. вопросами принципов музыкального порядка систем звуков и модусов и их практическим использованием.

TONSYSTEME UND MODI

Béla Avasi

Unter Anwendung der Systematisierungsprinzipien von Lajos Bárdos verfasst und zusammengestellt von Béla Avasi.

Der mitgeteilte Artikel stellt den einleitenden, grundlegenden Teil einer längeren Studie dar, die sich mit folgenden Fragen beschäftigt:

1. mit aus den Tonintervallen der chromatisch-enharmonischen Zwölfstufigkeit gebildeten Tonsystemen und Modi,
2. bei spezieller Anwendung der Formeln der Kombinatorik mit der Zahl und den numerischen Zusammenhängen der Tonsysteme und Modi und schliesslich
3. mit den Prinzipien der musikalischen Ordnung der Tonsysteme und Modi und ihrer praktischen Verwertung.

AZ 1976-BAN FELVÉTELT NYERT ÉNEK-ZENE SZAKOS FŐISKOLAI HALLGATÓINK ZENEI KÉPESSÉGVIZSGÁLATA

Írta: DOMBI JÓZSEFNÉ

Hazánkban a zenei nevelés Bartók és Kodály munkásságának hatására nagy fejlődésen ment keresztül. Számos zenei intézményben nagy gonddal irányítják a hallgatók zenei képességeinek intenzív fejlődését. A zene átadása és befogadása mély etikai-morális jelentőségű és az ember szocialista személyiséggé nevelésének is fontos tényezője.

A zene tanítása során feltétlenül szükséges lemérni mely zenei képességek hogyan fejlődtek a képzés folyamán. Hol kell még többet tenni, hogy a hallgatók minél jobban értsék és szeressék a zenét. Hazánkban 1938–39-ben végzett ilyen irányú kutató munkát Szeghy Endre.¹ A korszerű zeneoktatás sikere érdekében ma is fontos feladat a zenei képességek vizsgálata.

Dolgozatom a következőkben a képesség megfogalmazását, a zenei képességek néhány fontosabb sajátosságait, csoportosítását, a főiskolán végzett felmérést és az eredmények kiértékelését ismerteti.

A képesség valamilyen tevékenységre való alkalmasság.² Minden különleges tevékenység különleges előfeltételt követel meg a személyiségtől. A képességnek egyesíteni kell azokat a pszichikus sajátosságokat, amelyet a cselekvés jellege határoz meg.

A zenei képességeknek, mint speciális képességeknek olyan pszichikai adottságokat kell magukban egyesíteniök, amelyek a sokrétű zenei tevékenységnek megfelelőek.

Ha egy egyénben megvannak a zeneiség anatómiai, fiziológiai előfeltételei, ezek még csak a fejlődés lehetőségét jelentik. A zenei képességek akkor bontakoznak ki a legteljesebben, ha az egyén születésétől kezdve olyan környezettel érintkezik, amely állandó tevékenységre serkenti zenei hajlamait. Nagy szerepe van a szülői ház, az iskola és a közélet zenei éghajlatának.

Marx megállapítja, hogy az ember zenei érzékét csak maga a zene keltheti fel.³ Ahol hiányoznak a zenei tevékenység előfeltételei, ott nincs talaja a zenei képességek fejlődésének sem. A dialektikus materializmus szerint a képesség csak a megfelelő emberi tevékenység keretében létezik.

A különféle zenei tevékenységek előfeltételeit képező képességek közelebbi meghatározását Carl Stumpf⁴ kísérte meg először. Az azóta napvilágot látott tudományos cikkek ebben a témában nem vezettek egységes felfogáshoz. Legnagyobb hiányosságuk, hogy az egyes zenei képességeket elszigetelten vizsgálták és kevésbé voltak tekintettel kölcsönhatásaikra.

Paul Miché az eddigiektől eltérően pszichológiai rokonságuk alapján a következők szerint rendszerezte és vizsgálta a zenei képességeket.⁵

1. Zenei hallás

Valamennyi zenei tevékenységhez nélkülözhetetlen az a képesség, amelyet Michel zenei hallásnak nevez. Ez sokrétű, komplex jelenség. *Zenei halláson* az akusztikai zenei viszonyok befogadásának, megkülönböztetésének, felsimerésének és aktivizálásának képességét nevezzük.

E viszonyokon a zenei élményanyag összességét értjük. Ez az átfogó meghatározás eleve kizárja, hogy a zenei hallást csupán a hangmagasság megkülönböztetésére vezessük vissza. A zenei hallásban különféle észlelések egyesülnek: a hangmagasság, hangerő, hangszín, hangnem a ritmikai, melodiai, harmoniai kapcsolatok, a zenei időkomponensek.

Mindezek, az általában zenei hallásnak nevezett különleges zenei képességek nem azonosíthatók az elemi hallásfolyamatokkal, hanem a zenei anyag sajátossága folytán olyan lényeges és különleges vonásokkal gazdagodnak, amelyek lehetővé teszik a zenei folyamatok befogadását, felismerését, valamint újra-felismerését.

Valamennyi zenei tevékenység nélkülözhetetlen szükséglete a zenei hallás. A zenei hallás centrális jelenségének felismerése ne vezessen téves következtetésekre. A jól fejlett zenei hallás jelenléte nem azt jelenti, hogy az illető ember feltétlenül jó muzsikusz lesz. A zenei hallás kiváló minősége nem egyetlen, csupán nélkülözhetetlen előfeltétele a zeneileg tehetséges ember fejlődésének.

2. Emlékezőtehetség képességei

Paul Michel a következő csoportba az emlékezőtehetség azon képességeit sorolja, amelyet a zenei tevékenység jellege határoz meg. Ezek lehetővé teszik a hangok minőségének, intenzitásának, időtartamának megőrzését, az akusztikai, vizuális, motorikus, és emocionális emlékezés különleges kölcsönhatásainak segítségével.

3. Motorikus képességek

A harmadik csoport a motorikus képességeké, amelyek lehetővé teszik a hangzárkép átvitelét az emberi hangra, vagy valamilyen hangszerre. Nagyon fontos a játszó és hangadó apparátus izomcsoportjainak munkája, pl. ujjak ügyessége, ereje, gyorsasága.

4. Szellemi képességek

Igen fontosak a szellemi képességek is, amelyek a zenéhez kapcsolódva különleges jelleget öltenek. A képzelőerő és gondolkodás segítségével foghatjuk fel a zeneművek tartalmát. A zenei élmény egyben szellemi tevékenység is, amelyben az értelmi, érzelmi és akarati folyamat is részt vesz.

A zenei intelligencia a zenei észlelés és gondolkodás a zenei alkotás megragadására és átérzésére irányul, ugyanakkor a zenei tények elemzésének, szintézisének, általánosításának képessége is megnyilatkozik. A zenei intelligencia nem más, mint a zenei gondolkodás különlegesen kifejlődött formája, amely lehetővé teszi a zenei összefüggésekbe és törvényszerűségekre való betekintést.

Ezeket a képességeket dialektikus egybefonódásuk figyelembevételével kell fejleszteni az oktatás folyamán.

Megfelelő módszerekkel, tesztekkel a zenei képességek fejlettségi szintje egy adott pillanatban elég pontosan megállapítható.

A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola 1976-ban felvételiző magyar—ének szakos hallgatók zenei képességvizsgálata.

A felvételi a jelentkező számára sorsdöntő, így értékelése gondos körültekintést igényel. A hallgatók előképzettsége nem egyenlő. Idegállapotuk és az esetleges fáradtságuk nagymértékben befolyásolhatja az eredményt. Mivel a felvételi vizsga exponált helyet foglal el, célszerű a tudás és képesség minél sokrétűbb megismerése. A felvételin a szóbeli számonkérés során a jelentkezők azonos jellegű, de sorrendben különböző feladatokat oldanak meg.

Jelen dolgozat célja, hogy mérhető és objektív módon vizsgálja a jelentkezők képességeit, illetve a felvett hallgatóknál a képességek változásának irányát. A felmérés a felvételi vizsga után történt, és önkéntes volt. Mindenki tudatosítottuk, hogy a kérdőívek kitöltése nem tartozik a felvételi tárgy körébe. Ez a tény a felvételizőkre pszichikailag pozitív hatást gyakorolt.

A feladatok mindenkinél azonosak voltak. A felmérés csoportosan, írásban történt, kérdőív, magnetofon, zongora segítségével.

A kérdőív első részében a hallgatók zenei előképzettségére utaló kérdések szerepeltek. Így pl.:

A vizsgált személy neve
Mióta tanul zenét
Milyen hangszeren játszik
Volt-e alkalma kórusban énekelni
Milyen zenét szeret a legjobban és miért
Ének osztályzata
Matematika osztályzata
Magyar orszálya

A családjukban kik énekelnek vagy játszanak valamilyen hangszeren. Mindezek rendkívül fontosak. A környezet pozitív, ill. negatív hatással módosíthatja a képesség kifejlődését. Pozitív hatás esetén a környezet megteremtheti a képesség kifejlődésének összes feltételeit. Negatív hatás lehet a környezeti feltétel hiánya mellett a gyerek munkakedvét romboló kijelentés is, pl. „botfülű”.

A feladatlap, bár több részkérdést tartalmaz, nagy egységben

1. a zenei hallást,
2. a ritmus és dallam emlékezetet
3. a zenei befogadási képességet vizsgálja

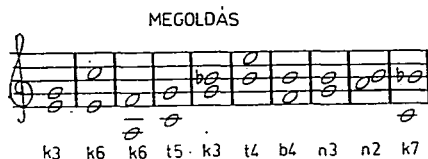
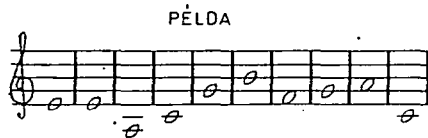
A vizsgálat sorrendje a kérdések alapján

1. Karikázza be azt a hangközt, amely megszólal.

k 2	n 2
k 3	n 3
t 4	t 5
k 6	n 6
k 7	n 7

Hallásvizsgálat. Egyszerre megszólaló hangközt hallanak zongorán

2. Írja be a hiányzó hangot és nevezze meg a hangközöket.

A feladat összetettebb az előzőnél, adott hangra kell felépíteni a hangközt és megnevezni egymás után megszólaló hangközöket.

3. Nevezze meg a következő akkordokat.

s	si	m	r'	f
m	m	d	t	r
d	d	l	f	t
			s	

Dúr Bővített moll Szűk⁶ Domináns⁷

Belső funkciós hallást és elméleti tudást igényel a példa.

4. Hallás után ismerje fel és írja le a következő tíz akkordot

D ⁶	D
m	m ⁶
m ⁶ ₄	sz
B	D ⁶ ₄
D ⁶ ₄	m

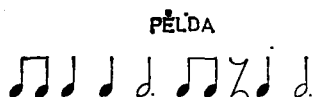
Mindegyik akkordot háromszor hallják zongorán. Harmóniai érzéket vizsgáljuk. Figyelemnek is jelentős szerepe van.

5. Tapsolja vissza és írja le a következő ritmust.

Ritmus-émlékezés. Mindkét ritmus nagyon egyszerű. Kopogás után kell visszatapsolni és leírni.

6. Húzza be az ütemvonalakat az adott ritmusképletben, és írja ki az ütemjelzőt.

Metrum, érzék vizsgálata-a súlyos ütemrészt hangosabban hallják.

4/4 ♩ ♩ ♩ ♩ | ○ | ○ ○ | ♩ ♩ ♩ ♩ | ○ ||

- ## Ritmus-émlékezés és megfigyelő-képesség vizsgálata

4/4 ♩ ♩ ♩ ♩ 1 2 3 4

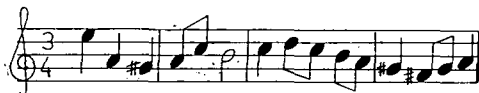
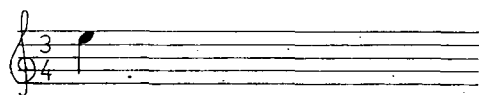
4 4 | 1 2 3 4 ||

4 4 1 2 3 4 ||

4/4 | ① ② ③ 4 |

- Zongora hangja után kell felismerni.

- Dallamemlékezés vizsgálata. Ismeretlen dallamot kell leírni.**

- Zenei befogadóképesség vizsgálata 6 különböző stílusú zenei idézet meghallgatása után.

215

A hallgatók szociális környezetét elemezve kiderült, hogy a felvett hallgatók közül heten olyan családban nőttek fel, ahol rajtuk kívül senki nem tanult zenét. Tehát otthon nem tudták segíteni őket. Ezek közül 4 hallgató csak 6 évnél rövidebb ideig tanult zenét. (A felvételi követelmény 6 év). Tehát ezeket a hallgatókat fokozottabban kellett segíteni az első félév folyamán.

A csoport matematika osztályzata, amelynek átlaga 3, 11. Szembetűnő a magyar átlag, amely 0, 8 tizeddel jobb, mint a matematika. Ennek az a magyarázata, hogy a hallgatók humánbeállítottságúak.

A két vizsgálat eredményeit összehasonlítva jelentős változás figyelhető meg. Fontos szerepe van annak, hogy minden hallgató zenei környezetben él nap mint nap. Minden hallgatónak egyformán megvan a lehetősége a gyakorlásra, képességeinek magasabb szintre való fejlesztésére.

A két vizsgálat eredményeit összehasonlítva jelentős változás figyelhető meg a zenei képességek terén.

Míg az első felmérés alkalmával — főleg a tiszta kvart (t 4) és k 7 (kis szeptim) hangközök okoztak problémát, a második alkalommal e tekintetben javulás tapasztalható, mindössze egy hallgató vétette el a t 4 hangközt és helyett 5-et írt. Ellenben 8 esetben összekeverték a k3-et a n3-el. Tehát erre nagyobb súlyt kell fektetni a közeljövőben.

A hallásvizsgálat körébe tartozó akkord-elemzésnél problémát jelentettek mindkét alkalommal az akkordfordítások. Bár itt is tapasztalható némi javulás egyes esetekben. Két esetben fordult elő igen súlyos hiba, amikor a dúr fordítást mollnak hallották. Gyakran előforduló hiba, hogy a hármashangzatok megfordításait összekeverik, pl. moll⁶ helyett moll⁴ akkordot írnak. Három hallgató egyáltalán nincsen tisztában a hármashangzatokkal a második vizsgálat alkalmával sem. Ha valamilyen ismert dallam kezdetéhez kapcsoljuk a hármashangzatokat, akkor sikerül rögzíteni. Pl. Az A Csitári hegyek alatt kezdetű népdal m l d⁷ moll⁴ akkord hangjaival indul.

A ritmusemlékezés vizsgálata alkalmával először nagyon egyszerű ritmuspár szerepelt. Az elsőt hibátlanul, a másodikat rengeteg hibával oldották meg. Főleg a nyújtott ritmus volt hibás. A második vizsgálat alkalmával sokat javult a ritmusemlékezési képesség. Sokkal nehezebb elemekkel tűzdelt ritmust hibátlanul tudtak leírni. Az improvizációs feladatnak nagyon örültek a hallgatók. Mindössze egy hallgató vétette el, hogy az adott ütemjelzőhöz milyen értékek tartoznak. A többiek igen változatos ritmusokat írtak.

Íme egy példa (Sz. K. ritmusgyakorlata)

A dallamemlékezés is sokat javult. Másodszor nehezebb dallamot kellett leírni. A dallamimprovizációs feladatnál érezték a lezárást, és kerek egész dallamot írtak. Példa (F. M. dallama)

A legtöbb javulás a zenei befogadóképesség területén történt. A zene hangulataira csak az tud válaszolni, aki a belső saját rendszerén képes azt feldolgozni. Míg az első vizsgálat alkalmával egy-egy szóval tudták megfogalmazni gondolataikat pl. ünnepélyes, fergeteges, feszült, borongós a hallott zenei idézet, addig a másik felméréskor nagyobb hozzáértésről tettek tanúságot. Jól tükröződött már az irányított zenehallgatási órák eredménye.

Az itt összefoglalt vizsgálat csoportvizsgálat volt.

A kapott adatokból matematikai statisztikai módszerrel átlagot, szórást, standard deviációt, korrelációt számítottam.

Az adatok számítógépes feldolgozásának eredményét a következő táblázat foglalja össze.

Majdnem minden egyénnél tapasztalható, hogy az átlag változik. Legpregnansabban az összesítés mutatja: 3,76-ról 4,15-re nő. Az átlag javulásával általában együtt jár a szórás csökkenése, ami a tudás homogénebbé válását tükrözi. A standard deviáció is amely nem más, mint a statisztikailag legjobban számítható szórás értéke is az irányába mutat.

Ha az átlag nem is javult jelentősen a szórás általában csökkent pl. O. E. az átlag 3,64 maradt, de a szórás 1,5-ről 1,29-re csökkent. Ritka az az eset, amikor az átlag romlik, de ekkor a szórás is nő pl. S. I. 3,89-ről 3,33-ra ront a szórás 0,93-ról 1,22-re nő.

A korreláció analizéséhez hozzá kell tenni, hogy matematikai értelemben ilyen kis anyagon nem szokás értékelni, azonban a számértékek viszonylag jól értelmezhetők. Az egész csoportra nézve a korreláció viszonylag magas, 0,68, ami az átlagokat figyelembe véve a csoport egyenletes fejlődését tükrözi. Magas korrelációt mutat azonban, ha az átlag ugyanaz marad és semmiből sem történik se jelentős javítás, vagy romlás.

Egyenletes javítás tendenciára pl. V. S. eredménye utal. Sokkal érdekesebb az alacsony korreláció esete, akkor ugyanis a javítás, ill. rontás mértéke nem egyenletes, ami a tudás kiegészülésének jele. pl. valaki bizonyos tárgyakból jó eredményt ér el, a másiktól rosszat. Egy következő felmérés alkalmával a rendszeres foglalkozás révén a rosszon javított, mely határozottan a képesség fejlődésének irányába is mutat, pl. N. A.

Az egyes feladatok változásai is nyomon követhetők:

	átlag	szórás	standard deviáció	korreláció
Hangközök A + B	4,2	0,91	0,91	0,50
	4,5	0,74	0,73	
Akkordok A + B	3,91	1,28	1,21	0,50
	3,79	1,37	1,36	
Ritmus	3,32	1,95	1,91	0,18
	4,42	0,86		
Dallam	3,71	1,52	1,49	0,24
	4,52	1,02	0,99	
Zenei befogadási képesség	2,56	1,04	1,02	0,50
	4,16	0,94	0,92	

A legnagyobb eltérés a szórás esetében a ritmusnál volt és az alacsony korreláció miatt a fejlődés itt ugrásszerű. Az átlagok esetében a zenei befogadóképességnél történt a legnagyobb fejlődés. A legproblematisabb az akkord-elemzés. Az átlag csökkent, a szórás nőtt. Erre nagy hangsúlyt kell fektetni a közeljövőben, tudatos módszerekkel fejleszteni. A statisztikai elemzések szélesebb köre is felhasználható

Az adatok számítógépes feldolgozása

A vizsgálatban részt vett hallgatók	Átlag	Szórás	Standard deviáció	Korreláció
1. S. K.	4,68 4,92	0,85 0,26	0,82 0,27	0,11 első m. második m.
2. K. E.	4,38 4,77	1,19 0,5	1,15 0,58	0,02
3. H. J.	3,64 4,64	2,05 0,67	1,97 0,64	0,18
4. F. M.	4,11 4,44	1,26 0,5	1,19 0,49	0,1
5. S. E.	2,73 4,18	1,62 1,17	1,52 1,11	0,45
6. Sz. K.	3,91 4,36	0,94 0,67	0,90 0,64	0,37
7. O. K.	2,91 3,55	1,51 1,37	1,44 1,30	0,17
8. V. D.	3,36 4,18	1,57 0,87	1,49 0,83	0,31
9. O. E.	3,64 3,65	1,50 1,29	1,43 1,23	0,39
10. K. E.	3,18 3,64	1,47 0,81	1,40 0,77	0,15
11. K. J.	2,80 4,30	1,55 0,67	1,47 0,64	0,49
12. O. J.	3,6 4,2	1,71 0,92	1,62 0,87	0,06
13. N. J.	3,4 3,8	1,90 1,23	1,80 1,17	0,66
14. B. E.	4,2 4,7	1,23 0,48	1,17 0,46	0,86
15. H. M.	4,6 4,7	0,70 0,48	0,66 0,46	0,59
16. A. Á.	4,5 4,8	0,71 0,42	0,67 0,40	0,00
17. L. E.	4,36 4,55	1,12 0,69	1,07 0,66	0,02
18. M. Á.	3,2 3,7	1,40 1,06	1,33 1,00	0,26
19. Sz. K.	4,00 4,7	1,41 0,67	1,34 0,54	0,00
20. Ö. J.	4,11 4,44	1,05 0,53	0,99 0,50	0,12
21. H. M.	2,7 2,5	1,49 1,65	1,42 1,57	0,88
22. G. M.	4,6 4,6	5,52 0,70	0,49 0,66	0,43
23. S. I.	3,89 3,33	0,93 1,22	0,87 1,15	0,15
24. Cs. É.	3,91 3,55	1,04 1,29	1,00 1,23	0,56
25. V. L.	3,50 3,60	1,34 0,97	1,27 0,92	0,79
V. V.	4,41 4,0	0,99 0,93	0,93 0,87	0,16
Összesítés	3,76	0,61	0,60	0,68
Csoportátlag	4,15	0,58	0,57	

ezen vizsgálati anyagra, amire történtek is kísérletek, de a jelen dolgozat célkitűzéseit az meghaladja.

Összegezve az eddigieket megállapíthatjuk, hogy a belső adottságok és a külső feltételek összehatása alapján alakulnak ki a képességek. A zenei képességek kifejlészthetők minden ép halló és hangadó szervvel rendelkező egyénnél.⁶ Szorgalmas, kitartó gyakorlással olyan készségekre tehetnek szert a hallgatók, melyek elősegítik képességeik magasabb szintre való fejlődését. A felmérés eredménye azt mutatta, hogy a továbbiakban is érdemes hasonló jellegű felmérést alkalmazni. A hallgatók szempontjából is lényeges, de fontosabb a vezető tanárok számára is, akik egyrészt a diákoknak egyénenként hathatósabban tudnak segíteni, másrészt az egyes feladatok nehézségi fokát jobban felmérhetik. Így a valóban nehéz feladatokra fordíthatnak nagyobb súlyt.

IRODALOM

- [1] SZEGHY ENDRE: A muzikalitás vizsgálata. Szegedi P. F. Évkönyve 1957.
- [2] RUBINSTEIN: Az általános pszichológia alapjai. Akadémiai Kiadó 1967. II. K. 988. oldal.
- [3] MARX—ENGELS: Kisebb közgazdasági írások. Berlin 1955. 134. oldal.
- [4] DR. VECZKÓ JÓZSEF: Általános és zenepszichológiai szöveggyűjtemény TK. 1964. 231—232. oldal.
- [5] PAUL MICHEL: A zenei nevelés lélektani alapjai. Zeneműkiadó 1964. 16—17. oldal.
- [6] KODÁLY: Visszatekintés, Zeneműkiadó Bp. 1964. II.

ИССЛЕДОВАНИЕ МУЗЫКАЛЬНОЙ СПОСОБНОСТИ СТУДЕНТОВ ОТДЕЛЕНИЯ МУЗЫКИ И ПЕНИЯ, ПРИНЯТЫХ В 1976 ГОДУ

Домби Йожефнэ

В своей работе я исследовала изменение музыкальной способности у студентов I курса отделения пения, при помощи анкет, пианино, магнитофона. Полученные данные я оценила математическим методом. Результаты показали, что музыкальные способности и в этом возрасте можно развивать под соответствующим руководством.

MUSIKALISCHE FÄHIGKEITSPRÜFUNG UNSERER 1976 AUFGENOMMENEN HOCHSCHULSTUDENTEN VOM GESANG- UND MUSIKFACH

Józsefné Dombi

Die vorliegende Studie berichtet über die Untersuchung der Veränderung des musikalischen Talents der Studenten des I. Jahrgangs vom Gesang-Fach mit Hilfe von Fragebogen, Klavier und Tonbandgerät. Die erhaltenen Daten wurden mittels mathematischer Methoden bewertet. Sie zeigen, dass die musikalische Fähigkeit bei entsprechender Steuerung auch in diesem Alter noch weiterentwickelt werden kann.

TARTALOMJEGYZÉK

I. Marxizmus—leninizmus, történelem

<i>Fórizs Sándor</i> : A Magyar Dolgozók Pártja agrárpolitikájának hatása a mezőgazdasági ingatlanok tulajdonviszonyaira Csongrád megyében	3
<i>Kallós Gábor</i> : A vallás és az erkölcs viszonyának néhány aktuális kérdéséről	15
<i>Szegfű László</i> : A kerlési (csérhalmi) ütközet leányrablás epizódjának nyomozása	23
<i>Tóth Ferencné</i> : A Magyar Kommunista Párt szervezeti befolyásának alakulása az értelmiség között 1945—1946-ban Dél-Alföldön	33

II. Nyelv és irodalom

<i>Barótiné Gaál Márta</i> : E. T. A. Hoffmann Don Juan-interpretációja	43
<i>Békési Imre</i> : A négy- és ötmondatos újsághírek konstrukciós formái	51
<i>Fenyvesi István</i> : Gorkij darabjai magyar színen (1903—1919)	63
<i>Györke Zoltán</i> : Az orosz frazeologizmusok magyarra történő fordításának néhány sajátossága	77
<i>Kocsondiné Békés Márta</i> : Az igekötők tranzitíváló hatása egyes intranszitiv igéknél	87
<i>Krékits József</i> : Az ingresszív akcióminőségű orosz igék és magyar nyelvi megfelelőik	95
<i>Oltyán Béla</i> : A pályakezdő Déry lírája	107
<i>Sóvágó Mária</i> : A német nyelvtanítás néhány kérdése a természettudományos szakszövegek megértése és fordítása szempontjából	117
<i>Váncsa Vilmos</i> : Petőfi-kultusz Erdélyben és Romániában a XIX. században	129

III. Pedagógia és lélektan

<i>Bereczki Sándor</i> : A tanárképzés tantervtörténetéből: a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola kötelező tantárgyainak fejlődése	137
<i>Geréb György</i> : A figyelmi jelenségek megközelítésének újabb lehetséges kísérleti modellje	149
<i>Helmuth Herrmann—Kurt Zehner</i> : Psychologische Untersuchungen über einige Entwicklungsbesonderheiten älterer Schüler (13—16 Jahre)	163
<i>Koczkás Imre</i> : Adatok egy kollégiumi közösség erkölcsi szintjének pszichológiai vizsgálatához I.	171
<i>Mihály Endre</i> : A szaktárgy választását befolyásoló tényezők hatása a Mezőgazdaságtan Tanszék tanárképző munkájára	181
<i>Veszprémi László</i> : Az értékelés, osztályozás korszerűsítésének problémátörténetéből	187

IV. Művészet, sport

<i>Avasi Béla</i> : Hangszerek és módusok	199
<i>Dombi Józsefné</i> : Az 1976-ban felvételt nyert ének-zene szakos főiskolai hallgatóink zenei képességvizsgálata	211

INHALTSVERZEICHNIS

I. Marxismus—Leninismus, Geschichte

<i>Förizs, S.</i> : Der Einfluss der Agrarpolitik der Ungarischen Arbeiter-Partei auf die Eigentumsverhältnisse der landwirtschaftlichen Immobilien im Komitat Csongrád	3
<i>Kallós, G.</i> : Über einige aktuelle Fragen zum Verhältnis von Religion und Moral	15
<i>Szegfü, L.</i> : Erhebungen über die Mädchenraub-Episode des Gefechts bei Kerlés (Cserhalom)	23
<i>Tóth-Jónás, I.</i> : Die Gestaltung des organisatorischen Einflusses der Kommunistischen Partei Ungarns unter der Intelligenz im Südlichen Alföld von der Befreiung bis zum III. Kongress	33

II. Sprache und Literatur

<i>Baróti-Gál, M.</i> : Dien Don Juan-Interpretation von E. T. A. Hoffmann	43
<i>Békési, I.</i> : Die Konstruktionsformen der aus vier und fünf Sätzen bestehenden Zeitungsnachrichten	51
<i>Fenyvesi, I.</i> : Gorkij's Werke auf ungarischen Bühnen (1903—1919) II. Das Nachtsyl (1904—1919), Die Kinder der Sonne (1906—1907)	63
<i>Györke, Z.</i> : Einige Eigenheiten der Übersetzung des russischen Phraseologismus ins Ungarische	77
<i>Kocsondi-Békési M.</i> : Die transitive Wirkung der Verbalpräfixe bei einzelnen intransitiven Zeitwörtern (im Russischen)	87
<i>Krékits, J.</i> : Die russischen Zeitwörter mit ingressiver Aktionsqualität und ihrer ungarischsprachigen Entsprechenden	95
<i>Oltyán, B.</i> : Die Lyrik des Tibor Déry am Beginn seiner Laufbahn	107
<i>Sóvágó, M.</i> : Einige Fragen des deutschen Sprachunterrichts vom Gesichtspunkte des Verstehens und Übersetzens wissenschaftlicher Fachtexte	117
<i>Váncsa, V.</i> : Petöfi-Kult in Siebenbürgen und Rumänien im 19. Jahrhundert	129

III. Pädagogik und Psychologie

<i>Bereczki, S.</i> : Aus der Lehrplangeschichte der Lehrerbildung: Die Entwicklung der obligaten Unterrichtsgegenstände der Pädagogischen Hochschule der Bürger-Schulen	137
<i>Geréb, Gy.</i> : Ein neueres mögliches Versuchsmodell zur Näherung der Wachsamkeitserscheinungen	149
<i>Herrmann, H.—Zehner, K.</i> : Psychologische Untersuchungen über einige Entwicklungsbesonderheiten älterer Schüler (13—16 Jahre)	163
<i>Koczkás, I.</i> : Daten zur psychologischen Untersuchung des moralischen Niveaus einer Kollegiums-Gemeinschaft I.	171
<i>Mihály, E.</i> : Die Wirkung der die Wahl des Fachgegenstandes beeinflussenden Faktoren auf die Lehrerbildungsarbeit des Lehrstuhls für Landwirtschaftslehre	181
<i>Veszprémi, L.</i> : Aus der Problemgeschichte der Bewertung, der Zensurierung	187

IV. Kunst, Sport

<i>Avasi, B.</i> : Tonsysteme und Modi	199
<i>Dombi, J.</i> : Musikalische Fähigkeitsprüfung unserer 1976 aufgenommenen Hochschulstudenten vom Gesang- und Musikfach	211

СОДЕРЖАНИЕ

I. Марксизм—ленинизм, история

Фориж, Ш.: Влияние аграрной политики Венгерской партии трудящихся на отношение собственности недвижимости в сельском хозяйстве Чонградской области	3
Каллош, Г.: О некоторых актуальных вопросах взаимоотношения религии и морали	15
Сегфю, Л.: Исследование эпизода похищения девушек во время битвы при Керлеш (черхалмская)	23
Тотнэ И. Йонаш: Формирование организационного влияния Венгерской Коммунистической Партии среди интеллигентов на Южном Альфёльде с периода освобождения до III. съезда	33

II. Язык и литература

Баротинэ М. Гал: Интерпретация Дон-Жуана Е. Т. А. Гоффманном	43
Бекеш, И.: Конструкционные формы газетных заметок в 4 и 5 предложениях.	51
Феньвеш, И.: Пьесы М. Горького на венгерской сцене II. «На дне» (1904—1919), «Дети солнца» (1906—07)	63
Дьёрке, З.: Некоторые особенности перевода русских фразеологизмов на венгерский язык	77
Кочондинэ М. Бекеш: Транзитивное влияние приставок у отдельных интразитивных глаголов	87
Крекич, Й.: Русские глаголы ингрессивного способа действия и их венгерские эквиваленты	95
Олтян, Б.: Лирика молодого Дэри (1920—1924)	107
Шоваго, М.: Некоторые вопросы обучения немецкому языку с точки зрения понимания и перевода специальных текстов, относящихся к естествознанию	117
Ванча, В.: Культ Петёфи в Трансильвании и Румынии в XIX веке	129

III. Педагогика и психология

Берецки, Ш.: Из истории учебного плана подготовки преподавателей. Развитие обязательных дисциплин в Педагогическом институте при подготовке преподавателей для Гражданских школ	137
Герёб, Д.: Новая возможная экспериментальная модель подхода к явлениям внимания	149
Херрманн, Х.—Зенер, К.: Психологическое исследование некоторых психологических особенностей развития 15—16 летних учащихся	163
Коцкаш, И.: Данные к психологическому исследованию морального уровня коллектива общности I.	171
Михай, Э.: Действие факторов, влияющих на выбор специальности, на работу кафедры Сельского хозяйства при подготовке преподавателей	181
Веспреми, Л.: Из истории проблем усвоения оценок	187

IV. Искусство, спорт

Аваши, Б.: Системы звука и модусы	199
Домби Йозеф: Исследование музыкальной способности студентов отделения музыки и пения, принятых в 1976 году	211

Felelős kiadó: Dr. Moholi Károly
Készült: monószedéssel, íves magasnyomással, 19,5 A5 ív terjedelemben,
az MSZ 5601—59 és 5602—5 szabvány szerint.

Példányszám: 225

78-12 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató